

БЕЛОПАЛАНЧКИ ЗБОРНИК

**17-18
(2021-2022)**

БЕЛА ПАЛАНКА, 2022.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ ЗБОРНИК 17-18 (2021-2022)

Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка

За издавача

Милан Спасић

Програмски савет

Проф. др Љубиша Митровић, председник;
Проф. др Љубисав Ћирић; др Тома Ристић; мр Владета Живковић;
Милан Спасић, управник Библиотеке; Радијана Живковић

Редакција

мр Мирослав Живковић;
Драган Крстић; Иванка Косанић; Јован Младеновић; Алекса Поповић

Главни и одговорни уредник

Живота В. Јоцић

Секретар Редакције

Ана Ћирић

Графичка припрема

Жељко Цајић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

150

ISSN 1452 – 9084

PROCEEDINGS OF BELA PALANKA

17-18 (2021-2022)

BELA PALANKA, 2022.

PROCEEDINGS OF BELA PALANKA 17-18 (2021-2022)
Annual of articles

Publisher

Public Library „Vuk Karadžić“ Bela Palanka

For Publisher

Milan Spasić

Programme Council

Ljubiša Mitrović, PhD professor, Reeve;
Ljubisav Ćirić, PhD professor; Dr Toma Ristić; Vladeta Živković, M.Sc.;
Milan Spasić, Chairman of the Library; Radijana Živković

Editorial Board

Miroslav Živković, M.Sc.;
Dragan Krstić; Ivanka Kosanić; Jovan Mladenović; Aleksa Popović.

Editor in Chief

Života V. Jocić

Secretary of the Editorial Board

Ana Ćirić

Graphic Design

Željko Cajić

Print

Medivest, Niš

Circulation

150

ISSN 1452 – 9084

САДРЖАЈ

СВЕТИ НИКИТА РЕМЕЗИЈАНСКИ

Борђе Перић (Београд)

Нова сазнања о још неким поменима химне „Te deum”

(Тебе бога хвалимо) у српској и иностраној литератури 11

СОЦИОЛОГИЈА

Љубиша Митровић (Ниш)

О улози елита знања и нове српске дијаспоре у локалном и

националном развоју Србије 27

АРХИВИСТИКА

Алекса Поповић (Бела Паланка)

Грађа аустријског државног архива о историји белопаланачког

краја XVI – XVIII века (преглед фондова) 39

ИСТОРИЈА

Живота Јоцић (Београд)

Старешине и монаси Дивљанског манастира 1918-1931. г 49

Записи савременика

Ослобођење Белопаланачког краја од Турака 1877. г 75

Векослав Пејчић (Београд)

Ослобођење Лужничког краја од Турака 1877. г 87

ШКОЛСТВО

Драган Крстић (Бела Паланка)

Основна школа у Клисурси 1891 – 1914 г. 117

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

Драгољуб Златковић (Пирот)

Позивање на бадњеданску вечеру митских бића и дивљих

животиња које могу да утичу на усеве и стоку 131

ЈЕЗИК

Војислав Павловић (Ниш)

Белопаланачки надимци 153

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Градимиr Маринковић (Београд)

Приче из белопаланачког Буцака (III део) 165

Лола Ђурђевић (Београд)

Сећања на Белу Паланку које више нема 187

<i>Бранко Златковић (Ниш)</i> Сећање на Други светски рат	215
<i>Златица Младеновић (Бела Паланка)</i> Незаборав	225
<i>Братислав Петровић (Бела Паланка)</i> Друмарење по Белопаланачком крају	227
МАНИФЕСТАЦИЈЕ	
<i>Младен Цветковић (Бела Паланка)</i> Белопаланачки „Дани банице” – прича без краја	239
<i>Слободан Митровић (Бела Паланка)</i> Сајам старих и уметничких заната у Белој Паланци	273
КЊИЖЕВНОСТ	
<i>Стана Спасковић – Даниловић (Младеновац)</i> Сат је стао	287
<i>Будимир Алексов (Мокра – Беч)</i> Лирски записи о пандемији и завичају	291
ЛИКОВНА КУЛТУРА	
<i>Мирослав Живковић (Ниш)</i> Скулптуре Бојана Антића	295
<i>Векослав Пејчић (Београд)</i> Ликовно – документарни записи	301
ПРИКАЗИ И ОЦЕНЕ	
<i>Векослав Пејчић (Београд)</i> Књига о прошлости и судбини села Пресека	311
IN MEMORIAM	
Видојко Крстић (1929 – 2021)	321
Јован Петковић (1929 – 2022)	325
Бора Рајковић (1938 – 2020)	327
УПУТСТВО АУТОРИМА	331

Content:

ST. NIKITA OF REMESIANA

- Dorđe Perić* (Belgrade)
New knowledge about some more depictions of the hymn
„Te Deum“ in Serbian and foreign literature 11

SOCIOLOGY

- Ljubiša Mitrović* (Niš)
On the role of the knowledge elite and the new Serbian diaspora in
the local and national development of Serbia 27

ARCHIVISTIC

- Aleksa Popović* (Bela Palanka)
Material from Austrian State Archive about the history of Bela
Palanka XVI-XVIII centuries (an overview funduses) 39

HISTORY

- Života Jocić* (Belgrade)
Elders and monks of Divljanski monastery 1918-1931. 49
- Records of contemporaries*
Liberation of region of Bela Palanka from the Turks in 1877 75
- Vekoslav Pejčić* (Belgrade)
Liberation of region of Lužnica from the Turks in 1877 87

EDUCATION

- Dragan Krstić* (Bela Palanka)
The trivial school in Klisura 1891-1914. 117

FOLKLORE

- Dragoljub Zlatković* (Pirot)
Inviting mythical creatures and wild animals to the Christmas-Eve
dinner that can affect crops and stock 131

LINGUISTIC

- Vojislav Pavlović* (Niš)
The nicknames from Bela Palanka 153

SAYING AND DOCUMENTS

- Gradimir Marinković* (Belgrade)
Stories from Budžak of Bela Palanka (III) 165
- Lola Đurđević* (Belgrade)
Bela Palanka, which no longer exist 187

<i>Branko Zlatković</i> (Niš)	
Memories on the World War II	215
<i>Zlatica Mladenović</i> (Bela Palanka)	
Unforgetableness	225
<i>Bratislav Petrović</i> (Bela Palanka)	
The Driving throw the region of Bela Palanka	227
MANIFESTATIONS	
<i>Mladen Cvetković</i> (Bela Palanka)	
The „Days of Banica“ in Bela Palanka - an endlessly story	239
<i>Slobodan Mitrović</i> (Bela Palanka)	
The Fair of the old and artistic artisanats in Bela Palanka	273
LITERATURE	
<i>Stana Spasković-Danilović</i> (Mladenovac)	
The clock stopped	287
<i>Budimir Aleksov</i> (Mokra - Beč)	
The Lyrical notes about the pandemy and homeland	291
ART-CULTURE	
<i>Miroslav Živković</i> (Niš)	
Bojan Antić' Sculptures	295
<i>Vekoslav Pejčić</i> (Belgrade)	
Art and documentary notes	301
REVIEWS	
<i>Vekoslav Pejčić</i> (Belgrade)	
The Book about the history and the destiny of the village Preseka ...	311
IN MEMORIAM	
Vidojko Krstić (1929 – 2021)	321
Jovan Petković (1929 – 2022)	325
Bora Rajković (1938 – 2020)	327
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	331

СВ. НИКИТА
РЕМЕЗИЈАНСКИ

НОВА САЗНАЊА О ЈОШ НЕКИМ ПОМЕНИМА ХИМНЕ *TE DEUM* (ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО) У СРПСКОЈ И ИНОСТРАНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Сажетак: У раду који је пред нама аутор доноси још једну прегрип примера и описа историјских догађаја у прошлости поводом којих је хришћански свет изразио хвалу и благодарност Богу певајући победну опитехришћанску химну *Те Деум* (Тебе Бога хвалимо) св. оца Никите Ремесијанског. Примери су цитирани, осим једног, углавном из српских извора и односе се на српска подручја у прошлости.

Кључне речи: *Те Деум*, Бој на Косову, догађаји и извори из прве пол. XVIII века и Првог српског устанка (1804-1813).

Полазећи од поставке да је свечани чин *Благодарење*, у православној цркви (Благодаренје Богу), прослављан као последица неког великог догађаја који се срећно окончао уз помоћ Свевишњег, а да је у скупу молитава тог чина главна и завршна молитва увек била *Тебе Бога хвалимо* (*Те Деум*), општа молитвена химна целог хришћанског света коју је написао св. *Никита Ремесијански*, у прилици смо да наведемо још примера њеног певања у Србији у далекој прошлости. Сваки нови пример тог свечаног појања, било да је у цркви или где другде изведен, а записан у неком историјском или ма каквом другом извору, осветљује нам огромну популарност коју је ова химна имала у прошлости у хришћанском свету. Спор око њеног ауторства: да ли св. Амвросије Медиолански или св. отац Никита Ремесијански, који је живео у данашњој области Беле Паланке, у Србији, давно је решен у корист св. Никите, као што су посведочили у својим теолошким расправама енглески и немачки теолози, о чему сам писао у ранијем огледу. Исту атрибуцију *Те Деума* потврдили су и француски теолози у својим публикацијама. Године 1978. у једној посети познатом београдском књижевнику Божидару Ковачевићу (1902-1990)¹ повео се разговор поводом једног новинарског чланка у дневном листу "Политика" о химни Св. Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо*.² Да потврди ауторство св. Никите, проф. Б. Ковачевић

¹ Биографија Б. К. у: "Leksikon pisaca Jugoslavije", том III, Novi Sad, Matica srpska, 1997, стр. 334-337.

² Петар Јанковић: Траговима прошлости. *Никита из Ремизијане*, "Политике", исечак из 1975, стр. 14, између 25. и 31. марта. Поводом овог чланка настао је оглед: *Тебе Бога Хвалимо*, "Гласник", Службени лист Српске православне цркве, Београд, 1978, бр. 5, стр. 108-113. Без потписа. У приказу овог текста

ми је показао једно француско издање теолошке енциклопедије у коме је то писало. Замолио сам га да ми запише њен наслов и овде га преносим. Ради се о енциклопедији: *Dictionnaire de la foi chretienne*, Paris, Ed. du Cerf, 1968, Tom I. p. 510. Потписују је аутори: Olivier de la Bross, Antonin Marcel Henry, Phillipp Rouillard. Olivier de la Bross (1931-2009), један од аутора, био је доктор теологије, доминикански монах, носилац Легије части и бројних других одликовања. Према томе, научна истина има већу важност од митолошке легенде, коју и даље сервирају верницима поједини жупници католичке цркве, не проверавајући у теолошким књигама шта су саопштили најпознатији челници француских, немачких и енглеских теолошких наука.

1. "Благодарење" поводом победе Срба на Косову Пољу (1389), обављено пред француским владаром у катедрали Нотр-Дам у Паризу

После велике битке на Косову Пољу 15/28. јуна 1389. године између Срба и Турака, у којој је српски витез Милош Обилић убио турског цара Мурата, а султанов син Бајазит заробио кнеза Лазара и посекао га у турском табору, овај велики догађај одјекнуо је у целој Европи. Дворски историограф краља француског Карла VI (Charles, 1368-1422; владао: 1380-1422), анонимни Калуђер Сент-Денијски записао је у хроници о догађајима из времена владе поменутог француског краља следеће: (1) да су месеца јула стигли у Париз посланици из Млетака и донели вести о великој битки на Косову; (2) да су хришћани на Косову победили турску војску под Муратом и (3) да је француски краљ Карло VI наредио, те је одржано *Благодарење* у катедрали Нотр-Дам у Паризу. Хроничар и дворски историограф, калуђер Сент-Денијски је у својој латински писаној хроници *Cronica Caroli Sexti* (франц. *Cronique du Religieux de Saint-Denys contenant le regne de Charles VI, de 1380 a 1422*), у преводу српском записао и следеће:

“Чувши за такву победу над Турцима, краљ се француски јако обрадовао [испуштено: *хвалећи Бога*], наредио да се одмах сутрадан држи *свечано Благодарење* у Нотр-Дам цркви у Паризу, па је и сам са својим ујацима и великашима краљевине у свечаном походу у цркву ишао и службу одстојао.”

На латинском: *Rex vero Francie, ut victorian audivit, letatus est; et Deo gracias agens, die sequenti, ad ecclesiam Nostre Domine Parisiensis peregrinationem faciens cum avunculis suis, regni proceribus, ibidem missam solemnem de Spiritu Sancto jussit devotissime celebrari.* (Превод: “Кад краљ француски чу за ову победу, обрадова се; па *хвалећи Бога* заповеди да се сутра дан у цркви Наше Госпође Париске најпобожније одслужи *свечано*

из “Гласника”, објављеног у “Веснику”, јула 1978, органу православног свештенства, Б. Ковачевић је дао податке о ауторству Те Деума у француској енциклопедији и открио име анонимног аутора поменутог чланка. Познат ми је и чланак епископа жичког Г. Василија *Ко је писац химне “Тебе Бога хвалим”, Православље*, 15. септембар 1976. године.

Благодарење, на које и сам са својим ујацима и великашима краљевине дође.”).³

Хроничар и историограф, Калуђер Сент-Денијски је чак записао и имена неколико његових сродника који су присуствовали *Благодарењу* у част *победе* хришћанства и хришћанских српских витезова над надмоћнијом турском силом која је претила да прегази Балкан и угрози Европу. Тако историчар Ч. Мијатовић који се веома трудио да пронађе поменуто *Хронику*, да је објави и упозна српске историчаре са њеним садржајем, још додаје: “Не само да се краљ француски обрадовао, него је наредио да ‘одмах сутра дан’ буде ‘свечано *Благодарење*’ у главној цркви париској; и не само да је наредио да се то *Благодарење* држи, него је и сам дошао да на њему буде, па је чак ишао у цркву ‘парадно’, праћен својим ујацима и великашима краљевства. Ујаци су краља Карла VI били: Јован Дука од Бери (Jean Duc de Berri, 1340-1416), Филип Дука од Бургундије (Philippe Duc de Bourgogne) и Луис Дука од Орлеана (Louis Duc d’Orleans, 1372-1407, убијен).”⁴ Хроника је писана на латинском, па и сама миса, *Благодарење* и хришћанска победна химна *Te Deum* певана је на латинском, у оригиналу.⁵

Године 1937. историчар и академик Михаило Динић (1899-1970) написао је расправу *Хроника Сен-Дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама*, у којој је испитивао аутентичност хронике и закључака које је поводом ње у свом раду изводио Чедомиљ Мијатовић. Јер, *Хроника*, иако аутентична говори о неком боју који је у њој записан касније, 1395. године, па би се пре односио на сукоб турске и мађарске војске на Ровинама, у којима је било и српске хришћанске војске, а не на Косовски бој. По М. Динићу анонимно приказан бој (Косовски, 1389) био би анахронизам, а пре би се односио на анонимни бој мађарског краља са Бајазитом (1395) који су Турци изгубили. После ове расправе академика М. Димића, велики труд да се до те *Хронике* дође и све што је у својим закључцима академик Чедомиљ Мијатовић чинио да тај догађај, описан у њој, веже за Косовски бој, српска историја није прихватила.

Али, један догађај који је у тој хроници записан, а који се односи на чин *Благодарења* у чувеној катедрали или Саборној цркви Нотр-Дам у Паризу, по наредби француског владара Карла VI, српска историја није могла да одбаци, а није га ни усвојила јер је третиран не као историјски већ као религијски податак. И тај истинити догађај, по М. Динићу “прича о *благодарењу* у Паризу”, тврди, привезан је за 1395. годину, после боја на

³ Чедомиљ Мијатовић: “Бој на Косову, из кронике Калуђера Сен-Дениског”, “Споменик” СКА, X, 1891, стр. 13-18. Превод је аутора наведеног огледа.

⁴ Ч. Мијатовић, *наведени извор*, стр. 15.

⁵ Прилажем текст химне *Te Deum* на латинском и француском из француског молитвеника “La LIVRE DE PIÉTÉ de la JEUNE FILLE au pensionnat et dans sa famille. – Avignon, Aubanel Frères, Éditeurs, B. g. (291 édition revue et complétée), pp. 792-794. Сопственица овог девојачког молитвеника била је Српкиња Стана Миленковић, која је боравила у Француској, у неком женском пансионату.

Ровинама у мају 1395. године. Остављајући на страну полемику око тога да ли је хроничар Сент-Денијски описао Млетачко посланство које је јавило француском краљу велики турски пораз Мурата (1389. у боју на Косову) или Бајазита (1395. у боју на Ровинама), академик М. Динић је о *Благодарењу* поводом тих хришћанских победа над турским султанима записао следеће:

„Расмотримо сада и сам чин благодарења. Мало је необично, мада није потпуно искључено да се француски краљ 1389. толико одушевио (!) на прве, неодређене вести о хришћанској победи над Турцима, да би приређивао процесије и свечане мисе. С друге стране сасвим је природно да су на француском двору нашли за потребно 1395-те, због присуства угарских посланика да прославе Жигмундове успехе у Влашкој. Тако, свечано благодарење у Богородичиној цркви добија вид једне *срачунате политичке манифеста-ције* (!), док би 1389. више личило на *гест једног фантасте* (!) или у најбољем случају на потпуно усамљену *експлозију хришћанске солидарности*.”

Из наведених колебљивих закључака, и без дужег коментара, видимо да академик М. Динић није схватао значај самог *Чина Благодарења* које се у многим случајевима, баш историјским, примењивало после сваке победе хришћанске војске у бојевима са припадницима ислама. У великим биткама у којима су хришћани побеђивали муслимане и њихову тежњу да покоре Европске народе и завладају тако целим светом, било је *правило*, а не само религијски обичај да се, после сваке победе приреди свечани чин *Благодарења* Богу и да се у свечаној миси тријумфално отпева *Te Deum laudamus* уз присуство владара, свештенства, племства и самога народа. У овом случају, да ли је француски краљ Карло VI наредио да се у цркви одслужи миса са свечаним *Благодарењем* и певањем победоносне хришћанске химне *Te Deum*, 1389. године, после гласа о великој победи хришћана на Косову коју је донело Млетачко посланство у Париз, или 1395. године, после гласа које је донело Мађарско посланство, записано је у поменутој *Хроници* да је чин *Благодарења* заиста одржан у катедралној цркви Нотр-Дам у Паризу. И то није “прича о благодарењу”, како о томе пише у научној расправи историчар М. Динић. Узимајући у обзир да је Ч. Мијатовић на основу записа Калуђера Сент-Денијског истакао да је *Благодарење* било поводом Косовског боја 1389. године, а то негирајући, М. Динић мало сумњичаво, али приморан да исто *Благодарење* призна као истиниту чињеницу која прати његово изјашњавање за Бој на Ровинама 1395. - данас можемо говорити о два историјска догађаја после којих је на свечаним мисама тријумфално певана и победна хришћанска химна – *Te Deum laudamus* на латинском језику.

Кратко напомињем да се придружујем оном историјском факту који је изнео познати српски академик Чедомиљ Мијатовић: после победе *хришћанских народа* православних Срба на челу са кнезом Лазаром и

Милошем Обилићем, заједно са учесницима витезова из католичких земаља (Мађарима) и другима, Млетачко посланство је однело глас француском владару Карлу VI тада званом “Вољени”, године 1389. о великој хришћанској победи над султаном Муратом на Косову пољу 15/28. јуна 1389. године. Тада млади краљ Карло VI имао је свега 21 годину и могао је да нареди да се одслужи миса са *Благодарењем* у почаст и славу велике хришћанске победе над муслиманским непријатељем. После тога, прошло је шест година и десио се нови велики бој на Ровинама 1395. године. Између ова два догађаја десила се на француском двору француском краљу Карлу VI болест лудила: “5. août 1392. le jour ou le roi Charles VI devient fou” записао је дворски хроничар. Болест је била наследна. Од тада је краљ носио надимак у народу “Луди”. Лудило се појављивало и нестајало да се поново јави. Питање је, дакле, да ли је и поводом победе хришћанске војске над муслиманима које је предводио султан Бајазит, француски краљ Карло VI “Луди” могао дочекати и саслушати вести које је са бојишта донело Мађарско посланство 1395. или је то учинило дворско намесништво у коме је било и високог црквеног клера. Правило о држању мисе и *Благодарења* у част победника и хришћанске победе постојало је и тада, независно од тешке болести француског краља, али о том чину нису записани јасни и директни докази. Тај податак важан за целокупно виђење ове проблематике академик М. Динић није коментарисао. А то је могао само над изворима и студијским боравком у Француској, дубље и студиозније, на основу аутентичних француских извора посветити се биографији француског краља. У време кад је написана и објављена његова расправа то није могао.

2. “Тебе Бога хвалим” у још неким записима српским током XVIII века

У српским историјским и књижевним изворима из прве половине XVIII века наилазимо на помен химне *Тебе Бога хвалимо* и то још три пута. Први пут до тог сазнања долазимо читајући један рад из 1951. године. Протојереј београдски при цркви кнеза Милоша у Топчидеру, Василије Перовић, у приватној оставини једног свог парохијана наишао је на необјављени, а тиме и непознати рукопис српског историчара и теолога Јована Рајића (1726-1801) из XVIII века. Пошто је рукопис проучио, предузео је да објави оглед *Један до сада непознати рукописни “Каноник” архимандрита Јована Рајића из 1749. године.*⁶ У том непознатом рукопису, књижици званој “Каноник” или молитвеник са различитом садржином, која има 89 пергаментних листова, налази се на самом крају саопштен текст “благодарне молитве св. Амвросија Медиоланског *Тебе Бога хвалим.*”⁷

⁶ Василије Перовић, прота: *Један до сада непознати рукописни “Каноник” архимандрита Јована Рајића из 1749. године*, Београд 1951, стр. 3-32. Сепаратни отисак из “Гласника” службеног листа СППатријаршије.

⁷ Исти, наведени оглед, стр. 27.

Према белешки на рукопису самога Ј. Рајића, “совершишја књижица сија молитвенаја...љета обновљенија Господња 1749, Маја 14.” Тада је млади монах Јовн Рајић имао 23 године и после свршене класичне гимназије прешао 1749. у Шопрон (Sopron, град у Западној Мађарској) где је слушао философију на Јеванђелистичком универзитету 1749-1753. Потом се упутио у Русију на Кијевску богословску академију. Пошто је после тих студија у Кијеву отишао у Свету Гору, у Хиландар, он се није могао користити оним зборником текстова Томе Тикаре који је видео Исаија Шишатовчанин, одакле је он и преписао текст химне *Тебе Бога хвалимо*. Рајићев извор могао је пре бити штампани примерак књиге Инока Томе Тикаре Светогорца “Вертоград душевни, сирѣчь Собранїе и сочиненїе молитв исповѣдателнїхъ и благодарствѣнныхъ, Вилна 1620. коју је, вероватно, прегледао у библиотеци у Шопрону.

Други помен о певању химне *Тебе Бога хвалимо* саопштио је историчар Димитрије Руварац из једног старог врло занимљивог документа који се налазио у Патријарашком архиву у Срем. Карловцима. Наши митрополити у XVIII веку имали су у својим канцеларијама монахе који су били задужени да воде протокол приликом разних догађаја и суђења монасима у црквеном суду, званом Консистоорија. Поред тога, ту су биле забелешке о епископовим посетама (визите) манастирима и црквама у Срему, Бачкој и Банату. У једном таквом протоколу који је објавио прота Д. Руварац из времена владе митрополита Сремско Карловачког Павла Ненадовића (1699-1768), а који је уредно водио његов канцелиста сингел *Павле Георгијевић* записан је кратак помен о појању химне *Тебе Бога хвалимо*.⁸ Тако поменути *Протоколон* из године 1753, Јулија 25. има следећу белешку: “У село Војки [Војка, с. у Срему, постоји и данас под тим именом], служили Божествену Литургију благодарними јектенијама и Т(еб)а Бога хвалимъ св. Амвросиа мед(и)оланскаго ѿ н о б љ дѣ отъ Бога дарованой надъ супостатомъ рода Христианскаго зловѣрностъ Агаранскимъ тираномъ въ Петроварадинскомъ Градѣ 1717.”⁹

Занимљив је и трећи пример у коме се наводи химна *Тебе Бога хвалимо*, после једног крвавог догађаја. Наводим га по казивању драгог академика Мирослава Пантића из његовог вредног књижевноисторијског дела “Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века”.

⁸ ПРОТОКОЛОН, на заповјед них високопреосвјашченства Г. Г. Архиепископа и Митрополита нашег Г. Павла Ненадовића, чрез мене, Архиепископско-Митрополитскаго служителнаго сингела *Павла Георгијевића*, здје у двору карловачком у епархији Сремској, в њекојих мјестех дјеланих и совершених и здје в овом Протоколе записивати се, начинајушчих от љета 1751. месеца Декемврија 13 дне, приопштио га Д(имитрије) Р(уварац), “Српски Сион”, бр. 11, 1904, стр. 301 и даље.

⁹ Протоколон, наведени извор, стр. 341. Сингел Павле Георгијевић који је водио *Протоколон*, рођен је у Сегедину од оца Георгија Станојевића. Архимандрит Гргетешки Андрија Атанасијевић узео је Павла у службу 10. јануара 1732. године, а патријарх Арсеније IV Шакабента га је зајаконио, запопио и произвео за сингела. По смрти патријарховој, отишао је у Нови Сад владики бачком и сегединском Висариону Павловићу, а кад је и он преминуо вратио се у Сремске Карловце, у канцеларију митрополита Павла Ненадовића, где је водио поменути протокол. Умро је млад. *Протоколон* је водио до јула 1758. год.

„Доброћани [из Доброте, Бока Которска], Марко и Јозо Ивановићи, синови кнеза Луке Ивановића, на други дан Ускрса, 19. априла 1756. у атинској луки Змај (итал. Porto Draso), са својим невеликим и оскудно наоружаним трговачким једрењаком (таргана) и малобројном посадом (од тридесет пет Доброћана, по два Пераштана и Прчаћана и једним Которанином) свладали су, запленили и затим уништили велики и страшним наоружањем опремљени теретни брод (шамбек) триполитанских гусара под заповед-ништвом реиса Хаџи-Ибрахима, уз кога је било још три стотине шездесет љутих бораца. У том судару погинуо је Марко Ивановић, а заједно са њим смрт је стигла и осморицу других Бокелја, али то није омело његовога брата да борбу доведе до победе и да се срећно врати кући. Млетачки сенат [чију су робу Бокелји превозили из Атине у Млетке] обасуо је бокелјске јунаке и њихову родбину частима, признањима и наградама: Јозу Ивановићу и његовом погинулом брату Марку додељена је ласкава титула кавалера Светога Марка, њихов отац и стричеви добили су скупоцене медаље и разне привилегије, преживелим члановима посаде дате су такође медаље, само знатно скромније вредности, а породице погинулих обезбеђене су доживотним издржа-вањем...Добротски песник Иван Антун Ненадић (1723-1784), похитао је да подвиг браће Ивановића овековечи одужим спевом (‘‘спјевањем’’), који се још 1757. године појавио у Млецима у танкој књижици под насловом *Шамбек сатарисан Божјом десницом*. Дело је било писано у строфама од по шест осмераца, такозваним сестинама... Темелјна тачка Ненадићеве животне филозофије је његово непоколебљиво хришћанство: Доброћани се туку ‘за обрану’ и ‘за славу вјере свете’, ‘за вјеру Језусову’, ‘за крстјане’, и он у последњој строфи позива свог читаоца да заједно са њим ‘сада и вазда’ ускликне: *Тебе Бога ми хвалимо!*’’¹⁰

Барокни песник Иван Антун Ненадић је у свом спеву, занимљивој епској уметничкој приповетки *‘‘Шамбек сатарисан Божијом десницом’’*, објавље-ној двапут исте 1757. године, употребио 172 строфе, облика секстине, а последња овако префињено гласи:

А који сложи пјесни ове
 За чист биљег од љубави,
 Најпослије штиоце зове
 И срдачно свијема прави (= поручује)
Сад и вазда сви рецимо,
Тебе Бога ми хвалимо!

¹⁰ М. Пантић: ‘‘Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века’’, Београд 1990, стр. 341-342, 346.

Велику победу Доброћана над гусарима испратио је песник Иван Антун Ненадић општехришћанском победничком песмом хришћана *Тебе Бога хвалимо* св. оца Никите Ремесијанског, како је то већ било у обичају у хришћанској Европи.

3. Чин Благодарења и “Тебе Бога хвалимо” у још неким записима у Првом српском устанку (1804-1813)

У повести Првог српског устанка после великих победа српске војске над јаничарима и регуларном војском турских султана, држана су молебствија и одавана је благодарност Богу свечаним чином *Благодарења* и певањем победоносне општехришћанске химне *Тебе Бога хвалимо*. После службе наређен је почасни плотун из топова иза кога је следило и народно весеље.

Бележим два историјска записа ових свечаности везана за подручје Шапца и то после велике победе на Мишару 1806. године и освојења града Шапца 1807. године. У шабачком округу, у коме се налазило и село Мишар, месеца августа био се велики бој у коме су Срби победили бројнију турску војску и славили победу. О тој победи био је обавештен и митрополит Стеван Стратимировић (1757-1836) у Сремским Карловцима, који је имао сталног обавештајца у време Првог српског устанка. Звао се Константин Ненадовић и сакупљао је све ратне вести и догађаје који су се у устаничкој Србији дешавале. Био је задужен за Западну Србију, Шабачку и Ваљевску нахију и кад год би се штогод догодило он је, седећи у селу Кленку на Сави спрам Шапца, али на Аустроугарској (данас Сремској) страни, сазнавао и у својим извештајима обавештавао митрополита Стефана Стратимировића. Из једног његовог извештаја сазнајемо, што су историчари пренели, да је “после битке, 1/13. августа 1806. служено и благодарено Свевишњем, с песмом *Тебе Бога хвалимо*. Аустријски официри и истакнути Срби Сремци посетили су Вожда и устанике, веселе и задовољне.”¹¹

Истога месеца био је још један велики бој на Делиграду, о коме је капетан Јовановић из села Кленка на Сави известио митрополита Стратимировића: Описујући бој на Делиграду, 28. августа 1806. године К. Јовановић у писму митрополиту наглашава: да је ову победу славила цела Србија: (1) у Смедереву, где је био Правитељствујушчи совјет и Српски синод, (2) око Београда, односно Калимегданске тврђаве, која је била опсађена од српских устаника и Карађорђа и (3) Шапца Срби су “како из мали” [пушака] тако из топова пуцали и Те Деум држали.”¹² У свим тим градовима, дакле, чином *Благодарења* са песмом *Тебе Бога хвалимо*,

¹¹ Радош Љушић: *Карађорђе у 1806. години, Мишар и Делиград*, Зборник радова “Бој на Мишару 190 година касније”, Шабац 1997, стр. 69-77.

¹² Исти, наведени оглед.

оглашена је и прослављена победа хришћана, православних Срба над Алахом и Турцима.

Најзад, док је београдска тврђава била опкољена и чекало се њено освојење, и Шабачки Град, односно тврђава на Сави била је опсађена са циљем да се сви Турци у њој побију или иселе. Турци су тражили примирје и договор. О томе постоји и један досад мало познат документ неког анонимног устаника, бившег “совјетника”, који је о тим преговорима записао следеће:

“23. Јануара (1807). Ишао господар Јаков на ону страну [тј. аустријску] с Луком, Чупићем и Дабичем на састанак и разговор с Турцима, от којих бјаху дошли на састанак и разговор Паша Скопљак Сераскер, Асан паша, Ђаја паша и Али паша. Мир ту учинили под тим условијем да изађу сви паше и јабанска војска из Града, но искајући реуме с једне и с друге стране. Оне које су Турци реум от наши искали недадоше, а које су опет наши от Турака искали, Турци недадоше. Турци искали у реум Проту, а г. Јаков искао Сулејманпашина сина. Нису се могли посулити и тако се разишли.

24. Јануара после подне бист састанак и разговор с Турцима више Тополика под брестом. С наше стране био Господар Ђорђе с Јаковом, Протом, Луком, Чупићем, г. Марком, Катићем, с Милошем Поцерцем, а от турске стране бјаху: Сулејман паша, Асан паша, Ђаја паша и Али паша. На том састанку и разговору мир сасвим установљен и заклетвом вере с обе стране утврђен под тим уговором: да Турци сви и паше све изиђу у Босну; да оставе Јани-сарача с Диздаром и да наш кнез са својом тевабиом седне; уговорено да наши даду 40 кола и лађе да децу и жене испрате; уговорено да реум с обе стране поглавити људи буду; топове и џебану преписали на везира београдског човека и на Муасилова човека; уговорено да робље наше које се у Шабцу застало, врати се; и Турке до Дрине да испратимо. Термин у суботу, недељу и понедељак оставити.

По изшествију њивом из Града остао наш један војвода који још увече 25. јануара на конак у Шабца са 42 друга. И он примио Град. Потом наша сва војска око подне с радостију, с *песнију* унишла у Град. Ту били од сербски поглавара: Господар Ђорђе Петровић, верховити сербски поглавар, Јаков Стефанович ваљевски и шабачки комен-дант, Марко Катић, београдскиј, Станоје смедеревскиј, Лука Шабачкиј и Прота Матеј. Унишавши у Град, топове све бацили на шенлук, на *Благодареније Богу* и на радост целога Србскога роду.”¹³

¹³ Журнал, от различни дела и писама вилаетски, а нарочито Ваљевске нахије, от лета 1807., приредио Емил Чакра, “Слога”, (Нови Сад), алманах, за 1862, стр. 41-44. Напомена уредника: “Овај уломак са многим још другим преостацима предати су ми оригинално од једног “советника” у ту сврху да ји употребим још издавајући ‘Словенку’, за критику прот Вуковог ‘Правитељствујушче совјет сербскиј; но будући да позније критике о реченој књизи пређоше у пиљарске грдње, то сам се цабаисао тога посла и

Из устаничке документације и преписке наводим још једно приватно писмо неког Дионисија Јовановића из Фаркаждина који је Урошу Несторовићу, директору свих српских школа у Аустроугарској, 18. јула 1811. године писао: “За Србијане јоште се не чује ваљано; једни доказују да су Руси Турке код Шумле разбили. Сказују да је *Благодареније* оне пришасте друге недеље у Београду тога ради било...”¹⁴

Испитивањем историјских догађаја, старих и нових, светских, европских, балканских и српских може се наћи још догађаја који су пропраћени победоносним певањем општехришћанске химне *Тебе Бога хвалимо* св. оца Никите Ремезијанског и Белопаланачког. Остаје да се потрага настави у будућности, а резултати свакако неће изостати...

Ђорђе Перић

Р е з и м е

Садржај књижевноисторијског огледа, који је у облику три прилога написао аутор, односи се на српску историју и ратне догађаје из XIV, XVIII и прве деценије XIX века. По успешном окончању великих битака хришћана (православаца, католика) са народима Оријента, бранећи своју веру и отаџбину, победа је прослављана свечаним чином *Благодарења* и певањем општехришћанске победне песме *Тебе Бога Хвалимо* св. оца Никите Ремезијанског. У историјату свих европских хришћанских народа постојало је као неписано правило да се ова *песма победе* пева после успешних ослободилачких ратова. О томе је аутор рада писао и у неким ранијим својим прилозима, наводећи више примера, откривши и овим радом велику популарност свете химне из IV века коју је она имала не само у цркви већ и у народу, везујући се својом установљеном функцијом за значајне историјске ратне и друге догађаје у прошлости.

држим да га је овде боље саопштити онако како је, те користити повестници и народној и књижевној, него заман тражећи Маркове конаке. Уред.

¹⁴ Славко Гавриловић: *Подаци о Првом српском устанку из преписке Уроша Несторовића*, “Зборник Историјског музеја Србије”, 10, 1973, стр. 58.

V

HYMNE D'ACTION DE GRACES

Te Deum laudamus, te
Dominum confitemur

Te æternum Patrem omnis
terra veneratur

Tibi omnes angeli, tibi cœli
et universæ potestates;
Tibi Cherubim et Sera-
phim incessabili voce procla-
mant :

Sanctus, Sanctus, Sanctus
Dominus, Deus Sabaoth

Pleni sunt cœli et terra
majestatis gloriæ tuæ.

Te gloriosus apostolorum
chorus,

Te prophetarum laudabi-
lis numerus,

Te martyrum candidatus
laudat exercitus.

Te per orbem terrarum
sancta confitetur Ecclesia,
Patrem immensæ majes-
tatis!

Venerandum tuum verum
et unicum Filium,

Sanctum quoque Paracli-
tum Spiritum.

Tu Rex gloriæ, Christe.

Tu Patris sempiternus es
Filius.

Tu, ad liberandum sus-
ceptorus hominem, non hor-
ruisti virginis uterum.

Tu, devicto mortis acu-
leo, aperuisti credentibus
regna cœlorum.

Tu ad dexteram Dei sedes
in gloria Patris.

Judex crederis esse ven-
turus.

Te ergo, quæsumus, fa-
mulis tuis subveni, quos
pretioso sanguine redemisti.

Nous vous louons, ô grand
Dieu, et nous vous recon-
naissons pour notre souve-
ram Seigneur

Toute la terre vous révère
comme le Père et la source
éternelle de tout être.

Tous les anges, les cieux
et toutes les puissances,

Les Chérubins et les Séra-
phins vous crient sans cesse
à haute voix

Saint, Saint, Saint est le
Seigneur, le Dieu des ar-
mées.

Les cieux et la terre sont
remplis de la grandeur et de
l'éclat de votre gloire.

Le chœur glorieux des
apôtres,

La troupe vénérable des
prophètes,

Et ces escadrons de mar-
tyrs vêtus de blanc célèbrent
éternellement vos louanges.

La sainte Eglise confesse
votre nom par toute la terre,

O Père d'infinie majesté!

Et le nom adorable de vo-
tre Fils véritable et unique,

Avec celui du Saint-Es-
prit consolateur.

Vous êtes le Roi de gloire,
ô Jésus!

Vous êtes le Fils éternel
du Père.

Et cependant, pour vous
revêtir de la nature humai-
ne, afin de la sauver, vous
n'avez pas dédaigné d'être
conçu et enfermé dans le
sein d'une vierge.

Vous avez rompu l'aiguil-
lon de la mort, et vous avez
ouvert aux fidèles le royaume
du ciel.

Vous êtes assis à la droite
de Dieu, dans la gloire de
votre Père.

Nous croyons que vous
êtes le Juge qui doit venir
juger l'univers.

Nous vous supplions donc
de nous protéger, confiant
étant vos serviteurs, que
vous avez rachetés par vo-
tre précieux sang.

Æterna fac cum sanctis
tuis in gloria numerari.

Salvum fac populum tuum,
Domine, et benedic hœredi-
tati tuæ.

Et rege eos, et extolle il-
los usque in æternum.

Per singulos dies bene-
dicimus te,

Et laudamus nomen tuum
in sæculum, et in sæculum
sæculi.

Dignare, Domine, die
isto, sine peccato nos custo-
dire.

Miserere nostri, Domine,
miserere nostri.

Fiat misericordia tua, Do-
mine, super nos, quemad-
modum speravimus in te.

In te, Domine, speravi:
non confundar in æternum.

Mettez nous au nombre de
vos saints pour jouir avec
eux de la gloire éternelle.

Seigneur, sauvez votre
peuple, et bénissez ceux que
vous avez choisis pour votre
héritage.

Conduisez-les et élevez-
les jusque dans l'éternité.

Nous vous bénissons cha-
que jour,

Et nous louons votre nom
à jamais et dans la suite de
tous les siècles.

Daignez, Seigneur, en ce
jour, nous conserver sans
péchés.

Ayez pitié de nous, Sei-
gneur, ayez pitié de nous.

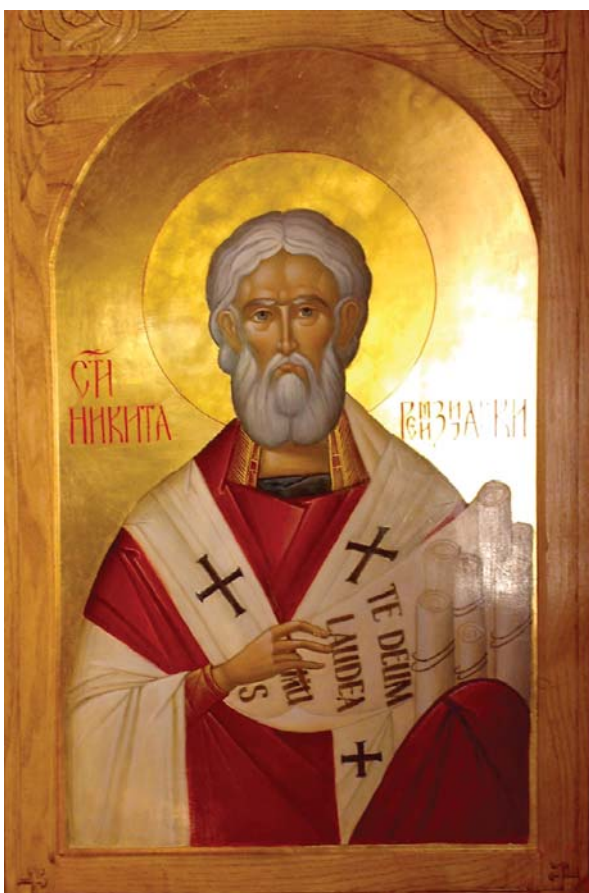
Et répandez sur nous vos
miséricordes, selon que nous
avons espéré en vous.

Car c'est en vous, Sei-
gneur, que j'ai mis mon es-
pérance; ne permettez pas
que je sois à jamais con-
fondu.

„Te deum Laudamus” на латинском и француском језику (из француског молитвеника „Le Livre de Piété de la jeune fille”, au pensionnat et dans sa famille, Avignon 291me édition, B. g, str 792-794)

Сл. 1. Зидна слика св. Никите Ремезијанског у Дивљанском манастиру (зимска црква св. Серафима Саровског, северни зид), рад (2010) Бранка Радовића из Ниша. Прва иконописна представа св. Никите у белопаланачком крају (Уредник).

Сл. 2 Икона св. Никите Ремезијанског на јужним дверима иконостаса у цркви св. Петке у Градишту код Беле Паланке, рад (2012) Срђана Стојановића из Београда (Уредник).

СОЦИОЛОГИЈА

Др Љубиша Митровић, професор емеритус
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за социологију

О УЛОЗИ ЕЛИТА ЗНАЊА И НОВЕ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ У ЛОКАЛНОМ И НАЦИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ

Образовање је најбоља политика будућности

Фридрих Ниче

*Когнитаријат је актер нових производних снага које отварају капије
будућности развоја човечанства.*

Антонио Негри

*Глобализација је будућност која је почела, али за сада још неправилно
распоређена.*

Вилијем Гибсон

*Трендови вам говоре о смеру кретања, а на вама је да се одлучите.
Но, трендова је, попут коња, лакше јахати у смеру у којем су већ кренули.*

Џон Незбит

Резиме: У раду се, најпре, указује на мегатрендове у савременом свету: успон нових технологија трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа, глобализације и когнитаријата, као актера производних снага будућности која је почела. Притом се разматрају узроци и последице феномена „одлива мозгова“ и неједнаке размене рада на глобалном тржишту „сиве материје“, као и нови облици неједнакости између „глобално мобилних“ и „локално мобилних“ кадрова и промене у саставу транснационалних класа у савремености. У овом контексту се анализира положај Србије, која још увек нема развијену моћ ни да задржи нити да привуче из дијаспоре своје меритократске елите. На крају, излаже се пледоаје новог односа према високообразованим кадровима и интелектуалној дијаспори, као и њихово укључивање у заједнички програм партнерства за локални развој и национални препород Србије.

Кључне речи: Мегатрендови, когнитаријат, „одлив мозгова“, дијаспора, партнерство за развој Србије.

Увод

Живимо у доба парентезе, прелаза између епоха и морамо учити од мегатрендова (који на својим крилима доносе будућност човечанства која је почела) ка којој обали треба пливати ако не желимо да се удавимо.

Амерички социолог *Дон Незбит* у својој студији *Мегатрендови* дефинише *мегатрендове* као стреле времена, смероказе, глобалне тенденције које детерминишу ткање структуре и динамике савременог светског друштва. Тиме је дао значајан допринос утемељењу социологије предвиђања развоја и преображаја. Наиме, он је на најбољи начин демонстрирао чему треба да служе примењена истраживања у друштвеним наукама, потенцирајући њихов емпиријски значај, развојно-акцијску и еманципаторску улогу у савремености.

Табела 1: Десет мегатрендова који одређују развој крајем 20. и у 21. веку.

10 мегатрендова који описују основне карактеристике цивилизацијског развоја у другој половини овог столећа	10 мегатрендова на крају XX века
<ol style="list-style-type: none">1. Од индустријског ка информатичком друштву2. Од класичне ка високој технологији3. Од националне ка светској (глобалној) привреди4. Од краткорочних ка дугорочним циљевима5. Од централизације ка децентрализацији6. Од институција ка самопомоћи7. Од представничке ка партиципативној демократији8. Од хијерархијске ка мрежној (network) организацији9. Од Севера ка Југу10. Од или-или ка вишекратним опцијама	<ol style="list-style-type: none">1. Економски просперитет је планетарни феномен2. Уметност замењује спорт као најважнији садржај слободног времена3. Развија се тржишни социјализам4. Глобализација стила живота, уз јачање културног национализма5. Приватизација државе благостања6. Регион Пацифика постаје економски центар света7. Пораст улоге жена у бизнису и политици8. Наступа “век биологије” који замењује “век физике”9. Успон нових вредности као што су: етичност, одговорност, иницијативност и креативност10. Тријумф индивидуалности и персоналности

Извор: John Naisbitt, *Megatrendovi. Deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život*, Zagreb 1985.

Наука и нове технологије и когнитаријат су главни актери нових производних снага будућности човечанства која је почела, тј. глобалне транзиције света, који се пред нашим очима одвија и у чему предњаче најразвијеније земље савременог света. Нова подела рада више се не зачиње ни на њиви ни у фабрици, већ у научним лабораторијама и истраживачко-развојним институтима. Њени креатори су интелектуални посленици - актери когнитаријата, елита когнитивног и образовног капитала, а оперативни извођачи иноватори, инжењери, информациони радници, менаџери и други високообразовани кадрови. Истраживачи говоре о настанку доба треће и четврте научно-техничке, информатичке и биотехничке револуције, друштва знања, глобализацији и успону света ТНЦ глобалне постнационалне економије и констелација. Ове онтолошке промене у начину производње, организацији рада, професионалној и социјалној структури за собом носе битне промене у мобилности светског становништва, култури и идентитарној структури и политици.

Нове генерације, наши потомци, биће суочени са мегатрендовима и изазовима нове цивилизације. За разлику од нас који смо учили од прошлости, оне ће учити од мегатрендова, иновација и новума будућности, која се пред њиховим очима рађа и у којој ће својим стваралаштвом суделовати рационално и демократски је обликовати.

Овај прилог је посвећен значају њихових потенцијала, образовне, сазнајне и еманципаторске улоге у борби за локални, регионални и национални препород Србије, са уверењем да је будућност њихова ствар, дело њихове имагинације и памети, патриотизма и друштвено-еманципаторске борбености.

I Успон нових технологија и елита знања - когнитаријата, глобално мобилних, у ери настанка нове цивилизације човечанства

Француски историчар *Фернан Бродел*, утемељивач структуралне дубинске историографије, правио је разлику између историје дугих таласа, која изазива и обликује глобалне техно-економске и социјално-формацијске епохалне промене у историји цивилизације, друштва и културе и историје кратких таласа или политичке, текуће догађајне историје. Његови следбеници у савременој социологији били су *Жорж Гурвич* (представник дубинске социологије) и *Емануел Волерстин* (представник светско-системске парадигме и историјске социологије). Њихове теоријске парадигме су актуелне у савременој социологији транзиције и глобалних мегатрендова који одлучујући обликују епохални прелаз једног социјалног система у други.

Упознавање са парадигмама ових аутора омогућује нам да објективно истражујемо суштину друштвено-историјских процеса и разликујемо структуралне промене од текућих догађајних процеса. За разлику од лаика и

аналитичара који су очарани текућим догађајима (историјом коју редуцирају на дворску историју владавине елита и политичких партија, ширећи облике политичке митологије и апологије постојећег система, научници (историчари и социолози) проучавају комплексне глобалне детерминизме дугих таласа и са становишта дијалектичког тоталитета читавају структуру и динамику развоја кроз историју и у савремености.

На овом фону у савременој социологији делују: *Ален Турен*, представник акцијске партиципативне социологије нових друштвених покрета као актера; *Данијел Бел*, утемељивач парадигме постиндустријског друштва; *Алвин Тофлер*, теоретичар трећег таласа и цивилизацијских глобалних промена и *Мануел Кастелс*, протагонист парадигме информационог развоја, глобализације и настанка умреженог светског друштва.

Упознавање са стваралаштвом ових аутора омогућује нам да гледамо у светлост, а не у сенке, тј. да научно читамо стреле и знаке времена дубинске историје и савремених глобалних друштвених промена, дешифрујући објективно друштвени карактер и динамику друштвених промена. Тиме се чини отклон од погубних, лаичких, идеолошких мистификација и медијских манипулација око стварне улоге и домета деловања актера у политичкој историји текуће савремености у којој медијски свештеници - аналитичари пропагандистички проглашавају политичаре за хероје, реформаторе и модернизаторе, заборављајући на поруку старог Хегела, да је историјска истина целина и да се њена тајна открива на крају пута. Узгред речено, још је Платон упозоравао да се апологијом историја искривљује, а не поправља, те да кварење демократије настаје када магарце проглашавате за коње!

Управо полазећи од парадигматских теоријско-методолошких основа апострофираних аутора у савременој социологији, може се тврдити: историја није дар богова нити владара, већ, уз сав респект према улози великих личности у историји, производ деловања друштвених класа и покрета као колективних плуралистичких актера који својим акцијама (развојем нових производних снага и производних и глобалних друштвених односа, омогућују епохалне глобалне промене у друштвима кроз историју).

Управо у савремености пред нашим очима се одвијају иза актуелне кризе и политичких драматичних збивања и сукоба процеси глобалне транзиције света у духу Незбитових мегатрендова: од индустријског ка информатичком друштву, од класичних ка новим технологијама, од националне ка светској привреди, од хијерархијске ка мрежној организацији, од представничке ка партиципативној демократији, од света затворених нација ка умреженом светском друштву глобализованог човечанства и света постнационалних констелација. Наступа „век биологије“ који замењује „век физике“, успон нових вредности, креативности, индивидуалности и персоналности.

Окосницу нових технологија производних снага настајуће

мондијализације човечанства чине револуционарне снаге: кибернегика, информатика и биотехнологије. Оне мењају друштвену онтологију савременог света, структуру и динамику друштва, положај и улогу човека и његову космологију. У овом контексту настају радикалне промене у значају појединих привредних грана, сектора производње и професионалној структури и мобилности радне снаге. На делу је успон актера интелектуалног рада, когнитивног и образовног капитала, јер је наука постала непосредна производна снага, а истраживачи, таленти и иноватори најтраженији на светском тржишту радне снаге.

У савременим процесима глобалних миграција све више партиципира уместо „плавих оковратника“ интелектуални пролетеријат, који су на тржишту „сиве материје“ најтраженији профил за којима трагају различите агенције ТНЦ и „ловци на таленте“. Њима су отворена врата престижних компанија и најразвијенијих земаља које либерализују своје прописе о држављанству како би их интегрисали у свој систем. Ови процеси мењају слику савремених миграција. Наиме, некад се одлазило у свет због хлеба, а данас због образовања, даљег стручног усавршавања и професионалне каријере. На делу су сеоба елита знања, процеси формирања нових колонија интелектуалне дијаспоре, успон, мобилност и кружење елита знања у свету ТНЦ, али и на социјалној лествици угледа и престижа у савремености. У структури транснационалних глобалних класа и елита ова *хипер класа* (Жак Атали) заузима високо престижно место. Све је више видљива у савремености диференцијација у свету рада на „глобално мобилне“ и „локално мобилне“ (Зигмунт Бауман), о чему говори све већи број страних студената у студентској популацији, високообразованих радника, стручњака различитог профила, који раде у страним компанијама широм света. Интернационализација производних снага, глобализација образовања и тржиште рада подстакли су феномен кружења елита знања у свету. Све је више истраживача који пишу о феномену умреженог светског друштва знања, „когнитивном капитализму“, али и тржишном социјализму и посткапиталистичком развоју човечанства као алтернативи неолибералном моделу „капитализма катастрофе“ који производи неједнакости и сукобе.

Овакав успон нове средње и више транснационалне класе „сивих оковратника“ и њихова професионална мобилност и социјална промоција, а пре свега значај њиховог образовног, когнитивног капитала и других иновационо-развојних потенцијала, све више скреће пажњу и номенклатурама у земљама у транзицији и трећем свету да мењају свој однос према кадровима, да рационализују и демократизују своју кадровску политику и да се и сами боре за задржавање својих најбољих кадрова, да се боре за њиховостанак у земљи или да стварају услове за њихов бржи повратак и укључивање у привредни и друштвени живот земље на платформи партнерства матице и дијаспоре за развој и препород својих нација.

Постаје све очигледније да земље које више улажу у образовање и науку повећавају компаративне предности у савременом развоју од оних које ту праксу немају. Мегатрендови и у овој области показују шта нам ваља чинити ако не желимо да заостајемо за светом. Морамо више и брже учити од најбољих и из редова најталентованијих стварати елитне кадрове у свим областима света рада. Закони селекције позитивне конкуренције и професионализма морају се више врдовати и уважавати од политичке пароксијалне подобности у кадровској политици. У супротном, нема нам спаса: у свет ће утећи најбољи не само због хлеба и посла, већ и због достојанства. Нове генерације су носиоци новог персоналног сензибилитета и еманципаторске борбености. Њихове вредности нису у фетишизму конформизма, провинцијализма и политике подобности. Они своје родољубље нераздвојно повезују са човекољубљем. Отуда су они уз поштовање према националној традицији, окренути свету без граница, човечанству као настајућој заједници равноправних грађана и народа.

II „Одлив мозга“ из Србије - шта нам ваља чинити?

У савременим процесима глобалних миграција најбројније дијаспоре су кинеска, затим индијска и мексичка. Кинеска је најмногљуднија са педесет милиона миграната расељених у 150 држава широм света. Истраживачи све више пишу о феномену масовних миграција из региона који су захваћени ратним сукобима (на Блиском истоку, северу Африке и Украјине), као и из постсоцијалистичких друштава. У ред ових земаља са бројном дијаспором са Балкана спада и Србија. Рачуна се да је са имплозијом социјализма, у периоду 1989-2020 мигрирало са Балкана на Запад око 20 милиона грађана, а из Србије око милион грађана. Овај процес је деведесетих година био узрокован распадом Југославије и ратним сукобима, али се тај тренд наставио и после 2000. године, услед блокираних економских могућности запошљавања и транзиције без социјалне одговорности.¹

У савременим токовима мегаударних таласа глобалних миграција из Србије све је више високообразованих кадрова. Рачуна се да их је најмање око 60 хиљада са факултетским дипломама избегло у свет ради запошљавања или даљег стручног усавршавања. Они данас чине нову/интелектуалну колонију српске дијаспоре, са преко 10 хиљада доктора и магистара наука. Међу њима је највише менаџера, информатичара и других профила кадрова носилаца образовног и когнитивног капитала, стручњака иноватора

¹ Опширније о феномену савремених миграција са посебним фокусом на Србију и нову интелектуалну дијаспору видети у студијама В. Гречића (*Српска стваралачка интелигенција у расејању*, Матица српска, Нови Сад 2019), Д. Митровић (*Креативност у покрету*, Чигоја штампа, Београд 2020) и у зборнику радова (*Становништво југоисточне Србије: Одлив мозга - узроци и последице по национални развој и идентитет*, приредио Љ. Митровић, Огранак САНУ у Нишу, 2016).

чији се рад на западу у транснационалним компанијама и истраживачко-развојним центрима и другим престижним делатностима, институцијама и професијама високо цени. То је огроман потенцијал крилатих памећу и национално благо, које одлази у свет, а да нажалост ми још увек немамо ни довољно прецизну евиденцију о њиховој структури, а камо ли стратегију и моћ да их задржимо или повратимо у земљу.

У нас су исписане прве студије: хронике транзиционог гробља (Марија Обрадовић), одеструктивних последица неолибералне транзиције без социјалне одговорности (Љубиша Митровић), о деиндустријализацији земље (Љубодраг Савић), рестаурацији периферног капитализма (Зоран Видојевић), о зависној колонијалној модернизацији и омчи дугова (Слободан Комазец), о компрадорској буржоазији, разарању социјалне државе и друштвеним неједнакостима (Слободан Антонић), о субразовју друштва и условима који су узроковали појаву масовне сеобе елита знања, интелектуалне радне снаге са глобалног истока и југа на запад и север, као и о феномену дигиталних миграната – печалбара у време пандемије ковида 19 у савремености (Владимир Гречић). У наведеним студијама се истражују и комплексни узрочни вектори и последице „одлива мозгова“ из Србије.

Према мерењима Евростата и других иностраних истраживачких институција, за сада Србија нема моћ нити да задржи нити привуче своје емигрирале таленте из састава нове интелектуалне дијаспоре.

Табела 2: „Одлив мозгова“ у Србији према индексима Светског економског форума у периоду од 2008. до 2012. године.

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупан број земаља које су обухваћене истраживањем	134	133	139	142	144
Место које по „одливу мозгова“ заузима Србија	131	132	136	139	141

Извор: WEF, The Global Competitiveness Report, 2013, 2014, 2015.

Табела 3: „Одлив мозгова“ из Србије према индексима Светског економског форума у периоду од 2013. до 2015. године.

	2013	2014	2015
Укупан број земаља које су обухваћене истраживањем	147	148	140
Способност земље да задржи таленте	146	141	140
Способност земље да привуче таленте	147	143	139

Извор: WEF, The Global Competitiveness Report, 2013, 2014, 2015.

Ова тенденција унутрашњих и спољних миграција, са свим својим демографским и развојно-цивилизацијским последицама, има и свој локални и регионални аспект у савременој Србији, у којој настају све снажније регионалне диспропорције и неједнакости са бројним реперкусијама. Статистички подаци показују да је Србија земља захваћена процесима депопулације и сенилизације, али и ударним таласом спољних миграција. Најновији подаци говоре да ће Србија, као резултат смањеног природног прираштаја и раста смртности и спољних миграција само у периоду 2011-2022. бити смањена за скоро милион становника. У спољним миграцијама све је више младих између 25 и 40 година који одлазе из земље. Регионална посматрано највише мигрира у свет грађана југоисточне Србије, међу општинама из којих се одлази су најнеразвијеније и пограничне, што има бројне консеквенце, развојне и безбедносне.

Бела Паланка и општине Пиротског округа и у овом пописном периоду показују пад становништва услед оваквог природног прираштаја, али и механичког просторног одлива, тј. миграција. Специфичност ове општине је да је она у бившој Југославији по завичајном пореклу дала највећи број доктора и магистара из различитих наука (преко 400). Нажалост, ова тенденција унутрашњих и спољних миграција наставља се и у савремености са бројним последицама.

За Србију је демографска обнова постала кључно национално и развојно питање.² Процене су демографа да уколико се наставе садашње демографске тенденције да ће она морати да средином овог века увози радну снагу. Додатну тежину овом негативном билансу чини појава све већег „одлива мозга“ високообразоване радне снаге, капиталног развојног ресурса сваке нације.

Поставља се као алармантно и ургентно питање: *Шта нам ваља чинити?* да би се ови негативни демографски таласи удара променили. Имајући у виду да се вредност једне земље данас не мери више само по параметрима природних ресурса, већ и нивоом образовања њеног становништва, достигнућима у науци и технологији, те да улагања у образовање и науку и однос према талентима и елитним високообразованим кадровима, постоји кључан параметар развојних способности/капацитета и отворености једне земље према прогресу и будућности, крајње је време да се, у Србији 21. века, радикално промени однос према талентима и елитама знања и иноваторства. У њима треба видети залог будућности развоја наше земље. Са њима треба градити социјални дијалог и „потписати уговор“ о заједничкој одговорности за локални, регионални и национални развој, препород и будућност Србије. Нова интелектуална српска дијаспора

² Опширније о томе видети у ауторовој студији *Демографска обнова Србије као национално и развојно питање*, Издање Огранка САНУ у Нишу и Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Ниш 2022.

представља наше највеће благо, резервоар и потенцијал иновативно-развојних идеја за преображај Србије. У њој данас стасавају нове Тесле, Пупини, Миланковићи..., велики посвећеници науке, родољуби и филантропи, који упркос свему, нису заборавили своју домовину и завичај.

За нову политику према дијаспори потребно је међусобно отварање и поверење матице и дијаспоре. Србија је свима нама заједнички дом. Она није монопол ниједне партије, владе или генерације. Служити њој је не само право, већ пре свега дужност и част, јер, како је поручио Ђуро Даничић: *За отаџбину се може гинути на сваком послу*. Нове генерације Срба, ма где живели и радили данас у свету, својим успешним професионализмом у различитим областима, радним патриотизмом афирмишу не само себе, већ и Србију, дајући допринос новом имиџу Србије као земље вредних и достојанствених људи, родољуба и човекољуба.

За очекивати је да ће у хоризонту будућности посткапиталистичке алтернативе и социјалдемократског модела глобализације света остварити идеал демократије без граница и кружења елита знања широм планете на добробит просперитета свих делова човечанства. У тој позитивној конкуренцији равноправно ће учествовати и Србија изграђујући себе и свет као заједницу равноправних грађана и народа.

Уместо закључка: Раскршће и алтернативе

Србија се данас налази на судбоносном раскршћу у погледу геополитичке и развијне транзиције. Овакав њен положај није само објективно детерминисан и актуелним сукобима у свету, већ и досадашњим „изборима“ њених елита, у погледу модела развоја и управљања, који су је довели у зону полупериферног капитализма, зависне модернизације, политикантско-компрадорске владавине са бројним облицима демографске девастације и социјалне патологије. Овакви „избори“ су са далекосежним последицама по њен развој суверенитет и будућност.

Крајње је време за отрежњење и буђење рационалне самосвести у нас: критичко преиспитивање модела развоја и управљања, промену односа према науци, когнитаријату и иноваторима, као кључним актерима привредног развоја и демократских друштвених промена, као и активирања стваралачких потенцијала наше интелектуалне дијаспоре у партнерству за развој Србије и промену њеног имиџа у свету. Отуда плело је за изградњу алтернативног пројекта социјалдемократског развоја, модела партиципативне демократије и рационалног ангажовања науке, елита знања и иноватора у развоју Србије. Изградњом и остваривањем оваквог пројекта у пракси превладао би садашњи модел транзиције без социјалне одговорности, зависне модернизације и неоколонијалне демократије.

АРХИВИСТИКА

ГРАЂА АУСТРИЈСКОГ ДРЖАВНОГ АРХИВА О ИСТОРИЈИ
БЕЛОПАЛАНАЧКОГ КРАЈА XVI-XVIII ВЕКА
- Преглед фондова -

Резиме: Период раног новог века спада у сразмерно слабо истражен период историје српског народа. Разуђеност грађе, као и непостојање српске државности отежавају истраживање и смањују заинтересованост истраживача. Нарочито слаб интерес огледа се и у томе да готово не постоје публицистички радови о овом периоду. Најзначајнија архивска грађа је о овом питању османске, хабзбуршке, млетачке и, од XVIII века, руске провенијенције, као и грађа домаћег порекла, настала у највећој мери деловањем српске цркве и трговачког слоја. На овом месту излаже се стање грађе Аустријског државног архива у Бечу и њен значај за историју белопаланачког краја у периоду од XVI до XVIII века. На основу увида у каталоге и регистре Архива и прегледања најважнијих архивских јединица, закључује се да у истраживању грађе Аустријског државног архива лежи велики потенцијал за употпуњавање историографске слике белопаланачког краја и Понишавља.

Кључне речи: Историографија, архивистика, историја српског народа, Хабзбуршка Монархија, Османско Царство.

*

Аустријски државни архив је средишња архивска институција у Аустрији и у њему се чува архива владе и централних институција. Прва збирка државних докумената је у Бечу уређена 1502. године, по наредби цара Максимилијана I, док је Државни архив основан 1749. године, према Наредби о оснивању Тајног кућног архива Марије Терезије. Савремени архив је подељен у пет одељења. У овом раду су коришћени фондови Општег управног архива - Финансијског и коморског архива (*Allgemeine Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv* - AVA FHKA), насталог 1749. под називом *Directorium in publicis et cameralibus*, Кућног, дворског и државног архива и Ратног архива (*Haus- Hof. Und Staatsarchiv* - HHStA), који је основан 1711. године, по наредби цара Јосифа I о оснивању архивске службе при Дворском ратном савету; као и Ратног архива (*Kriegsarchiv* - KA). Ратни архив је 1776. године спојен са инжењерском архивом, због

¹ aleksapop149@gmail.com

чега данас чува једну од најзначајнијих збирки карата, нацрта и планова. Кућни архив је образован као главни архив владајуће куће, према поменутој наредби Марије Терезије из 1749. године, обједињавањем збирки докумената из различитих спремних где су чувана кућна и државна документа.²

Историја белопаланачког краја у раном новом веку обележена је османском влашћу, уз два кратка прекида, када је током ратова 1689. и 1737. године хабзбуршка војска заузела овај простор. Поред тога, овај простор је представљао један од важних спољнополитичких циљева Хабзбуршке Монархије и простор који лежи на важном стратешком путу, те су и вести о трговини и становништву, као и картографски и војноинжењеријски подаци сачувани у Аустријском државном архиву. Упадљиво више грађе има о ратовима, где се налазе и конкретнији подаци и чињенице, док је у мирнодопском периоду наилази чешће на спорадичне податке, неретко и на општа места, уколико се ради о путописима. Грађа Аустријског државног архива о историји српског народа је добро обрађена и овом темом се бавио велики број истраживача, иако је у поређењу са осталим периодима, период раног новог века представља релативно недовољно истражени период.

Како белопаланачки крај није припадао Хабзбуршкој Монархији, сразмерно мали део грађе се непосредно тиче историје белопаланачког краја. У овом случају је из Кућног архива најзначајнији фонд *Türkei*, с тим да је грађа, иако укупно представља богат скуп докумената, расута по кутијама, у којима се спорадично наилази и на податке о белопаланачком крају и Понишављу. Значајна документа о историји белопаланачког краја налазе се у кутијама AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten 193 (fasz.9) и 195 (10.2 fol.747-754; 10.4 fol. 759-763; 12.1, 12.2) о рату 1689-1690 године, док о рату 1737. године говори грађа из кутија AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten 471 (8.106^{1/2} a, d; 8.141), 473 и 475. На основу фасцикуле 13 из OeStA/KA FA AFA HR Akten 473 је сачињен извештај грофа Шметауа, који је као публикација објављен 1777. године. Уз основну грађу од које је сачињен извештај, у кутији се налази и чистопис извештаја, као и два дупликата извештаја, на мањем формату, оба под сигнатуром 13.5^{1/2}.³ Један од два дупликата је писан бољим рукописом и уреднији, са потпуним насловом⁴. Такође, грађа о историји белопаланачког краја и Понишавља 1737. године се налази и у фасцикли 13.22 у саставу кутије 473, као и у кутији 475: 13(III)16, 13.16a, 13 III 161, 13 V 161, 162, 13.1⁵. Цела кутија 475 се односи на случај Николе Доксата де Мореза. Поред подсерија *Kartensammlung* и *Karte- und Planesammlung*,

² Опширније: A. von Sacken, Das K.K. Kriegs-archiv. Geschichte und Monographie, Wien 1878, 2-4; M. Hochendlinger, Das k.k. „Geheime Hausarchiv“, Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert), (J. Pauser, M. Scheutz, T. Winkelbauer, Hg.), Wien - München 2004, 33-44; E. Rainer, Das Kriegsarchiv, Schatzhäuser Österreich. Das Österreichische Staatsarchiv, Wien 1996.

³ *Journal de la dernière guerre d'Hongrie, pendant la Campagne 737, 738 739 que la paix fut conclue le 1^{miere} de 7bre.*

⁴ *Journal dela dernière guerre d'Hongrie pendant la campatne de 1737. 1738. 1739. que le paix fut Conclue le 1^{miere} de 7bre Entre l'Empereur Charles VI et le grand seigneur representes par le comte Neuperg et le grand Vizire et par la mediation dela france représentée par Mr le Marquis de Villeneuve von ambassadeur ala porte (Ecrit par le grand maitre d'Artillerie le Comte de Schmetau)*

⁵ *Journal von Kriegs Operation von 9. Juli bis 23. Novb.(1737)*

карте се налазе и у наведеним кутијама. За проучавање карата је од значаја и проучавање скица и извештаја са рекогностификовања терена, на основу којих су карте израђиване. Треба имати у виду и то да карте немају сталну савремену оријентацију (север горе), већ су и у оријентацијама 90 и 180 степени у односу на савремену оријентацију (исток горе, југ горе).

Највећи део грађе писан је на старонемачком језику, готицом (*deutsche Schrift*), што пред истраживање поставља велике захтеве. Осим количине, на старонемачком језику је иквалитативно најзначајнији, односно најинформативнији део грађе. Највећи део грађе говори о ратним збивањима и о организацији власти на освојеном подручју. Додатну потешкоћу представља и развој немачке палеографије, где се (додуше у нијансама) облици и повезивање слова у оквиру једне речи разликују за XVI, XVIII и XVIII век. Документа о ратним дешавањима су у великој мери преписи из XIX века, углавном (не и искључиво) на зеленој концепт хартији, са напоменом о времену и месту и условима настанка преписа. Ово представља велику олакшицу истраживачима, јер су преписе стварали професионални архивисти и канцелисти, по правилима канцеларијских списа, што нарушава аутентичност, али олакшава читљивост докумената, нарочито стога што су преписивачи писали савременим немачким курзивом. Знатан део грађе писан је на нововековном латинском језику, хуманистичком, што га чини далеко једноставнијим за читање. Грађа на латинском је у оквиру групе како унутрашњих, тако и докумената везаних за спољну политику. Већину грађе представљају рукописна, али има и штампаних докумената, у највећој мери патената, на старонемачком језику. Незнатан део грађе која је сачувана је на српском језику, писана уставом, полууставом и брзописом.

Поред тога, део грађе који се тиче уређења границе и ратних циљева, писан је на латинском и француском језику. Ова грађа је од посебног значаја, јер се односи на Понишавље и белопаланачки крај у контексту политичке историје. Посебно важну грађу у овом смислу представљају преписке Двора и посланика у Цариграду, преписка са османским властима и документа са мировних преговора. Ова грађа је већином на латинском језику, као и на француском и италијанском. Потешкоћу у истраживању ове грађе представља чињеница да се у дипломатској преписци налазе шифрована документа, а шифре су често, из разумљивих разлога, мењане, док, са друге стране, нису сачувани сви шифрарници. У вези са државним односима Хабзбуршке Монархије и Османског Царства је заступљен и део грађе на латинском језику. Предност у истраживању ове грађе је у овом случају у томе што се ради калиграфски исписаним репрезентативним документима. У фонду ННStA се налази и извештај број докумената на османском језику, за које у регестима стоји да се односе на Ниш и простор Понишавља. Мали део грађе, првенствено из црквених односа, писан је на грчком језику.⁶

Према предмету, грађа се може поделити на грађу о ратним операцијама, дипломатску преписку, преписку са представницима Монархије у Цариграду и другим градовима Османског Царства, грађу о

⁶ Због језичких препрека, на овом месту није обухваћена грађа на османском и грчком језику.

уређењу управе на освојеном подручју, трговинско-економску грађу и грађу мемоарског карактера. За историју белопаланачког краја овде је, како је раније наведено, најзначајнија грађа о ратним операцијама и о трговинским односима. Притом, треба имати у виду и то да се ретко који акт односи на белопаланачки крај по себи, већ се подаци о историји белопаланачког краја већином налазе узгред у оквиру докумената који говоре о ширем подручју или о трговинским односима или о демографским приликама. Посебан значај, као најинформативнији део грађе у овом случају су извештаји ратних команданата према Дворском ратном савету и извештаји обавештајног карактера у ННStA, потом и грађа о трговинским и демографским приликама. Протоколи царине могу да пруже податке о појединцима или политичко-економском стању на овом подручју. Царинска документа прве половине XVIII века су добро обрађена у историографији.⁷ Приметно је да се грађа у различитим периодима односи, по природи односа у датом периоду, на одређени предмет и, сходно томе, бива чувана у одређеном архивском одељењу и серији унутар одељења.

Према спољној структури се укупна грађа може поделити на документа (*Akten*, тј. акта, категорисана у кутијама), у чијем се саставу налазе извештаји, протоколи, дневници, коментари и примедбе, исправе...; рукописе (*Handschriften*, тј. књиге) које се састоје из протокола (различитих по форми и основу настанка од оних у кутијама), индекса, зборника докумената (накнадно повезаних аката или преписа аката у књигу), као и књига публицистичко-информативног карактера. Књиге су категорисане у серије књига, рукописа и свезака. Поједини случајеви су и ти да се књиге налазе у кутијама (нпр. у случају аката о Пожаревачком миру).⁸

Најатрактивнији, али свакако посредни део грађе представљају карте, планови и нацрти, чије проучавање може довести до бројних чињеница или помоћи у тумачењу познатих чињеница и података. Хабзбуршка картографија је током времена напредовала у озбиљној мери, нарочито радом холандских, француских и италијанских картографа. Карте заслужују посебно проучавање, са историографског, картографског, инжењерског, географског и техничког становишта, чиме би се стекао потпуни увид у научни значај картографске грађе Аустријског државног архива. Поред тачнијег приказа оперативних сазнања и географских података на карти, као и тачнијем убифицирању у рекогностирању географских појмова, што је последица обавештајног рада и аналитике уз примену научних

⁷ Опширније видети: Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, (прир. С. Гавриловић, И. Јакшић, С. Пецињачки), I-III, Београд 1985-2008; М. Ђорђевић, Краљевство Србија 1718-1739., Ниш 2018, 81-162; Б. Храбак, Довозници пољопривредних производа из Ужица и западне Србије у Срем (1719-1723. године), Ужички зборник 23/1994, 35-42; С. Пецињачки, Царински приходи и расходи аустријске Краљевине Србије 1730-1732. године, Мешовита грађа - *Miscellanea* 11/1983, 73-133; Исти, Једна спецификација из 1730. године о царинском промету оршавске и радојевачке царинарнице, Развитак - Зајечар 12-2/1972, 101-103; В. Гавриловић, Фрагменти прометног протокола контумаца у Параћину (1723, 1731. и 1733), Мешовита грађа - *Miscellanea* 29/2008, 73-80;

⁸ Oeseterreichische Staatsarchiv/Haus- Hof- und Staatsarchiv Staatenabteilungen Türkei V, Friede v. Passarowitz 2; V Friede v. Passarowitz 3-4.

метода; квалитет карата расте и са порастом квалитета графичке, резбарске и штампарске технике. Велики број карата и планова су, са временом, израђивали су професионални, школовани инжењери и картографи, на чијем је усавршавању Хабзбуршка Монархија озбиљно радила. У подсеријама збирки карата и планова разликују се уско професионалне карте, за оперативни рад појединих одељења државне управе, карте и планови за јавну употребу (које су често објављиване и ван територије Монархије), као и „тајне“ карте, најтачније и најквалитетније израђене, за употребу у Дворском ратном савету и највишим дипломатским и спољнотрговинским органима, у циљу стратешког планирања и изналажења повољнијих трговинских праваца и градње инфраструктуре. Ова последња група је и најмање проучена⁹.

Приликом претресања садржаја архива о одређеној тематици, неопходно је упознати се, најпре, са каталозима и регистрима фондова архива. Аустријски државни архив је јако добро сређен, располаже сумарним и аналитичким регистрима у штампаном и електронском облику, а већина архивских јединица је регистрована. Додатна предност је у томе што је електронски каталог уређен у форми упита у претрази по кључним речима. Након упознавања са основним опусом грађе, приступа се прегледу садржаја. Треба нагласити да је поред кутија и књига у којима су предмети нађени према кључној речи, пожељно истражити и остале архивске јединице из сличног периода, или оне које се односе на личности које су учествовале у разматраном догађају, као и оне које се односе на шири контекст историјских збивања, како би се конкретан догађај који се истражује ставио у одговарајући контекст и разумевао исправно у оквиру процеса у ком се одиграо. Изоловано посматрање догађаја је са историографског становишта, неприхватљиво.

Да би се разматрана грађа истражила на одговарајући начин, потребно је упознати се са начином рада органа (или навикама и радом појединца) који је створио грађу, тј. учествовао у њеном настанку, као и специфичан речник којим се одликује стил поједине институције, појединца, намене и сврхе документа и, коначно, епохе његовог настанка. Пре свега овога, важно је сагледати пут документа и упознати се са процесом његовог доспећа у архив и организацијом, устројством и начином функционисања самог архива, о чему се сазнаје из информативних средстава архива. Информативна средства често дају пресудан утицај на разумевање контекста прегледане и истраживање грађе. Техничка опремљеност архива, у Аустријском државном архиву на високом нивоу, олакшава и унапређује рад, али не може да замени рад истраживача, који мора, тим пре, поред овладавања методом, познавати и рад са техничким средствима. Овде се чини потребним напоменути да архивско истраживање не подразумева прости пренос података из грађе у

⁹ Опширније: Србија и суседне земље на старим географским картама (одг. ур. Д. Срејовић), Београд 1991; Ж. Шкаламера, Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године, Годишњак Града Београда 17/1970, 43-67; Ж. Шкаламера, М. Поповић, Нови подаци с плана Београда из 1683, Годишњак Града Београда 23/1976, 33-58;

рад, већ критички однос према истраженим и сазнатим подацима (најпре разликовање податка и чињенице), разликовање битног од небитног и стварање реконструисане, аргументоване и што потпуније историографске слике догађаја и процеса. Свакако, потребно је направити разлику између историографије и квалитетне теоретско-методолошке припреме за истраживање. Систематска истраживања грађе Државног архива Аустрије могу у значајној мери допринети историографском знању о прошлости белопаланачког краја, нарочито у истраживању историјске географије, привредне и историје ратних дешавања током раног новог века.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Oesterreichische Staatsarchiv, Wien

Објављени извори

Гавриловић, Владан, *Фрагменти прометног протокола контумаца у Параћину (1723, 1731. и 1733)*, Мешовита грађа - Miscellanea 29/2008, 73-80.

Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, (прир. Гавриловић, Славко, Јакшић, Иван, Пецињачки, Срета), I-III, Београд 1985-2008.

Пецињачки, Срета, *Једна спецификација из 1730. године о царинском промету оршавске и радојевачке царинарнице*, Развитак - Зајечар 12-2/1972, 101-103.

Пецињачки, Срета, *Царински приходи и расходи аустријске Краљевине Србије 1730/1732. године*, Мешовита грађа - Miscellanea 11/1983, 73-133.

Литература

von Sacken, Adolf, *Das K.K. Kriegs-archiv. Geschichte und Monographie*, Wien 1878.

Ђорђевић, Милош, *Краљевство Србија 1718-1739.*, Нини 2018.

Rainer, Egger, *Das Kriegsarchiv, Schatzhäuser Österreich. Das Österreichische Staatsarchiv*, Wien 1996.

Србија и суседне земље на старим географским картама (одг. ур. Д. Срејовић), Београд 1991.

Hochedlinger, Michael, *Das k.k. „Geheime Hausarchiv“, Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, (Pauser, Josef, Scheutz, Martin, Winkelbauer, Thomas, Hg.), Wien - München 2004, 33-44.

Храбак, Богумил, Довозници пољопривредних производа из Ужица и западне Србије у Срем (1719-1723. године), Ужички зборник 23/1994, 35-42.

Шкаламера, Жељко, Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године, Годишњак Града Београда 17/1970, 43-67.

Шкаламера, Жељко, Поповић, Марко, Нови подаци с плана Београда из 1683, Годишњак Града Београда 23/1976, 33-58.

Aleksa M. Popović
Bela Palanka

MATÉRIAUX DES ARCHIVES D'ÉTAT D'AUTRICHE SUR L'HISTOIRE DE LA RÉGION DE BELOPALANAC DES XVIIE-XVIII SIÈCLES

- Aperçu des fonds -

R é s u m é

La période du début du siècle moderne appartient à une période relativement mal documentée de l'histoire du peuple serbe. L'éparpillement des documents dans différentes archives, ainsi que l'inexistence de l'État du peuple serbe, rendent la recherche difficile et réduisent l'intérêt des chercheurs. Un intérêt particulièrement faible se traduit également par le fait qu'il n'y a quasiment pas d'ouvrages journalistiques sur cette période. Le matériel d'archives le plus important sur cette question est d'origine ottomane, habsbourgeoise, vénitienne et, à partir du XVIIIe siècle, russe, ainsi que du matériel d'origine nationale, créé dans la plus grande mesure par les actions de l'église serbe et de la classe marchande. Ce lieu présente l'état de la structure des Archives d'État autrichiennes à Vienne et son importance pour l'histoire de la région de Belopalanac dans la période du XVIe au XVIIIe siècle. Sur la base de l'aperçu des catalogues et des registres des archives et de l'examen des unités d'archives les plus importantes, il est conclu que dans la recherche du matériel des archives de l'État autrichien, il existe un grand potentiel pour compléter l'image historiographique de la région de Bela Palanka et Ponišavlje.

Les mots clés: l'historiographie, l'archivistique, l'histoire du gens Serbe, la Monarchie Habsbourgeoise, l'Empire Ottoman.

ИСТОРИЈА

Живота В. Јоцић¹
Београд

СТАРЕШИНЕ И МОНАСИ ДИВЉАНСКОГ МАНАСТИРА 1918-1931 г.

Сажетак: Овај прилог је наставак рада „Дивљански монаси 1891-1918 г.“, објављеног у БП зборнику бр. 15 (2019). И, како је већ речено, у оквиру одреднице сваког монаха појединачно, говори се о свим питањима важним по манастирску имовину, манастирске објекте, манастирску обитељ и свему другом из живота манастира, а што је у вези с тим монахом и тиче се његовог трага у манастиру.

Кључне речи: Дивљански манастир, старешине и монаси, оправке манастира, манастир као парохијски храм, пренаменовање манастира из мушког у женски 1931. г.

Života V. Jocić
Belgrade

ELDERS AND MONKS OF DIVLJANA MONASTERY 1918-1931

Summary: This contribution is a continuation of the article „Monks in Divljana Monastery 1891-1918“, published in BP proceedings № 15 (2019). So, as has already been said, within the scope of each individual monk, all matters important to the monastery property, monastery facilities, monastery family and everything else from the life of the monastery are discussed, which are related to that monk and concern his trail in monastery.

Key Words: Divljana Monastery, Elders and Monks, Reconstruction of the Monastery, The Monastery as a Parochial Church, Reorientation of the Monastery from Male to Female.

¹ zivotavjocic@gmail.com.

ПОП СРЕТЕН ПОПОВИЋ (1918.-1921.)

Бела Паланка је ослобођена у Првом светском рату 13.10.1918. г.² Три дана раније бугарска окупаторска војска и управа побегле су, претрпане пленом, из Беле Паланке и Пирота према Софији,³ а немачка и аустријска војска су се задржале још три дана, повлачећи се из Бабушнице и Пирота према Белој Паланци, пред француском коњичком бригадом, да би 13. октобра напустиле и Белу Паланку и преко Нишаве и села Гламе кренуле према Тимоку. Из Гламе су бомбардовали Белу Паланку (убивши шест цивила) и француску војску у реону села Мокре, Дивљане и манастира (убивши команданта мајора Фора и три војника).⁴ Тада су деца из Дивљане скривана у бившој манастирској испосници – пећини у Вртопу.⁵ Манастир нису погодиле немачке гранате, али је већ био опљачкан од Бугара и напуштен од окупационог настојника и српског јеромонаха Илариона.⁶

Управа над празним манастиром поверена је белопаланачком попу и намеснику Сретену Поповићу, по његовом повратку са Солунског фронта где је био војни свештеник. Овај образовани и цењени белопаланачки парох и намесник био је настојник Дивљанског манастира три године, до новембра 1921. г., када је управу предао јеромонаху Варнави.⁷

Поп Сретен је рођен око 1880. г. у Кукљину код Крушевца, завршио је београдску богословију, а 1903. г. је распоређен за пароха белопаланачког где је остао 23 године (до 1926. г.). Од 1919. г. је и намесник белопаланачки. Красили су га ученост, бистрина и радиност, био је добар организатор и духовни пастир, а као војни свештеник и храбар ратник. Носилац је ордена Св. Саве V степена (1910.)⁸ којим је одликован за организацију и ревност око изградње нове белопаланачке цркве, као и више војних одликовања за показану храброст у балканским и Првом светском рату (в. слику).

² Ниш је ослобођен 12. октобра, а Пирот 13. октобра.

³ Пирот су напустили ноћу 27. септембра по старом календару (К. Николић, *Припреме за дочек у Пироту ослободилаца, заробљеника и интернираних*, Пиротски гласник бр. 4 од 29.11.1918., Пирот).

⁴ А. Х. Мије, *Кроз ослобођену Србију 1918. г., сећања*, Пиротски зборник бр. 4 (1972), Пирот; И. Станковић, *Обележавање стогодишњице ослобођења Беле Паланке у Првом светском рату (1914.-1918.)*, Белопаланачки зборник бр. 13-14 (2018), стр. 111, са именима погинулих цивила.

⁵ Ж. Јоцић, *Старија здања Дивљанског манастира*, Пиротски зборник бр. 29-30 (2005), 128.

⁶ О пљачки и бекству в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански монаси 1891.-1918. г. и изградња манастирске цркве*, БП зборник бр. 15 (2019), 71-74.

⁷ У државном календару за 1921. г. стоји: „Дивљански манастир, в.д. старешина Сретен Поповић, парох белопаланачки“ (*Државни календар Краљевине СХС за 1921/2 годину*, Београд). Издата су само два броја календара, за поменуто и 1924. г. У овом другом стоји: „Дивљански манастир, старешина јеромонах Варнава.“

⁸ *Глас епархије нишке* бр. 2 за 1910. г., стр. 75, Ниш.

Сл. 1 Поп Сретен Поповић са супругом Наталијом
(фот. 1922., Бела Паланка)

У једном службеном извештају⁹ из 1907. г. о попу Сретену Поповићу читамо: „...Од школованих свештеника [у белопаланачком намесништву] одваја се свештеник Белопаланачки својом интелигенцијом и ваљаним свештеничким понашањем, који је и збиљски прегао да Бела Паланка дође једном до ваљане цркве; и ако ово његово прегнуће прихвате сви они, који су дужни да га у томе послу помогну, уверен сам, да ће тамо ускоро понићи и лепа црква, јер је најпосле то жеља и свију увиђавних белопаланчана, чега ради и имају већ обележено место. Његовим [поп Сретеновим] настојавањем општина је у свој буџет за 1906. г. ставила за ову циљ 6000 динара, а у буџет за 1907. г. 500 динара [...] те по свему и по труду дотичног свештеника верујем да ће у Белој Паланци ускоро понићи лепа црква, тим пре, што материјала за зидање има и сувише, све тесаног камена од града Белопаланачког који ће се на цркву употребити.“¹⁰

Због своје истинољубивости и храбрости поп Сретен је био у немилости код нишког епископа Никанора, посебно од кад је у „Хришћанском веснику“ објавио да је владика своје свештенике, на скупу који је сазвао у новембру 1908. г., назвао разбојницима.¹¹

⁹ В. Милојевић, *Ревизија цркве у епархији нишкој*, Глас епархије нишке бр. 11 (1908), 329-330, Ниш.

¹⁰ Нову белопаланачку цркву, пројектовану 1903. г. у Министарству грађевина од прој. Милорада Рувидића, отпочео је да зида 1909. г., а завршио и покрио 1910. г. предузимач Никола Антић (Д. Живановић, *Милорад Рувидић живот и дело*, Београд, 2004, 77.

¹¹ *Глас епархије нишке*, бр. 5 (1909), 127-130 и бр. 8, 218; Ж. Јоцић, *Дивљански монаси 1891-1918. г.*, 67-68.

На изборима одржаним 28.11.1920. г. за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, поп Сретен је, са још четири лица, био на Радикалној кандидационој листи за посланике из Пиротског округа.¹² Следеће 1921. г. изабран је за члана редакције нишког црквеног службеног листа „Преглед цркве епархије нишке“, који је излазио до 1941. г.

По завршетку рата поп Сретен Поповић је од децембра 1918. г. наставио да води своју белопаланачку парохију, али и упражњени Дивљански манастир као привремени настојник, а од јуна 1919. г. и мокранску парохију пошто је њен парох Димитрије распоређен у Македонију. Белопаланачки парох је био до 17.3.1926. г. (када је парохију преузео поп Славко Поповић), манастирски настојник у Дивљани до новембра 1921. г. (када је манастир преузео јеромонах Варнава), а мокрански парох до 1.2.1921. г. (када је парохију преузео поп Вукашин Пејић).¹³ Тада је парохијски храм обе парохије била белопаланачка црква Вазнесење Христово. Пред парохом и манастирским настојатељом били су велики послови: чинодејства и црквени обреди у две парохије, вођење матичних књига за две парохије, наставак радова на белопаланачкој цркви, организација и надзирање манастирске економије, поправка оштећене манастирске цркве, конака и других зграда у Дивљани, и многи други послови. И све их је поп Сретен, у сарадњи са среским властима у Белој Паланци и општинским властима у парохијским селима, са великом ревношћу и успехом обављао.

У то време, почетком 1921. г. покренуто је поново питање да се селима мокранске парохије (Мокра, Ореовац, Дивљана, Доња и Горња Коритница) дозволи да као парохијску цркву користе Дивљански манастир, јер парохија није имала своју цркву, а белопаланачка црква која им је одређена као најближа, је много даље од манастира. Иницијални захтев дали су, после одржаних сеоских зборова у пет парохијских села, председници

¹² Поп Сретен није изабран, као ни Тодор Митровић земљорадник из Мокре на Земљорадничкој листи, а од Белопаланчана је за посланика изабран само Др. Душан Стевчић (*Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, 21.11.1920. г.*, Београд 1921. г.).

¹³ О постављењима в. у: „Преглед цркве епархије нишке“ за 1921. бр. 1 стр. 30 и бр. 7-8, стр. 222; и за 1926. г. бр. 3-4, стр. 113. У *Књизи рођених парохије мокрањске за 1920.-1927. г.* (у архиви Општинске управе у Белој Паланци), има службена белешка под 1.2.1921. г.: „Предао сам данас пароху мокрањском овој протокол цео, чист са свим листовима, без икаквих мрља и редирања. Предао: заступник пароха мокрањског поп Сретен М. Поповић. Примео: парох мокрањски Вукашин Пејић, оверава, намесник белопаланачки поп Сретен Поповић“. Иначе, поп Вукашин Пејић је рођен 1899. г. у паланачком селу Вргудинац. По преузимању парохије становао је кратко у Б. Паланци („Мене и Миру је венчао 1921. г. у паланачкој цркви поп Вукашин и тада је становао у Паланци, али је исте године прешао у Дивљану у кућу Љубе Кулеђије, јер је почео да крсти и венчава у манастиру“ – *Казивање Грује Крстића (1902.-1996.)* из Д. Коритнице), а по одлуци црквеног одбора становао је и живео у средишњем парохијском селу Дивљани у кући Љубомира Крстића-Кулеђије, поред друма, од 1921. до 1927. г. То потврђује и упис парохове ћерке у поменути књигу рођених („Вера, рођена 8.2.1927. г. у Дивљани, крштена 21.2.1927. г. у дому родитељском у Дивљани, отац Вукашин Ж. Пејић свештеник-парох мокрански, мати Милена...“). Како је 1926. г. подигнута парохијска црква у Мокри, а поред ње и парохијски дом, поп Вукашин од 1927. до 1931. г. живи у Мокри у овом дому. И нови парох мокрански поп Виден Николић живи у Мокри у овом дому од 1931. до смрти 1956. г., када парохију преузимају калуђери Дивљанског манастира.

општина доњокоритничке и мокранске, преко среског начелника у Белој Паланци. Захтев је сачуван у Архиву Југославије у Београду¹⁴ и преносимо га у целини:

„Рађено 22. фебруара 1921. г.
У канцеларији Начелника
среза Бело-паланачког
У Белој Паланци

Предстадоше данас овој среској власти: Младен Вељковић председник општине Доњо-Коритничке и Радивоје Поповић председник општине Мокрањске, па изјавише:

У име грађана наших општина, молимо Господина Начелника среског за дејство на надлежном месту, да се парохијском свештенику наших општина одобри, да службу и све остале црквене обреде може вршити у Манастиру Дивљанском „Свети Димитрије“ – који да у том случају служи привремено као парохијска црква; као и одобри свештенику седиште у истом Манастиру – пошто је исти на средокраћу парохије мокрањске.

15. јануара текуће године, били смо код Његово Преосвештенство Епископа Нишког и од стране његове обећао нам је, да ће мо такво одобрење добити. Како је од тада протекло доста времена, то узимамо слободу умолити г. Начелника среског за корак по овоме; јер одобрење ни до данас нисмо добили а исто је неопходно потребно.

Писмени:

Млад. С. Вељковић (својеручно)
Ј. Поповић (својеручно)

Оверава
Начелник среза
П. Л. Ћирић (својеручно)“

Захтев је истог дана прослеђен на даљи поступак нишком владици, с мишљењем среског начелника „да би им у овом погледу требало изаћи у сусрет“. Епископ захтев шаље нишком Духовном суду на мишљење, с напоменом: „И ако постоји одлука Саборска да сеоске парохије не иду у манастир, ипак због ванредних прилика ваљда би се могло помоћи молиоцима.

¹⁴ Архив Југославије, Београд, АЈ, фонд 69, фасц. 264, арх. ј. 397. Предмет садржи 21 страну текста.

У сваком случају свештеник не би могао становати у манастиру“. Духовни суд је 12.4.1921. г., затражио од намесника белопаланачког поп Сретена Поповића, који је у исто време био и привремени настојатељ манастира, да извести суд о томе „којом се црквом до сада служила парохија мокрањска и да ли је неопходна потреба да се досадашња парохијска црква напусти, а Манастир Дивљански одреди за парохијску цркву?“ Намесник је одговорио:

„Православно намесништво
Среза Бело-Паланачког
Бр. 172
14. априла 1921. г.
Бела Паланка

НИШКОМ ДУХОВНОМ СУДУ

На акт Сбр. 1665 од 4. априла т. године, част ми је дати следећи извештај.

1. Парохија мокрањска никада и нигде није имала своју цркву.
2. Парохија мокрањска служила се манастиром Дивљанским до 1911. год, или 12-те. Од тог доба, тадањи парох, не слажући се са старешином манастира-калуђером, прешао је с парохијом цркви бело-паланачкој, о чему је известио тадањег Епископа и добио одобрење, и све досад парохија мокрањска припадала је цркви бело-паланачкој.

3. Манастир Дивљански ближи је општини Доњокоритничкој (једном делу парохије), а црква белопаланачка ближа је општини Мокрањској. То је што се тиче удаљености, а друге преке потребе не знам да имају за одвајањем од цркве белопаланачке и прелазу манастиру Дивљанском, јер за ове две године, прошле, за које је време потписати опслуживао поменућу парохију, исти нису посећивали ни цркву белопаланачку, ни манастир Дивљански, сем ако овде нису какви други рачунски разлози.

Било како му драго, потписати је мишљења, да би парохијанима, парохије мокрањске требало одобрити, да се могу служити манастиром Дивљанским, ако је то њихова жеља, јер бело-паланачка црква неће много изгубити у њиховом издвајању.

Намесник Бело-Паланачки
поп Сретен М. Поповић¹⁵

¹⁵ Исто.

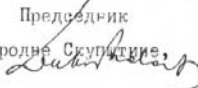
17. јун. 1922. године
Бр. 1456. -

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

Част ми је, на основу члана 60. Пословника за Уставо-
творну Скупштину, доставити Вам под ./1 а под Бр. 1456 у
препису питање, које је на Вас, упутио народни посланик г.
Др. Урош М. Стајић - о - поступку обвештеника цркве у
Дивљанама - с молбом на Ваш даљи поступак према поменуто
члану Пословника.

Господин посланик жели писмен одговор.

Изволите, Господине Министре, и овом при-
ликом примити уверење о мом особитом поштовању.

Председник
Народне Скупштине

Сл. 2 О коришћењу Дивљанског манастира као парохијског храма расправљало се и у Народној скупштини у Београду 1922. г.

На крају, Духовни суд је предложио, а епископ одобрио, да манастир Дивљански послужи привремено као парохијска црква мокранске парохије „из разлога што је парох мокрањски и старешина манастира Дивљанског у исто време, но то би имало остати само дотле, док се не постави стални старешина манастира и тада би се ови парохијани имали вратити својој парохијској цркви у Балу Паланку којој су и до сада припадали.“ О овој одлуци су обавештене црквене и цивилне власти у Паланци и парохијским селима до 10. јуна 1921. г.,¹⁶ када је и почела примена одлуке. Али за кратко, само три месеца, до септембра, када отпочињу радови на поправци манастирске цркве и конака, који су окончани до 8. новембра, када је и управу над манастиром преузео јеромонах Варнава.¹⁷ Парохијани су опет

¹⁶ Исто.

¹⁷ Из књиге рођених за 1921. г. се види да поп Вукашин до 23. маја 1921. г. крсти у паланачкој цркви, манастиру и дому детета; од 23. маја – 12. августа само у манастиру; од 12. авг. – 9. октобра опет на сва три места; од 9. окт. 1921. до 2. маја 1926. г. само у паланачкој цркви и дому детета, не и у манастиру.

упућени на белопаланачку цркву при којој ће остати до 1926. г., а од тада су при новоподигнутој цркви Рођења Пресвете Богородице у Мокри.¹⁸

О овом поновном упућивању парохијана са манастира на белопаланачку цркву, расправљало се и у Министарству вера и Народној скупштини у Београду. Наиме, народни посланик Др. Урош М. Стајић обавестио је скупштину 17. јануара 1922. г. да: „У атару села Дивљана, среза Белопаланачког, округа Пиротског постоји један манастир, у коме су од вајкада вршена сва чинодејства за неких 5 села из околине. Међутим, летос (1921. г.) народу из ове околине наређено је, да за сва чинодејства долази у Белу Паланку (...)“, па пита Министра вере да ли је ово добро по цркву и народ, да ли ће наредити да се чинодејства за парохијане врате у „дотични манастир“, и да ли ће у будуће спречити овакве по народ штетне радње. Министар вера је одговорио: да је свештеник „који је престао вршити службу својим парохијанима у манаситур Дивљанском то учинио на основу наређења његове надлежне претпостављене власти“, и да Министарство неће издавати „никаква наређења да се у будуће врше чинодејства парохијанима парохије Мокрањске, у Манастиру Дивљанском, пошто су за то надлежне црквене власти“.¹⁹

Поп Сретен је по преузимању управе над манастиром, који је тада био празан, без духовника и слугу, одмах довео новог манастирског слугу Тошу Крстића из Дивљане. Јер, дивљанска породица Ристићи, која је опслуживала манастир пола века, престала је да обавља ове послове октобра 1915. г., уласком бугарске окупационе војске.²⁰ Манастирски слуга Тоша је до доласка јеромонаха Варнаве јула 1921. г. сам живео у манастиру, палио свеће у манастирској цркви, повлачио звона у звонари, готовио јела у конаку, чувао цркву и зграде, надгледао манастирску стоку, њиве, ливаде, воћњаке, шуму и радио друге послове по налогу настојника поп Сретена. Са њим је у манастиру радио и син Вукадин-Вула, који је чувао манастирску стоку.²¹

Од 2. маја 1926. г. (када је освећена мокранска црква) поп Вукашин крсти мокранску децу у мокранској цркви, а децу из Дивљане, Ореовца и обе Коритнице у манастиру. – в. *Књига рођених парохије мокранске за 1920.-1927. г.*

¹⁸ Да је претходне 1925. г. стање било по старом („при паланачкој цркви“) показује и *Шематизам источне православне Српске патријаршије* (Сремски Карловци, 1925, стр. 196, 204), где стоји: „Дивљански манастир, храм св. Димитрије. Настојатељ јеромонах Варнава.“; „Мокранска парохија. Мокра, Доња и Горња Коритница, Дивљана и Ореовац. Служи се храмом у Белој Паланци.“

¹⁹ *Архив Југославије (А.Ј.)*, фонд 69, фасц. 264, арх. ј. 397.

²⁰ О породици Ристић која је радила у манастиру од 1870.-1915. г. в. у Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, БП зборник бр. 10-11 (2015), 257.

²¹ *Казивање* Милисава Митровића (1893.-1975.) и Витомира Ј. Јоцића (р. 1907.) из Дивљане, који су и сами радили у манастиру између два светска рата. Тоша Крстић (1871.-1943.) је из дивљанског рода Станковци (в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, БП зборник бр. 10-11 (2015), стр. 245-247), био је манастирски слуга од 1918.-1931. г. Његов брат Сава (р. 1883.) био је школски служитељ у дивљанској основној школи и кувао је учитељима-самцима, а Савина ћерка Јелисавета (р. 1910.) била је прво женско

Сл. 3 Манастирски слуга Тоша Крстић (1871.-1943.) из села Дивљане (фот. 1915. г.)

Али, свакако најважнији посао који је поп Сретен обавио у манастиру, као привремени старешина, била је обнова манастирске цркве и конака 1921. г. За време Првог светског рата (1915.-1918.) манастир је значајно оштећен, те је поп Сретен одмах покренуо питање поправке манастирске цркве и других зграда. Од нишког епископа и Духовног суда затражено је да се изврши стручна процена оштећења цркве и других зграда и сачини предрачун радова. Средином 1919. г. Духовни суд је тражио од окружног Грађевинског одељка у Пироту да сними оштећења цркве и других зграда и сачини предрачун радова. Окружни инжењер је извршио преглед и сачинио предрачун на три стране, са 47 предрачунских ставки, и укупном ценом радова од 43.861,34 динара.²² Међутим, манастирска каса је била празна, јер је окупатор пред бекство опљачкао манастир, а манастирска економија се споро опорављала. Настојник поп Сретен је издавао под закуп манастирске њиве, ливаде и воденицу околним сељацима, продавао манастирско жито, воће, вино, ракију, дрва из забрана, али новца није било довољно за почетак грађевинских радова.

Услови за почетак радова стекли су се тек средином 1921. г., када је манастир располагао са 16.282 динара,²³ и када је одлуком нишког епископа

дете из села уписана у школу (в. Ж. Јоцић, *Основна школа у Дивљани 1904.-2006. г.*, БП зборник бр. 10-11 (2015), 167, 204). И Тошин син Вукадин (1900.-1971.) је био упошљен у манастиру, као пастир (овчар), у истом периоду – до доласка калуђерица 1931. г. Вукадинова ћерка Бранка (1928.-1997.), која се није удавала и живела је у очевој кући, од 1950-их година до краја живота често је обитавала у манастиру и са калуђерицама радила на свим послушањима и са њима обедовала. Кућа у селу била им је поред црквишта св. Тројице (код старих храстова), удаљена од манастира око 800 м. Њихови преци су на црквишту поставили заветни камени крст 1845. г. који и данас стоји. Из села Дивљане су три дома породично опслуживала манастир, као „манастирске слуге“: 1) отац Петар Кулеђија и син Крста (1820.-1850.); 2) отац Тоша Ристић и син Јован (1870.-1915.); 3) отац Тоша Крстић и син Вукадин (1918.-1931.)

²² *Архив Југославије*, Београд, фонд 69, фасц. 68, арх. јед. 111.

²³ *Исто*.

Манастир је такође
забрањено да се о-
дговарајуће одговарајуће и и-
заједничко са свим
који су у калу
и појединим одговарајуће

Господину Министру Вера

Сарајевско манастирско Губавско
поштом № 28-III-1921. год. обавештава је гу-
бернатору, да је манастир губавског манастира
својим, државним и уредом је прегледао
преко среза.

За манастирски камен и манастир
државним, и да је уредом је прегледао
камен и манастир.

Овако манастир и мана-
стирски Губавско је још у 1919. год. заштити
је суз поштом № 516/1919. год. државним од-
говором, да манастир и Губавско
државно, манастир и државно
државно, манастир и државно.

По државном одговору манастир,
камен и манастир, државно одговору и камен, ко-
мита је 13.861.34 гин. ентит, да манастир
је државно државно и државно. Али, како
манастир у своје време није тако државно
државно, манастир и државно, државно државно
и државно државно државно.

Сарајевско манастирско поштом № 136.
год 21-III-1921. год. обавештава је суз, да у
манастирски камен и државно 3278. гин. и државно
државно 12995. гин. државно, државно државно
државно, да државно, да државно државно
манастир и камен, државно државно државно

а тек друкчије, када манастир буде имао до-
вољно новца, шталу, амбар и кош покривити.

Застављајући овај извештај са
предрачуном, техничком извештајем, скицама
и осталим документима Државном Министру, ду-
ховни суд упутио моли за решење.

О решењу са похвалом своје активности,
моли се Д. Министар, да се духовни суд из-
вести.

Мбр. 11270
22 - VII - 1921. год.

Мини.
Сретенска,
Улога Савић

Председ. духов. суда
Минијерој,
М. Д. Дивљански

Сл. 4 Писмо нишког Духовног суда из кога се види да је старешина Дивљанског манастира обавестио суд 28.7.1921. г. да су црква, конак и штала оштећени, а дописом од 21.8.1921. г. тражи да му се одобри да их одмах поправи (Архив Југославије, Београд)

допуштено да манастир привремено буде парохијски храм за пет околних села која нису имала цркву.

С тога поп Сртен, као старешина манастира, дописом Мбр. 109 од 28.07.1921. г. обавештава нишки Духовни суд: „да је манастир Дивљански на местима откривен, прокишњава и услед тога је препукао преко среде, да манастирски конак и штала прокишњавају и да је услед тога један део конака, као и штале пао“. Новим дописом Мбр. 126 од 21.8.1921. г. старешина поп Сртен обавештава Духовни суд да манастир располаже са 16.282 динара (3.278 у манастирској каси а 12.995 на рачуну код Управе фондова), те тражи „да се одобри да може оправити манастир[ску цркву] и конак, а шталу само препокрити а тек доцније, када манастир буде имао довољно новца, шталу, кош и амбар подићи“, а све према раније урађеном предрачуна, техничком извештају и скицама.²⁴

²⁴ Исто.

Господину Митрофу Вега,

Сторешина црња Дивљанска под бр. 169 од
8. XII. г. по. познато је Лузови Луз, да је извршио неке
отправе на црњу Дивљанску и осталим градама, и да
је за те отправе исплатио из црквене касе 1488,- дин.
не је само имао да му се овај износ одобри.

Братељинска секција у Тиркову под бр. 2121. од
21. XII. г. по. доставља познатој својој митрофи, који је ми-
шљено да би овај износ требало одобрити, пошто би
отправе по предрачуној компаније износиле 3000,- дин.

Његово Преосвешћенство под бр. 1990 од 30. XII.
г. по. такође је мишљено да би овај износ у 1488,- дин.
за поменутој сврху требало одобрити.

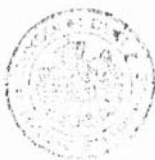
Достављајући предати познатој са свима
акцијама Г. Митрофу Лузови Луз моли, да својим ре-
шењем изволу одобри црњу Дивљанску у износу износ
у 1488,- дин., а да ише извршеним отправама црња и
црњих града.

О решењу са похрањеном свом акцијом
се Господину Митрофу, да се овај Луз познати.

Ср: 74
Д. I. 1922. г.

Ми.

мис.
Бог. Поповић

Предник Лузови Луз,
Протојереј
св. Д. Антонијевић

Сл. 5 Писмо Духовног суда из кога се види да су црква и конак
у Дивљани поправљени до 8.11.1921. г. (Архив Југославије, Београд)

Неодложни радови („неке оправке на манастиру и осталим зградама“) извршени су од септембра до 8. новембра 1921. г. те старешина манастира дописом Мбр. 169 од 8.11.1921. г. о томе обавештава Духовни суд и каже: „да је за те оправке исплатио из манастирске касе 1.488 динара, те моли да му се овај издатак одобри“. А три недеље касније (21. нов.) окружна Грађевинска секција из Пирота „доставила је извештај свога инжењера, који је мишљења да би овај издатак требало одобрити, пошто би оправке по предрачуну коштале најмање 3.000 динара“. Министарство вера је одобрило овај износ оправке 17.2.1922. г. одлуком о збирном (укупном) ангажовању средстава на оправци манастирске цркве и зграда у износу од 16.000 динара. У својој одлуци министарство истиче да треба: „ове оправке извршити или у режији или путем јавне лицитације, како је по манастир јевтиније, боље и практичније. По свршеном послу образовати комисију [колаудациону] са једним стручним лицем, која ће преглед извршити и поднети о томе исцрпан извештај“.²⁵

По завршетку ових неодложних оправки манастирске цркве²⁶ и конака, поп Сретен је средином новембра 1921. г. предао управу манастира новом старешини јеромонаху Варнави. Он ће наставити све започете радове и отпочети нове и окончати их до 30. октобра 1922. г. када их је примила колаудациона комисија.

ЈЕРОМОНАХ ВАРНАВА (1921.-1926.)

Јеромонах Варнава је живео у Дивљанском манастиру пет година, од 12.7.1921. г. до 17.7.1926. г. Од тога прва четири месеца као сабрат, а остало као старешина манастира. У Дивљану је дошао из манастира Каленића у Шумадији („Јеромонах Варнава, сабрат ман. Каленића, постављен је по молби за сабрата ман. Дивљанског. Епбр. 946 од 12.7.1921.“)²⁷ а отишао за пароха каланског у брдима изнад Црне Траве.²⁸ Манастирску управу је преузео од Поп Сретена новембра 1921. г., а предао јеромонаху Данилу 1926. г.

О месту рођења, школовању и животу Варнаве до монашења не знамо ништа. Световно име му је било Богољуб,²⁹ рођен је пре 1900. г. и био је из ширег окружења манастира Каленића, омеђеног градовима Краљево,

²⁵ Исто. Укупан износ оправки од 16.000 динара садржао је: 1.488 динара које је исплатио поп Сретен за оправку цркве и конака; 3.500 динара за оправку воденице; 11.012 динара за остале оправке цркве, конака и зграда и изградњу нове штале, коша и амбара.

²⁶ Како је по налазу окружног инжењера и извештају поп Сретена манастир „препукао преко среде“, у ствари преко свода, тада је стављена метална затега између јужног и северног зида у олтарском делу, испод свода која и данас стоји. Напуклина на своду у правцу исток-запад и у горњем делу источне апсиде, уочава се и данас, после сто година.

²⁷ Преглед цркве епархије нишке, бр. 7-8 за 1921. год., 222.

²⁸ Исто, бр. 7-8 за 1926. г., 247.

²⁹ Казивање старијих људи, савременика, из села Дивљане (1971. г.).

Крушевац, Јагодина, Крагујевац, где је био јак богомољачки покрет који је после Првог светског рата дао велики број моанха и монахиња.

Из Каленића је затражио да буде распоређен у Македонију, те је решењем од 19.4.1921. г. „разрешен и отпутовао у Битољску епархију“ где му од 1. маја „принадлежности следују као јеромонаху битољске епархије“.³⁰ По доласку у Битољ несумњиво се срео са бившим старешином Дивљанског манастира Димитријем Поповићем, који је тада био на дужности протојереја тиквешког код Битоља,³¹ од кога је могао да добије све информације о манастиру, тада празном, и свим погодностима његовог преузимања. Тек, млади Варнава подноси молбу, а после два месеца епископ нишки је усваја и Варнаву распоређује за сабрата у Дивљани од 12. јула.

У новембру 1921. г. јеромонах Варнава преузима управу Дивљанског манастира,³² а тиме и велике грађевинске радове на обнови манастирских зграда, које је започео претходни старешина поп Сретен септембра 1921. г., а које ће јеромонах Варнава окончати до краја октобра 1922. г.

Поп Сретен је поправио следеће објекте:

Манастирска црква – санација напуклог свода, повезивање северног и јужног зида металном затегом, препокривање крова.³³

Манастирски конак – санација урушеног дела од прокишњавања, препокривање крова.³⁴

Штала – поправка урушеног дела због прокишњавања, препокривање крова.

Јеромонах Варнава је поправио следеће објекте:

Манастирска воденица – поправка воденичне зграде, набавка једног пара каменова, набавка једног пара букава, све у износу од 3.500 динара.³⁵

Манастирски конак – „многе оправке ситније на згради конака, непредвиђене“³⁶

Кујна са пекарницом – „чије је рушење предрачун предвиђао, управа манастирска није рушила, већ је све потребне оправке извршила“.

Стара штала – која је исто предрачуном предвиђена за рушење, а управа је поправила.

³⁰ Допис Духовног суда Архиепископије београдске од 26.4.1921. упућен рачуноводству Министарства вера (*Архив Југославије*, фонд 69, фасц. 202).

³¹ О попу Димитрију в. Ж. Јоцић, *Дивљански монаси 1891.-1918. г.*, БП зборник бр. 15 (2019), 65-69.

³² Од 17. до 25. августа 1921. г. Варнава је замењивао пароха мокранске парохије и крстио децу у манастиру и уводио их у матичну књигу рођених, а себе потписивао: „јеромонах Варнава, сабрат“, а већ у новембру крсти у манастирској цркви црновунско дете рођено у Ракошу на Сувој планини и потписује се: „јеромонах Варнава, старешина манастира Дивљанског“ (*Књига рођених парохије мокранске за 1920.-1927. г.*; Ж. Јоцић, *Дивљански родови и дамови*, БПз бр. 10-11 (2015), 260).

³³ Ово је прва оправка цркве од изградње и освећења 1902. г.

³⁴ Такозвани „Агатангелов конак“ изграђен 1873. г., о њему в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820.-1891.) духовни вођа белопаланачког краја*, БП зборник бр. 3 (2007), 119.

³⁵ Поправка воденице није предвиђена предрачуном (из 1919./20 г.), већ је старешина Варнава поднео захтев 14.1.1922. г. (види фот.).

³⁶ Такозвани „Поп Стеванов конак“, касније прозван „Пиротски конаци“.

Шави пита манастир да
решено да старина
манастир. диванског суда
успешно 350. дин.
ради отплате воденице.

Покренути Министару Вера

Старински манастирски диванског суда
бр. 9. од 14. 5. г. од. известан је суду, да је
манастирска воденица досега упротамана, и да је
неопходно извршити изградњу и изградњу
као и изградњу једног дела воденице камена, што
је досега манастир, да му се изградња изградња у
3500. дин.

Одговорна грађевинска секција суду Г. Г.
од 8. 5. г. од. известан је, да се старе-
мани одговорно изградњу 3500. дин. на то изград-
њу манастирске воденице, мада једног дела ка-
мена и држава саопшти, да старински упротаман
изградњу изградњу изградњу, и да се то из-
градњу изградњу изградњу изградњу изградњу
и мада.

Досега изградњу изградњу изградњу саопшти
/ одговорна Г. Министару, изградњу суду манастир да решено, да
изградњу манастирски диванског суда саопшти изградњу
изградњу грађевинске секције, мада изградњу касе
изградњу 3500. дин. на манастирске касе да
изградњу манастирске воденице.

О решено саопшти саопшти саопшти саопшти
саопшти Г. Министар да се изградњу суду известан.

Бр. 1157
19. 5. 1922. г.

Мин.
Секретар
Манастир

Председ. диванског суда
протојеру,
М. В. Антонијевић

Сл. 6 Јеромонах Варнава је 14.1.1922. г. покренуо питање
поправке манастирске воденице (Архив Југославије, Београд)

Плевња – извршена оправка, иако предрачуном („који је био непотпун“) то није предвиђено.

Бунар – извршена оправка, иако, као и код плевње, то није предвиђено предрачуном. Реч је о бунару западно од цркве, поред пута, који су 1798. г. направили монаси Арсеније и Максим.³⁷

Остали радови - ситнији (али не и изградња коша, амбара и штале која је предвиђена предрачуном, али је изведена тек 1928. г. под старешином Лукијаном)³⁸

Сви радови су завршени до 30. октобра 1922. г. када је Комисија за коалудацију „извршила детаљан преглед на свим зградама и поднела је свој протокол са окончаним рачуном“ од 12.931,50 динара. И окружна Грађевинска секција из Пирота је у свом извештају од 30.12.1922. г. утврдила да је оправка манастира Дивљанског „јефтино извршена благодарећи управи манастира и то по ценама две године доцније од дана састављања предрачуна – у ком времену су се цене знатно повећале за све врсте материјала и радне снаге“. Министарство вера је 24.1.1923. г. одлучило: „одобрава се оправка манастира Дивљанског и у ту сврху издатак из манастирске касе суме од 12.931,50 динара“.³⁹

Под старешинством јеромонаха Варнаве у Дивљанском манастиру су живела два сабрата, обојица Руси, избегли пред бољшевиком револуцијом: јерођакон Јевстатије 1923.-1924. г. и јеромонах Јоасаф Руснак 1925.-1926. г. (о њима в. даље). Манастирски слуга је и даље био Тоша Крстић из Дивљане, а манастирску стоку је чувао његов син Вукадин.

Почетком 1926. г. у манастиру се појавила извесна Љубица, млада жена коју је, по причању мештана из села Дивљане, довео Варнава за слушкињу.⁴⁰ Средином године јеромонах Варнава је затражио распоред на парохију и заједно са Љубицом напустио манастир 17.6.1926. г. („Јеромонах Варнава, бивши старешина манастира Дивљанског, постављен је за пароха каланског у намесништву власотиначком. Ебр. 1490 од 17.6.1926.“).⁴¹

³⁷ О изградњи бунара в. запис у: Ж. Јоцић, *Манастирске старешине у Дивљани 1737.-1862. г.*, БП зборник бр. 13-14 (2018), 145.

³⁸ У извештају окружне Грађевинске секције од 30.12.1922. г. каже се да су изведени радови на 40 позиција од укупно 47 предвиђених предрачуном, очито међу тих седам неизведених и одложених су и кош, амбар и штала.

³⁹ *Архив Југославије*, Београд, фонд 69, фасц. 68, арх. јед. 111.

⁴⁰ „Ја сам почео да радим дунђерске и зидарске послове у манастиру за време Варнаве, после сам радио код Лукијана, а кад су дошле Русиње (калуђерице) 1931. г. погодио сам се за главног манастирског мајстора и радио до 1940. г. Варнава је био добар калуђер и чувао је манастир. А пред крај доведе у манастир Љубицу за слушкињу. После испаде, чекају бебе, те побегоше заједно из манастир, на парохију“ (Казивање Милисаве Митровића (1893.-1975.) из Дивљане).

⁴¹ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 7-8 за 1926. г., стр. 247. У допису Министарства вера од 14.12.1926. г. стоји да је одлука о распореду Варнаве Ебр. 1490 донета 17.7.1926. (*Архив Југославије*, фонд 69, фасц. 202). Парохију каланску чинила су црногравска села: Кална, Преслап, Градска и Јабучица у планинама и безућу између реке Власине и српско-бугарске границе.

ЈЕРОЋАКОН ЈЕВСТАТИЈЕ (1923.-1924.)

Први руски монах који је живео у Дивљанском манастиру био је јерођакон Јевстатије, који је избегао из Русије пред црвеним терором. Дошао је у пролеће 1923. г., не знамо одакле („Јевстатије јерођакон, Рус, премештен и постављен по молби за сабрата манастира Дивљанског, среза белопаланачког“).⁴²

Сабрат Јевстатије био је под старешинством јеромонаха Варнаве и заједно су вршили богослужење у манастирској цркви на српском језику. Руски богослужбени језик биће уведен у Дивљанском манастиру осам година касније (1931), доласком руских монахиња под игуманијом Диодором.

ЈЕРОМОНАХ ЈОАСАФ РУСНАК (1925.-1926.)

Други руски монах у Дивљанском манастиру био је јеромонах Јоасаф Руснак. У манастиру је провео готово годину дана, од 5.6.1925. до 7.5.1926. г., као сабрат, под старешинством јеромонаха Варнаве.

И Јоасаф је емигрирао из Русије пред бољшевицима, као јеромонах, јер је у том чину већ 8.8.1921. г. распоређен за пароха пајешке парохије у белопаланачком срезу. На овој парохији, коју су чинила села Пајеж, Мирановац, Витановац и Козја, остао је четири године.⁴³ Међу парохијанима је научио српски језик.

Са пајешке парохије премештен је у Дивљански манастир одлуком епископа нишког („Премештен јеромонах Јоасаф под Ебр. 1228 са пајешке парохије за сабрата манастира Дивљанског“).⁴⁴ Иако је одлука донета у фебруару (када је и објављена у службеном листу), Јоасаф је у Дивљани тек од 5.6.1925. г.⁴⁵ Можда је ова три месеца провео у руском сестринству у Срему, где ће после годину дана бити и службено распоређен, или у руском сестринству под Диодором које је у априлу приспело у св. Кирик код Цариброда.

Из Дивљане одлази у Срем („Јоасаф Руснак сабрат манастира Дивљанског добио је канонски отпуст за Епархију сремско-карловачку. Ебр. 1190 од 7.5.1926.“)⁴⁶

⁴² *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 3-4 (март-април) за 1923. г., стр.

⁴³ *Архив Југославије*, ф. 69, фасц. 170. О парохији в. у: Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, БП зборник бр. 2 (2006), стр. 66.

⁴⁴ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 2 (фебруар) за 1925. г., стр. 40.

⁴⁵ *Архив Југославије*, ф. 69, фасц. 170.

⁴⁶ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 7-8 за 1926. г., стр. 248.

ЈЕРОМОНАХ ДАНИЛО МОРОВ (1926.-1927.)

Данил је трећи руски монах у манастиру, после Јевстатија и Јоасафа.

По одласку старешине јеромонаха Варнаве 17.6.1926. г., за новог старешину Дивљанског манастира постављен је руски избеглица јеромонах Данил Моров, до тада парох дојкиначки код Пирота. Остао је до 4.3.1927. г. када је предао управу синђелу Демостену.

О јеромонаху Данилу Морову мало знамо. Био је један од многобројне руске беле емиграције, која је приспела у Србију 1920. г. Одмах је, 22.1.1921. г., распоређен за пароха дојкиначког у пиротском Високу под Старом планином, где је остао пет и по година.⁴⁷

У Дивљанском манастиру је живео сам, без сабраће, а онда је довео за манастирског слугу – мађера (кувара) Саву из Дола, који ће остати у манастиру до доласка калуђерица. Из Дивљане Данило је отишао опет за пароха, сада сињачке парохије код Беле Паланке („Игуман Данило Моров, старешина манастира Дивљанског, постављен је решењем Ебр. 595 ове год. да опслужује удову Сињачку (парохију) у срезу белопаланачком“).⁴⁸ Тада је Данило пренео (понео са собом) из Дивљанског у Сињачки манастир стару књигу Октоих петогласник из XVII века, штампану у Русији, која је враћена матичном манастиру тек 1980. г.⁴⁹ После Сињца Данило је старешина Сићевачког манастира (1928.-1931.).

Од августа 1931. г. Данило Моров је поново у Дивљанском манастиру, који је почетком те године пренаменован у женски и стављен под управу чувене игуманије Диодоре, Рускиње. Тада су у Дивљани била четири калуђера, сви Руси, и око 30 монахиња Рускиња. Игуман Данил, који је имао мисионарски дар, задужен је да пронађе и у манастир доведе српске искушенице. У септембру и октобру 1931. г. Данил обилази богомољачке центре по Србији, који су у то време у пуном замаху, и регрутује будуће монахиње за Дивљански манастир. Непосредно је заслужан за довођење у манастир и Божидарке Јовановић из Риђевштице код Трстеника, касније игуманије Дарије, велике настојнице Дивљанског манастира од 1941. до 1960. године.⁵⁰

Августа 1932. г. игуман Данил из Дивљане одлази у Сићевачки манастир.

⁴⁷ Исто, бр. 2 за 1921. г., стр. 61; у *Архиву Југославије*, ф. 69, фасц. 170: „Данил, руски јеромонах, парох дојкиначки код Пирота“.

⁴⁸ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. – за 1927. г., стр. 41.

⁴⁹ О књизи и њеном преношењу в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, Пиротски зборник, 27-28 (2003), 198.

⁵⁰ Љ. Јовановић, *Игуманија Дарија (Јовановић)*, Православље, Београд, бр. 595 од 1.1.1992. г., стр. 10 („У дом домаћина Новице Крцића (оца Божидаркиног) навраћао је и игуман Данило, руски монах. Са њим је потоња игуманија Дарија отишла у манастир Св. Димитрија код Беле Паланке, кога су настањивале монахије Рускиње, изгнанице и паћенице руске большевичко-комунистичке инквизиције. Манастир Дивљана је за онога који је волео монашки живот био прави дар неба“).

СИНЂЕЛ ДЕМОСТЕН ИЛИЋ (1927.-1928.)

Синђел Демостен је био старешина Дивљанског манастира нешто више од годину дана, од 4.3.1927. г.,⁵¹ до 19.4.1928. г. када је управу предао јеромонаху Лукијану.⁵²

Демостен је био најобразованији монах који је живео у Дивљанском манастиру (завршио Духовну академију у Петрограду), као што је међу монахињама била Диодора, Рускиња (Историјско-филолошки факултет у Москви). Ово двоје манастирских старешина били су и полиглоте: Демостен је говорио четири језика (српски, руски, француски и енглески), Диодора исто (руски, француски, немачки и српски), али мање од претходника Агатангела који је говорио пет језика (грчи, турски, српски, руски и влашки (румунски)).⁵³

Демостен Илић је рођен 1892. г. у Крагујевцу. Завршио је београдску основну школу и богословију, а у Петрограду у Русији Духовну академију. Учесник је Првог балканског рата 1912. г. против Турака, када је одликован златном медаљом за ревносну службу, затим Другог балканског рата 1913. г. против Бугара, када је одликован сребрном медаљом за храброст, и најзад Првог светског рата 1914.-1918. г. када је одликован руским георгијевским крстом као добровољац у Добруци. После рата, од 1919.-1924. г. био је професор Богословије у Београду, Битољу и Призрену, а онда од 1924. до 1927. г. старешина манастира Лепчинског код Врања и парох истоимене парохије.⁵⁴

До доласка у Дивљану објавио је чланке „Хришћанство и свет“, „Проблем страдања по Достојевском“ и научну расправу „Апологија хришћанске метафизике“ (Ниш, 1926.) и припремао је докторску тезу „Хришћанство и његов однос према свету“.⁵⁵

Одмах по преузимању Дивљанског манастира 4. марта 1927. г. написао је у манастирском конаку приказ једне управо објављене књиге о Његошу и одмах га предао у штампу.⁵⁶ Док је био старешина Дивљане углавном

⁵¹ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 2-3 (фебруар-март) за 1927. г., стр. 41 („Синђел Демостен Илић, парох лепчински и старешина манастира Лепчинског постављен је решењем Ебр. 358 ове год. (1927) за старешину манастира Дивљанског“).

⁵² *Исто*, бр. 6-7 за 1928. г., 233 („Демостен Илић старешина манастира Дивљанског разрешен је од досадашње дужности, одлуком његовог преосвештенства Ебр. 784 од 19.4.1928.“).

⁵³ Игуманија Диодора била је старешина Дивљанског манастира 1931.-1940. г., а архимандрит Агатангел 1862.-1891. г. Више о Агатангелу и Диодори в. у: Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820.-1891.) духовни вођа белопаланачког краја*, БП зборник бр. 3 (2007), стр. 105-138.

⁵⁴ *Архив Југославије*, Београд, фонд 69, фасц. 202, 30, 22, 196; *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 1-2 за 1924. г.

⁵⁵ *Архив Југославије*, исто.

⁵⁶ Реч је о књизи В. Отовић, *Туга Његошева, спев*, Ниш, 1927, а Демостенов приказ је објављен у *Прегледу цркве епархије нишке* бр. 4-5 (април-мај) за 1927. г., стр. 160. Како је приказ написан у Дивљани, преносимо га у целини:

се бавио духовним и литерарним радом, док је послове организовања и надгледања манастирске економије препуштао манастирским слугама Сави и Тоши. О њему је Ђура Ћирић из села Дивљане, који је с њим био пријатељ и често боравио у манастиру, казивао: „Демостен је био много учен, био је професор, али му је било криво што је одбијен од владичанског чина. Зато је много пушио и читао. А кад је обилазио манастирско имање увек је носио пушку, па и кад иде у манастирску воденицу. Тада са моста гледа рибе у реци и гађа их пушком, а ми загазимо па скупљамо. А био је леп човек, висок, прав као стрела, и од тада је у народу остала узречица „Прав као Демостен“.“⁵⁷

Из Дивљане је отишао за старешину манастира Наупаре код Крушевца, а одавде следеће године за старешину манастира Стрмац, под Копаоником. Из Стрмца одлази 1932. г. у Скопску епархију, где је и 1938. г. када у манастиру св. Јована код села Ветерско завршава књигу „Православна философија живота – живот у Хирсту“, која је исте године штампана у Београду.⁵⁸

ЈЕРОМОНАХ ЛУКИЈАН ЛАСТАВИЦА (1928.-1931.)

Први пут је јеромонах Лукијан (рођ. 1886. г. у Даљу, на Дунаву) живео у Дивљанском манастиру 1904.-1906. године, као ђак, искушеник и сабрат. О његовом пореклу, школовању, доласку у Дивљану, монашењу и службовању до 1928. г. писали смо на другом месту.⁵⁹

После 22 године јеромонах Лукијан је поново у Дивљани, али као

„Синђел Демостен

ТУГА ЊЕГОШЕВА

Само се онај сматра за живот човека, који и друге оживљава. Зато и Његош кад неби давао надахнућа многобројним генерацијама, престао би да живи оног момента, кад је легао у гроб. Овако, његов дух инспиришући: животвори и води нас висинама духовно одабране елите. Због тога и није чудо, одсјај његовог духа има увек своје место код нас и у нашој литератури. И све многобројне студије о њему, ипак су далеко од тога да су га свестрано испитале. Све оне свде се само на покушај синтезирања његових погледа, или, удубљивања у поједине моменте преживљавања његовог немирног духа. Дело те друге врсте је и скоро изашао спев „Туга Његошева“.

Далеко од својих личних амбиција, овај спев сведочи о труду и покушају да писац жели пренети Његоша у себе и идентификовати се са његовим осећањима. Покушај несумњиво за похвалу и осим тога, доста успео. Не само по успелој стилској имитацији Његоша, већ и по удубљивању у његову тугу над јадима српскога народа, овај спев заслужује пажњу. Осим неколико често понављаних израза и једне несумњиво случајне незгодне паралеле са Хришћанством, он ничим другим не би могао изазвати нелагодност једног естетe или бунт неког литерарног критика. Најзад и сама појава „Туге Његоша“ доказује да и у овом бездогматском времену наше литературе, Његош ипак својом тугом крчи себи пут и заузима оно место, које му, по праву, Богом му даног талента, припада.“

⁵⁷ *Казивање Ђуре Ћирића* (1890.-1980.) из села Дивљане.

⁵⁸ У каталогу Патријаршијске библиотеке у Београду, књига се води под „Д“, аутора „Синђел Демостен (Илић)“.

⁵⁹ Види у: Ж. Јоцић, *Дивљански монаси 1891.-1918. г. и изградња манастирске цркве*, БП зборник 15 (2015), стр. 59-60, 72-73.

старешина манастира. Управу је примио 19.4.1928. г. од синђела Демостена, а предао крајем марта 1931. г. монахињи Диодори, Рускињи.

У Дивљану је дошао из белопаланачког манастира Вете („Лукијан Ластавица в.д. манастира Вете поред те дужности постављен је и за старешину манастира Дивљанског, одлуком њ.п. под Ебр. 784 од 19.4.1928.“).⁶⁰ Због Лукијанових обавеза у оба манастира и повремених одлазака у Вету, тих дана је за сабрата Дивљанског манастира постављен јеромонах Павле, али већ у септембру је напустио манастир. Други сабрат под његовим старешинствој био је Јосиф, али још краће, непuna два месеца 1931. г.

Јеромонах Лукијан је у манастиру живео сам, са манастирским слугом Савом из Дола. За његове управе манастирски упосленици („слуге“) били су: Тоша Крстић из села Дивљане; његов син Вукадин који је чувао овце; Милојко из заплањског села Богдановца који је чувао свиње; Светислав Ћирић из Дивљане који је чувао говеда; Матеја Ћирић из Дивљане воденичар, јер је држао у закуп манастирску воденицу; Милисав Митровић из Дивљане, манастирски дунђер.⁶¹ Поред воденице и манастирске њиве и ливаде су издаване у закуп („на исполицу“) домаћинима из суседних села Дивљане и Мокре. И тако је било до краја Лукијанове управе над манастиром, односно до доласка руских калуђерица марта 1931. г., када су оне саме преузеле све послове на манастирској економији.

Радови на оправци манастирских зграда, завршени делимично 1921/22 г., настављени су под јеромонахом Лукијаном 1928. г., али су истовремено подигнуте и нове зграде, предвиђене планом и предрачуном из 1919. г. Радови су обухватили: оправку конака, изградњу новог коша, амбара и штале, оправку овчарника и других зграда за стоку.

Крајем јула 1928. г. старешина Лукијан се обраћа нишком Духовном суду и „моли за одобрење утрошка од 16.080 динара ради оправке свију зграда у манастиру у режији“.⁶² Суд је захтев проследио Министарству вера на одобрење, али министарство пре одлучивања тражи 21. августа да му се достави „прибављени план за преправке манастирских зграда“. Како таквог плана није било, а манастиру је недостајало за извођење радова и 12.000 динара, те је затражио одобрење за позајмицу, министарство је 13. септембра одговорило:

⁶⁰ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 6-7 за 1928. г., стр. 253.

⁶¹ *Казивање Грује Миленковића* (1892.-1970.) из села Дивљане, личног пријатеља јеромонаха Лукијана још из времена (1904.-1906.) када је Лукијан био ђак и искушеник, а Груја чувар манастирских свиња. По истом казивању, Лукијан је, када је предавао манастир Рускињама, предложио Диодори да као манастирског мајстора задржи Милисаву Митровића, што је она и учинила, те је Милисав радио у манастиру до 1940. г.

⁶² *Архив Југославије*, Београд, фонд 69, фасц. 68, арх. јед. 111.

„МИНИСТАРСТВО ВЕРА
Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
В. Бр. 12297
13.9.1928. г.
Београд

ДУХОВНОМ СУДУ
Ниш

Министарство вера не може предложити Духовном суду да Манастир Дивљански закључи зајам у циљу оправке зграда чија је вредност, трајност и употребљивост релативна, нарочито у овоме случају када формалан план за ове радове не постоји.

За утрошак новца на оправку може да значи само привремено довођење у ред зграде, која својом трајношћу неће исплатити уложени новац за оправку.

Ако Суд налази да и ове провизорне оправке треба извршити и поред изнесених разлога, онда би Министарство вера могло одобрити позајмицу, коју би Манастир Дивљански учинио код једне од цркава или манастира у подручју те епархије.

По наредби
Министра Вера
За Начелника
Инспектор
(потпис нечитак)⁶³

Изјашњавајући се о овоме, јеромонах Лукијан обавештава Духовни суд 3.10.1928. г. да ће се манастир „за новац постарати да га нађе, уколико неби могао исплату извршити од својих прихода, с тим да се Манастиру изда новац који се налази код фил(ијале) Државне Хипотекарне банке у суми од 930 дин., као и новац од купона бр. 4 са обвезницом Ратне штете у динара 975 који се такође налази код исте Банке. 3. окт. 1928. г. М. Дивљански. Учтив Стареш. М-ра Дивљанског Јером. Лукијан“⁶⁴ (види сл.). А Духовни суд сутрадан, 4. октобра, пише министарству:

⁶³ Исто.

⁶⁴ Исто. Први део Лукијановог извештаја није у овој архивској јединици.

„НИШКИ ДУХОВНИ СУД
Сбр. 13887
4.10.1928. г.
У Нишу

МИНИСТАРСТВО ВЕРА
- Православно оделење -

У извештају старешине М-ра Дивљанског, види се да је се управа постарала за исплату. Управи није потребан кредит већ одобрење да може на оправку свију зграда утрошити 15.887,66 динара.

Суду је част скренути пажњу и умолити поново Министарство, да се манастиру одобри предложена сума за оправку зграда чија је оправка неодложна, јер су зграде такве да прокишњавају и да се зима не сме чекати у њима и да је штета душло већа и због радне снаге што предлог није раније одобрен кад је радно време у дану било 14-15 часова на дан; и због наступа јесењег времена кад се по киши и опште влажном времену врше оправке које не могу бити ни солидне ни трајне.

План и предрачун је од Секције Грађевинске илузоран, јер за оправку Конака ваља кредит минимум пола милијона динара, за остале зграде нешто мање, и кад би се тражио план и предрачун таман би коштао више него што се предлогом тражи одобрење кредита за оправку конака, амбара, коша, штале и осталих сточних зграда, па зато суд настоји и моли Министарство да се овај предмет као хитан и неодложан одобри.

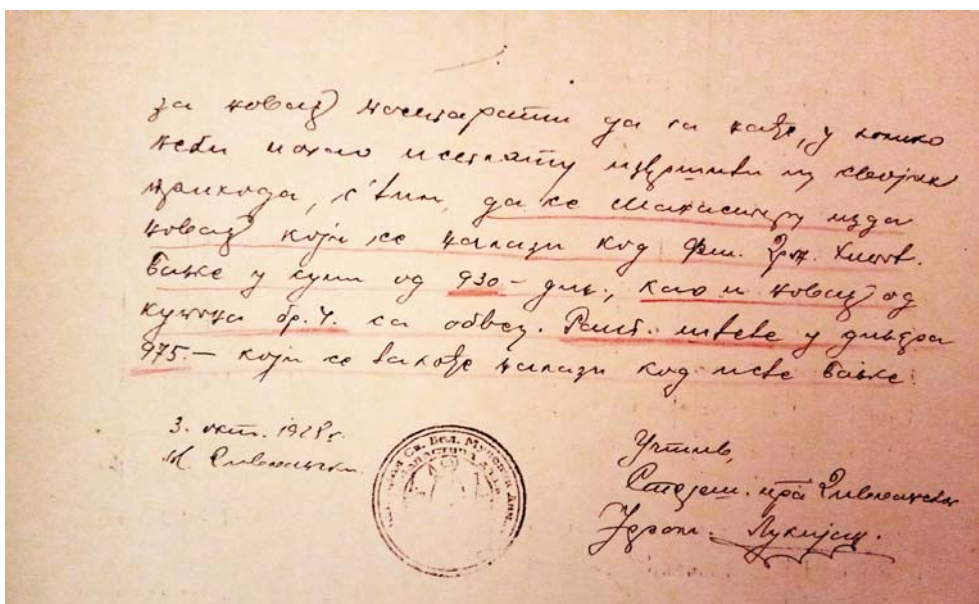
за Председника Суда
члан – свештеник
Михаило Н. Поповић⁶⁵

Министарство је молбу уважило и 28.10.1928. г. одобрило „Управи манастира Дивљанског да може из текућих прихода у 1928. г. изузети и утрошити суму од 15.887,66 динара за оправку свију манастирских зграда. Посао се има извршити у режији и под надзором старешине манастира“ (види слику). Налог министарства да се изврши „изузимање капитала манастира Дивљанског из Државне Хипотекарне банке ради оправке зграда“ дат је 19. новембра 1928. г.⁶⁶

Како се са прибављањем свих одобрења ушло у касну јесен, када су отежани услови за грађевинске радове, несумњиво је највећи део оправки и

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.

Сл. 7 Извештај јеромонаха Лукијана од 3.10.1928. г.
(Архив Југославије, фот. 1991, Ж. Јоцић)

изградње нових објеката, завршен следеће 1929. г. Тиме су, под јеромонахом Лукијаном, коначно завршене све оправке постојећих манастирских зграда, и изградња нових, започете у септембру 1921. г. под поп Сретенем и јеромонахом Варнавом.

Када је око Младенаца (22. март) 1931. г. у конаке Дивљанског манастира ушло 28 руских калуђерица,⁶⁷ јер је одлуком нишког епископа манастир пренаменован у женски, старешина манастира Лукијан предао је управу над манастиром монахињи матушки Диодори.

Из Дивљане јеромонах Лукијан се вратио у Ветански манастир, где је наредне 1932. г. умро и покопан у манастирском гробљу.

ЈЕРОМОНАХ ПАВЛЕ ПАНИЋ (1928)

Јеромонах Павле је кратко боравио у Дивљанском манастиру, око пет месеци 1928. г. Био је сабрат, под старешинством јеромонаха Лукијана. Вероватно је распоређен у Дивљану када и Лукијан (19. април) да би

⁶⁷ Казивање Момира Тирића (1909.-1980.) из села Дивљане, дугогодишњег задружног и сеоског благајника („Када су калуђерице дошле у наш манастир 1931. године, ја сам их први пописао. Дошле су око недељу дана пре државног пописа становништва [31. март – Ж.Ј.] и Пописна комисија пошаље мене и још два члана да их попишемо. На дан пописа биле су тачно 28, а после су долазиле нове, стално се претакају, и једно време их је било преко 60. Све жене, само 2-3 калуђера“ – забележено 1971. г.).

МИНИСТАРСТВО ВЕРА
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

ПРАВОСЛАВНО ОДЕЉЕЊЕ
статистичко-имовински одсек

В.Бр. 14398

28 октобра 1928 год.

Београд

Г.

Предмет: манастира Дивљанског -
уписамак 15.887,66 дин. за исправку
манастирских зграда

Р.

Устајајам предлог Духовног Суда Епархије Нишке изнет
у акту Бр. 13887 /1928 године и на основу права, које ми даје члан 97. Закона о
Црквеним Властима и чл. 3. и 4. озаконјене Уредбе о привременом устројству Министар-
ства Вера.

ОДОБРАВАМ:

Управни манастира Дивљанског
да може из текућих прихода у 1928 години — из свог капитала, који се налази код
Државне Хинотекарне Банке, на камати — изузети и утрошити суму од 15.887,66 -
петнаест хиљада осам стотина осамдесет седмач 66% дин. за
за исправку свих манастирских зграда
Посао се има извршити у регији са надзором епархи-
јске манастира.

Набавка поменутих потреба има се извршити путем ненадержане погодбе —
јавне — офертане — лимитације.

Утрошена сума има се правдати уредним документима у року одређеном
по Закону.

Православно Одељење нека изврши ову одлуку.

Шеф Одсека

Начелник,

Минист. вера,

Провео кроз књиге:

110-4-IV-28

Сл. 8 Одобрење Министарства вера од 28.10.1928. г. о утрошку
новца за оправку манастирских зграда у Дивљани (фот. 1991, Ж. Јоцић)

у манастиру увек био један монах, јер је Лукијан истовремено био и в.д. старешина Ветанског манастира, који је обилазио и надзирао.

Павле је отишао из Дивљане 17.9.1928. г. у браничевску епархију („Павле Панић, јеромонах сабрат манастира Дивљанског добио је канонски отпуст за Браничевску епархију одлуком њ.п. под Ебр. 1896 од 17.9.1928. г.).⁶⁸

ЈЕРОМОНАХ ЈОСИФ РИСТИЋ (1931)

Јеромонах Јосиф је провео у Дивљанском манастиру непуна два месеца (фебруар-март 1931.). Као сабрат, напустио је манастир са својим старешином Лукијаном, да би га уступили руским монахињама. Пре Дивљане био је парох Иван-кулски код Куршумлије у Топлици („Јеромонах Јосиф (Ристић), бивши парох Иван-кулски у срезу косаничком, распоређен је за сабрата манастира Дивљанског одлуком њ.п. епископа нишког г. Доситеја, под Ебр. 691/1931“).⁶⁹

Старешина Лукијан и сабрат Јосиф били су последњи калуђери мушког манастира у Дивљани пре доласка калуђерица 1931. г. У наредних 86 година (до 2017.) Дивљански манастир ће бити женски, под управом монахиња.⁷⁰

⁶⁸ *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 10 за 1928. г., стр. 377.

⁶⁹ *Исто*, бр. 2-3 за 1931. г., стр. 34.

⁷⁰ Последња калуђерица Дивљанског манастира, монахиња Јулија (Јаковљевић), рођ. 1931. г. у околини Бојника, професорка из Ниша, замонашена је 1983. г. у Дивљани од епископа нишког Иринеја, умрла је 2017. г. и сахрањена у манастирском гробљу.

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕЛЕ ПАЛАНКЕ ОД ТУРАКА 1877. ГОДИНЕ¹

У историјске изворе о ослобођењу југоисточних и јужних крајева Србије, на самим тим и Беле Паланке и њеног ширег географског и административног простора, поред изворне документације државне управе, новинских чланака и стране литературе спадају и од непроцењиве су важности и бројни извори наративног карактера: писана сведочења непосредних учесника у ратним догађајима. Таквим писаним сведочењима истицали су се: Владан Ђорђевић, Мита Ракић, Сретен Л. Поповић, Андра Книћанин, Михаило Марковић, Глиша Марковић, Милан Ђ. Милићевић, Светозар Магдаленић и др. Сви ови извори су углавном били предмет каснијих истраживања у научној историографији, али још увек постоје и такви који су се "измигољили" истраживачкој радозалости, анализи и разматрању, међу које управо спадају ова два прилога, која овде доносим, посвећена ослобођењу Беле Паланке, тог пресудног 12. децембра 1877. године., који предуго чекају у фондовима Народне библиотеке у Београду поновну појаву у читалачкој и научној јавности.

Први прилог је посебан отисак, брошура од свега четири стране, у којој је потпуковник Михаило Динић изнео своје сећање о ослобођењу Беле Паланке од Турака. Ово необично, минијатурно, штиво чува се у фонду Народне библиотеке у Београду, под регистарским бројем II 128002., под насловом **Напад и освајање Беле(Ак) Паланке у другом Српско-Турском рату 12. децембра 1877. године**. Брошуру је Народна библиотека преузела или добила на поклон од извесног Светозара Ј. Николића из Крагујевца, који је, очигледно, располагао обимном библиотеком (књижницом) јер је у том фонду она била заведена под редним бројем 914. Централна тема Динићевог сећања о ослобођењу Беле Паланке од Турака је подизање импровизованог моста преко Нишаве, у непосредној близини Љубатовице, и прелаз српске војске преко њега. Михаило Динић је био непосредан учесник у формирању тог моста, када је као мајор командовао лево-крилном колоном, каја је ту морала проћи, а коју су чинили: четири батаљона Књажевачке бригаде, Први батаљон комбиноване батерије књажевачке, два топа пете четворофунтне тешке батерије и два ескадрона – руднички и књажевачки.² С обзиром на изузетан документарни значај казивања о овом важном

¹ Прилог приредио Векослав Пејчић.

² Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877-78. Оперативно одељење Врховне команде

догађају, који су многи истраживачи превидели, овде га дословно преносимо у целости.

Други прилог је песма Љубомира Петровића (1862-1916), Београђанина, интересантне стваралачке личности и државног службеника, који се, као учесник у другом српско-турском рату, наглашено патриотски на-стројен, инспирисао узбудљивим ратним догађањима и веома сликовито и надахнуто о томе писао у својој збирци песама **Косовски осветници: у бојевима за слободу и независност српску 1877/78**. У њој је Петровић овековечио најважније ратне победе српске војске са насловима циљаног ратног похода. Међу њима је и песма **Освајање Ак(Беле) Паланке**, која дочарава многе важне моменте у борби српске војске за ослобођење ове варошице од вишевековног ропства под Турцима, где је остварена прва велика стратешка победа, којом је омогућено даље продирање према истоку и ослобођење Пирота, чију борбу је Љубомир Петровић такође овековечио у овој збирци.

* * *

Михаило Динић

НАПАД И ОСВАЈАЊЕ БЕЛЕ-АК –ПАЛАНКЕ

у другом Српско-Турском рату 12. Децембра 1877. године

Све до 12. децембра 1877. године Белом-Паланком заповедаху Турци. Тога дана и њу је озрачило сунце, слободе.

Кад немамо моћи да тако значајне дане и успомене обележимо видним споменицима, држим није лоше сећати их се од времена на време, бар после петине века, те да се сасвим не забораве, и да млађи нараштај зна што год казати о тим догађајима.

Положај Беле-Паланке тежак је за освајање. Она је у теснацу између река Нишаве и високих стрмих брда. За нас је у толико теже било, што је Нишава била на нашој, а брда – сув приступ- на турској страни.

Отуда и покушај првог рата нашег са Турцима 1876. године, под ђенералом Стратимировићем и пок. пуковником Хорватовићем, да се освоји беху узалудни.

Без прелаза Нишаве не беше ни мислити о освајању.

Што се није могло учинити првога учинило се другог рата.

То је било овако:

Нападна, наша, војска подељена је у три дела.

Десним крилом командовао је пок. мајор Глиша Франић, средином пок. потпуковник Љуба Бајаловић, а левим код Љубатовице потписати.

Београд 1879. Стр.18. Види и : Драга Вуксановић Анић, *Са капетаном Д' Орсоним 1877. 22 дана у двоколицама кроз Србију*. Народна књига, Београд 1980. Стр.197.

Главни заповедник био је пок. Хорватовић. Нарочити командант, - потчињен Хорватовићу – књажевачке војске био је потпуковник Јеврем Марковић, који се придружио левоме крилу ове војске, а Хорватовић је отишао на средину.

Овакав распоред и једновремени рад донео је сјане резултате.

Нишаву је требало прећи пошто по то.

Но како?

Ни чамаца, ни понтона, ни скела, а о понтонирима ни помена.

Река велика и дубока, зима и мраз онакав какав може бити у то доба, кад су јаке зиме.

Па и ми смо се користили и употребили оно што се могло.

Шта су и како радили други делови не знам, али ми левокрилни код Љубатовице радили смо ово:

Покупили кола, повезали једна за друга, увлачили у воду и правили прелаз.

Вода јака, кола потискује, патос издиже, чим се ко окваси мрзне се, па опет за то воља и пожртвовање постиже све.

Од првог мрака до 12 – по ноћи, наш, и ако лабав, мост био је готов, и отпочело се прелазити.

До зоре прешло је на леву обалу 5 батаљона, и одмах се ступило у борбу.

Главна сила Турска налазећа се на друму Паланка – Бабина глава, а према нашем Средњем делу, чим је спазила прелаз и борбу у близини Паланке, и видела да јој се дошло у позадност, одмах је отступила Паланци, а за њом и средина наша, гонећи је устопице, прешла преко моста на Нишави.

Десно крило наше, није могло прећи на одређеном месту, већ је повлачећи се прешло на оном мосту, где је прошла наша средња колона и за овом.

Кад се лево крило и средина састаше пред Паланком, Турцима није ништа остало но да је напусте, што и учинише и ми је 12. Децембра заузесмо.

Као код сваке борбе, тако и овде било је доста жртава. Но овде је много већи број ових усљед елементарних незгода и борби са њима.

Рад у и преко воде на мразу, учинио је те су знатном броју војника премрзле некима руке, некима ноге.

Млоги од овога главом платише, а млоги осташе сакати.

Ко познаје положај Беле-Паланке, знаће да је заузећем њеним много олакшало заузеће Пирота а доцније и гордог Ниша.

Сетимо се жртвеника тога дана, за независност и славу отаџбине и рецимо: Бог да им душу опрости и лака им Српска земља била !

Бело-Паланчани треба и убудуће да се сећају овога догађаја и дана

“да славе а и жртвенике да не забораве”.

30. Новембра 1897. год. Крагујевац.

Мих. Динић
потпуковник у пенсији

* * *

Љ.Петровић

ОСВАЈАЊЕ АК (БЕЛЕ) ПАЛАНКЕ
(12. Децембра 1877.)

Забелела рујна зора,
Цео Балкан мниш да горе;
А сунашце одозгоре
У раскошу златна мора
Погледало ј’ војске двије
Те је пуно чаролије,
Јоште глало
Како с’ поље заблистло,
На ком врела крв се лије.

Јарко сунце мило гледа
Српска војска како с креће;
А над њоме гле, облеће
Анђо славе и победâ !....
Ак-Паланци војска с’ дала,
Нит је морна – нит сустала,
Већ је сваки
Као вито перце лаки,
Ил’ ка оно тица мала.

Ак- паланка сва је пуна
Дивљих хорда Турадије,
Јасни звуци од шаркије
Разлеже се, брате, туна !
Аскерија царска гола
Из далека Анадола
Пир пирује,

Севдалише, а веће је
Превалила ноћи пола.

Два крупова топа стоје
Баш код гробља, - тако беше,
Из Пирота њих донеше
На обрану земље своје !...
Још педесет коњаника
Мрких брада - мрка лика
Ту су ето ;
А свак' жељан као псето,
Вреле крви осветника !...

Српска војска напред ступа,
У тијани - бојни реди,
Иде славна ка победи.
Левог крила бојна трупа
Под командом Мијаила³
Кренула се прва била
Ка Нишави ;
Све соколи у њој прави,
За слободу смрт им мала !

Кретала се тијо она
Са два топа тешка, јака,
Кретала се прот' Турака.
У њој четир батаљона
И два добра ексадрона
Све коњице - жеравице,
Та куд пане
Лете главе обријане ;
Робство светећ немилице !

Наложено ј' њојзи било
Да Нишаву пређе тију
И опколи Турадију,
Затим одма десно крило
Да заузме место ово :
Попов врх и Курилово,
Да одсече

³ Мијаила Динића мајора.

Још док траје ово вече
Све путове на Лесково.

А средишна та колона
Љубомира капетана,⁴
Удариће неуморна
С' три по избор батаљона,
У почетку боја љута
Мостобранског на редута
Да посаду ;
У првOME држе јаду
Све препоне клонећ' с' пута !

Још колона десног крила
Под командом Франић Глише,
Ступала је много тише
Но иначе што би била,
Да Нишаву пређе тију
И да с' сдружи левом крилу
Изновице ;
Да одсече одступнице,
И да Турску сатре силу.

...Ноћ је пала, нојца хладна,
Север ветар страшно дува
Те повија дрва сува ,
И Нишава дршће јадна !
Дршћу груди земљи немој ;
И она је у големој
Својој страсти
Задрхтала, као ласти
Кад задршћу крила вита !

... Са небројни љути лави
Хорватовић хити журно ,
Као оно море бурно,
У бој страшни и кржави
Он је им'о тешко дело
Да изврши вешто, смело
Са соколи

⁴ Љубомир Бајаловић капетан I.кл.

Што но сваки бога моли :
Дај ј' слободно Српство цело !

У освитку бела дана
Колона је левог крила
Већ Нишаву прешла била.
А код снажог мостобрана
- Е у осам равно сати
Кад загрме топ гралти,
Ватра јака
Подигла се до облака,
Дим се стао колутати !

Код тог јаког мостобрана,
- Да одоле нашој сили,
Држали се Турци били
Храбро, смело, јер очајна
Беше борба сасвих страна!
Место оног лепог дана
Ноћ је пала,
А димом се замотала
Цела земља уздрхтана !

С' Букуровца села мала
Батерија наша јака
Сипала је прот' Турака
Ватру страшну. Где је стала,
Где се само захорила
Ту је снажна оборила
Све што смета;
Летела је пут ценета
Неизбројна турска сила.

Попала је страва љута
Турску војску у том боју,
Изгубише наду своју
Код снажнога тог редута.
Јера војску царску голу
У крвавом том окôлу
Смрт целива,
Тер о њојзи сада снива
Млога була у Стамболу !...

Земља тутњи, незнаш шта је!
Оли гњевно небо гори,
Ол' је борба са вихори,
Ол' румене оне краје
Што их сиви Балкан љуби,
Што их својим сјајем руби,
Пако гута ;
С' тог' грозница стегла љута
Дивље чете Арнаута !

Земља тутњи, силна, јака,
Решава се судба сада !...
Један с' диже други пада....
А у диму од облака
Књучко-Крајњске соколове
Гледај тамо на висове
Мостобрана!
Навалили са свих страна
У пламене вихорове !

....Бој се бије, бој крвави !...
Црноречка храбра трупа
Мостобрану ближе ступа,
Нишава се пуста плави ! ...
... Бој се бије, бој крвави ,
У врелој се крви дави
Турчин клети.....
За Косово Срб се свети !
То му пише на застави....

А од села Кренице
Друге трупе нагло греду,
На јуначку - на победу,
Као оно лаке тице
Кад их црни Турчин спази
Безобзирце бега, газе,
Све на путу,
Да избегне самрт љуту
Што на њега с' грозно плази

Није шала ! Тица мала
Да с' у лету туде створи

Морала би да изгори !
Ту је млого глава пала.
Беже Турци из тог лова;
А на вису Курилова
Срби стали,
Те за њима просипали
Врелу дажду од олова!

Беже Турци пут Пирота,
А за њима наши лави
Разгњевени и кржави.
Па стигне ли ко тог скота,
Ту га одмах свецу шиље
У ценетско – у закриље,
Са поздравом:
Да ће млогом Турском главом
Осветити жртве миле !

Беже јадни на све стране,
А Србин их љуто гони.
Хај, толики батаљони
Што су дошли ту да бране
Ак- Паланку, - куд су саде ?
Млого бежи, млого паде !
Све их скоро
Мухамедов одн'о доро
Да у рају живот сладе !...

И већ ено, нема више
Оног боја, боја јака !
Слободна је Ак-Паланка !
Турци сад је оставише.
А јуначка Српска чеда,
Што их прати звук победа
С' виса слазе -
Те у варош ту долазе;
Анђ'о славе, на њих гледа !...

Диван ли је то тренутак !...
Јесте л' вид'ли рујну зору
Кад позлати чарну гору?
Па њен дивни, благ смејутак?

Јесте л' вид' ли синке врле,
Како с' љубе, како с' грле ;
Па кад зборе :
“Осветисмо крви море,
И јунаке ту умрле !”

Ој, тако су наша браћа,
Ти робови века дугих,
Што су сваком турском слуги
Врат метали испод мача,
Дочекали војске наше !...
Сузе им се заблисташе,
Сузе миља, -
Кроз њих свако благосиња
Наше труде, стопе наше.

....Јарко сунце дивно сјаје,
Песме с хоре, пир се чини;
Плива Србин у милини -
Ак Паланка слободна је !
Песме с' хоре на све стране,
Радује се бели дане
Што угледа
Диван венац од победâ,
И нас славом обасјане.

....Бели дан се осмејкив'а,
Ал' кроз осмех сузе лије,
Јер у војсци нашој није
Онај соко ватра жива,
Карановић, јунак млади,
Коме холуј од танади
Није ништа !
Тај је јунак сред бојишта,
У витешкој пао нади

На Нишору белом селу
Кад се била борба јака,
Карановић прот' Турака
Кроз ту ватру разбуктелу
Пред војском је напред ступо.
Свој је живот дао скупо

У том боју,
Јера дичну главу своју
У турску је крв окуп'о !⁵

Кроз-а кишу од танади
С' голом сабљом у десници
Викао је :*Осветници !*
И јунаци моји млади,
Замном сада, замном само !
Ил' да овде попаадамо,
Ил' да славом
На том пољу свом кравом,
Свето дело увенчамо!

И јурећи кроз грмљаву
Јуначки је јунак пао.
Свој је живот скупо дао,-
Замено је своју главу
Са небројно Турских гада ...
А војска му српска нада,
Сада кличе:
Слава теби осветниче !
Тако сваки јунак пада !

⁵ Милутин Карановић капетан погинуо је на челу свог батаљона.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЛУЖНИЧКОГ КРАЈА ОД ТУРАКА 1877. ГОДИНЕ

Сажетак : Литература и архивски и други извори о ослобођењу југоисточних крајева Србије од Турака су веома обимни, али у свима од њих ослобођење лужничког краја је углавном периферно захваћено, углавном као успутна краћа информација у оквиру осталих разматрања ратних догађаја, који су се одвијали нишавском долином и у току ослобођења Беле Паланке и Пирота. Овај рад представља први покушај садржајног и целовитог приступа том најважнијем догађају у историји Лужнице, садашње бабушничке општине, важног територијалног и приграничног упоришта српског народа. Посебна пажња је посвећена борбеним активностима Књажевачке бригаде II класе под командом капетана Глише Франића, као најзаслужније за ослобођење лужничког краја. У рату против Турака и предходном бунту против њихове управе истакло се више Лужничана, и као добровољци, којима је такође дат простор сразмерно могућностима ове публикације.

Кључне речи : Лужнички крај, Бабушница, Хаџи поп Адам Јовановић, други српско-турски рат 1877-78, Ђура Хорватовић, Глиша Франић, Стрижевац, Миладин Манчевић, Виден Станковић, Блато, Стоиљко Борнодолче, Власотинце.

Ослобођење лужничког краја од Турака одвијало се у оквиру тежњи српске владе за остварењем независности као и ослобођењем српског народа од вишевековног ропства изван њених ондашњих граница, што је самим тим водило и до територијалног проширења. До остварења тих стремљења дошло се кроз две ратне епизоде у другој половини XIX века и то 1876. и 1877-1878. Од ова два покушаја, први је био неуспешан и веома трагичан - са великим људским жртвама и материјалним губицима, али је зато други, под веома суровим зимским условима (1. децембра 1877. Србија је објавила рат Турској²), био веома плодотворан. У складу с тим, треба истаћи да су се ратне операције српске војске одвијале у садејству са руском командом и руско-турским ратом који је већ био у току и који је

¹ v.pejicic@yahoo.com

² 1. децембра 1877. год. кнез Милан је прокламацијом објавио рат Турској, у којој је на њеном крају нагласио: *„уз победоносне заставе Цара Ослободиоца, с вером у Бога, свемоћног заштитника правде, а у име ослобођења своје подјармљене браће у име независности наше драге отаџбине Србије. Види : Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878. Оперативно одељење Врховне команде, Београд 1879. 3-5.*

руском објавом пијемонтски започет потискивањем многовековне отоманске империје са балканског простора, са оптужбом да Турска није испоштовала одлуке Цариградске амбасадорске коференције донетих у децембру 1876. о темељним реформама које су обезбеђивале већа права хришћана.³

Протеривање Турака из Лужнице везује се за Књажевачки батаљон под командом капетана Глише Франића (1830-1884), пребега из аустроугарске војске, као и локланог добровољца у овом рату Стрижевчанина Видена Станковића Гавазина⁴, вишегодишњег хајдука и члана Тајног српског револуционарног комитета⁵ из доба Турака. Подаци о том једном од најважнијих догађаја у историји лужничког краја су нажалост веома штур, јер је Лужница онда била простор у коме није било већег насеља, ни већег упоришта турске војске, какве су биле сконцентрисане у одбрани стратешки важне нишавске долине, да би дошло до значајнијих борбених дејстава, па се она у историјским изворима спомиње само као пролазна маршрута једне или друге војске.

Записи и истраживања локалних хроничара о ослобођењу лужничког краја од Турака у јавности су се појављивали овим редоследом:

Прву непосредну информацију забележио је у свом Псалтиру ђак стрижевачке школе и ученик Стојана Крстића Манојло Гмитровић, а који Псалтир је поклонио костурској цркви:

³ Ослобођење од вишевековног ропства под Турском балкански народи су могли заједничком борбом сами да остваре, али у вези с тим није постојала потребна сагласност, па је Русија поведена својим интересима искористила то неслагање и у споразуму са Аустро Угарском у Рајхштату су поделиле тај простор на своје интересне сфере чија граница је била река Дрина. У оквиру тога Русија је гајила амбицију да обезбеди себи провинцију преко које би остварила контролу над Босфорским мореузом, што се односило на простор Бугарске. Види: *Српско-турски рат, ратне белешке добровољаца Милутина Спасића*. здали Тоша Г. Ђорђевић, Коста, Пера и Лаза Ненчић, Нови Сад 1877. III.

⁴ Гаваз-ин –од каваз (гаваз) (арап.) *стражар, пандур; судски позивар; телохранитељ код турског великодостојника...* Види : Абдулах Шкаљић *Турцизми у српскохрватском језику*. Свјетлост, Сарајево 1979. 402.

⁵ Ловрић : *Историја Ниша – приликом педесетогодишњице ослобођења Константиновог и Немањиног града 11. јануар 1878 - 11. јануара 1928*. Ниш 1927. 73.-74.: Коле Рашић организовао заверу против Турског царања. Заверенике је, њих 19., у кући Михаила Божидарца 24. фебруара 1874. год. заклео, ватрени патриота , нишки парох Петар Икономовић. Овој групи су се касније прикључили Тодор Станковић, Тодор Миловановић, Димитрије Ђорђевић, Таско Узуновић, Ђ. Поп Манић који су радили на организовању рада на ослобођењу и уједињењу са Србијом и то не само Ниша и његове околине већ и пиротском, врањанском, брезничком и трнском крају и то у уској сарадњи са великим националним радником Милошем Милојевићем. По Владимиру Стојанчевићу, Тајни српски револуционарни комитет у Нишу је организован на иницијативу Таска и Ђорђа Узуновића, Михаила Божидарца, Коле Рашића, Тодора Станковића, затим Анђелка Хаџи Димитријевића из Рупља, Аранђела Станојевића из Трна и других. Водећи људи из народа у пиротској кази били су њени тајни преставници. У његовом раду од варошана Пироћанца су учествовали браћа Ранча, Мита и Цека Крстић, Живко Антић Свињар (У чијем кафанском подруму је био смештен главни штаб. Пира Д. Ранчић, Из мог завичаја. Пирот 1969 .89.), а од виђенијих људи у селима пиротске казе: Миладин Манчевић и Беровице, Глиша Табаковић из Држине, Адам Маринковић из Кусе Вране, Виден Станковић из Стрижевца, поп Ђоће и поп Глигорије из Стрелца, Јефта из Осмакова, поп Раденко из Валишица, Тодор из Поганова и дуги. Види : Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку (1804-1878)*. Просвета Ниш 1996. 396-397. Види и: Владимир Стојанчевић *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*. Просвета Београд 1986. 82-83.

Знатй се кад се узело турко ⁶ бйле су годйне 1877⁷ лѣто улезни⁸ су у ак паланку на св. Спиридонъ ночили су у среду при свети николу у Стрижевац, у четвртак су били на костурску реку, у петак су улезни у Пиротъ⁹.

Први покушај детаљнијег описа ослобођења Лужнице од Турака је чланак *Три ослобођења Бабушнице* Душана Тирића који је објављен у “Слободи” 1954, он пише: *Прво ослобођење Бабушнице било је 28.12.1877. год. (16. децембра по старом календару, примедба В. П.) када је ослобођена од петовековног турског јарма и први пут после косовске погибије, угледала српску војску која јој је донела слободу.*

Док су се водиле борбе за Пирот на Нишору и Будим делу од 26-29 12. 1877 год. један батаљон српске војске са добровољцима Видена Станковића Гавазина, родом из Стрижевца, добио је задатак да ослободи Белу Паланку и Бабушницу, затим да поседне положаје и онемогући Турцима отступницу на линији Пирот – Власотинце. Батаљон је успешно извршио борбени задатак. Бела Паланка је ослобођена 25.12.1877. после огорчене борбе у којој се поред регуларног батаљона српске војске - нарочито истакао одред добровољаца Видена Гаваза. Одред је добио задатак да прегази Нишаву и нападне десни бок турских положаја на нишавском мосту код Б. Паланке. Прелаз преко реке Нишаве извршен је испод села Љубатовице, на тај начин што су добровољци од сељачких дрвених кола направили понтонски мост извршили прелаз и бочном ватром натерали Турке на повлачење. Српска војска са добровољцима Видена Станковића дошла је најпре у Стрижевац 27.12.1877. па је одатле један део војске отишао у правцу Пирота а други према Бабушници..¹⁰

Ђура Златковић у монографији “Зла времена” о овом догађају је забележио: *Станковић Виден из села Горњег Стрижевца, када више није могао да поднесе терор Турака, пребегао је у Србију и у њој прихватио многе људе из Лужнице. Од пребеглих Лужничана формирао је добровољачки одред за борбу против Турака. Са својим одредом је ушао у састав српске војске и учествовао у ослобођењу Беле Паланке и Лужнице 1877. године. Гонећи Турке по Лужницина Даичаном кладенцу се састао са Ранђелом Трнским, који је тада био побунио Знепоље, те су заједничким снагама били протерали Турке из Лужнице, Трна, Брезника и других места..¹¹*

.....Половином децембра 1877. године добровољачки одред српске војске ослободио је Бабушницу. Тачан датум ослобођења Бабушнице, а тиме

⁶ Турко – турско.

⁷ У оригиналном тексту стоји погрешно 1878.

⁸ Улезни (улезли) –ушли.

⁹ Владимир М. Николић, *Народне шкле у Пироту и Округу пиротском до Ослобођења 1877.* Окружни одбор Округа пиротског, Семски Карловци 1924. 108-109.

¹⁰ Слобода, *Душан Тирић Три ослобођења Бабушнице* 25. Новембра 1954. Пирот бр. 302. 7.

¹¹ Ђура Златковић Милић, *Зла времена*-фототипско издање. Народна библиотека Бабушница 2019.

и целе Лужнице, није познат,, али је познато да је Бела Паланка ослобођена 12. Пирот 16, Лесковац 19, а Софија 22. Децембра 1877. Из овог би се могло закључити да је падом Беле Паланке, Пирота, Лесковца и Софије, морала бити ослобођена и Лужница, која се налази између ових места, те сматрам да је Бабушница ослобођена 14. децембра исте године.¹² Будимир Величковић у монографији “Основна школа у Бабушници 1886-1986.”:

У току другог српско-турског рата у Бабушници је остао самостални одред турских војника смештених у старој беговој кули. Сувише слаба одбрана за некадашње моћно Османско царство. После борбе за Пирот на Нишору и Будин делу један батаљон српске војске, заједно са добровољцима Видена Станковића- Гаваза, успешно ослобађа Бели Паланку. По извршеном задатку, батаљон долази најпре у Стрижевац одакле један део наставља у правцу Пирота, а други према Бабушници. Бабушничани, окупљени на раскришћу путева, бурно поздрављају ослободиоце. У старој беговој кули се међутим, још увек налазио извесан број турских војника. Били су то последњи остаци некадашње феудалне државе. Турци се нису предавали, па је после дужег пушкарања, наређено бомбардовање куле до чега није дошло јер су Турци осетили шта се спрема и истакли беле заставе. Тако је 28. децембра 1877. године Бабушница доживела своје прво ослобођење.

Бабушницу је, по причању Димитрија Панчића из Драгинца¹³, који је тога дана присуствовао дочеку српске војске, ослободио књажевачки батаљон капетана Вранића са 60 добровољаца одреда Видена Станковић-Гаваза.¹⁴

Др. Борислава Лилић у својој докторској дисертацији *Историја Пирота и околине I књига (1804-1878)* о учешћу капетана Глише Франића у другом српско – турском рату пренела је једино информације о његовом освајању стратешки важног старопланинског превоја Свети Никола и испољеном херојству и заслугама а потом није пратила његово учешће у правцу Беле Паланке, Лужнице и Блата.¹⁵

Негован Тодоровић у монографији “Стрижевац (Горњи и Доњи)” је забележио:

Лужница је ослобођена од Турака децембра 1877. године. Стрижевац је ослобођен 14. децембра 1877. године(по старом календару) када је на путу од Беле Паланке према Пироту један део Тимочког корпуса преко Стрижевца припремао завршне борбе за ослобођење Пирота. О том догађају овако је казивао Јанко Поповић: Наша војска је дошла из Паланке.

¹² Исто 51-52.

¹³ Забележено 1938. године.

¹⁴ Верица и Будимир Величковић, Векослав Пејчић, *Основна школа у Бабушници 1886-1986*. Основна школа “Иво – Лола Рибар” Бабушница, Бабушница 1986. 19.

¹⁵ Др. Борислава Лилић, *Историја Пирота и околине. Део I, Пирот у периоду турске власти 1804-1878*. НИП Хемикалс Пирот 1994. 206-214.

Топови су били на брдима изнад нашег села, а Турци су бранили Нишор, моклишки мост и друге положаје. Командант српске војске Хорватовић овде је преноћио код поп Живка-мог оца, а онда је продужио према Костуру. Увече су ушли наши ослободиоци. Распоређени су по кућама и ту су били на конак и ноћили.¹⁶ Поред команданта Тимочког корпуса Буре Хорватовића са својом војском у Стрижевац је 14. децембра ноћили и Књажевачка бригада са два батаљона друге класе и два топа Седме батерије Глише Франића.¹⁷

Аца Злаковић у “Пиротски округ између Србије и Бугарске након ослобођења од Турака” пише:

Што се тиче ослобођења Лужнице, тамошње становништво је још од првих дана рата изражавало жељу за војном обуком, пре свега младића.¹⁸ У Лужници је заостао мали број турских војника који су били смештени у стару беговску кулу. Књажевачки батаљон под командом капетана Вранића са 60 лужничких добровољаца предвођени Виденом Станковићем су опколили кулу. Након гранатирања бегове куле, дошло је до предаје турске посаде. Тако је 17. децембра ликвидирана турска власт у Лужници. Српска војска и добровољци након ослобођења ових крајева кренула даље, ка Високу и Знепољу и ка Власотинцу које су локални добровољачки одреди већ били заузели...¹⁹

Из свих ових покушаја да се одреди дан ослобођења Лужнице запажа се право нагађање. Ученик Манојло Гмитровић се није бавио ослобођењем Лужнице и описом евентуалних борби, он је навео само маршруту кретања српске војске и њено дневно одређење, али независно што је као ђак погрешно ондашњу годину, он је тачно пренео да је Бела Паланка била ослобођена 12. децембра (24. децембра по новом календару), јер то, поред осталих извора, потврђује и празник посвећен св. Спиридону који је непокретан. Међутим, како даље наводи само називе дана а не наводи датуме, то нас оставља у извесној дилеми када је српска војска преспавала код цркве Св. Никола у Стрижевцу; да,- била је среда, али положај дана у недељи у односу на садашњи календар се променио. Ова дилема се своди уствари на 13 или 14 децембар, што је у непосредној вези с тим када је капетан Франић пошао са својом војском “долином Врела потока”²⁰ и Ореовца у правцу села Доњег Крњина²¹. Зато је неопходно пратити његово кретање почев од

¹⁶ Негован Тодоровић *Стрижевац (Горњи и Доњи)* Ниш 2000. 59.

¹⁷ Негован Тодоровић . Исто. 60.

¹⁸ Владимир Стојанчевић *Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874-1878*. Историјски часопис књ. XXVII, Београд 1980. 206.

¹⁹ Аца Златковић *Пиротски округ између Србије и Бугарске након ослобођења од Турака*. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2021. 42.

²⁰ Коритничка река се у ратним извештајима и мемоарској литератури о српско-турском рату спомиње као Врело, Врело поток и као Лужница.

²¹ Стари пут од Бабушнице према Пироту ишао је преко брда Јеремија и код Доњег Крњина је даље настављао према Пироту, па је та раскница онда била стратешки важна за контролу кретања у правцу Пирота и Лесковца.

учешћа у ослобођењу Беле Паланке, које је умногоме било малерозно. Он је 11. децембра са простора Бабине главе од команданта Тимочког корпуса пуковника Ђуре Хорватовића добио задатак да као командант десног крила овог корпуса, са своја два батаљона књажевачке бригаде II класе и полу батаљона добровољаца, пређе Нишаву наспрам Вргудинца и запоседне позадину Беле Паланке код села Мокре и Коритничке реке, где је планирано спајање са левим крилом, које је наступало из правца Љубатовице, а којим је командовао мајор Михаило Динић. Што је имало за циљ да се спречи бегство Турака уз Коритничку реку, у правцу Пирота или Лесковца.²² Спустајући се том приликом са Бабине главе он није успео да пређе реку Нишаву²³ код овог села, јер га је његов путовођа, по мраку и магли, одвео у погрешном правцу, којом приликом је био наведен наспрам турске посаде у једном стрељачком рову код Шупље стене²⁴, која га је дејством са тог положаја онемогућила да пређе Нишаву²⁵. Неочекиване околности и оклевање у одлучивању и очекивање одговора у размени информација са командом, Франић је пропустио прилику да учествује у непосредној борби за ослобођење Беле Паланке.²⁶ Касније се испоставило, на основу дужине рова, да је турска посада код Шупљег камена била бројчано мала, тек десетак њих, који су одатле гађали, што за два батаљона Франићеве војске није престављало никаву опасност.²⁷ О ослобођењу Беле Паланке и очигледног Франићевог закашњења у блокади турске војске да умакне долином Коритничке реке Милан Милићевић је у знаменитој Краљевини Србије забележио: *12. децембра 1877. у 6. сати у јутру до близу 2. сахата после подне на мосту испод Беле Паланке, Турци опазивши да су Срби прешли Нишаву више моста* (користећи свој понтонски мост од воловских кола код Љубатовице, који је поставила српска војска под командом мајора Михаила Динића, примедба В.П.) *и да им већ залазе за леђа од Крменице и Тиловца повуку се с бојног поља, прођу Бели Паланку и побегну уз Коритничку реку к Лужници одакле су мислили к Лесковцу или Трну.*²⁸

²² *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877-78.* Оперативно одељење Врховне команде, Београд 1879. 19.

²³ Иван С. Павловић преноси противуречну информацију наводећи да су га његови пратиоци(путовође) залутали у магли и одвели у паравцу Тополнице, која је на супротној страни реке у односу на положај Бабине главе одакле се Франић кретао, што би значило да је он успео да пређе реку Нишаву, међутим, у даљем тексту се преноси да је због дејства турске војске из правца Шупљег камена спречен његов прелазак и да је био принуђен да се врати не довршивши ствар. (Види: *Грађа за историју српско-турског рата 1876-1877- Страни извори.* Сакупио Иван С. Павловић Београд 1914. 36.

²⁴ Ова стена више не постоји, јер је разбијена и претворена у каменолом око 2000.г. .

²⁵ *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877-78.* Исто. 19.

²⁶ Ратник, август. *Грађа за историју рата Србије са Турском -Из рукописа Генерала Д. Вурића.* Београд 1894. 136.

²⁷ Ратник септембар књ. 52, св.1. Светозар Магдаленић *Почетак нашег рата 1877.* Београд 1902. 114.

²⁸ Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србије-Нови крајеви.* Штампa и издање Кр.- Срп. државне штампарије, Београд 1884. 222.

По протеривању Турака из Беле Паланке, уз велике заслуге команданта Тимочког корпуса пуковника Хорватовића и још веће Јеврема Марковића и сврљишког батаљона I класе, Глиша Франић је *post festum* стигао тек у току ноћи 12/13. децембра у ослобођеној варошици (Највеће заслуге за ослобођење Беле Паланке Бобриков приписује Јеврему Марковићу и сврљишком батаљону I класе. Ђ. И. Бобриков, генерал, *У Србији - из успомена о рату 1877-78*. Београд 1892. стр107.). По доласку је одмах добио наређење те је са два батаљона Књажевачке бригаде II класе и два пољска топа одмаршовао, преко Мокре, ка Доњем Крњину до раскршћа на коме се деле друмови за Пирот и Лесковац са задатком да мотри на непријатеља са те стране, па да према приликама поступа.²⁹ По Глиши Марковићу, Тимочки корпус, чији је борбени задатак био ослобођење Беле Паланке, није наставио прогон Турака по ослобођењу ове варошице (како је то радио Шумадијски корпус у працу Темске и Нишора) већ је сутрадан 13. децембра, због командног неслагања у наставку борбене стратегије, остао на крајем одмору, одакле је 14. децембра у подне кренуо у правцу Пирота.³⁰ Из предходног се подразумева да се ово наређење није односило на капетана Франића, јер је он већ био на путу према раскршћу код Доњег Крњина, што потврђује и Светозар Магдаленић у својим ратним белешкама. Пошто верујемо ђаку Манојилу, онда морамо имати на уму да растојање између Беле Паланке и Стрижевца износи око 18. километара, као и податак да је вуча два тешка топа с воловима по снегу и опрез од турских дејстава успоравало кретање, онда је сасвим извесно да је српска војска успела да савлада то растојање у времену до сумрака, где је тог 13. децембра потом преконачила код цркве Св. Николе у овом селу. Наредни дан, 14. децембар по старом, или 26. истог месеца по новом календару, је по свему судећи био одлучујући у чишћењу лужничког простора од Турака.

После проведене ноћи код стрижевачке цркве српска војска под командом Глише Франића и команданта Тимочког корпуса Ђуре Хорватовића, како је сведочио дуговечни Јанко Поповић (1866-1967), који је, по њему, преконачио те ноћи код његовог оца поп Живка³¹. Како се из предходних локалних извора запажа, затим извора Врховне команде као и историјске литературе, по коначењу један део војске под командом Глише Франића је отишао према раскршћу код Доњег Крњина, а Ђура Хорватовић је очигледно са делом војске наставио пут свог одредишта према Костуру и Блату, где га извори спомињу да је командовао битком која је уследила сутрадан код овог села. Потом се, пак, део војске Глише Франића, вероватно

²⁹ Ратник, септембар. књ. 53. св. 1. Светозар Магдаленић, *Почетак нашег рата 1877*. Београд 1902. 117. По Ивану С. Павловићу, Франић је у правцу Крњина пошао са једним батаљоном. Иван С. Павловић *Грађа за историју српско-турског рата 1876-1878 – Страни извори*. Београд 1914. 37.

³⁰ Марковић Глиша *Дневник ратних белешака*, Београд 1902. 43.

³¹ Ђура Хорватовић, је био веома популаран у народу и широко познат.

добровољачки одред, у коме је Виден Станковић имао нижу командну функцију, од раскршћа код Доњег Крњина упутио према беговој кули у Бабушници, онда малом чифличком насељу у ширини садашње зграде Основне школе. Овај одред је наишао на изванредан отпор затеклих Турака у кули, након чега је дошло до њихове предаје или бекства у правцу Блата. Након тога, Глише Франића са својом војском није наставио кретање у правцу Блата, већ је остао на простору Лужнице. Будући да су путни правац из Лесковца блокирали власотиначки устаници³², њему одатле није претила никаква опасност, о чему он, очигледно, није имао благовремене информације, па тако није учествовао у борби код Блата наредног дана тј. 15. децембра. По Магдаленићу, да је Франић један батаљон упутио планинским венцем на софијски друм, а он сам са другим батаљоном и два пољска топа да се појавио изнад Костура и Блата – он би тим маневром решио битку и прославио би се. Тако је и на овом бојишту, где се борба водила цео дан, дошао по његовом завршетку, мада је пред сам крај, предвече, послао једну официрску патролу у том правцу.³³ Због оскудних извора, не зна се на какве је проблеме и отпор Турака капетан Франић наишао у лужничком крају, по зими, непроходним путевима и воловском вучом два тешка топа у тим условима. **Али се зна да су Турци 14. децембра у току ноћи из правца Лужнице стигли на положаје код Блата³⁴, што значи да их је дејство Франићевих војника приморало на такво одступање. Отуда се овај дан оправдано може сматрати даном ослобођења Лужнице а самим тим и Бабушнице, садашњег административног центра општине.**

Више веома сликовитих информација о стању у Власотинцу и догађајима на путу Власотинце – Пирот, у периоду 12-17. децембра, преноси Ст. Борнодолче, објављених у Истоку, годину дана касније 1879., које овде бележим селективно и у слободној интерпретацији.

По њему, догађаји су се одвијали овим редом: У Власотинцу, када се сазнало да ће код њих доћи два батаљона српске војске онда је под руководством Коле Рашића и Стојана Стојиљковића, најбогатијег Власотинчанина, почео народ да се наоружава које шта имао: пушком, косом, тојагом – све је то било оружје, тад Турци бежећи из Пирота и Беле Паланке се упуте у Власотинце, то је очигледно догодило 12. и 13. децембра када су поражени код Беле Паланке бежали у сигурније правце. Тад Рашић излети пред Турке говорећи: *Предајте се Турци боље ћете живети у нашег краља него сте под нашег цара. Предајте оружје и муницију. Част, имање-поштено ћемо очувати - таква је краљева заповест.* Турци се сви предаду и разместе их по кућама. Колико год Турака долазило из Пирота и Беле Паланке, њих су разоружавали и давали им квартир и јело и све остало.

³² Др.Петар Опачић, др. Саво Скоко, *Српско турски ратови 1876-1878*. БИГЗ, Београд 1981. 236.

³³ Ратник, децембар, књ. 52.св. IV, Светозар Магдаленић, *Из ратних успомена*. Београд 1902. 433.

³⁴ Глиша Марковић, *Дневник ратних бележаса*. Београд 1902. 40.

Према каснијим сазнањима ово њихово размештање по кућама није било толико из хуманих разлога колико се веровало да њихов прогон неће успети и да ће се они вратити, и да би се тиме народ сачувао од освете. Убрзо потом, негде на путу са простора Лужнице, вероватно из Љуберашке клисуре, паша пошаље два извидника – Турчина - у Власотинце а они оду до Станоја Маринковића у Глибје са намером да купе ракију за грош, али како нису имали новчаницу од једног гроша они му даду пет, па су због тога тражили кусур од четири гроша. А Станоје им онда каже: - *Краљ Милан је заповедао да те паре не узимамо*. На то се Турчин издрао: - *Какав краљ, бре, ми идемо три батаљона с нашош!*. А Станоје им онда одговорио: - *У Власотинцима и Лесковцу има 70.000 краљеве војске и 400 топова; ако положите оружје можете мирно проћи, чак су и висови пуни војске*. Извидница се потом вратила паши да му пренесе шта је чула, а Станоје онда заповеди народу: - *Бежите сви браћо у планине!*. Свет се разбежао по брдима, а стока је прекрила планинске висове. У исто време Станоје заповеди стражарима да опале по који плотун овде-онде, да се, очигледно, остави утисак присуства српске војске. Паша је, да би се стварно уверио шта се дешава у Власотинцу, послао нових 15 извидника (“кавалериста”), који су чули ове пуцњеve и “виде милеж по планинама, врате се и јаве паши: да је цела истина – све је прекрила српска војска”. Паша у страху одустане од своје предходне намере и врати се, кроз Лужницу, натраг и застане у селу Блату на домак Пирота. Све се ово дешавало највероватније 13. и 14. децембра јер је већ 15. дошло од рана до борбе код Блата³⁵.

Тих дана борбе за ослобођење од Турака из Власотинца се одвијала жива комуникација са својим окружењем, па и са Лужницом. На истом месту стоји да је Таско Узуновић, један од оснивача Тајног српског револуционарног комитета са три власотиначке газде тада боравио у Лужницу, као и Стоилко Борнодолче (хроничар ових догађања) који је преко Лужнице ишао у Пирот, где је у Лужници наишао на одељење војске под командом Цукића којом приликом га је замолио да му овај да војску “и овај му даде две чете” са којима се вратио у Грнчар. Ту га је сreo Миљко Јаворац с писмом, које му је дао да га он однесе и преда Цукићу, па је због тога морао да се врати у Лужницу, а оне две чете су отишле до Боњинца.

³⁵ Узданица: Ђорђе С. Поповић, *Записци једног добровољца*. Београд 1902. 75. **Битка код Блата**. 15. децембра. Треће ноћи беше јака зима, да веће ни до данас нисам запамтио. Позову нас на фронт без трубе (14. децембра, примедба В. П.) и ту се у највећој тишини кренемо из Ак – Паланке. Нико није знао куда ћемо, само се ту и тамо нагађало да ћемо у Пирот. Нисмо путовали ни два дана а пред нама се створи нека шумица ту се заустависмо (Било је то код Понора, примедба В. П.). Када сте погледали, а то сваки увијен у ћебе што је добио, које је сад на овој зими, мокро од раније кише и снега, било круто као даска. Ту затекнемо три пољске и једну брдску батерију. Одмах нам даду алат, који је био код артилерије, и почнемо сећи телеграфске диреке. Од њих и од дрва посечених у шумици наложисмо неколико ватри и ту се на смену грејасмо, час, час возари, час топџије. Кад зора, а ми хајд на Турке, код села Блата побисмо се с њима. Тукли смо се чак до 8 сати увече. Кад се борба сврши ми сви гладни као вуци. (Борбу код Блата детаљније је описао Глиша Марковић у свом *Дневнику ратних бележака*. Београд 1902. 46-59.).

Кад се вратио код Цукића, овај након што је прочитао писмо, рекао му да њему (Борнодолчету) није потребна војска, јер кад су га напали “неколико Арнауташи”, он је успео да их одбије, а ако му је ипак потребна војска једино може да је добије у Пироту. Потом је Борнодолче кренуо у први мрак према Пироту и у току ноћи стигао до Блата где је затекао капетана Франића са својом војском, ту је преспавао, а сутрадан га Франић одвео у Пирот. То је било после 16. децембра када је Пирот ослобођен, највероватније 17. или 18. децембра. У Пироту се Борнодолче најпре обратио начелнику коме је овако образложио разлоге који су га натерали да дође и тражи војску: *Молимо господине, устанули смо већ 14 дана, и боримо се, али нас Турци разбише и 50 наших људи убише, а наше фамилије су се све разбегале по планинама. Дошли смо и молимо за војску.* Начелник га је упутио код Хорватовића а овај га одвео до Ивановића, који му је дао тражену војску под командом Јована Поповића. У повратку је са добивеном војском ноћивао у Блату, а потом је наставио пут према Власотинцу задржавши се на краћи одмор у Лужницу, где је видео да су се оне две чете вратиле из Бођинца. На крају овог занимљивог наративног записа, који је претежно посвећен догађајима у Власотинцу, сазнајемо да је по команди Хорватовића, који се налазио у Трну, наређено Влајковићу, који је такође налазио у овој варошици, да са својим добровољцима уместо у Брезник крене у Власотинце³⁶, који је, како је добро познато из Книћаниновог дневника, потом прошао кроз Лужницу и наилазио на велико усхићење и свечани дочек од Лужничана у једном хану на путу код Горчинца³⁷. Овде се завршавају информације о ослобођењу Лужнице од Турака.

Што се тиче учешћа самих Лужничана у овом рату сажете, али драгоцене, податке преноси Фотије Станојевић (рођен око 1870.год.), син Аранђела Станојевића Трнског. Он је у својим успоменама забележио да је по ослобађењу лужничког и пиротског краја, један део добровољачког одреда, који је предводио Аранђел Станојевић са својом женом Солунком и браћом Николом, Златком и Миланом кренуо је у правцу Трна, у чијем саставу су се налазили и Лужничани Виден Станковић, поп Коста и поп Глигорије из Стрелца и Давид Петковић из Црвене Јабуке. Њихов ратнички поход је обележен учешћем у ослобођењу Трна, потом Босиљграда и притом стигли до Тустендила, у чијем су ослобађању такође учествовали.³⁸

Српска војска је до дана примирја 19/31. јануара 1878., у Једрену на ширком фронту ослободила на југо-западу простор до старе српско-турске границе и манастира Грачанице, затим до Прешева и манастира Прохор Пчињског на југу, а на истоку линија разграничења била је на садашњој

³⁶ Устанак лесковачки и власотински. Исток бр.29. Вршац- Београд 5. март 1879.

³⁷ Андра С.Книћанин, *Ратни дневник. Књига друга. Други рат 1877-1878.* Београд 1880. 281-283.

³⁸ *Други српско-турски рат 1877/78 и ослобађање крајева Југоисточне Србије*, Приредила Бирислава Лилић. НИП Хемикалс, Пирот 1998. 38-39.

бугарској триторији од Враке на југу, потом Ћустендила и Радомира на југоистоку, Сливнице, и Гинаца на истоку, затим на више надамак Белоградчика и излазила је код Флорентина на Дунаву. Овде треба додати да је у ослобађању видинског простора било значајно учешће и румунске војске.

И кад се са српске стране очекивало да ће линија разграничења бити међудржавна граница, дошло је до неочекиваног преокрета. Испоставило се да је Русија у том рату, борећи се за ослобођење Бугарске, потајно гајила наду да ће од ње створити своју провинцију, тако-звану “задунавскују губернију” преко које би остварила контролу над мареузима Босфором и Дарданелима и обезбедила доминантни утицај на Балкану. Такве аспирације, под јаким утицајем бугарофила у царском окружењу, као и видно распрострањене симпатије у руском народу и културним круговима према Бугарима, Русија је као једини преговарач са Турском, испољила 20. фебруара / 3. марта 1878. г. у прелиминарном уговору у Сан Стефану, преко бившег руског посланика у Константинопољу грофа Николаја Игњатијева (1832-1908) и начелника дипломатске канцеларије главнокомандујућег руске армије на Балкану А. И. Нелидова (1835-1910). Тим уговором је призната независност Србији, Црној Гори, Влашкој и Молдавији али је умногоме обезвређено учешће и резултати борбе српске војске. Руси тим уговором нису уважили линију разграничења након примирја склопљеног у Једрену 31. јануара 1878.г., као територијалну границу будућих држава, већ су, у складу са својим интересом и нереалном жељом, формирали фикцију Велике Бугарске, далеко од етнографских граница бугарског народа, која је обухватала територију данашње Бугарске, територију Пиротске казе и Врањанску казу, затим простор Северне Македоније до Дрима и Косова и Метохије, а на југу знатан део северне грчке територије до Егејског мора са Солуном, Кавалом и грчким Костуром. Лужница, пиротски крај са Високом и Видличем и део белопаланачког краја по овом уговору требало је да припадну Бугарској.³⁹

Оваквом одлуком засејана је клица међусобног трвљења са сталним територијалним аспирацијама међу погођеним народима, при чему се Бугарска посебно истицала, очигледно инспирисана неоснованим формулацијама Санстефанског уговора, агресивно манипулишући са ниском националном свешћу у пограничном простору и пре свега дијалектом, чији ставови, нажалост, имају одраза и на савремена политичка догађања. Оваквом бугарском понашању ишао је у прилог и неодољиво јасан став у српском народу ком народу припада живаљ широког пограничног простора од истока до југа Србије па чак и Косова и Метохије. Вук је у једној прилици на ову тему писао Копитару: *Сада ћу нешто да вас опоменем. Немојте ве*

³⁹ *Србија 1878. Документи*. Српска књижевна задуга, Београд 1978. 139.

*Србе бугарити не само што Љесковчани и Приштинци нијесу Бугари, него и сами Видинци и Ћипровчани и Пироћани по језику су ближи Србима него к Бугарима(премда не говоре чисто ниједним језиком), недајте се ви преварити којекаквим бугарским ћифтама, које су рад свој рад умножити.*⁴⁰ Вук се студиозно није бавио пручавањем дијалеката српског народа па се према његовом Рјечнику уврежио став да српски говоре само Срби средишњег дела ондашње њихове државе, као и Црногорци и Срби динарског, славонског и војвођанског простора. О етнографским границама српског народа у то време су најчешће писали и ширили своја знања Спиридон Гопчевић (1855-1928), Панта Срећковић (1834-1903) и Милојко Веселиновић (1850 - 1913), али се у томе посебно истицао Милош С. Милојевић (1840-1897), школован у Петровграду. Знањима стеченим у овом великом културном центру Русије он је аргументованим ставовима о границама простирања српског народа, као предходно наведени национални радници, убрајао и простор који је по Санстефанском уговору требао да припадне Бугарској⁴¹. О томе се уверила и српска војска која се борила за ослобођење овог простора као и њени руководиоци, који су касније то истицали у својим меморима. Међутим, Руси су овај говорни простор приписали Бугарској. Такав став је имао између осталих и њихов филолог Владимир Васиљевич Качановски(1853-1901), који је одмах по завршетку рата 1879., у пропутовању, између осталог, и кроз јужнословенске земље Бугарску, Србију и Северну Македонију, боравио у Пиротском округу (бележења је обављао и у белопаланачком крају), где је бележио народне песме, народне приче и пословице ради њиховог изучавања. А у чије културно наслеђе је сврстао то народно духовно благо сведочи назив зборника потом објављеног у Петровграду 1882. године, у издању Имераторске академије наука, који је насловљен као “Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ съ словаремъ”⁴². И земље Запада, посебно Аустрија, су имале ту дилему, па је знатно касније, крајем 19. века, из политичких разлога, од стране Бечке академије наука послан норвешки слависта Олаф Брок(1867-1961), да својим истраживањима одреди ком језику припада дијалекат овог простора. Он је, између осталог, користио и материјал лужничког учитеља Милана Станојевића Млађинца.⁴³ Његова студија “Дијалекти југоисточне Србије” (Die Dialektedes südlichsten Serbiens”, 1903) настала на темељу тих истраживања, је била прво

⁴⁰ Др.Миленко Филиповић, *Вук Караџић и српска етнологија*. Београд 1972. 566.

⁴¹ Милош С. Милојевић *О заставама, грбовима, стеговима и знамењу српском*. Књижевни лист Српство бр.2. Београд 1886. У наставцима од бр 2. 28. Као и у истом књижевном листу *О Србији и Србима под Бугарима* Београд 1887. бр. 7. 49-52. и даље у наставцима. Види и: М. С. Милојевић, *Одломци Историје Срба и српско југословенских земаља у Турској и Аустрији*. Београд 1872. 395. (Фототипско издање ЕТХОС Београд 2004).

⁴² Илија Николић, *Народне песме Пирота и околине (1841-1964)*. Музеј Понишавља –Пирот, Пирот 2005. 21.

⁴³ Исто. 39.

дијалекатско испитивање говора ослобођених крајева 1877/78. године, којом је поуздано доказано да је говор овог простора саставни део српске језичке целине, чиме су потиснуте све политичке шпекулације Бугарске на ову тему.⁴⁴ Ето то су у кратким цртама биле само неке последице накарадних одлука Санстефанског уговора.

Али прича о коначном установљавању државних граница овим уговором није била завршена. Србија незадовољна оваквим једностраним одлукама Русије је предузела велику дипломатску активност у покушају да спречи или да бар унеколико ублажи неправду која је била на помолу.⁴⁵ У том циљу, поред осталог, формиране су две депутације, у чији састав су ушли истакнути преставници ослобођених крајева, од којих је једна упућена у Петровград а друга у Сан Стефано, да лично предаду “истоветну молбеницу” руском цару и великом кнезу.⁴⁶ У састав депутације која је одређена за Сан Стефано био је и Миладин Манчевић из Беровице, као преставник лужничког краја,⁴⁷ касније среза, који је формиран на основу Закона о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове донетог 17/29. децембра 1878. године. Међутим све предузете дипломатске активности српске владе у том периоду нису наишле на разумевање од стране Русије и поражене Турске. Међутим, на овако формулисани мировни уговору Сан Стефану “скочила је цела Европа”, при чему су предњачиле Енглеска и Аустро-Угарска. Водеће европске земље су имале озбиљне примедбе и захтевале његову ревизију, и уз ратну претњу приморале Русију и Турску на нова мировна преговарања у Берлину. У новонасталој ситуацији Србија се у решавању насталог спора принудно приклонила западним силама, посебно Аустро –Угарској преко дипломатских веза краља Милана са грофом Андрашијем⁴⁸.

С обзиром на опречне ставове у политичким интересима берлински мировни преговори су трајали месец дана од 13. јуна до 13. јула 1878. године. На Берлинском конгресу, иако Србији није било дозвољено директно учешће у преговорима, српска влада је, преко свог министра спољних послова Јована Ристић (Који је у паузама седница преносио ставове Србије директним преговарачима.), заступала тезу о тако-званој историјској Србији, а то се односило на територију која јој је припадала пре поробљавања од стране турске власти, што је практично значило да косовски вилајет са додатком Видина уђу у састав њене државе.⁴⁹ Овакав

⁴⁴ Наш језик, Московљевић, М., *In memoriam, Olaf Brok 1867-1961.*, књ. XI, св. 1-2. Београд 1961.

⁴⁵ Најсадржајније о томе је писао Владимир Стојанчевић у студији *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*. Историјски институт – Београд. Просвета Београд 1986.

⁴⁶ Исто. 178-179.

⁴⁷ Томислав Г. Панајотовић *Пирот кроз векове*. ИРО “Слобода” Пирот, Пирот 1982, стр. 57.

⁴⁸ *Спољне политике нове српске државе*, књ. IX *Србија на Берлинском конгресу* –Прикупио Др.Владан Ђорђевић. Београд 1890. стр. 3.

⁴⁹ Исто, стр. 111. Види и: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића књ. II*. Геце Кон, Београд 1934. 206.

став није у потпуности наишао на разумевање ни западних сила, али је по предходним дипломатским предузимањима кнеза Милана, залагањем нашег “адвоката Аустрије” на Берлинском конгресу, како је касније писао Ристић, дошло ипак до знатне ревизије Санстефанског уговора; па све што смо добили на југу и истоку има се приписати њој.⁵⁰ Граница Лужничког среза као приграничног простора са суседном Бугарском, према, очигледно, доста непрецизној карти, одлукама овог конгреса је ишла из правца “Црне Траве, Дарковске и Драјинске планине и долазила на Дешчани кладенац, а онда је ишла даље вододелницом преко Високе Сукове и Мораве(?) право на Стол, а одатле се спушта да пресече друм Софије у Пирот.”⁵¹ У каснијем међудржавном разграничењу испоставило се да је граница из правца Дешчаног кладенца ишла на северу вододелницом, па је по свом простирању село Пресеку, иначе јединствено српско село, поделила на два дела, а поред њега са истом етнографском структуром Бугарској су припала и садашња села у саставу Србије: Нашушковица, Берин Извор, Звонце, Јасенов дел, Вучи дел и Ракита; која су јој враћена по завршетку Првог светског рата Нејским мировним споразумом од 27. новембра 1919.

Заслужни појединци у борби против Турске управе и ослобођења лужничког краја

Хаџи поп Адам Јовановић (18.-1877). Рођен је у Стрелцу у свештеничкој породици. Како му је отац рано умро, мајка му се преудала у Горчинцу, којом приликом је повела са собом и двоје малолетне деце Адама и млађу ћеркицу. Основе писмености стекао је захваљујући својој радозналој природи и подстицају евидентичара сеоског коша у Горчинцу. Као печалбар у Крушевцу је уз рад учио чаславац, псалтир и друге црквене књиге, те је касније рукоположен у чин свештеника и постављен при злокућанској цркви. Хаџи поп Адам је био човек изузетне енергије, немирног духа и патриотски настројен, због чега је често био на мети Турака, који су га хапсили, његову кућу претресали, саслушавали и малтретирали. Због тога је у више наврата одлазио илегално преко границе у Србију, где је скидао мантију и радио било какав посао под другим именом, потом се враћао и настављао свој свештенички позив. Владимир Николић је његов последњи повратак у Лужницу овако описао: “Кад се последњи пут вратио из бекства, око 1870. године, дошао је у Пирот и јавио се Турцима, који су га извесно време држали у затвору па су га после пустили и опет је почео да врши свештеничку дужност. Но иако су Турци пустили Хаџи поп Адама, они

⁵⁰ Слободан Јовановић.... Исто 218.

⁵¹ Др. Владан ЂођревићИсто. 90.

су стално у њега сумњали и гледали да га униште”.⁵² А ту злу намеру су остварили пред други рат са Турцима септембра 1877. године, када су га, користећи се преваром уз помоћ шпијуна, убили у његовом хану на путу Бабушница –Лесковац на месту званом Бело колобрање.⁵³

Хаџи поп Адам је поред злокућанске парохије опслуживао и Горчински манастир и до краја живота био његов старешина, где је и сахрањен. У истраживањима прошлости Дивљанског манастира, Живота Јоцић преноси да је Хаџи поп Адам 1845. године преузео управу над Дивљанским манастиром на којој дужности је провео до 1852. године⁵⁴

Поп Раденко Гмитровић (1811-.1879). Рођен је у Стрелцу од оца Гмитра и Ангелине. Школовао се у манастиру Раковица код Београда пошто га је предходно непознати човек покупио са неке београдске улице као изгубљеног дечака, који је са оцем дошао у печалбу, и предао га свештенству овог манастира. Када је стекао солидно свештеничко образовање вратио се у свој родни Стрелац где је рукоположен у чин свештеника. Потом је у Стрелцу и околним селима 48. година обављао свештеничку дужност и то у времену кад је још тиранска рука владала, па је често био изложен разним невољама, јер је тежио за ослобођењем Србије, при чему је непоколебљиво бранио своју паству од сваког зла и насртаја.⁵⁵ По Стојанчевићу, Раденко је као свештеник у Валнишу био члан Тајног заграничног комитета.⁵⁶

Поп Михаило Поповић (1819-1896). Родом из Великог Бођинца. Као дете свештеника од рана се одао књизи и изучио све науке уколико их било у оном времену у Нишу.⁵⁷ У меморијалној биографији овог свештеника стоји да је за патриотске заслуге стечене у току српско-турског рата 1877. одликован Таковским крстом V степена.⁵⁸

Учитељ Стојан Крстић. Родом је из Пирота. Био је по занимању ћурчија, али је овај занат оставио да би се бавио образовањем деце у доба Турака. Прве податке о учитељу Стојану Крстићу преноси Владимир Николић у својој знаменитој студији где га најпре помиње као учитеља у Гњилану где је у тамошњој школи почео да ради 1872. године. Осим од М. Пешића, био је бољи од пређашњих учитеља у овом селу, а радио је у кући извесног Цене

⁵² Владимир Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*. Преглед цркве епархије нишке, Ниш 1933. 217.

⁵³ Векослав Пејчић, *Школа у Драгинцу(Злокућанима) 1840-1880*. Пиротски зборник 34. Народна библиотека Пирот, Пирот 2009. 153-159.

⁵⁴ Живота В.Јоцић, *Манастирске старешине у Дивљани 1737-1862*. Белопаланачки зборник 13-14. Народна библиотека “Вук Караџић” Бела Паланка 2018. 151-153.

⁵⁵ Учитељ:Тихомир Ђорђевић, *Белешке о школовању народном у пиротском округу за време Турака*. Београд, септембар. 1896.

⁵⁶ Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX.. Исто..396-397*. Види и: Владимир Стојанчевић *Србија и Бугарска од Санстефанског мираИсто. 82.-83*

⁵⁷ Мирослав М. Милоановић, *Основно школство Ниша и околине XX и почетком XX века*. Градина, Ниш 1975. 219-220.

⁵⁸ Весник српске цркве *Некролози* † *Михаило Поповић*, свеска II, фебруар, Београд 1897. 187.

Живковића. Посвећивао је посебну пажњу организацији школе, у вези стим увео је у пракси школске клупе које су биле сличне клупама које су касније коришћене у нашим школама. Предавао је уобичајене предмете тог времена писање и рачун, азбуку, Буквар, Часлава, Псалтир и Науку Христову.

У складу са својом српском националном свешћу одликовао се патриотизмом у борби против бугарске егзархије, васпитавајући народ у чистом српском духу ширећи знања о Србији и српском владоцу. Због тога је био често на мети егзархиста али и Турака који су га гонили, па и поред добрих услова за рад у Њилану био приморан да 1873. године пређе на рад у стрижевачкој школи. Међутим и у овом селу није био поштеђен од турске власти, јер је и овде био под присмотром и тортуром. Из тог њиховог односа према њему посебно се истиче информација, коју Николић бележи, да је једном приликом заједно с ђацима дотеран везан у Пирот, јер је оптужен да је нешто радио за Србију.⁵⁹

У одељку посвећеном његовом раду у Стрижевцу стоји да је књиге набављао из Србије, а да је свака књига штампана у Београду имала је на почетку име српског владалачког дома. Турци то нису дозвољавали, па је то морало бити прекривено или преко тога залепљена друга хартија. У народу је и овде говорио о Србији и српском владоцу. Ослобођење је дочекао као учитељ у Стрижевцу.⁶⁰

По ослобођењу од Турака био је општински писар у Сурачеву, а потом сточни ревизор. Умро је у Пироту.⁶¹

Ђура Хорватовић (1835-1895). Рођен је у личком Великом Мушалуку 17. јануара 1835. По завршетку основне школе и три разреда гимназије, ступио је у пуковску математичку школу у Митровици. У аустријској војсци је 1. маја 1859. призведен је у потпоручника прве класе. Када су догађаји у Србији 1862 г. најављивали изгледан рат са Турском, био је у групи официра који су те године ступили у српску војску. Те године, у Ваљеву је формирана добровољачка легија где је Хорватовић постављен за команданта добровољачког батаљона.⁶²

Учесник је првог и другог рата са Турском. У првом 1876 и другом 1877-78. командовао је Књажевачком војском у чину пуковника. Којом приликом се истакао личном храброшћу, чврстим држањем својих трупа, и личном иницијативом у отсуздним тренуцима. У првом рату се истакао

⁵⁹ Владимир М. Николић, *Народне школе у Пироту и округу Пиротском*. Окружни одбор округа Пиротског, Сремски Карловци 1924. 33-34.

⁶⁰ Владимир М. Николић, *Народне школе у Пироту и Округу пиротском до Ослобођења 1877*. Окружни одбор Округа пиротског, Семски Карловци 1924. 93-94. Види и : Слобода, Пирот 1986. бр. 1682.. Лужничке новости, Векослав Пејчић, *Стрижевачка школа у доба Турака*. 8.; као и Негован Тодоровић Векослав Пејчић, *Црква Пренос моштију св Николе у Горњем Стрижевцу (1857-2017)*. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2017. 140-152.

⁶¹ Исто 93-94.

⁶² Иван С. Павловић, *Војна граница и српска војска*. Београд 1936. 9-10.

20. јуна 1876. на Бабиној Глави. Носи велике заслуге за ослобођење Беле Паланке и Пирота 1877. Његово име је једно од симбола ослобођења југоисточне Србије од многовековног ропства под Турском. У другом рату становништво Пирота 16. децембра 1877. га је са великим одушевљењем поздравило као ослободиоца, а тако је било и неколико дана раније у Белој Паланци. Том приликом, да би изказали своју благодарност према свом ослободиоцу, Пироћанци су Хорватовића прогласили за свог први почасног грађанина⁶³.

Крајем 1881. године постављен је за изванредног посланика и пуномоћника министра у Петровграду на ком положају је провео до 1885. годне када је, по примирју са Бугарском, постављен за команданта Нишавске војске. До пензије 1888. године обављао је дужност команданта активне војске, био министар војске и министар на расположењу. Умро је, као нежења, напрасано 28. фебруара 1895. године. Његова сахрана је била величанствена манифестација војске, грађанства и изасланика из свих крајева Србије као признање према заслугама великог војсковође.⁶⁴

Глише Франића (1830-1884). Био је командант Књажевачке бригаде II класе, у другом српско-турском рату са чином капетана I класе. Рођен је у Лици 26. фебруара 1830. године, у Смиљану, родном месту Николе Тесле. Како је Лика у то време била под окупацијом Аустрије, школовао се у немачкој школи завршивши прву и другу класу. 1847. ступио је у аустроугарску војску као војник Личког граничног пука где је провео до 1850. Припадност аустроугарској војсци одвела га је на италијанско ратиште, где је 1848-49. године учествовао у блокади и бомбардовању Палма Нуове, у бици код Милана. Период од 1850. до 1860. провео је у аустријском десетом пуку. Новембра 1862. године је прешао у српску војску, добивши звање привременог пешадијског потпоручника. У првом рату са Турском 1876. се посебно истакао у борбама на Бабиној глави и код Рсаваца, а у другом 1877. у борби на планинском превоју Свети Никола. Умешним командовањем и својом храброшћу заузео је успешно овај планински прелаз на Старој планини. Задивљен како је извршио задатак, командант Хорватовић је скинуо своју златну медаљу за храброст са свог ревера и предао је њему⁶⁵. И ако је Франићев допринос у борби за ослобођење Беле Паланке био миноран, као и у борби код Блата, он је ипак важан допринос са својим одредом дао у ослобођењу лужничког краја својом појавом у Стрижевцу и потискивањем преосталих Турака у правцу Блата, који су дали одређен отпор код куле у Бабушници.

⁶³ Иван С. Павловић, *Грађа...* 37. (као и 29)

⁶⁴ Иван С. Павловић, *Војна граница* .. 10

⁶⁵ *Грађа за историју српско-турског рата 1876-1878-Страни извори* - Прикупио Иван С. Павловић. Београд 1914. 35.

За Франића је везан и један несвакидашњи инцидент, који се догодио по ослобођењу Пирота. Крећући се са батаљоном бораца у правцу Ниша, где се очекивала нова борба за протеривање Турака, дошао је у Балу Паланку у току ноћи између 28. и 29. децембра (по старом календару), а онда је пред свитање око четири сата позвао кмета Николу Соколовића и одборнике Ђуру и Косту Николића, очигледно се спремао на одмазду, држећи у памћењу њихову неадекватну сарадњу коју је од њих очекивао у дану борбе на простору Беле Паланке. Свој бес је искалио тако што их је обалио у блато а потом безочно ударио првом 30, а другом 25 батина. Овакво Франићево понашање изазвало је незадовољство у команди, поготово што је оно остављало веома неповољан утисак код тек ослобођеног српског народа, који је од своје браће – српске управе, у тим првим данима слободе очекивао, али коме је и обећавано, веће разумевање и правда од оне коју су имали под Турацима.⁶⁶

По завршетку рата са Турцима, био је командант Топличке окружне војске 1878. а касније и на другим дужностима.⁶⁷ Умро је 1884. у Великој Градишци од ратних последица.

Одликован је Таковским крстом на прсима, Таковским крстом IV степена златном и сребрном медаљом за храброст.⁶⁸

Миладин Манчевић (1840-1913). Прве информације о Миладину Манчевићу као заслужном појединцу и учеснику у српско – турском рату видљиве су из спискова одликованих заслужних ратника које преноси систематска и службена публикација *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877-78.* коју је објавило Оперативно одељење Врховне команде 1879.⁶⁹

Правда је потом 1. јула 1905. пренела ноту о међудржавном спору са Бугарском у коме је Миладин Манчевић учествовао као сведок, у којој се између осталог каже: да је он у овом крају познат као одличан патриота, који је у друштву са покојним Аранђелом Трнским и другима радио на ослобођење пиротског краја од Турака, а и за време српско-бугарског рата учинио је знатне услуге Србима.

Стојанчевић наводи да је Миладин Манчевић у организовању побуне и отпора турској управи био члан Тајне српске заграничне организације са седиштем у Пироту, која је најповерљивија упутства и обавештења добијала од пуковника Ђуре Хорватовића који је онда из Књажевца одржавао везу са

⁶⁶ Бора Рајковић, *Иза кулиса историје*. Народна библиотека "Вук Караџић", Белопаланачки зборник бр.4 Бела Паланка 2008. 20-22.

⁶⁷ Иван С. Павловић *Војна граница*Стр.13.Види и: Векослав Пејчић, *Од Палме Нуове до Лужнице*. Слобода 25 .03. 1989. Пирот. 7.

⁶⁸ Рат Србије с Турском...330. *Шематизам српске дејствујуће војске у рату за ослобођење и независност 1877-1878*, Ниш 1878.124. Исто: *Шематизам одликованих лица у Краљевини Србији од 1865. до 1894*. Београд 1895. 34.

⁶⁹ Исто 93-94.

патриотски настројеним појединцима у заграничном делу Турске.⁷⁰

Као четовођа у другом српско-турском рату истакао се по завршетку рата својим патриотским залагањем против одлука Сан – Стефанског мировног споразума, који је негирао постојање српског етноса на простору који је српска војска ослободила. Према писању Панте Срећковића у једном извештају српској влади бранећи српску националну припадност Манчевић је говорио: *Јесу ли Срби плћали данак Турцима? Јесу – виче свет. Хоћели Срби од сада плаћати данак Турцима? Хоће! Е, моја драга браћо ! Зар није боље да ми из ропства правце уседнемо на коња него ли на магараца? Бугари треба јаком да се бију с Турцима за ослобођење и краљевину, а ми одмах постајемо краљевина. Па ми јесмо Срби: . Славу славимо, доламе носимо, и све су цркве Немањинке, ми певамо уз гусле Косово, Кнеза Лазара, Немањине, Обилиће, одкуд нама говоре да смо Бугари? Нисмо, браћо, ми нико други него стари Срби*⁷¹.

У току рада Народне скупштине држане у Нишу 1878 и учешћа у Санстефанском мировном преговору упознао се са министром спољних послова Јованом Ристићем са којим се потом и дописивао⁷². На првим изборима за народне посланике одржаних 29. X. 1878. Миладин Манчевић је изабран за народног посланика лужничког среза, као члан либералне странке за скупштински период до 1880. године.⁷³

Одликован је Таковским крстом на прсима V степена и србрном медаљом за храброст.⁷⁴

Виден Станковић (1850-1918). Рођен је 7. фебруара 1851. у Стрижевцу од оца Станка и мајке Живке. Као дете сиромашних родитеља одлазио је у печалбу у Влашку, где је изучио мутавцијски занат. Бавећи се тим занатом дошао је у сукоб са Турском влашћу па се одметну у хајдука, четујући по Сувој планини више година. Припадао је Тајној национално-политичкој организацији формираној 1874. у Нишу, која је имала свој одбор у Пироту. Као добровољац учествовао је у борбама за ослобођење од Турака 1876. и 1877/78 год. Запамћено је његово учешће у организацији постављања својеврсног понтонског моста преко реке Нишаве, код Љубатовице, од воловских кола чиме је омогућен прелазак левог крила српске војске чији командант је био мајор Михаило Динић. У народу је остало сећање да је Виден у свој родни Стрижевац, по ослобођењу Беле Паланке, дошао преко

⁷⁰ Владимир Стојанчевић *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*. Просвета Београд 1986. 82.- 83

⁷¹ *Србија 1878, Документи*. Српска књижевна здруга, Београд 1978. 297.

⁷² Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*. Историјски институт, Просвета, Београд 1986. 211.

⁷³ Мр Радован М. Влајковић, *Скупштински избори у пиротском округу 1878-1914*. Музеј Понишавља – Пирот, Ниш 1988. 35.

⁷⁴ *Рат Србије с Турцима за ослобођење и независност 1877-1878*. Врховна команда, Београд, 1879. 329. и Исто. 341.

Ненавице носећи српску заставу, и да је том приликом са одушевљењем ширио вест о победничком походу српске војске. При том га многи локални хроничари али и истакнути историчари попут Владимира Стојанчевића, Борисаве Лилић и др. спомињу као важног учесника у ослобођењу лужничког краја од Турака.

Из рата је изашао као подофицир стајаће војске. Након ослобођења био је механичар, трговац и један од водећих политичких личности у ондашњем лужничком срезу. Припадао је либералној странци. Био је председник стрижевачке општине од 1878. до 1888. године и касније. За народног посланика лужничког среза биран је 1885, 1886 као и у периоду 1898-1901. године.⁷⁵ У раду Народне скупштине се посебно истакао дискусијама у последњем мандату. У добром делу својих наступа залагао се за бољи положај сиромашних слојева. Посебно треба истаћи његово залагање да се смање плате председницима општина како би се учинила олакшица народу, као и то да се у превозу железницом уведе четврта класа за превоз сиромашног сталежа. Залагао се такође да се војни рок смањина годину и по дана: *Ко је добар Србин и патриота њему је довољно и годину дана* – говорио је том приликом.

Из биографије овог виђенијег Лужничанина с краја 19. и почетка 20. века пажњу заслужује и податак да је био члан Друштва Св. Сава, друштва које је ширило националну свест и неговало национална осећања и врлине на целом простору где је српски народ живео независно од ондашњих граница српске државе.

За истакнуту храброст у току оба рата за ослобођење од Турака одликован је најпре златном и сребрном медаљом за храброст⁷⁶, а потом му је 1898. уручен Таковски крст V степена,⁷⁷ а 1903. добио је и Таковски крст IV. степена са образложењем : *За заслуге учињене српској војсци и народном делу у рату за ослобођење.*⁷⁸

Петар Стаменковић(1837-1908). Рођен је 1837. године у Брестов Долу у сиромашној сеоској породици од оца Стаменка и мајке Милке Крстић. По сопственој жељи отац га је школовао у Великом Боњинцу, где је служећи у некој имућној породици завршио приватну основну школу. По завршетку основне школе био је непуних седам година учитељ. При посети Великом Крчмиру 1857. године, где је Петар био учитељ и истовремено певао у сеоској цркви, запазио га је епископ нишки Јоаникије и рукоположио за свештеника те исте године.

⁷⁵ Мр. Радован М. Влајковић, *Скупштински избори у Пиротском округу 1878-1914*. Музеј Понишавља Пирот- Пирот, Ниш 1988. 52, 61, 70, 74, 77, 78.

⁷⁶ *Рат Србије с Турском за ослобођење и независност 1877-1878*. Врховна команда, Београд 1879. 341.

⁷⁷ *Шематизам одликованих лица нашим и страним орденима у Краљевини Србији 1895 до 1899*. II књига. Београд 1900. 131.

⁷⁸ Лужничке новине, месечник, *Векослав Пејчић, Виден Станковић(1851-1918)*. Новембар 1997. 7.

Петар Стаменковић је био иницијатор и организатор изградње цркве у његовом родном Брестов Долу, која је тешком муком од дрвене грађе подигнута 1860. год., да би је потом мештани обновили тврдим материјалом 1900. године.

Након подизања цркве поп Петар је о Брестов Долу отворио приватну школу, за чију потребу је књиге тајно преносио из Србије у сарадњи са поп Адамом из Горчинца. Поп Петар Стаменковић је радио, не само на црквеним пословима и образовњу деце већ је био познати борац за заштиту и слободу српског народа у селима око Брестов Дола, због чега је често био у сукобу са потурчењком Белим Мехмедом, који му је једном приликом овако припретио: *Бре попе, знаш ли ти да ја све знам шта ти ртадиш и какав си јунак и Србин, али за све то ћу да те пошаљем паши да те обеси као проту Станоја из Власотинца. Знам да си српски пријатељ, за Србију радиша, нас лажеш, српски пишеш и јавно песме српске са народом певаш и храбриш рају; али пази се, јер док моја зенгија тропне и сабља севне на тебе главе неће бити.* Овакве претње Бели Мехмед му је упућивао пред народом како би застрашио и народ и попу, али се овај оглушавао од тога, настављајући да бодри народ, будивши у њему наду и националну свест, говорећи да је турском ропству дошао крај и да ће дан слободе ускоро осванути.

Тако је и било. Убрзо, 1876 -1877. је букнуо рат, народ у селима око Брестов Дола је подигао буну под поп Петровим вођством, залажући се за верност Србији и помоћи српској војсци. Сам је кришом преносио оружје и муницију народу и спремао га за одбрану. Кад је српска војска дошла из Беле Паланке у Лужницу, дошао је са народом код Горчинца да јој упуту поздраве и пожели добро дошлицу. Том приликом је предводнику једног одељења српске војске Милутину Роксандићу, поручнику, предао доста пића и хране за окрепљење уморних бораца, па се овај сусрет војске и народа жељног слободе претворио у опште весеље. Узбудљив сусрет српске војске и народа поп Петар је организовао и код Маринковог хана у Модрој Стени, који се претворио у велико народно весеље.

За оданост српским националним интересима, исказаној храбрости и ширењу патриотизма краљ Милан га је одликовао Таковским крстом и сабљом руског цара Александра II. За заслуге у обнови цркве 1900. и изградњи школске зграде по плану наредне године о свом трошку, краљ Александар га је одликовао орденом св. Саве V степена, а 1907. поводом 50 година бављења свештеничким позивом нишки епископ Никанор га је одликовао црвеним појасом.⁷⁹

Коста Глигоријевић (1830-1903). Поп Коста је један од многобројних стрелачких свештеника. У чин свештеника ступио је 21. октобра 1850.

⁷⁹ Глас, *Гласник-Са прославе 50-то годишњице*. Ниш 1907. 445-447. Види и : Лужничке новине, месечник: Векослав Пејчић, *Петар Стаменковић (1837-1908)*. Бабушница 1999. 11. Види и : Гојко Антић, Векослав Пејчић, *Школа у Љуберађи 1868-1998*. "Клуб НТ", Љуберађа-Београд 2000. год. 56-57.

Имао је синђелију. Основну школу свршио је у Пироту. Ондашње основно образовање стекао је код учитељ Ганче у Нишу. За свештеника рукоположен је 1851. године од стране тадашњег епископа нишког Јоаникија у цркви у Душнику. Свештеничку дужност је најпре обављао у раковдолској парохији, затим у злокучанској, а од 1898. до смрти 1903. био је свештеник стрелачке парохије. Поред рада у служби цркве и православља ревносно се борио на јачању духа и народне слоге у великој идеји - ослобођења подјармљене браће под турском влашћу. Због свог родољубља је често био изложен малтретирању и пребијању од Турака, и њиховог чувеног “Белог Мехмеда”, али се при том увек молио Богу за српски народ и на сваком кораку крепио му дух, да не клоне, но да челичи своју снагу за нова радна дела.⁸⁰ По, Фотију Станојевићу поп Коста је био учесник у другом српско турском рату у бригади добровољаца која је учествовала у ослобађању Трна, Босиљграда и Ћустендила.⁸¹

Поп Хази Григорије Поповић(1837-1914). Рођен је у Стрелцу, у имућној и угледној свештеничкој породици чији отац је био познати свештеник Раденко Митровић. Свршио је основну школу. У чин свештеника рукоположен је 1856. Од његовог бављења свештеничким позивом у доба Турака познато је да је са својим оцем Раденком учествовао у изградњи цркве у Студени, а по ослобођењу је цео радни век провео као свештеник љуберашке парохије. Био је познат и популаран у народу; у сарадњи са народом истицао се разним корисним саветима, али и као ауторитативан свештеник-моћник, чији карактер га је учинио контраверзном личношћу, јер није презао и од неправди у својој пастви. Као припадник радикалне странке био је веома утицајан и у политичком животу. Биран је за народног посланика лужничког среза :1880, 1882, 1887 и 1888. године.⁸² По Стојанчевићу, поп Глигорије је био члан тајне српске заграничне организације која је конспиративно сарађивала са пуковником Ђуром Хорватовићем, који се у предратном периоду налазио и деловао у Књажевцу.⁸³

Михаило Стефановић(1837-1906). Свештеник великобоњински. Родио се у Великом Боњинцу. Основну школу свршио је у свом родном месту. У чин свештеника је рукоположен 1859. године. Михаило је једном приликом обилазио домове својих парохина, међутим, Турци су посумњали да он ради на припремању побуне због чега су га напали и испребијали да се од тога није могао да опорави, од којих последица је много година

⁸⁰ Весник српске цркве. Некролози. † Коста Глигоријевић, свештеник парохије стрелачке, округа пиротског. Београд 1903. стр. 284-285.

⁸¹ Други српско –турски рат 1877/78 и ослобођење крајева Југоисточне Србије.....стр. 194..

⁸² Гојко Антић, Векослав Пејчић Школа у Љуберађи 1868-1998.”Клуб НТ”„Љуберађа-Београд 2000. стр.30.

⁸³ Владимир Стојанчевић Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса.Просвета, Београд 1986.82-83.

касније и умро.⁸⁴

Поп Ђорђе Поповић (1843-1913). Одрастао је у свештеничкој породици, од оца поп Раденка, истакнутог и заслужног свештеног лица у доба Турака. Свршио је основну школу. У чин свештеника рукоположен је 26. децембра 1872. По ослобођењу од Турака служио је у студенској парохији. По Стојанчевићу, поп Ђорђе је био члан Тајне револуционарне ослободилачке организације.⁸⁵

Давид Петковић, родом из Црвене Јабукe. По занимању је био трговац и механџија. По Фотију Станојевићу, Давид Петковић је учествовао у другом српско-турском рату у саставу добровољчког одреда који је предводио Аранђел Станојевић у ослобођењу Трна и Ћустедила.⁸⁶ Како гранична линија по доношењу одлука Берлинског конгреса још није била обележена, на изборима 29. X. 1878. изабран је за народног посланика трнског среза, који је по Привременој административној подели припадао пиротском округу⁸⁷. Одликован је Таковским крстом V степена.⁸⁸

Петар Здравковић (1836-1921) и његов син **Алекса Петровић(1860-1912)** из Шљивовика, села које је до 1953. године припадало лужничком срезу. Према казивању њиховог потомка књижевника Братислава Браце Петровића(1961), обојица су као добровољци учествовала у српско – турском рату. Петар је учествовао у оба рата са Турцима, а Алекса му се придружио у другом, у време борбе за ослобођење Беле Паланке са неколицином другова из Шљивовика.

Неопходно је рећи и то да је Братислав Браца Петровић српско – турски рат овековечио романом “Крвава нишавска зима”⁸⁹ у коме су ова два његова предка водећи књижевни ликови. Из садржаја романа се запажа да је Петровић предходно солидно упознао ратна догађања у току прогона Турака са простора нишавске долине и да је својом имагинацијом обогатио расположиве историјске информације и веома сликовито их пренео читаоцу. Такође, треба истаћи, да је ово дело једно од ретких и обимнијих прозних остварења на тему ослобођења југоистока Србије од Турака.

⁸⁴ Весник српске цркве, *Некролози † Михаило Стефановић, свештеник вел. боњински.* Београд 1906. 189-191.

⁸⁵ Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку(1804-1878).* Просвета Ниш 1996.

⁸⁶ *Други српско – турски рат 1877/78 и ослобођење крајева Југоисточне Србије.....* 388-39.

⁸⁷ Мр Радован Влајковић.... Исто. 35.

⁸⁸ *Шематизам одликованих лица нашим и страним орденима у Краљевини Србији 1895 до 1899., II књига.* 1900. год. Београд. 29.

⁸⁹ Bratislav Petrović Braca, *Krvava nišavska zima.* D. O. O. “ATLANTIS”, Niš 2008.

Објављени извори

Грађа за историју српско-турског рата 1876-1877- стерани извори. Сакупио Инан С. Павловић Београд 1914.

Грађа за историју рата Србије са Турском -Из рукописа Генерала Д.Ђурића. Београд 1894.

Други српско-турски рат 1877/78 и ослобађање крајева Југоисточне Србије. Приредила Бирислава Лилић. НИП Хемикалс, Пирот 1998.

Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-1878 . Оперативно одељење Врховне команде, Београд 1879.

Србија 1878 .документи. Српска књижевна задуга, Београд 1978.

Спољне политике нове српске државе, књ. IX Србија на Берлинском конгресу –Прикупио Др. Владан Ђорђевић. Београд 1890.

Шематизам одликованих лица нашим и страним орденима у Краљевини Србији 1895. до 1899. II књ., Београд 1900.

Литература:

Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику.* Свјетлост ,Сарајево 1979.

Андра С. Книћанин, *Ратни дневник. Књига друга. Други рат 1877-1878.* Београд 1880.

Аца Златковић, *Пиротски округ између Србије и Бугарске након ослобођења од Турака.* Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2021.

Бора Рајковић, *Иза кулиса историје.* Белопаланачки зборник бр.4. Народна библиотека “Вук Караџић” , Бела Паланка 2008.

Др. Борислава Лилић, *Историја Пирота и околине. Део 1, Пирот у периоду турске власти 1804-1878.* НиП Хемикалс, Пирот 1994.

Ђ. И. Бобриков, генерал, *У Србији- из успомена о рату 1877-78.* Београд 1892.

Bratislav Petrović Braca, *Krvava nišavska zima.* D.O.O.”ATLANTIS”, Niš 2008.

Векослав Пејчић, *Школа у Драгинцу(Злокућанима) 1840-1880.* Пиротски зборник 34. Народна библиотека Пирот, Пирот 2009.

Векослав Пејчић, *Виден Станковић(1851-1918).* Лужничке новине, месечник, Бабушница, новембар 1997.

Векослав Пејчић, *Петар Стаменковић (1837-1908).* Лужничке новине, месечник, Бабушница 1999.

Векослав Пејчић, *Стрижевачка школа у доба Турака.* Слобода - Лужничке новости, Пирот 1986. бр. 1682.

Верица и Будимир Величковић, Векослав Пејчић, *Основна школа у Бабушници 1886-1986*. Основна школа “Иво – Лола Рибар” Бабушница, Бабушница 1986.

Весник српске цркве. *Некролози*. † Коста Глигоријевић, свештеник парохije стрелачке, округа пиротског. Београд 1903.

Весник српске цркве, *Некролози* † Михаило Стефановић, свештеник вел. боњински. Београд 1906.

Владимир Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку(1804-1878)*. Просвета, Ниш 1996.

Владимир Стојанчевић, *Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874-1878*. Историјски часопис књ. XXVII, Београд 1980.

Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*. Историјски институт –Београд. Просвета, Београд 1986.

Владимир М. Николић, *Народне шкле у Пироту и Округу пиротском до Ослобођења 1877*. Окружни одбор Округа пиротског, Семски Карловци 1924.

Владимир Николић, *Из живота наше цркве под Турцима*. Преглед цркве епархије нишке, Ниш 1933.

Глас, *Са прославе 50 –то годишњице*. Ниш 1907.

Гојко Антић, Векослав Пејчић, *Школа у Љуберађи 1868-1998*. “Клуб НТ”, Љуберађа-Београд 2000.

Ђорђе С. Поповић, *Записци једног добровољца*. Узданица, Београд 1902.

Ђура Златковић Милић, *Зла времена* - фототипско издање. Народна библиотека Бабушница 2019.

Живота В. Јоцић, *Манастирске старешине у Дивљани 1737-1862*. Белопаланачки зборник 13-14. Народна библиотека “Вук Караџић”, Бела Паланка 2018.

Илија Николић, *Народне песме Пирота и околине (1841-1964)*. Музеј Понишавља –Пирот, Пирот 2005.

Иван С. Павловић, *Војна граница и српска војска*. Београд 1936.

Исток, *Устанак лесковачки и власотински*. Вршац- Београд 1879.

Ловрић, *Историја Ниша – приликом педесетогодишњице ослобођења Константиновог и Немањиног града 11. јануар 1878 - 11. јануара 1928*. Ниш 1927.

Милутин Спасић, *Српско-турски рат, ратне белешке добровољца*. Издали Тоша Г. Ђорђевић, Коста, Пера и Лаза Ненчић, Нови Сад 1877. стр. III.

Марковић Глиша, *Дневник ратних бележака*. Београд 1902.

Милан Ђ. Милижевић, *Краљевина Србије–Нови крајеви*. Штампa и издање Кр. - Срп. државне штампарије, Београд 1884.

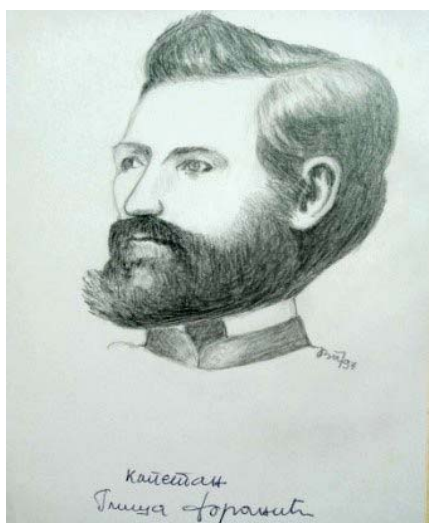
Др. Миленко Филиповић, *Вук Караџић и српска етнологија*. Београд 1972.

Милош С. Милојевић, *О заставама, грбовима, стеговима и знамењу српском*. Књижевни лист Српство. Београд 1886.

- Милош С. Милојевић, *О Србији и Србима под Блгарима*. Књижевни лист Српство, Београд 1887.
- М. С. Милојевић, *Одломци Историје Срба и српско југословенских земаља у Турској и Аустрији*. Београд 1872. (Фототипско издање ЕТХОС Београд 2004.)
- Мирослав М. Милоановић, *Основно школство Ниша и околинеу XX и почетком XX века*. Градина, Ниш 1975.
- Московљевић, М.. *In memoriam, Olaf Brok 1867-1961*. Наш језик, месечник Београд 1961.
- Негован Тодоровић, *Стрижевац (Горњи и Доњи.)*. Ниш 2000.
- Негован Тодоровић Векослав Пејчић, *Црква Пренос моштију св Николе у Горњем Стрижевцу (1857-2017)*. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2017.
- Др. Петар Опачић, др. Саво Скоко, *Српско турски ратови 1876-1878*. БИГЗ, Београд 1981.
- Мр Радован М. Влајковић, *Скупштински избори у пиротском округу 1878-1914*. Музеј Понишавља- Пирот, Ниш 1988.
- Светозар Магдаленић, *Почетак нашег рата 1877*. Ратник, септембар књ. 52. св.1. Београд 1902.
- Светозар Магдаленић, *Из ратних успомена*. Ратник, децембар, књ. 52. св IV,, Београд 1902.
- Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића. књ .II*. Геце Кон, Београд 1934.
- Томислав Г. Панајотовић, *Пирот кроз векове*. ИРО “Слобода” Пирот, Пирот 1982.
- Тихомир Ђорђевић, *Белешке о школовању народном у пиротском округу за време Турака*. Учитељ, Београд, септембар.1896.
- Тири Д. Ранчић, *Из мог завичаја*. Музеј Понишавља Пирот, Пирот 1969.

Сл. 1. Пуковник Ђура Хорватовић.⁹⁰

Сл. 2. Капетан Глиша Франић.
Цртеж В. Пејчић.

Миладин Манчевић, српски народни првак из Знепоља.
Сл. 3. Младен Манчевић из Беровице.
Фото: Календар Надодних новина 1912.

Виден Станковић
Сл. 4. Виден Станковић.
Фото: Лужничке новине,
новембар. Бабушница 1997.

⁹⁰ Фотографија преузета из : Драга Вуксановић Анић, *Са капетаном д' Орменсоном 1877*. Народна књига, Београд 1980.

ШКОЛСТВО

ОСНОВНА ШКОЛА У КЛИСУРИ 1891 - 1914.¹

Апстракт. У раду се прати развој Основне школе у Клисури у периоду од 1891. до 1914. године, њено оснивање и прве деценије рада. Кретање броја ученика и преглед учитеља који раде од прве школске године па до почетка Првог светског рата.

Кључне речи: школа, ученик, учитељ, Клисура.

Први писани трагови о постојању школа у белопаланачком крају потичу из 16. века. Путописац Стефан Герлах, приликом боравка у Куричесми 1578. године, описује богослужење у клисурској цркви које води калуђер из манастира Свети Димитрије из Дивљање и наводи да у манастиру живи пет калуђера и један ђакон. Они држе школу у којој се учи читање, писање и појање словенске литургије. На целом друму од Цариграда до Београда уочене су само три хришћанске школе - две у Софији, једна у вароши, друга при митрополитовом двору и ова у Дивљани.²

Црквене и манастирске школе су биле једине образовне институције у периоду турске власти у читавој Србији, о чему пише и Вук Караџић: „До 1804. године ни у сто села није било свуда једне школе, него (који су мислили бити) попови и калуђери учили су по манастирима од калуђера или по селима код попова.“³

Поред Дивљанског манастира у белопаланачком крају значајни обласни просветни центри нешто касније постају и манастир Свети отац Никола код Сињца и манастир Света Богородица у Вети.

За Клисуру је од посебног значаја Сињачки манастир. Основан је у 16. веку у непосредној близини старог села односно у то време у клисурском атру. Према расположивим подацима у њему је писменост стекао Цветко Младеновић учитељ у првој грађанској школи у белопаланачком крају у селу Пајезу.

Грађанске школе у Србији у већем броју почињу да се отварају након избијања Првог српског устанка 1804. године. Пошто овај део Србије остаје још неколико деценија дуже под турским ропством прва грађанска школа

¹ Текст је посвећен јубилеју 130 година рада школе у Клисури и део је монографије о селу Клисури која је у припреми.

² Живота Јочић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од 14. до 19. века*, Пиротски зборник, 23-24, Пирот, 1998. год. стр. 129.

³ *Вукови записи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964. год. стр. 65.

у белопаланачком крају отворена је 1848. године у селу Пајезу. У периоду турске владавине постојале су још школе у Моклишту (отворена 1849.), Белој Паланци (1852.), Мокри (1854.), Вети (1858.) и Шпају (1869.).⁴ Тек после ослобођења од Турака (1877. године) држава Србија настоји да разграна школску мрежу и отвори школе у готово свим местима у тадашњем Белопаланачком срезу.⁵

Најисцрпнији извештај о стању школства у белопаланачком крају поднео је изасланик министра просвете Милош С. Милојевић. Он је у Белој Паланци боравио маја 1879. године и том приликом водио разговоре са представницима локалне власти и виђенијим људима о поправци и подизању нових школских зграда. Тада је договорено да деца из Клисуре похађају школу у Белој Паланци.

Школа у Клисури отворена је 1891. године, а за ту прилику Клисурци су подигли нову школску зграду. Каснило се са грађевинским радовима тако да је довршена крајем октобра 1891. године.⁶ Налазила се на локацији данашње школе. Носила је назив Основна школа клисурска. Сама зграда подигнута је од слабог материјала који се у то време користио за градњу кућа: камена, дрвета и земље односно блата. Имала је пет просторија, од којих једна се у почетку користила за учионицу, две за становање учитеља, једна за канцеларију и једна за ђачку собу.⁷

Сл.1. Школска зграда изграђена 1891.године⁸

⁴ Владимир Николић, *Народне школе у Пироту и округу пиротском до ослобођења 1877. године*, Сремски Карловци, 1924. год, стр. 85.

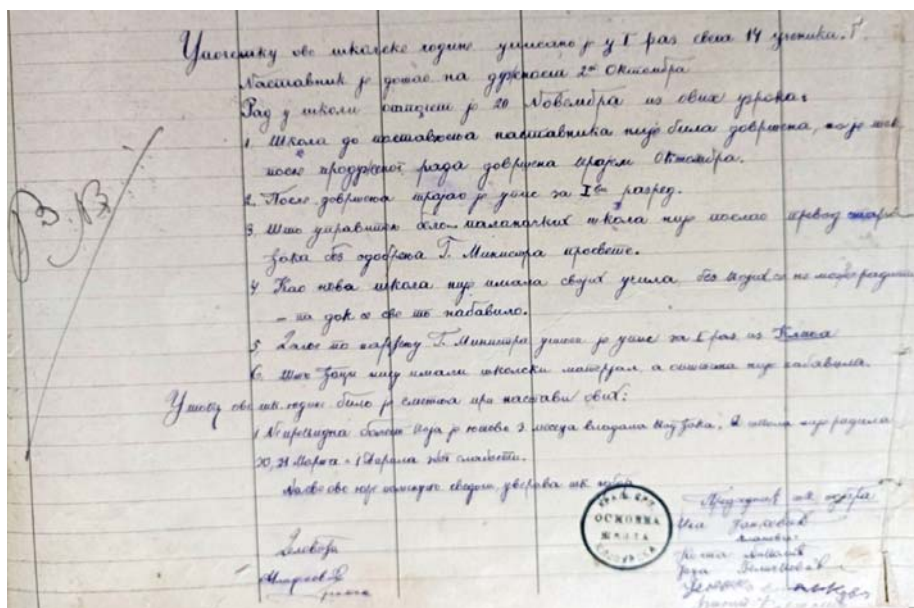
⁵ Види опширније Драган Крстић, *Гимназија Бела Паланка 1941- 2016.*, Бела Паланка 2016.

⁶ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912.

⁷ Летопис Основне школе у Клисури

⁸ Из породичног албума породице Пешић

У школској 1891/92. години уписало се у први разред 14 ученика. У старијим разредима дошли су ученици који су похађали претходно белопаланачку школу. Клисурску школску општину чинила су и села Крменица, Теловац и Клење, тако да и из ових места долазе ђаци. На почетку прве школске године укупно је било 47 ученика. Настава је почела 20. новембра 1891. године.⁹

Сл.1. Фотокопија записника о почетку рада школе¹⁰

За учитеља је постављен Антоније Младеновић¹¹. Клисура је била прво место његовог службовања непосредно после завршетка учитељске школе у Нишу. Млади учитељ је са великом енергијом и љубављу приступио послу тако да је оставио дубок траг у историји овог места и после више од сто година међу становницима Клисуре остало је сећање на њега.

Антоније Младеновић рођен је у недалеком пиротском селу Враништу 7. децембра 1871. године у породици Цветка Младеновића, даскала за време Турака у првој грађанској школи у белопаланачком крају (у селу Пајежу 1848. године).¹² Цветко је учитељски позив рано заменио трговином што је омогућило да сиромашно домаћинство фамилије Влајчеви, из које потиче, постане једно од најбогатијих и најугледнијих у селу Враништу. Као један

⁹ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912. године

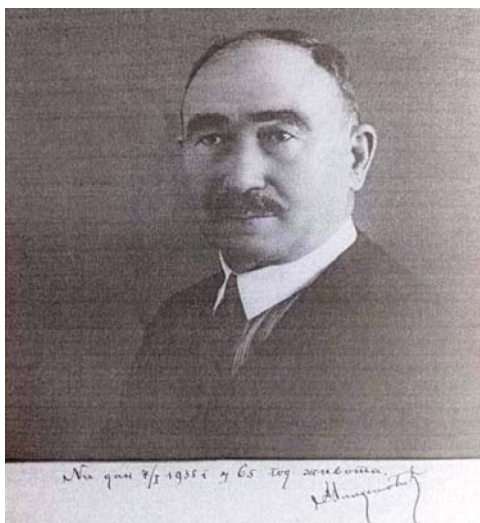
¹⁰ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912.

¹¹ Види опширније, Драган Крстић, Антоније Младеновић, Белопаланачки зборник, 2006. година, бр. 2, стр. 219

¹² Антоније Младеновић, Аутобиографија (рукопис)

од ретко писмених људи Цветко је од петоро деце, два сина и три ћерке, одлучио да Антонија школује.¹³ Он је основну школу и нижу гимназију завршио у Пироту, а учитељску школу у Нишу 1891. године.¹⁴

На дужност у новоотвореној школи у Клисурси јавио се 2. октобра 1891. године. Приступио је упису ученика и надгледавао је радове на још недовршеној школској згради.¹⁵

Сл.2.Портрет Антонија Младеновића¹⁶

Поред редовне наставе он се додатно ангажује у многим ваннаставним активностима и покретач је многих акција у селу. Створио је школску огледну башту или расадник у коме је ученике учио да калеме. Из овог расадника шире се прве сортне врсте воћа у читавом белопаланачком крају.¹⁷ Најзаслужнији је за оснивање Клисурске земљорадничке - кредитне задруге 1900. године.

На његову иницијативу, неколико година касније, изграђен је школски стан одвојен од зграде школе. Посебно је значајан рад Антонија Младеновића на прикупљању историјске и етнографске грађе у селу Клисурси. Припадао је групи учитеља који су на позив Академије наука почели са бележењем народних предања и умотворина. Захвљујући томе у Академији се нашао његов рукопис *Опис и постанак села Клисуре*. Текст садржи и песме и обичаје које је забележио у овом селу.

¹³ Казивање Балше Младеновића, унука Антонија Младеновића и сина Ранка Младеновића (1999. године).

¹⁴ Антоније Младеновић, *Аутобиографија* (рукопис)

¹⁵ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912. године

¹⁶ Из породичног албума Балше Младеновића

¹⁷ У Летопису школе у Клисурси наводи се да је Антоније Младеновић купио педесет ари њиву за школску башту, а према казивању Вукадина Петровића његов отац (Петар Манић) поклонио је њиву школи.

Антонију и његовој супрузи Мариоли 1892. године у Клисурси родио се син Ранко.¹⁸ Први доктор наука рођен у овом крају и први од пет колико их је дала ова школа. Основну школу завршио је код оца у родном селу, а гимназију је похађао у Пироту, Нишу и Београду. Диплому Филозофског факултета стекао је у Београду, а доктор историјских наука постао на универзитету у Берну.¹⁹ Ранко спада у значајне личности у културном животу Србије између два светска рата. Познати је књижевник, позоришни критичар, директор позоришта у Осијеку и секретар и директор драме у Народном позоришту у Београду.

Антоније Младеновић је у више наврата тражио премештај ради лечења супруге оболеле од маларије. У захтевима се жали на лоше услове становања и тражи премештај у Ниш или околину како би био ближе лекару.²⁰ Премештај је добио 1897. године у нишко село Малчу.²¹ Општина клисурска упућује молбу Министарству просвете да се Антоније врати у Клисуру. После годину дана вратио се и остао је још шест година. Потом је премештен у Пирот, а 1908. године у Београд. У школи „Свети Сава“ у Београду дугогодишњи је директор све до одласка у пензију 1924. године.²² Као истакнути просветни радник заузимао је разне функције у струковним удружењима.

Учитељу је у раду велику подршку пружао Школски одбор.

Чланови првог Школског одбора су:

Ига Јанковић, председник²³

Коста Николић, члан

Јоца Величковић, члан

Јеленко Стаменковић, члан

Филип Јанковић, члан

Школа у Клисури све до Првог светског рата ради као мушка школа. У патријархалној средини школовање женске деце се сматрало непотребним, а велики значај није се придавао и школовању мушке деце. Родитељи нису увиђали значај образовања и било је битније да децу што пре укључе у пољске радове. О нередовном похађању наставе од стране ученика пише у извештају и школски надзорник Коста Костић, професор гимназије у

¹⁸ У Разредној књизи Основне школе клисурске Ранко Младеновић се води као Ранко Цветковић. Основа за презиме је име Цветко, односно име његовог деде Цветка Младеновића првог учитеља у овом крају. Поред његовог имена у рубрици име оца записано је Антоније Младеновић, учитељ. Рукопис припада његовом оцу Антонију који је Ранку био и учитељ у току четворогодишњег школовања у Клисури. Када је дошло до замена презимена и враћање на старо породично презиме није познато.

¹⁹ Ивко Јовановић, *Ранко Младеновић*, ИНП „Књижевне новине“ ДД Београд, 1994. стр.14

²⁰ Архив Србије, Министарство просвете (у даљем тексту АС, МПС), 1897, Ф 17, бр. 72

²¹ АС, МПС, 1897, Ф 55, бр. 63

²² Антоније Младеновић, *Аутобиографија* (рукопис)

²³ Ига Јанковић је био народни посланик. У кући Иге Јанковића одседао је Јован Цвијић када је у два наврата крајем 19. века боравио у овом крају и истраживао пећинско насеље у Дубрави. (сл. 5)

Пироту. Вршио је преглед школе у Клисурси 17. јуна 1907. године и наводи „Рад и успех с обзиром на слабо похађање школе од стране ученика и на слабу спрему ученика прошле године одличан.“²⁴

Због још недовољне свести о потреби да се деца укључе у процес образовања тешко се реализовао Закон о основној школи из 1882. године који је предвиђао да основна школа има шест разреда. Деца која прелазе у гимназије и средње стручне школе ослобађају се петог и шестог разреда. Овакво законско решење било је доста амбициозно за то време и тешко се реализовало у пракси, тако да је углавном задржана четворогодишња школа. У местима где није било петог и шестог разреда, ученици су могли да похађају продужну основну школу у трајању од две године или три зимска течаја. Настава се у овим школама одржавала четвртком и недељом кад су наставници били слободни. У Клисурси је продужна школа постојала 1896. године и њу је похађало 8 ученика. О односу локалне власти према продужној школи најбоље говори захтев Суда општине клисурске од 10. новембра 1896. године у коме се тражи да министар просвете затвори продужну школу у Клисурси. Од 12 ученика који су завршили четврти разред основне школе само осам су у месту, три ученика су отишла у печалбу, а један је променио место становања. Родитељи преосталих ученика немају средства да купе потребне књиге. При томе се наглашава да је и поред тога неразумно настојање учитеља да продужна школа настави са радом. У свом одговору министар је инсистирао да школа настави са радом и захтевао да родитељи, чија деца не похађају наставу, буду кажњени.²⁵

У више наврата у периоду од 1891. до 1912. године школа је прекидала наставу због већег броја оболелих ђака. Најдужи прекид био је од 20. јануара до 25. фебруара 1894. године због већег броја ученика оболелих од богиња. Живот у веома примитивним условима као и готово непостојање здравствене заштите био је узрок честих епидемија и болести од којих оболевају ученици. Увидом у Разредну књигу Основне школе клисурске уочава се у неким случајевима и фатални исход. Због великог снега и хладоће школа није радила од 2. до 22.1.1892. године.²⁶

На крају школске године, средином јуна, одржавао се годишњи испит у свим разредима. Испиту је присуствовао школски надзорник односно изасланик министра просвете и чланови школског одбора који су потписивали записник са испита. Поред успеха ученика оцењивао се и рад школе. На испиту 18. јуна 1896. године присутан је Јаша Продановић, професор гимназије у Пироту²⁷ и у записнику бележи „Испит у I, II, III и IV

²⁴ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891-1912.

²⁵ АС, МПС, ф. 43, р. 4/1896

²⁶ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891- 1912.

²⁷ Јаша Продановић је познати наш политичар, књижевник и публициста. У Пиротској гимназији предавао је у периоду од 1894. до 1897. године српски језик. Рођен је у Чачку 1867. године. Гимназију

разред мушке школе у Клисуре ср. Белопаланачки окр. Пиротски држан је 18. јуна пре подне од 7 до 12 ч. пре подне. Уписано на почетку године у први разред 17 уч. у други 18, у трећи 15 и у четврти 12 уч. Умрли су ученици Владимир Ћирић и Ђорђе Пејић оба из другог р. Исписани су актом Госп. Министра просвете пор.12597 од 16/VIII,95 год. Драгутин Јоцић из III р. Никола Антић из II р.

На испиту је било – 58 – педесет осам ученика.

Понављају разред: Петар Младеновић III р.

Остали ученици и то I р. 17 у II р. 15 уч. у III 13 уч. и у IV р. 12 учен. прелазе у старији разред, односно они из IV свршавају осн. школу.

У први разред да се упише идуће године најмање четрнаест (14) ученика.

Успех је одличан (5). Ред и чистота исто тако одлични су (5)

18. јуна 1896. год.

Надзорник

Клисура

Јаша М. Продановић

Присуствовали испиту:

професор

Председник школ. Одбора

Ћира Крстић

Чланови

Живко Стевановић

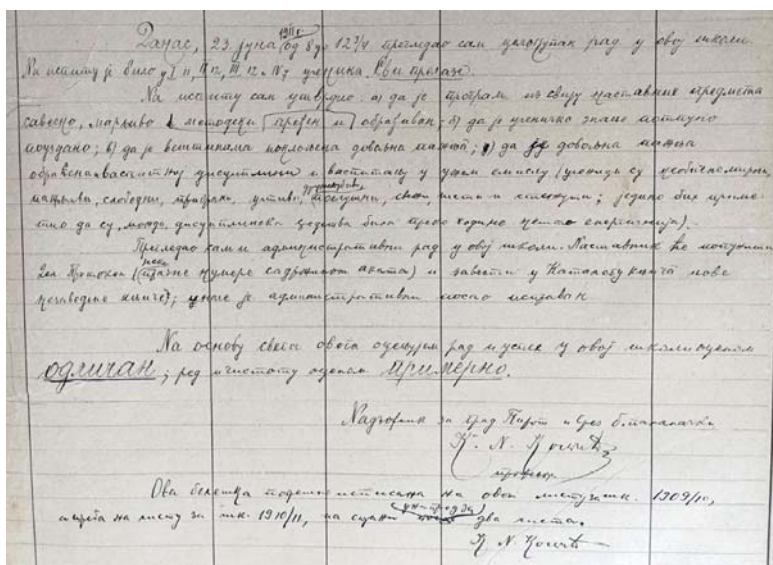
Алекса Тошић

Јанаћко Ранђеловић

Ставра Ђорђевић²⁸

је учио у Чачку и Београду. Припадао је чувеној генерацији и одељењу у коме су били Јован Цвијић, Михајло Петровић Алас, Митар Митровић.... О њима је написан роман и снимљен филм „Шешир професора Вујића.“ Активно се бавио политиком био је министар просвете и министар привреде у периоду пре Првог светског рата. Народни је посланик, председник и оснивач Републиканске странке, стални критичар је монархистичког уређења. После Другог светског рата је министар привреде Народне републике Србије и потпредседник савезне владе све до смрти 1948. године. Објавио је велики број чланака, расправа и књига из области политичких наука и књижевности. Био је редовни члан Српске академије наука и уметности.

²⁸ Разредна књига Основне школе клисурске 1891- 1912.

Сл.3. Фотокопија записника о полагању годишњег испита јун 1910. год.²⁹

Табеларни приказ броја ученика у периоду од 1891 до 1912. године³⁰

Школска година	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред	Укупно
1891/92.	14	/	/	4	47
1892/93.	15	16	13	9	53
1893/94.	18	13	17	11	49
1894/95.	16	15	13	15	49
1895/96.	17	18	15	12	62
1896/97.	15	17	16	13	61
1897/98.	17	13	18	13	61
1898/99.	18	16	12	12	58
1899/1900.	13	17	16	10	56
1900/01.	14	14	16	16	60
1901/02.	18	11	15	15	59
1902/03.	18	16	11	14	59
1903/04.	14	9	13	10	46
1904/05.	8	12	8	12	40
1905/06.	20	8	11	5	44
1906/07.	7	19	11	11	48
1907/08.	9	8	19	8	34
1908/09.	14	11	7	17	49
1909/10.	16	13	10	7	46
1909/11.	15	14	12	10	51
1911/12.	16	11	12	12	51
1912/13.	15	14	10	9	48

²⁹ Исто

³⁰ Исто

Први ученици који су завршили четворогодишњу школу у Клисури на крају школске 1891/92. године су: Јеленко Пејчић, Милан Јанковић, Соко Пејчић и Цветко Ђурђић. Сви су рођени 1880. године у Клисури, а претходне разреде завршили су у Белој Паланци.³¹

Од учитеља најдуже се задржао Антоније Младеновић од 1891. до 1903. године. За време једногодишње паузе у школској 1897/98. години мењао га је Петар Цветковић. После премештаја Антонија за Пирот 1903. године за учитеља у Клисури долази Ђорђе Ђорђевић, а он после годину дана уступа место Милану Поповићу, а од 1906. па до почетка Првог светског рата 1914. године учитељ ове школе је Светолик Вучковић.

Балкански ратови су ометали рад школе, а са почетком Првог светског рата потпуно је престала са радом. Школска зграда је коришћена за потребе Општинског суда Клисуре све до окупације ових крајева од стране Бугара 1915. године.³² Један од начина да изврше насилну асимилацију становника је и довођење бугарских учитеља и реализација наставе по бугарским наставним програмима и на бугарском језику. Тек после завршетка Првог светског рата школа почиње нормално да функционише. Број ученика се стално увећавао, а у првим деценијама након Другог светског рата било је и до 150 ђака. Настава у старој школској згради одвијала се све до 1938. године када је почела градња новог школског објекта у коме је рад почео 1945. године.³³ У време изградње школе радило се у кући Живка Петковића (сл.6). После 130 година постојања школе настава се изводи у већ оронулој школској згради отвореној 1945. године са свега четири ученика(сл.7).

³¹ Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912.

³² Летопис школе у Клисури

³³ Летопис школе у Клисури

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

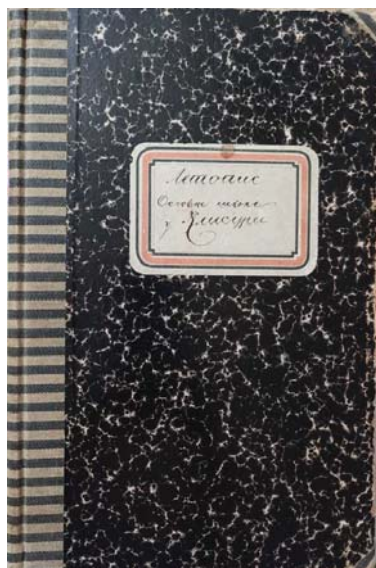
- Антоније Младеновић, *Аутобиографија*, (рукопис), породична архива Балше Младеновића.
- Вукови записи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964.
- Владимир Николић, *Народне школе у Пироту и округу пиротском до ослобођења 1887. године*, Сремски Карловци, 1924.
- Драган Крстић, *Гимназија Бела Паланка 1941-2016.*, Бела Паланка, 2016.
- Драган Крстић, *Антоније Младеновић*, Белопаланачки зборник, бр. 2, Бела Паланка, 2006.
- Ивко Јовановић, *Ранко Младеновић*, ИНП „Књижевне новине“ ДД Београд, 1994.
- Живота Јоцић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од 14. до 19. века*, Пиротски зборник, бр. 23-24, Пирот, 1998.
- Архив Србије*, Фонд Министарства просвете.
- Архива Основне школе „Љупче Шпанац“ из Беле Паланке (Летопис Основне школе у Клисури и Разредна књига Основне школе клисурске од 1891. до 1912. године.)
- Фото албуми породице Пешић и Балше Младеновића.
- Казивање Балше Младеновића и Вукадина Петровића

Dragan Krstic

PRIMARY SCHOOL IN KLISURA 1891 - 1914.

Summary

The paper traces the development of the elementary school in Klisura in the period from 1891. to 1914. year, its foundation and first decades of work. Movement of the number of students and review of teachers working from the first school year until the beginning of the First World War.

Сл.4. Летопис Основне школе
у Клисури

Сл.5. Кућа народног посланика Иге
Јанковића (19.век)

Сл.6. Кућа Живка Петковића

Сл.7. Школска зграда данас

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

ПОЗИВАЊЕ НА БАДЊЕДАНСКУ ВЕЧЕРУ МИТСКИХ БИЋА И ДИВЉИХ ЖИВОТИЊА КОЈЕ МОГУ ДА УТИЧУ НА УСЕВЕ И СТОКУ

Апстракт: У позивању на вечеру уочава се најдубљи, пагански слој: обраћање животињама и птицама као суседима са којима делимо исти простор и исте глади, и обраћање моћним митским бићима која владају небом, од чије ђуди зависи наш опстанак, па “*заједничка вечера*” треба да их умилостиви. Једни зову *света бића* и очекују њихову наклоност, а други зову и света бића, и митска бића, и животиње. Магијска формула позивања је готово иста као и на подручјима из наведене литературе. У Буцаку се после вечере призива наклоност звезда, месеца, неба, а у Мирковцима се обраћају једино *пољу и жетварима*. Повратник са *вечере* доноси вест да неће бити глади.

Кључне речи: Бадњеданска вечера, усеви, стока, Церман, митска бића, дивље животиње.

Од априла 1965. године па све до данас непрекидно бележим обичаје у Југоисточној Србији односно у такозваној Шопској зони. То су општине Књажевац, Димитровград, Пирот, Бабушница, Бела Паланка, Нишка Бања и Гаџин Хан, односно подручје Старе Планине, Понишавља, Влашке Планине, Лужнице, Суве планине и њиховог ширег окружења. Најраније сам упознао обичаје Старе планине, а најкасније обичаје Заплања односно ширег подручја општине Гаџин Хан. Највише пажње и времена посветио сам проучавању Божићних празника, који су се од свих обичаја најдуже и најпотпуније одржали.

Божићни обичаји почињу 2. јануара односно са Игњатовим даном, када се у већини села и домаћинстава пази на положајника односно на прву посету (“*прву подлазу*”) и када је у многим селима *мала коледа*. Дани пред Бадњи дан су дани припреме за Бадњи дан и Божић. Бадњак се понегде сече и доноси на дан или два пре Бадњег дана, али најчешће у свитање на сам Бадњи дан. На Бадњи дан домаћице пред зору почињу мешање *коврждана*, обредних колачића, за коледаре, а затим настављају са мешањем хлебова, као и припремањем јела у току дана за Бадњеданску вечеру. Тада групе коледара полазе у свитање или рано изјутра и иду по кућама. Положајник,

први посетилац, случајно или по договору, наилази пре коледара или после њих. Касно поподне на гробље се износи, обично онима који су скоро сахрањени, од свих јела помало, која ће се наћи на бадњеданској трпези. У сумрак, домаћин или најстарији члан породице, ређе најстарија жена, уноси сламу и бадњак, или једно па друго, у кућу. Бадњак се ставља на огњиште, а слама простире по земљи и преко ње се поставља бадњеданска трпеза. Домаћин или настарија особа, било мушкарац или жена, сам или у пратњи других, износи трпезу или њене симболе, преко прага или на дрвљаник, и зове на вечеру, зависно од породичне традиције, Цермана, Божју мајку, Бога, Светог Илију, мечку или скуп штетних животиња и птица, и у по једном случају ђавола или алу. Бадњеданска вечера дуго траје. У току вечере строго се смењују обредне радње, укућани се задиркују и шале, понеко запева, а стари приповедају о свецима, о својим прецима и о даљој или ближој прошлости. После вечере судови са јелом остану отворени и ништа се не диже са трпезе. Преко ноћи пече се месо, најчешће прасе, и неки остану да спавају на слами на којој су вечерали. Неки од дела те сламе пред свануће плету венчиће и од дела остатка бадњака праве крстиће. Божићни пост се прекида рано изјутра после молитве и љубљења иконе. За доручак се једе преостала посна храна са вечере, а за божићни ручак ће се јести купус са месом, месо и друга масна храна са доста меса. Слама, гурнута у крај, износи се првог или трећег јутра и пали у воћњаку, башти, на гумну, у винограду и на најбољој њиви која је под пшеницом. Ређе, све се то обавља изјутра на први дан Божића. Првог дана Божића у посету долазе само своји, најближи (ћерке или синови са породицама), а другог и трећег дана Божића размењују се посете са другима.

Зависно од породичне *вертикале*, а донекле и од сеоске традиције, на Бадњеданску вечеру позивају се или *Церман (Ђерман)*, предводних лоших олујних и градоносних облака, или *мечка и све друге животиње и птице које наносе штету* усевима и стоци. Често позивају само Божју мајку, којој “износе повојницу”, а понегде и њу позивају пре или после *Цермана* или *животиња*. На исти начин многи позивају још и Бога, Светог Илију, Свету Петку и друге свеце. У једном случају позивају *алу*, мислећи да је она предводник олујних облака, у другом *ат’ла*¹, у трећем *ђавола*. Овде ће бити речи само о позивању предводника олујних и градоносних облака и о позивању штетних животиња и штетних птица. На основу литературе која ми је била доступна, уочава се да је на широком подручју дуж источне српске и источне македонске границе са једне стране и западне бугарске границе са друге стране, као и код пресељеника са тог подручја на српској и на бугарској страни, забележена обредна пракса позивања Цермана (Ђермана) на Бадњеданску вечеру.

¹ Полуглас је обележен са Ђ.

О позивању Цермана (Ђермана) пишу: Николић (1910) за подручје Лужнице и Понишавља; Захаријев (1918) о позивању Цермана у селу Грабешевци, Ћустендилско краиште; Ердељановић (1951), о позивање Ђермана у Великој Плани код досељеника из околине Ћустендила; Ђорђевић (1958. и 1985) наводи примере позивања облака односно Ђермана код досељеника из Пчиње, као и позивање Светог Ђермана у Лесковачкој Морави; Филиповић – Томић (1955), о позивању Ђермана на подручју Горње Пчиње; Златковић (1996), о позивању Цермана на подручју општина Књажевац, Димитровград, Пирот, Бела Паланка и Бабушница; Зоранчо Малинов (2006), о позивање *Бадњака, Облака* у кривоपालаначком селу Луке, као и позивање Цермана на ширем простору Шоплука у неким пчињским селима и на подручју Босилеграда и Пирота; Катја Атанасова (1994), бележи такву праксу на простору Западне Бугарске и у Мунтенији у Румунији. Позивање животиња и птица, које умањују приносе на њивама или нападају стоку, је много ређе: Антонијевић (1971): Позивају се курјаци, мечке, лисице, вране и све друге дивљачи; Ђорђевић (1958): У селима Бели Брег и Козар позивају зверове да не би нападали стоку и птице да не нападају усеве; Златковић (1998): Животиње се ретко позивају; Петровић (1992), села у Сврљишком крају најчешће се обраћају птицама, а у неким селима још и лисици, вуку и свим дивљим животињама, па и кучету и мачету. Било Церман било животиње позивају се *на ситу, богату, благу вечеру*, али да се не појављује у току године.

На основу мог истраживања Божићних обичаја у Југоисточној Србији, дужем од пола века, сачинио сам преглед *позивања на вечеру* по општинама и селима. Села сам означио симболима, тако што велико слово са цртом означава општину (Бабушница *Б-*; Бела Паланка *П-*; Димитровград *Д-*; Књажевац *К-*; Нишка Бања *НБ-*; Гаџин Хан *Х-*, општина Пирот је без ознаке), а само село је означено његовим почетним или карактеристичним словима, па је *Б-Сл* село Стол у Бабушничкој општини, а *Гри* Градиште у општини Пирот. Најчешће позивају *Џермана (Џерман, то се односи на гром. Б-Сл, Б-Го)*, нешто ређе *Божју мајку (На Богородицу се износи повојница, ВЛк)*, а *животиње и птице* много ређе. *Џермана позивају*, претежно или искључиво, у долини Јерме и у Бурелу, (села: Д-ДН, Д-Ск, Д-Пет, Д-Ис, Д-Др, Д-Пг, Д-ТО, Д-Ви, Д-КВ), као и дуж српско-бугарске границе у неким селима Горњег Висока (Рос, Јел) и Средњег Висока (Пк, Бе, Гос, Пок, Кп), У Топлом Долу, Засковцима и неким селима Буцака (К-Ћу, К-ЦВ, К-Ст, К-Кл, К-Гб, К-Јњ, К-Тт), чак у Новом Кориту, као и у неким пиротским селима десно од реке Нишаве (Кр, Ор, Соп, Ру, Бз, Рг, Ку, Црв). Са леве стране Нишаве позивају га готово у свим селима општине Пирот, али много ређе. На подручју општине Бабушница позивају га сва села поређана на дугом огранку Влашке планине (Б-Вш, Б-Рљ, Б-Ки, Б-Дч,

Б-Сл, Б-Вв, Б-Др), као и нека даља села (Б-Сц, Б-Са, Б-Км, Б-Го). *Божју мајку*, а каткада и *Бога*, *Свету Петку*, *све свеце*, позивају у свим селима на читавом наведеном подручју, и у неким селима чешће него Џермана (Д-См, Дој, Брл, ВРж, ДД, Брц, Тм, Цер, Јал, Сук, При, Гњ, Рас, НМл, Кс, Об, ВС, Б-Кђ). *Дивље животиње*, оне које наносе штету усевима или стоци, позивају се, уз мало изузетака, на читавом подручју Запања, као и у неким селима општине Бабушница, која су претежно у подножју Суве планине и њених огранака (Б-Вј, Б-ГС, Б-ДС, Б-Км, Б-Пљ, Б-Рс, Б-ВБњ, Б-Бг, Б-Гр, Б-Рц) и на готово читавој територији општине Бела Паланка (П-Ор, П-ГК, П-ДК, П-Врг, П-Ш). Позивање животиња на подручју општине Пирот забележено је само у четири села у Горњем Високу (Брл, ВРж, Рос, Рс) и у Понору. У малом броју примера забележено је да прво позивају једног, а затим другог, и у неколико примера позивају сва три: Божју мајку, затим Џермана, и на крају животиње. У запањском селу Велики Вртоп забележен је пример позивања *ђавола*, у Верзару код Димитровграда позива се *а т њ л*,² у Радеини *а л а*, а у Драговити, уместо Џермана или заједно са њим, позивају *Светог Илију*. У наведеним селима неки домаћини износе вечеру, а не позивају никога (књажевачка села: К-Ћу, К-ЈИ, К-НК; бабушничка: Б-Са, Б-Ал, Б-Го; димитровградска: Д-ГК, Д-Км, Д-Пч). У неким пиротским (Ш, Рг, Ку, Цр, Гра, Сре, Сук, Вој, Пет, Бла), бабушничким (Б-ЦЈ, Б-Вр), паланачким селима (П-Сц, П-Кле, П-Кли, П-Бу, П-ВДл, П-Лш, П, П-ГК) и у петини запањских села, не износе или нису ни чули да се износи вечера. Од Горње Каменице према Књажевцу и Зајечару нема забележених примера изношења вечере, осим у Новом Кориту. Вечера се износи „преко праг“, дакле напоље, и „вечера се“ са оним који је позван, испред прага или на дрвљанику. Вечеру обично износи најстарија особа, представник дома, било мушкарац или жена, и то после кађења вечере постављене на слами. До дрвљаника (*трупа*), обично иде мушкарац и иде сам како би сачувао „тајну“ састанка и вечере са „гостом“, а понеко води сина или унука да га учи како да то ради када постане домаћин. У Црноклишту износи женска особа, пожељно је да је прворођена, или прворођена мушка особа, *првенче*. Трпеза је лопар, *круг* који се износи са понудама, ређе само велика тепсија, а у неколико примера, то је целокупна постављена вечера, на чаршаву, са којим је износе две особе (Х-ДПо) или се понуде износе на трпези чије су ноге окренуте навише (Д-Сл). Старопланинска села претежно износе само преко прага или на тераси („ћошки“), ретко на дрвљанику, а пиротска и димитровградска села лево од Нишаве, као и сва бабушничка, белопаланачка и запањска села износе претежно на дрвљаник. На трпези се најчешће налазе две понуде: зељаник, божја повојница и свећа (ДД, Х-МКр), али одступања су честа и велика, зависно од породичне традиције, као и од побожности и предузимљивости домаћице. Увек се износи зељаник у тепсији (На круг зељаник и у њега свеча гори. П-ДК, ДД), понекад пита

чија је једна половина зељаник а друга тиквеник. У ретким случајевима уместо зељаника је тиквеник (Миљкова мала, само тиквеник на круг и зову Џермана. Бз. Зељаник сас тикву, тиквеник, па преко праг. Д-Ск), а у Заплању је орашник, пита са орасима, и често се износи заједно са зељаником. Неки износе само зељаник (П-Бж, П-Дц, П-НС, П-Бу, Х-Соп, Х-Тс, Х-См). Честа понуда је зељаник, вино и ракија, а негде зељаник, повојница, чаша ракије, чаша вина, и свећа (Пок). Неки износе, уз остале понуде, чашу белог вина у коме су истуцани ораси и истуцан бели лук (Д-Др), а други, уз остале понуде, истуцано конопљино семе (Д-Пг). Знатан број износи, уз зељаник, повојницу и пиће, помало од сваког јела са трпезе (кољиво, компот од шљива, пасуљ, пуњена паприка, кришка печене бундеве, воће, рибе) (Све што ће једемо стави се на лопар помало. Х-МКу. Х-Јар. На Бадње вече од све се оставља на Божју мајћу. П-Ве). Негде направе три пите и све три износе, а божја повојница је преко њих (Х-Сту). Забележен је пример да, уз друге понуде, износе посебно *кравајче* намењено животињама које се позивају (Х-Ш, Х-Га). Верује се да све што се изнесе тога дана то се у току године обилно рађа (П-Мш). У Расници баба изнесе мали кондир са ракијом и зове Божју мајку, а у Костуру домаћин износи само косичњак (*провален леб*), ломи га на дрвљанику и виче из свег гласа: -Колћи је глас толћи да је клас! а када се врати у кућу каже: Добро вечер, да буде родна година! У белоपालаначком Долцу баба износи зељаник и нуди штетне птице, а носи и оклагину којом им прети. Чим стигне до одредишта (праг, тераса куће или дрвљаник) представник дома се обично окрене према истоку па три пута замахне лопаром и три пута позове госта вичући из свег гласа (Нишне се кругат три пута и окне се три пута. Ка окам, обрнем се према исток. И дечица појду с мене. Д-Пг, Км). У Копривштини и Сопоту оставе лопар на раоник или нагазе раоник при позивању госта (Три пута нишнем једењето, посунем и кажем, па га *после малко оставим на ралник*. Кп. Прејде праг и стане на ралник, и ока: - Божја мајћо, дојди на вечеру! Ока три пута. Прво с тија ралник у собу кади, па га после истресе у огњат и износи, и ока Божју мајћу. Соп, Кп. Ралникат на праг. Соп. Седнемо на дрвник, окамо, чбпнемо. Б-Са). Баба је окала Џермана надвор, на врата, и високо му дава, ништа не проба и каже: Нека ти је алал, Џермане! (Дој).

Магија речи при позивању

Џ е р м а н: Џермане, Џермане /Дојди са на вечеру /Немој летос над цело поље (ТД). Џермане /Боље дојди са на вечеру /Него летос у поље (Пир). Џермане, Џермане, врли празниче /Јела да вечерамо /А летос немој да доодиш (ВЛк). Џермане, Џермане /Врли празниче /Куде си да си, овде да си /Дојди да једемо и пијемо /А летос очи да ти не видимо (Б-Са, Б-Вш, Б-Ки). Џермане, дојди на вечеру /Са да те видимо /Летоска да те нема (Д-Бљ, Б-Дч).

Цермане, Цермане /Са дојди на вечеру/А летос да те не видимо (Тм, Д-ДН).
 Цермане, Цермане /Дојди са на богату вечеру/А у лето да ти глас не чујемо
 (Д-Ис, Д-ТО, Д-КВ). Цермане, Цермане /Цермане, ормане /Дојди съга да
 вечерамо /А летоска очи да ти не видимо (Д-Др). Ајде, Цермане, са да
 вечерамо /Летос да се не вицевамо (Д-Пг). Цермане, Цермане /Куде си да
 си тува да дојдеш/Да једемо, да пијемо /А летоска нигде да те нема (Д-Др,
 Д-Ви). Цермане, Цермане /Куде си да си, тука да си /Заједно да вечерамо /А
 летоска да те не видимо ни на њиву ни на ливаду /Летоска очи да ти не
 видимо (Д-Др). Ормане, Цермане /Куде си да си, дојди /Јеле да вечерамо /А
 летоска ми не требеш (Д-Пг). Цермане, облаку /Дојди на голему вечеру /А
 летос немој на голему њиву да доодиш (Јел, Гос). Брате Цермане /Дојди са
 на вечеру/ А немој летос на њиву и на ливаду (Јел, Изв, ПРж). Облаче,
 облаче /Јела ми са на тиквеник /Немој летоска на враат (Дој). Облаче, облаче
 /Дојди ми са на вечеру /А летоска на њиву и на ливаду немој да доодиш
 (Дој, Гос, Пок). Цермане, ормане /На ти тиквеник (Рг). Цермане, Цермане /
 са дојди на вечеру /А летос немој /Да не бије крупавица (Ру, Ку). Цермане,
 Цермане/Дојди са на вечеру /Немој летоска на постоту (Бс, Кр). Ћермане,
 дојди да вечерамо са /А лето у море да идеш (Ос). *Ало, ало*, јела да вечерамо!
 Тека окал и разваљал круг, тепсију, да че буде добро ако се не преврне, а ако
 је наопако после че буде лоше. Разваљал да види дали че иде на добро.
 Понекоји су тека ваљали. И са тога зову Алча. (Д-Рд, Д-Пп). У неким
 примерима Цермана називају Богом, он им је исто што и Свети Илија
 Громовик: Ајде, Боже, дојди да вечерамо /Дњњска дојди на вечеру /Па
 летоска кад загрми, кад затреска /Дојди у помоћ! Церман да помогне (?).
 (Д-Пг). Свети Илијо /Са дојди на вечеру /А летос да те нема (Д-Пг, Д-Др).
 Свети Илијо /Дојди ми на вечеру /Немој на њиву и на ливаду! (Д-Ви) У
 другим примерима *Бог* је онај који даје здравље и срећу, па се из захвалности
 позива на вечеру: Ајде, Боже/ Дојди да вечерамо! (Јал). Боже Господе /
 Поклањамо ти тиквеник /Дај здравје и срећу у децу и стоку (Црв). Боже,
 Боже /На ти божја повојница (Дој). Ајде, Боже, код нас на вечеру (ТД).
 Боже, ти си јачи /Дај ми здравје! (Рг). **Б о ж ја м а ј к а / Б о г о р о д и ц**
а: Ајде, Божја мајћо, дојди на вечеру /И ни да вечерамо (НМл). Изволте
 Божја Мајћо на вечеру (Ста, Црв, К-Ст). Домачин износи и виче: Помози,
 Божја Мајко /Дај нам здравље и срећу /И дај нам напредак! (К-ЦВ). Божја
 мајћо, дојди да вечерамо сви заједно (Пл). Он зове: Боже, Боже /На ти божја
 повојница. Колко су овам зрнциета премлена /И претрна /Толки иљади
 пченица да се роди! (Дој). На ти, Боже, повојницу /Божја Мајћо /Еве, носим
 ти колач (Тм). Ајде Божја Мајћо /На вечеру! Прво овијемо огњиште па
 позовемо Божју Мајћу да једе (П-ЦБ, П-Врг). Ајде Божја мајћо на вечеру!
 Зове у, на дубар, на дрвник. И врти ју на главу круг, тепсију, кад ју зове (П-
 Те). Ајде, Божја Мајћо /Еве ти повојница (Тм). Богородице, Богородице /
 Омесила сам ти повојницу (Тм, Цер). Еве ти, Божја мајћо /На ти вечеру

(Ор). Божја Мајћо /Ајде да вечерамо (Брл, Дој, Об, Ор, ВС, Гњ, Брц, П-Те). Божја Мајћо /Богородице /Дојди на вечеру (Д-Сн, Д-Гу, Д-Вз, Дој, Јел, Бе, ТД, Брц, Бс, Рг, Кс). Ајде, дојди, Божја Мајћо, на вечеру /Са је блага вечера (Гра). Ајде, Божја Мајћо, на вечеру (П-Бу, П-Дж, П-Мш, Д-Км, Ру, К-Ћу, Пок). Божја Мајћо /Божја Богородице /Дојди да вечерамо (П-Мш, П-ЦР, П-Мкр,). Дојди на вечеру, Божја Мајћо, на вечеру /На ти, Божја Мајћо, зељаник /А ти нам срећу и здравје да дадеш! (П-Сц). Божја Мајћо, ни тебе помагамо /И ти нас помагај (Д-См). Домаћин прејде праг, стане на ралник и ока: Божја мајћо /Дојди на вечеру /Летос кад грмне да не доодиш /Боље са дојди да вечерамо /Летоска немој да ни плашиш (ДД). Дојди, Божја Мајћо да вечерамо!И окамо сви свеци: Јелате сви свеци на вечеру! (ВРж). Божја Мајћо /Дојди с нас на вечераш (Д-БД). Божја Мајћо /Куде си да си, дома да си/Јела на вечеру! Три пути окамо Божју Мајћу, па после три пути окамо Цермана: -Ормане, Цермане/Јела на вечеру /А летоска нигде да те нема! Њега окамо да не кљца град (Д-Пг). Божја Мајћо /Дојди да пробаш зељаник (Јел, Брл, Дој). Ајде Пресвета Богородице на ситу вечеру /И све звери /И све што лети /И све што лази и оди /Све што је гладно /Видљиво и невидљиво /Да дојде на нашу ситу вечеру! (Брл, ВРж). Прво окамо: Облаче, облаче /Дојди на голему вечеру /Немој јутре на голему њиву! а после окамо : Божја Мајћо /Дојди са на вечеру /Да не доодиш летос на голему њиву! (Дој). Прво се ока Божја мајћа: Божја мајћо, окамо те на вечеру! После се ока и Церман, и гадине, и лисице, и јазавци. Баба каже: -Окете све на вечеру, све да ви не прави штету (Рс). Боже Господе, давај здравје /Давај што је добро /Колко звезде на небо, толко здравје. Изнесем пресан кравај за Божју мајћу и тека зовем пред вечеру (К-НК). Зељаник износи мушкарац, а деца се увате за њега као пилчичи. И он носи до врата и зове Божју мајку (П-Мш). Ајде, Света Богородице /На вечеру! баба изока па се вуне, а деда ни после чита пред икону и помиња сви свеци и сва чуда, и пред вечеру поспимо наземи (Рс). Божја Мајћо /Ајде дојди са на вечеру /Да се прекрстимо /Да се помолимо Господу! На Божју мајћу изнесемо вечеру, и на алете (изнесемо), да подели сас сви, на курјаци са затвори уста да не даве. И ока се: Цермане, еве, донели смо ти вечеру. (Пк). Божја мајћо /Са те тражимо на вечеру /А летос у њиву немој да доодиш (Зав-ДДл). Дојди, мајћо, Света Богородице /Да вечераш /И да ни браниш од зло! (ТД). Добро вечер, Божја Мајћо! тека каже мајћа ми кад унесе зељаникат куде че једемо, али га не износи надвор (ВРж). У Цервделу домаћин зове и Божју Мајку и Цермана да на дрвљанику („на труп“) заједно са њим вечерају: Божја Мајћо дојди на вечеру/Дојди и ти, Цермане, да сви заједно вечерамо /Ел дојди на вечеру /Ел немој да доодиш летос! У Доњем Рињу баба изнесе и зове Бога и Богородицу, али помиње и мечку: Ајде Господе Боже и Божја Мајко на вечеру /И да дојде мечка да уплаши децу, да не праје чудо (П-ДР, П-Мш). Божја Мајћо, дојди да вечерамо /Позови и птице да вечерамо /Да летос не праве штету (Х-ДБш). Дојди,

Божја Мајћо, на вечеру! Зовемо и мечку и Божју мајку (П-Кле, П-Кс). На ти, заје, благ зељаник /А ти, Божја мајћо, здравје у кућу да дадеш) (П-Сц). **Жи во т и њ е /г а в е д и н е:** Ајде, мечко, да те видимо /Па летос очи да ти не видимо никако (Б-Рц). Мечку зове (Б-Вј, Б-ГС, ДС). Позивамо мечку на Бдњу вечер (Пн). Пред врата износи жена, а и за мечћете излази жена, деца не излазе (Рос). Мечку зову, зове деда (Б-Км). Мечку смо зовали да искочи на вечеру (Б-Пљ). Ока мечку прво она да проба (Б-Рс). Ајде, мечко, да те видимо /Па летос очи да ти не видимо никако (Б-Рц). Мечко, на ти зељаник (Б-Рц, П-Мш, П-ДК). Мечко, са да дојдеш /А после уопште да те не видимо (П-Дк). Мечко, дојди на вечеру (П-Мкр). Мечко, дојди на вечеру /Летос да те не видимо (П-Ор). Мечко, дојди на зељаник (П-Мкр). Мечко, мечко /Дојди да узимаш зељаник (П-Бж). Мечко, на ти зељаник (П-Дљ). Мечко, на ти зељаник /Суз, мечко, немој /Нека остане за деца! (П-ГК). На, мецо /На, мецо /На, мецо /На ти, мечко, зељаник /Да не доодиш да плашиш децу (П-ДК, П-ГК). Мечко, са да дојдеш на вечеру /После да те никако не видим (П-ДК). Ајде, мечко, да вечерамо (П-Дљ). Дојди, мечко, на вечеру /Дојди на зељаник (П-Мкр). Мечко, носим ти зељаник! Домаћин стане на праг и тако зове (П-Ш). Мечко /Сад дојди /А летос да те не срећемо (МКр, См). Зову се дивље животиње (Х-Соп). Дођете на вечеру /Како сад дођете /Тако увек да дођете (Х-Сту). Дођете на вечеру /Како сад тако за годину дана /Сад ми дојдете на вечеру /А више не долазете (Х-ВВ, Х-Ш). Сад ми дојдете /И више да ми не доодите (Х-ДДр). Сад ви зовем /А летос да нам не давите стоку /И не правите штету (Х-Кра, Х-ДПо). Летос куде краве, куде овце /Немој да се јављате (Х-ДДр). Саг те зовем /Саг дојди /Сутра немој ни у овце /Ни у козе /Ни у ништа /А ти, лијо, немој у кокошке (Х-ВКр, МКр). Преко годину очи да ви не видимо (Х-МВ, Х-ДДр). Нећу те проминем /Саг те зовем /А после да те не видим /С очи да те не гледам (Х-См). Сад ви зовем /Више ми не долазите (Х-См). Ајде, лијо, сад на вечеру /Па више нема (Јар). Жена износи и зове живине дивје: мечку, вука, лисицу, пилетија, вране, свраће, орлови. Три пута према исток замане с круг (Б-Гр). Сврако, врано, мечко /Ајдете на вечеру (Б-Гр). Мечко, ајде, све ти зељаник /Еве ти то /Еве ти оно (Б-Гр). Топлодолци досељени у Балтабериловац одавно, на Бадње вече зову Џермана и вукове на вечеру (Цер). Мејо, вујо /Дођи да вечерамо (Б-Гр). Мејо, вујо, дођите да вечерамо (Б-ВБњ). Јела, мечко /Дојди, мечко, да вечерамо (Б-Бг). Цуку-цуку, пиличи /Ајде свраће, вране, голубови /Ајде звезде и месечино /Дојдете на вечеру (П-Гр). Ајдете гавед /Съг смо спремили вечеру /Ајде да вечерамо /Ако дојдете летос че ви гаџам с пушку! Не зовемо звезде и лисице (П-Гр). Тичичи, свраће, голубови /Съв гавед /Цуку-цуку-цуку /Дојдете да вечерамо сви заједно /Боже, помогни нам /Сви свеци и анђели, помогнете нам /И са здравје /И са лето /И са све (П-Гр). И гаведина се ока (П-Гр). Дојдете тичи, вечерајте /Да не идете летос по поље (П-Кле). Дојдете тичичи съг да вечерате /Немојте летос у жито (П-Бу). Дојдете

тичичи, свраке, вране /Лисице, вукови /Да ви нараним (П-Бу). Мечко, дојди /Да остане нешто за тебе /Све поједоше деца /Еве, носим ви леб /Да не дооди мечка/Ни лисица, ни вук, ни свраке, гаврани / Омесила сам и за (теб) кртицо /Немој више да ријеш /Да ни доодиш! По 3 до 5 кравајчета, све намењујем (П-Ор). Мечко, мечко /Дојди да обираш на пуну вечеру /Дојди мечко, змијо /Дојди сврако, врано, крте /Дојдете све штеточине! Три пути замане, викне, па настави: Са те видим /Више да те не видим (П-Ор). Домаћин излезне, окрене се према сунце па зове мечку, живину: Ај да вечерамо! (П-Кс, П-ВДл). Ајде, свака животиња да дојде на вечеру /Да ни после стоку не дави /Скупите се све на вечеру /Да ни стоку не дирате (П-Мкр, П-Цч). На Бъдњу вечер износи жена за мечћете, некакво ока, зове и на вечеру, а не дава деца да излазе (Рос).

Истовремено обраћање већем броју: Џерману, Богу, Богородици, Светој Петки, свим свецима, свим живим бићима, небу, звездама: Ајде Света Богородице на ситу вечеру /И све звери /И све што лети /И све што лази и оди /Све што је гладно /Видљиво и невидљиво /Да дојде на ситу вечеру. Брл, ВРж, П. О Боже, Света Богородичће /Света Петко /Сви свеци /Дајте здравје на сви па и нам у кућу насрнете /И дајте на сви здравје /И све животиње дојдете на вечеру /Да ми после не правите штету! Баба је износила и окала; погледа у небо и надвор не проба ништа. Кс. Џермане, еве, донели смо ти вечеру! Тека окамо кад изнесемо вечеру на Божју мајћу, и на алете, да подели сас сви, на курјаци да затвори уста да не даве. А по вечеру пред врата изока се како пред облак: -Пренеси га, Џермане у Тьмно јеље /Куде сећира не сече /Куде тичи не поју /Куде народ нема! Пк.

Ретки примери позивања или помињања још неких демона: **А т њ л.** Изнесе башта ми зељаник надвор, три пути окне јако : Атьл! Атьл! Атьл! И врне се, и не каже кога је окал (Д-Вз). **Ђ а в о л:** Излезне преко праг, носи цак и ора́ и виче: Ајде, ђаволе, изволте, вечерујемо /Ђаволи, ђаволи, изволте, вечерујемо! Па у цак гура ора́ и каже: Иди тамо ђаволе, у тьвнину, пусти нас да живимо (Х-ВВ). Једном пас скочи на тепсију када је позивао мечку и животиње, па он, преплашен, опсује **ц р н о г а б о г а** (НБ-ГС).

Пример обраћања звездама и месецу пре вечере: Њише се круг и зове се: Ајде звезде, месечино /Ајде, дојдете сви да вечерамо /Спремена је богата вечера! И гаведина се ока (П-ГР).

Примери обраћања жетварима: Два примера из села Мирковци: позивају се само жетвари са кућног прага: На Бадње вече излезне се и виче: - Ајде, ајде, доодете жетваре /Да жњемо...! (Мр). Газда излази, или домаћица, и ока: - Бре, туј и туј жито зрело /Доодете јутре жетваре да жњемо! Ништа не износимо. (Мр).

Примери о “вечери” и о повратку: Три пута према исток замане с круг. После проба зељаник, кравајче с пару, вочће, васуљ, тиквеник. (Б-Гр). Круг остави и седне да вечера Богородичка. Проба баба, пробам и ја,

чџпнемо. Одломи на Богородичку парче од кравајат са стране, и после унесе това парче. Пет, ВС. Иде и поједе надвор да пада ћиша, да има берећет, Вр. Пинем рећијицу па окам, па поједем парче зељаник, па окам, па пинем вино и пак окам. И тека вечерам сас Цермана. Драган Јаћимовић, 1951, Б-Кћ). У Барје Чифлику и Костуру остави лопар на трупац па кружи око њега и позива. Понеко остави лопар на трупац дрвљаника, па благосиља и не позива никог (Изнесемо божји колач и зељаник. Појду деца женска, мушка, сва деца. А мушко износи. Прекрсти се и рече: - Колко су овам зрнциета премлена и претрна /Толко иљади пшеница да се роди! Напоље га исечемо, а никога не позивамо напоље на вечеру. П-Сц. Башта ми излезне на дрвник, разломи лебат и ока колко што може: -Колћи је глас, толћи да је клас! да се ока толко да роди. Кс). Неки само *нуде* вечеру госту и не вечерају са њим (Не дира ништа там, не пије ништа. Ор. Погледам у небо и надвор не пробам ништа Кс. Све проба што изнесе Б-Го. Не може сам да вечера, вечера с Цермана. Церман да не улази, узне се тамо по залчек. Д-Пг}.

Повратак је различит: Негде запињу врата и не пуштају домаћина да уђе догод не каже ко је. Он куца, одговара на више питања, обично три. Примери: Добро јутро, Примате ли ме? - Примамо, примамо! И ја благословим. (Д-См). Запну врата кад да се врне и питају га: -Кој иде? А он одговара. -Кој си и какъв си? Да ли си чисто? -Ја сам овъс! Не пуштају га, поново га питају, а он каже да је јечъм, после да је моруза. И кад каже да је жито, пусте га и улезне с тепсијуту. (П-ГК). Ми запињамо изнутра да не улезне мечка, а он куца на врата. Ми га питамо да ли че буде година родна, а он каже: - Родна че буде година. Че се роди пченица, моруза! Три пути га питамо и он три пути одговара. И после га пуштимо унутра. И кад улезне поново каже да че година буде родна. (Б-Рц). Кад се врта, запну врата и питају: - Какво носиш? И ако каже овъс или друго! - Овъс! Кажу: -Не може! Иде поново на дрвник, врне се. И кад трећи пут каже да носи срећу, пуште га да улезне. Улезне и рече: - Добро вече! (Б-Км). Кад на врата куцнемо, питају: - Какви сте? - Мож ли да ни пуштите на конак? По три пути на дрвник. Први пут кажемо: -Овъс смо! Не пуштају. Други пут кажемо: -Јечъм смо! Не пуштају. Трећи пут питају: - Пченица ли сте или моруза ли сте? И тада пусте. (Б-Са). Кад да се врне, запну врата. Он лупа на врата. Пита га: -Какъв си? -Овъс! -Не може! -Какъв си? - Јечъм! -Не може! - Какъв си? пита га надокрајћу а он каже: -Видовка икономка пшеница! И он му каже: -Улази! И кад улезне, каже: -Добро вечер! (Б-Сл, Б-Го). Кад се заврча, лупа на врата. И питају га, а он одговара: -Кој иде? - Овъс! Не пуштају га. После каже лимџ, јечъм, црнеж. И сви му одговарају: -Текви не примамо! И на крај: -Кој иде? -Иде моруз! -Не примамо! И поново лупамо на врата: -Кој иде: -Белија, рапсаљ, пшеница! -Сад може! И отворе, и улазимо, и кажемо:-Христос се роди! А одговарају: -Ваистин се роди! (Б-Вш). Када се врну, запнемо врата па питамо, а они одговарају: -Какви сте!

-Овьс! - Не познавамо ви! После кажу јечъм, па кажу лимьц, па кажу жито, па кажу белија. И све се тека понавља. Ама када на крајат кажу белија, кажемо: -Познавамо ви, добре дошли! И отворимо врата, и пустимо ји. (Б-Вш). Запнемо врата и питамо: -Какво ни носиш: срећу или мечку? Ако каже мечку, не пустамо га док не каже срећу. И када улезне, питамо га: -Даде ли на мечкуту? А он каже: -Дадод! А видимо га да жваче, тој он одломил за њега. (Б-Км). Он лупа на врата а они га не пушту него га питају: - Какво је време? А он каже: - Свуд ведро, над нашу кућу облачно! И када улезне, каже добро вече! (Б-Гр). Неки не закључавају врата, а домаћин се у повратку најављује да доноси срећу: Кад да улезнем, однадвор окнем: -Да улазим ли? А они из кућу окају и питају: - Улази, улази! Че носе ли кокошће? Че роди ли жито? Че има ли јаганти, телчинка? А ја однадвор одговарам:-Че има, че има! Улезнем и кажем: -Добро вечер! А они ми одговоре:-Добро вечер. Ајде, ајде! (Кс). Негде домаћина деца испрате пијукањем до дрвљаника, а затим га пијукањем дочекају при повратку: На Бгњу вечер отац износи да даде на мечку. Отвори врата, позове мечку и вrne се. И ми после пијучемо около. (П-НС). Износи на дрвник. И мами: -Квац, квац, квац! (Б-Ал). А има и нешто другачијих повратака и дочека: Не запињају врата када да улезнемо. И кад се врнемо кажемо:-Добро вечер! (Пет, ВС). Лупне на врата: Вечерасте ли? Кво вечерасте? А ни одговоримо: Вечерамо сас Цермана! (Д-Пг). И кад се вrne каже: Добро вечер! А они кажу: Честита ти божја повојница! И он каже: Фала! (Дој). Церман да не улази у кућу, узне се тамо по залчек (Д-Пг). Моја мајћа кад изнесе малко апне од зељаникат, па после каже: То је Божја мајћа јела (Рг). Лежим да пазим Божју мајћу дали че дојде (Д-Вл). Сва врата су отворене, вrнем се и кажем: Добро вечер, домаћице! (ВРж). Вrнем се, улазим и кажем: Добро вечер, ја идем и водим Божју Мајћу. Славите ли младога Бога? -Славимо, славимо! (Брл, Дој). Добро вечер, домачиње, славите ли младога Бога (Тм. Пок). Нади сви ведро, а над нас облачно (Д-Сн). Дооди ли Церман? -Дооди! -Једе ли? -Једе. Еве, гледајте куде је штрпнул од зељаникат! (К-Ћу). И од виното кад вrne, сваћи да пивне од њега, и од ређијуту. (Х-ДДр). Па када се вrну, он каже: -Добројтро! Аоси? - Носи на Божју мајћу повојницу, родил се Исус Кристос! А она рече: Ваистину се родил! Три пути тека говоре. (При, Пн). Све је снаа поставила и сви стоју. Кад се вrнем кругат оставим на месал на сламуту (Кп). Кад се вrнемо не кажемо добровечер, не кажемо ништа. Дој. Кад се вратим узмем чашу вино и друго. (П-Сц). Три пути окамо једно, три пути друго. А врата су отворена док се ока. Церман да не улази у кућу. После се реже колач (Д-Пг). Вrнем се, улазим и кажем: -Добро вечер. Ја идем и водим Божју мајћу. Славите ли младога Бога? Одговарају: - Славимо, славимо! Дој. Не запињу се врата када се вrчам. И кад дојдем, питају: - Какво виде? А ја кажем: - Над сви ведро, над нас облачно! (Д-Пг, Км). Три пути нишнем и окнем. Кад се вrнем, кажем:-Добро вечер, славите ли младога Бога /Јаретинка,

прашчинка, мед, масло /Бела пченица и мушка дечица! Зав. Кад се врне и улезне, каже: -Добро вечер. У, над сви ведро, код нас облачно! (Ор). Када се врне каже: -Добро вечер. Да буде родна година! (Кс). Поведе Свету Богородицу да улезне унутра. И кад улезне, дочекамо га на нође, па после сви седнемо около совру. (БЧ, Кс). После се врне у кућу, улезне и каже: -Добро јутро да је у кућу /Церман дојде и проба јелце, и погачку, пину, једе. Ајде да вечерамо. Вечерајте деца, са је сита вечера, кој до куде оче да једе! (Б-Др, Пс). Или једноставно, пошто каже добро вече, да би развеселио децу, само каже да је долазила мечка. (Б-ГС). Кад се врнем, муж ми Воја одреже од све, па тури у сито и одма носи на стоку, па после седамо да вечерамо. (Дој). Да улазим ли? Че носе ли кокошћете? Че роди ли жито? Че има ли јаганти, телчинка? Че има, че има! Ја однадвор окам. Пуште ме и ја кажем: Добро вечер! (Кс). Улази и каже добро вечер, а понегде, што је ретко, каже добро јутро, и каже благослов. Затим га питају какво је време, а он каже да је облачно изнад њих, што је знак да ће година бити родна: Над сви јасно, над нас облачно, да ни је родна година (Пк, Бе). Обично каже добро вече, негде је уобичајено да каже *добро јутро*, а негде само каже благослов и описује свој *сусрет* са гостом, што интересује децу: Ја идем, и Божја Мајћа иде по мене на вечеру. (Дој, Јел). На мечку изнесо, те колко је изела (П-Врг). Начнем, и кад се вратим у кућу кажем: Изеде мечка. (П-Кле). Кад улезнем у кућу, кажем: Даћу вам ђавола, имамо си чељад! (Х-Соп). У Доњем Драговљу сваки попије по гутљај од враћеног вина и враћене ракије, а понегде на враћеном лопару вечерају: Изнесе круг ока на дрвник како бог да ђи заштити. И на тија круг се после вечера. (Д-Гу, Д-Бб).

Изразак после вечере. У неким селима Буџака, који је на тремеђи општина Књажевац, Пирот и Бела Паланка, после вечере сви заједно излазе из куће и под небом једу кувану белу тикву, бундеву (*печенку*) или тикву (*свињачу, црну тикву*). Сви кусају из ње (*из корубину*) или свако једе своје посебно парче, и обраћају се *звездама, месецу, небу*, чак и када је облачно. При том вичу и благосиљају да се роди што више тикава, а у неколико забележених примера моле се и за род конопље, пшенице и других усева, како би утицали да им година која почиње омогући велике приносе у пољу и напредак у сточарству. Примери: По вечеру излезнемо и окамо: Колко звезде толко тикве. ТД, Зс. По вечеру домаћин износи испред праг, гледа у небо, куса тикву и благосиља: Колко звезде на небо, толко тикве у поље (К-Кл). Тикву напоље несмо износили. Тикву једемо после вечере (К-НК). После вечере излазимо и вичемо: Колко звезде, толко тикве, толко стока (К-Ош). Дај, Боже, да се роде тикве, моруза, пшеница. Колко звезде на небо толко тикве на њиву (П-Пж, К-Ст). Износи тикву домаћица и благосиља: Колко звезде на небо, толко тикве на њиву (Цер). Изнесемо корубину тикву деца, и окамо: Колко звезде на небо толко тикве да се роде /Колко звезде, толко тикве! Нећипут нема звезде али ми си бајемо (Орљ). Не износимо

вечеру, а по вечеру износимо тикве и надвор једемо, и окамо: Колко звезде, толко тикве (Цр). По вечеру муж отиде да куса тикву у њиву, и каже: Колко су звезде на небо, толко да буду тикве на њиву (К-РБ). Не позивамо пред вечеру а по вечеру излазимо, кусамо тикву и окамо: Колко звезде на небо толко тикве да буду по њиве (К-РБ). Свекрва изнесе тикву надвор и виче: Колко звезде на небо, толко да се роде тикве по њиве (К-АР, К-РБ). Колко звезде, толко тикве! окамо и тамо једемо сви у једну тикву. (П-Кз. Орљ, П-ГР). По вечеру тата износи тикве у земљену паницу, и ока: Колко звезде на небо, толко тикве да се роде! И сви излазимо, и сви једемо тикве на снег (К-Гб). Колко звезде, толко тикве! Оволће грснице да порасту! Тој окамо по вечеру (К-Ст). Тикву несмо износили (П-Мкр).

Примери врло ретких обредних радњи. Уместо троструког махања према истоку и према ономе кога позивају, забележен је случај *окретања тепсије са понудама* (Баба је окала Џермана. Ока надвор, на врата, држи тепсију над главу, ништа не проба и каже: -Нек ти је алал, Џермане! А високо му дава. Дој. На Бадњу вечер изнесе жена. *Окреће у круг испред праг тепсију* и дозива:- Ђермане, Ђермане /Дојди на вечеру /Немој летос на њиву! К-Ст). Понегде *поведу децу да пијучу* до дрвљаника, па затим зову госта (Изнесе баба и каже: -Ајдете деца по мене, пијучете наокол. И после ми се врнемо, а она остане и зове мечку на зељаник. Прекрсти се и каже:- Ајде Господе Боже и Божја Мајко на вечеру /И да дојде мечка, да уплаши децу, да не праје чудо П-ДР, П-Мш). У једном случају *пале сламу на месту где чекају госта* (Прво запалимо сламу у сливник, олалију, да му осветлимо вечеру, да види да вечера, и да се роди. П-Пж, К-Ст). У једном случају *износе прстенасти хлеб и помињу рад воденице* (Прави се погача, провален леб како косичњак. Муж на дрвник износи. Кад појдем, кажем: -Идем да видим да ли меље воденицата? И кад се врнем, кажем: -А, она станула! То је старинство од матер остало. Соп).

Ознаке насеља

Бабушница(Б): Александровац (Б-Ал), Богдановац (Б-Бг), Брестов Дол (Б-БД), Братишевац (Б-Бш), Велико Боњинце (Б-ВБњ), Вава (Б-Вв), Валниш (Б-Вш), Војници (Б-Вј), Врело (Б-Вр), Горње Крњино (Б-ГК), Горчинце (Б-Го), Грнчар (Гр), Доњи Стрижевац (Б-ДС), Доње Крњино (Б-ДК), Дол (Б-Дл), Драгинац (Б-Др), Дучевац (Б-Дч), Завидинце (Б-Зав), Извор (Б-Изв), Калуђерево (Б-Кђ), Камбелевац (Б-Км), Кијевац (Б-Ки), Линово (Б-Лн), Лесковица (Б-Лс), Љуберађа (Б-Љу), Мало Боњинце (Б-МБњ), Модра Стена (Б-МС), Остатовица (Б-Ос), Пресека (српска) (Б-Па), Проваљеник (Б-Пљ), Раљин (Б-Рљ), Радињинце (Б-Рц), Радошевац (Б-Рш), Студена (Б-Са), Стол (Б-Сл), Сурачево (Б-Су), Стрелац (Б-Сц), Црвена Јабука (Б-ЦЈ), Штрбовац (Б-Ш).

Бела Паланка (П): Бежиште (П-Бж), Букуровац (П-Бу), Вета (П-Ве), Врандол (П-ВДл), Вргудинац (Вг), Горња Коритница (П-ГК), Градиште (П-Гра), Дивљана (П-Див), Долац (П-Дц), Дражево (П-Дж), Доња Коритница (П-ДК), Клење (П-Кле), Клисура (П-Кли), Козја (П-Кз), Космовац (П-Кс), Кременица (П-Кре), Крупац (П-Кр), Ланиште (П-Лш), Љубатовица (П-Љу), Моклиште (П-Мш), Мокра (П-Мкр), Ореовац (П-Ор), Пајеж (П-Пж), Сињац (П-Сц), Тамњаница (П-Тм), Теловац (П-Те), Црвена Река (П-ЦР), Црвени Брег (П-ЦБ), Црнче (П-Цч), Шљивовик (П-Шљ), Шпај (П-Ш).

Гацин Хан (Х): Велики Вртоп (Х-ВВ), Велики Крчимир (Х-ВКр), Гаре (Х-Га), Гацин Хан (Х-ГХ), Горњи Душник (ГДу), Горња Купиновица (Х-ГКп), Горња Кутина (Х-ГК), Доња Кутина (Х-ДК), Доњи Барбеш (Х-ДБш), Доњи Душник (Х-ДДу), Дуга Пољана (Х-ДПо), Дукат (Х-Ду), Јарсеновац (Х-Јар), Копривштица (Х-Кп), Краставче (Х-Кра), Марина Кутина (Х-МК), Мали Крчимир (Х-МКр), Равна Дубрава (Х-РД), Семче (Х-См), Сопотница (Х-Соп), Ступница (Х-Сту), Тасковићи (Х-Тс), Ћелије (Х-Ће), Шобот (Х-Ш).

Димитровград и делови општина Пирот и Бабушница (Д): Бребевница (Д-Бб), Бански Дол (Д-БД), Бољевдол (Д-Бљ), Борово (Д-Бр), Браћевци (Д-Бћ), Верзар (Д-Вз), Власи (Д-Ви), Височки Одоровци (Д-ВО), Влковија (Вл), Врапча (Д-Вч), Вучидел (Д-Ву), Горњи Криводол (Д-ГК), Гуленовци (Д-Гу), Драговита (Д-Др), Звонце (Д-Зв), Изатовци (Д-Из), Искровци (Д-Ис), Јасенов Дел (Д-ЈД), Куса Врана (Д-КВ), Каменица (Д-Км), Лукавица (Д-Лу), Поганово (Д-Пг), Петачинци (Д-Пч), Петрлаш (Д-Пш), Прача (Д-Пра), Пресека (бугарска) (Д-Па), Пртопопинци (Д-Пп), Радеина (Д-Рд), Ракита (Д-Рк), Скрвеница (Д-Ск), Славиња (Д-Сл), Смиловци (Д-См), Сенокос (Д-Сн), Трнски Одоровци (Д-ТО).

Књажевац (К): Алдинац (К-Ал), Балтабериловац (К-Бб), Габровница (К-Гб), Вртовци (К-Вр), Горња Каменица (К-ГК), Доња Каменица (К-ДК), Инова (К-Ин), Јаловик Извор (К-ЈИ), Јања (К-Јњ), Кална (К-Кл), Минићево (К-Ми), Ново Корито (К-НК), Ошљане (К-Ош), Равно Бучје (К-РБ), Стањанци (К-Ст), Татрасница (К-Тт), Ћуштица (К-Ћу), Црни Врх (К-ЦВ), Шестигабар (К-Шг), Штрпци (Шт).

Ниш (Нш): Габровац (Нш-Гб); Краљево Село (Нш-КС).

Нишка Бања (НБ): Горња Студена (НБ-ГС), Доња Студена (НБ-ДС), Островица (НБ-Ос).

Пирот: Базовик (Бз), Барје Чифлик (БЧ), Басара (Бс), Бела (Бе), Бериловац (Брц), Беровица (Бер), Брлог (Брл), Велика Лукања (ВЛк), Велики Јовановац

(ВЈ), Велики Суводол (ВЛк), Велико Село (ВС), Височка Ржана (ВРж); Војнеговац (Вој), Враниште (Вр), Гњилан (Гњ), Гостуша (Гос), Градашница (Гра), Градиште (Грш), Добри До (ДД), Дојкинци (Дој), Држина (Држ), Завој (Зав), Засковци (Зс), Извор (Изв), Јалботина (Јал), Јеловица (Јел), Камик (Км), Копривштица (Кп), Костур (Кс), Куманово (Ку), Мали Јовановац (МЈ), Мала Лукања (МЛк), Мали Суводол (МСв), Мирковци (Ми), Нишор (Нш), Нова Мала (данас део Пирота)(НМл), Обреновац (Об), Ореовица (Ор), Орља (Орљ), Осмакова (Ос), Паклештица (Пк), Пасјач (Пс), Петровац (Пет), Пирот (Пир), Планиница (Пл), Покровеник (Пок), Пољска Ржана (ПРж), Понор (Пн), Присјан (При), Рагодеш (Рг), Расница (Рас), Росомач (Рос), Рсовци (Рс), Рудиње (Ру), Сиња Глава (СГл), Срећковац (Сре), Станичење (Ста), Суково (Сук), Темска (Тм), Трњана (Трњ), Церова (Цер), Црвенчево (Црв), Цервдел (ЦД), Црноклиште (Цр), Чиниглавци (Чин), Шугрин (Ш). Сокобања (СБ): Луково (СБ-Лу).

УПОРЕЂИВАЊЕ СА ПОДАЦИМА ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

Драгослав Антонијевић у етнолошкој монографији „Алексиначко Поморавље“ (Београд, 1971), пише: *Занимљиво је споменути још један бадњедански обичај који се изводи у сливу реке Турије (у селима Врћеновици, В. Дреновицу и другима). Кад се смркне, домаћин узме софру са бадњеданским јелима, изађе напоље и из свег глас дозива: „Курјаци, мечке, лисице, вране и све друге дивљачи, дођите на вечеру сада, да је не тражите више у току године.“* (Антонијевић 1971, 176)

Катя Атанасова у раду *Обредната роля и значението на трпезата в коледните празници на Българи и Ръмунци* (1994, Софија), пише: *И двата народа канят на вечеря градоносния облак с надеждата, че тој няма да и обеспокои през лятото. Тази практика в България е регистрирана предимно в западната и част. Стопанът изнася на двора цялата трапеза и като ја вдига нагоре, кани облака, наречен Джерман, на вечеря. В Румънија и поточно в Мунтения стопанът или стопанката вземат една от тњнките неквасени питки, слага върху неја по малко от всичко на масата, излиза на прага, вдига нагоре питката и така кани града. Тази питка се запазва за лятото и когато се зададе градоносен облак, те го прогоняват с нейна помощ и с пњпките на върбовите клончета от Врћбница. В Јужните Карпати, както и на някои рајони на Трансилвания, хората, които имат задължението да канят града на вечеря, се наричат „pietrari“ (каменари, но в случаја градушкари). Те са тези, които могат да „врзват града“ (т.е. да го спират). Те постят, (не јадат ништо) през целия ден на „Ajuniul Craciunului“ (Малка Коледа), а вечерта на обредната трпеза слагат помалко от всичко, што произвежда селското землиште и застанали на*

колоне до три пъти оправят покана към градушката, като и в същото време връзват възли на конопнено влакно, забравено на полето. После с негова помощ одалечават градоносните облаци. Специфични за двата народа са начините и наричанијата с които се кани градоносния облак на вечеря. Докато при Българите преобладава поканата за споделяне на вечерята с цел да се утоли глада на Джерман, за да не идва през лятото да опустошава плодовете на човешкия труд, то при Ръмунците акцент е друг: така, както градушката не вижда обилието на трпезата на празничната вечер, така безсилна да бъде тя и през лятото или след както не се отзовава на поканата на „*pietrapiul*“ сега, тя няма право да идва и през лятото. Господ, Св.Богородица и градоносният облак се канят само на Бъдни вечер. (К. Атанасова, 1994, стр. 48-78).

Драгутин Ђорђевић, (1958, Београд) У књизи *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, пише: Пре вечере, у многим насељима домаћин по обичају „позива“ Божих на вечеру („кани Божића“). То чине овако. На мало танурче покривено белим платном донесу и ставе од сваког јела по мало, а досељеници из Пчиње кане Бога на вечеру зељаником и крвајем. Уз танурче прилепе и трокраку („крстату“) свећу. Неки домаћини који ово чине, узму танурче обема рукама и метну га на главу, изађу на кућни праг и трипут кажу: „Ајде, Боже, да вечерамо“. Други са тануром изађу у двориште а неки из куће пође па ће питати домаћина: „Какво је?“ Домаћин му одговори: „Свуд ведро од куде нас облачно!“ Домаћин се онда врати у кућу и каже укућанима који стоје: „Добро вече!“ И сви му одговоре: „Бог ти помогја!“ Опет се поврати у двориште и опет га пратилац пита како је, и кад добије одговор, домаћин се врати кући па као и малопре поздрави укућане. Трећи пут, кад се домаћин врати кући, каже: „Добро вече, дошеја Божић и донеја колач!“ На то му одговоре: „Вала, да си жив за много године“. Отац Томе Златковића, из Доњег Синковца, док је био у Лукову (Срез пчињски), на Бадњи дан позивао је на вечеру и облаке: „Облаци, дођите на вечеру да ве преко лето не видим!“ У Белом Брегу (засеок Мале Копашнице), домаћин пре вечере иде у долину и позива на вечеру зверове, да не би преко године нападали стоку. То исто се чини и у Козару. Многи на вечеру позивају и птице, да преко године не би нападале усева. (Ђорђевић 1958, 343-344). На исту тему у књизи *Живот и обичаји народни у лесковачком крају*, пише: На Бадње вече се „кани“ (позива) на вечеру Св. Ђерман: „Ђермане, дођи да вечерамо, лети да се не видимо!“ Да не доноси град и да не дира њихово поље. (Ђорђевић 1985, 56)

Јован Ердџановић је Етнолошкој грађи о Шумадинцима (1951, Београд) у варошици Велика Плана записао: На Бадњи дан увече домаћин изнесе на кућни праг софру са јелом и три пут викне: „Ђермане, Ђермане, где си, да

си, дојди да једемо, да пијемо, да се веселимо (то је обичај код досељеника из околине Ћустендила). Ово се јело затим окади неколико пута и на сто се прилепи свећа, па се јело врати у кућу. (Ердељановић 1951, 158).

Јордан Захаријев у раду *Ќустендилско крајште* (1918, Софија), износи: У селу Грабешевци је записао: *Бјдни-вечер: ...Свјриши ли се прекадването, отварајтѣ вратата, и домакинѣтѣ, потпомогнатѣ отѣ синовеѣте или братијата си, изнася софрата навѣнѣ, слага я на земята, исправя се и вика съ все глас: Џермане, џермане, ооблаче-е-е! Дојди да вечерамо! Съга да дојдеш, а летоске очи да ти не видимо ни на нива, ни на ливада. Съга смо приготвили лепѣ, ошавке, бобѣ, ораси, семе, бели лукѣ (чесновѣ-лук) – сичко е пуно, а на ракија највече* (с. Габрешевци). (, 1918, 163-164).

Зоранчо Малинов, у раду *Традицискиот народен календар на шопско-брегалничката етнографска целина*, (2006, Скопје), износи: *Речиси во сите домови, пред да започне со вечераѣта, вообичаено е Дедо Божѣ, односно Господ вербално да се покани на вечера, а во некои предели, како на пример, во Горноџумајско, дури му се остава и празно место на софрата. Некаде, Господ (Бог) се поканува на тој начин, што само ќе се отвори надворешната врата и крстејќи се, домакиноѣт ќе го покани со зборовите: „Дојди (или: „Слегни“, „Ела“) Божѣ да вечераме“. Понекаде домакиноѣт со софрата, или само со тепсијата со зеланиноѣт, или само со погачата, оди до вратата и го кани Господ. Некаде домакиноѣт излегува надвор, и кај племната или кај стожерот на гумноѣто ја изговара магијската говорна формула, со која го кани Господ на вечера. ...В некои села се среќава и поархиѣна магиска говорна формула за канење на натприродните сили на Бадник, како на пример, во с. Луке, Кривопаланечко, каде што, домакиноѣт на прагот од собата ги изговара зборовите: „Бјдњаче, облаче, дојди да вечерамо, па око со око да не си видимо“. ...Слични говорни формули кои имаат за цел одвраќање на градоносните облаци преко летоѣто од нивите, се среќават и на поширокиот простор на Шоплукот, како на пример, во Босилеградско, т. е. Ќустендилско Краиште, како и во околината на Пирот. Во овие вербални магиски формули, при канењето, покрај на облакоѣт, му се обраќаат и на Џерман (Герман), како натприродна сила што управува со атмосферските прилики. Тоа се гледа од вербалната магиска формула забележена во Босилеградско: „Џермане, облаче-е-е! Съга да дојдеш, а летоска да те не видимо ни на нива, ни на ливада“. Слично обраќање на Герман е забележано и во некои пчињски села, кад ешто, освен на ово божѣнство, се споменуваат имињата и на некои светци, па сите се замољуваат да дојдат на вечера, а потоа, преку целата година да се не појават, односно да не бидат активни. ...Во местата каде се спроведува обредот на канење на натприродните сили со излегување домакиноѣт надвор, вечераѣта започнува по неговото*

вракање на трпезата, бидејќи тој има свештеничка улога во обредните дејства на Бадни вечер. Во некоји села во кратовско, пред да се започне со вечерата, домакилот најпрвин го носи вечерникот кај стоката и со него захранува една од овците. Потоа се враќа дома, но пред да влезе и да започне со вечерата, тој чука на вратата, по што, се води магиски дијалог (до три пати), помеѓу него и домашните. На прашањето од домашните: „Дедо, какво је време надвор?“, тој одговара: „Над све куке јасно, над нашуту облачно“. (Малинов, Зоранчо 2006, 90-91).

Владимир Николић, у књизи *Из Лужнице и Нишаве* (1910, Београд), износи: *А још као најважније и најчешће по Нишави свуда домаћин пре вечере износи пред кућу кравај и тиквеник и изрекне три пута: „Цермане, Цермане, саг те зовем на вечеру, а летос ми не требаи“. Овде се мисли на Св. Цермана (Св. Ђерман, цариградски патријарх) који се празнује 12. маја због града.* (Николић 1910, 149).

Сретен Петровић, *Митологија, магија и обичаји*, (Ниш-Сврљиг, 1992), износи: *У Драинцу после вечере оперу кашике и виљушке, увезу их и изнесу напоље, и при том се оброте птицама речима: „Еве да ви дам овако сад, па да ми не једете кукуруз“, затам се кашике и виљушке обесе о дрво, шиљцима према горе. Тиме се магијским путем „обесе“, „завезу“ уста штеточинама. У Лозану после вечере домаћица скупи мрве, изнесе чаршав у авлију код гувна, баџи мрве и каже: „Птице, еве да се назобете сџд“. У Бурдиму се на Бадњој вечери изнесе у авлију цела тепсија зељаника па онда покана птице: „Јела те тичићи сва, наврнете да вечерамо, на Бадњу вечер, па од годину“. У Влахову увече покана све птице, да не разносе жито и кукуруз у пољу, али и „лисицу“, како не би давила кокошке, затам „вука“ да не напада овце! Сакупе мрве од свих хлебова, па онда позову дивље животиње да и оне „буду задовољене“. У Шљивовику домаћица стави у тепсију кашике и виљушке, изађе на врата и позове све вране: „Ево сад да ви раним, али не долазите лети“. У Околишту домаћица пре вечере стане на праг, три пута махне тепсијом у којој се налази јело, и каже: - Дојдете све птице сџг, па од годину на Бадњу вечер“. У Тијовцу, у самој соби, домаћин пре вечере каже: „Ајдете птице све, и вране и чавке, врапци, и маче, и куче“, све помене, позове их да вечерају и додаје: „А летос да ви не видим у поље“!...У селима „источне културне зоне“ птице се директно позивају на вечеру, тако што се јело, тачније, мрве, изнесу пред нџх (Бур, Вла, Гуш, Лоз, Ман, Око, Пер, Тиј, Шљ), док се у селима „западног културног круга“, углавном, поклапају виљушке, ножеви, кашике (Гој, Пир, Поп, Дра, Сли, Ниш, Лал). (Петровић, Сретен 1992, 220-222).*

Миленко Филиповић и Персида Томић, у монографији *Горња Пчиња* (1955, Београд), износи: *На Бадње вече, кад се сви у кући сакупе пред вечеру, за коју су спрењена само посна јела, износи се погача коју домаћин с упаљеном свећом износи пред кућу и зове отприлике овако: „Облаче, облаче, Бермане (па онда помиње и друге свеце), дођите вечерас да вечерамо па да се преко целе године не видимо“* (Филиповић, Томић 1955, 92)

ЛИТЕРАТУРА

Антонијевић, Драгослав 1971. *Алексиначко Поморавље*. Српски етнографски зборник, књ. LXXXIII, Живот и обичаји народни, књ. 35, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука.

Атанасова, Катја 1994. Обредната роля и значението на трапезата в коледните празници на Българи и Румънци, стр. 48-78. Етнографски проблеми на народната духовна култура, том 3. Етнографски институт при БАН.

Ђорђевић, Драгутин 1958. *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. Српски етнографски зборник, књ. LXX, Живот и обичаји народни, књ. 31, Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука.

Ђорђевић, Драгутин 1985. *Живот и обичаји народни у лесковачком крају*. Лесковац: Народни музеј.

Ердељановић, Јован 1951. *Етнолошка грађа о Шумадинцима*. Српски етнографски зборник, књ. LXIV, Расправе и грађа, књ. 2, Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука.

Захаријева, Ђорданџија, 1918. Кюстендилско крайще. Сборникъ за народни умотворения и народописъ, книга XXXII, София.

Златкович, Драгољуб 1998. Приглашение Германа на Рождественский ужин (к изучению обичая). Живая старина 1 (17), Журнал о русском фольклоре и традиционной культуре Москва.

Малинов, Зоранчо 2006. *Традицискиот народен календар на шопско-брегалничката етнографска целина*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Николић, Владимир 1910. *Из Лужнице и Нишаве*. Српски етнографски зборник, књ. XVI, Етнолошка грађа и расправе. Београд: Српска краљевска академија.

Петровић, Сретен 1992. *Митологија, магија и обичаји. Културна историја Сврљига*, књ. 1. Ниш: Просвета, Сврљиг: Народни универзитет.

Филиповић, Миленко, Томић, Персида 1955. *Горња Пчиња*. Српски етнографски зборник, књ. LXVIII, Расправе и грађа, књ. 3, Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука.

ЈЕЗИК

БЕЛОПАЛАНАЧКИ НАДИМЦИ
NOMEN EST OMEN

*(nomen, inis, n. = име, назив; omen, inis, n. = знак, предзнак)
(surnom – фр; spitzname – нем; nickname – енг; надимак – срп;)*

Прича о надимцима, појава у свим провинцијским – паланачким срединама где се „сваке тајне знају“ и сви становници међусобно познају, или су у ближим или даљим родбинским везама, није никакво „изучавање“ етнологије, још мање дијалектолошких варијација у богатом говорном усменом језику, већ напосто сећање (memoria) на један период локалне, предратне и послератне личне и свих овде поменутих „историја“ које се сврставају у сећања на прошла времена и која сваком од нас ретких претеклих учесника у ишчезлим догађајима представља само „memento“.

Оваква враћања на времена најраније младости својствена су старцима на крају сопствених животних путева, пре утапања у мрачно пространство потпуне деменције. Неодољиво подсећају на вапај Бориног Миткета кад моли „да му се младос само још једанпут врене“. Начас.

Разлози надевања надимака као и њихова етиологија (порекло) потпуно су различити и непредвидиви, карактерише их тачност до сваршенства у сажетости и одабиру назива који описују њиховог будућег носиоца. То може једино да изнедри оно што називамо народна мудрост. Ретко се зна њихов почетак али такође немају ни крај ни заборав. Неретко трају и дуже од крштених имена и преносе се генерацијама на наследника.

Најинтересантнији повод за давање надимака је карактерна особина – снисходљивост због свести о образовном (неписменост) и социјалном (сиромаштво) стању. Наслеђе је „рајинског“ менталитета, дуговековног робовања и повлађивања туђем мишљењу и суду о нечему: такој си је како велиш. Такојац – надимак.

Природа личности која је у непосредном склопу са физичким или менталним особинама, најчешће је повод да неко буде „почашћен“ одговарајућим надимком који у себи носи суштину власника: Лжља, Смрдља, Љигша, Шкемба, Штрбља, Гљокша, Цкли...

Професија као разлог навођења уз име чисто је због тога што особа нема класичан надимак да би се одвојила од неког свог имењака: Вита Албатин, Пера Шнајдер, Љуба Брица... Овде би спадали и додаци именима који замењују надимке а односе се на порекло: Пера Топонички, Влада Ралинац, Душан Гламац, Раде Бабинокалац, Жарко Вргудинчанин, Јован Теловчанин...

Надимке носе сви чланови фамилије – Керде, Кривошије, Мурце, мада није искључено да понеки од њих имају, поред овог општег, свој сопствени. Тако се називима Керде или Студенчани замењује презиме Златановић – једне од најстаријих и највећих фамилија у Белој Паланци.

Када се говори о специфичним називима какви су надимци, требало би навести још једну особену појаву каква су дупла имена. Тешко је одгонетнути разлоге њиховом настанку: Мика Ћира, Јова Луне, Лека Црни Мита, Јова Лека, Миле Ера...

Надимци најчешће иду са деминутивом крштених имена. Иначе, међу већ наведене разлоге, спада и лењост изговарања целог имена, а додатак њему је да би се тачно знало о којој особи је реч кад их има више са истим именом. Презиме се у Белој Паланци ретко користи.

Па тако када бисте рекли: Јова Курта, Радиша Печоја или Миле Керда, свако би у варошици знао тачно, међу онима са истим именима, ко је ко!

Промена имена или надимка „у туђем свету“, после одласка из Беле Паланке, односи се подједнако и на женски и на мушки свет.. Жеље људског карактера за ново формирање свог лика, бежањем од своје сопствене слике која им се, очигледно, не допада је стварање неког *in*, новог *image*. Ништа ново!!! „Кад одемо у Мљетке ти мене ословљавај са „војвода“ а ја ћу тебе са „сердаре“, а кад се врнемо дома међу Брда, знамо који смо. Историја се понавља! Миланка – Мицка... Мила; Љубинка – Бинче... Љупка; Милан – Миланче... Митке; Персида – Перса... Пепа;

Лакше је Паланчанина препознати по надимку него по крштеном имену.

Љубиша Митић, стоматолошки техничар – Кошкалија
Живојин Петровић, предратни трговац – Жика Туција
Љубисав Милошевић, професор – Љупче Кусица
Дејан Миленковић, др. ветерине – Дејан Печоја
Крста Бранковић, обућар – Крста Сврљига
Томислав Павловић, дипл. инг. машинства – Тома Куглица
Радисав Миленковић, електричар – Радиша Кере
Радослав Николић, брица – Раде Црња
Љубиша Ракић, аутопревозник – Пужица
Миодраг Цветковић, др. ветерине – Мика Шушља
Мирољуб Златановић, инг. – Миле Керда
Милан Димитријевић, конобар – Милан Карол
Драган Нешић, тракториста – Драган Сокман
Проф. др. Јован Петровић, етнолог – Јова Деда
Миодраг Деспотовић, грађевински техничар – Дуда Гуска
Александар Јовановић, аутомеханичар – Ацко Вранга
Велимир Митић, бравар – Веља Шпикер

Марко Тошић – Марко Тотошка
Славољуб Поповић, дипл. правник – Славко Стршљан
Милосав Аранђеловић, др. ветерине – Милосав Баша
Љубисав Аранђеловић, др. ветерине – Љубиша Даскало
Миодраг Милић, бравар – Миле Рошља
Јован Николић – Јова Џацул
Јован Ташковић, железничар – Јова Пацко
Сретен Крстић, радник – Сретен Такојац
Драгослав Ташковић, обућар – Дале Дзврко
Милан Митић, новинар – Миланче Трчомоч
Јован Рајковић, наставник – Јова Шврака
Боривоје Рајковић, новинар – Бора Дут
Драган Младеновић – Драган Шоле
Богољуб Аранђеловић, службеник – Драган Шоле
Др Боривоје Стефановић, лекар – Борко Тута
Милић Тошић, службеник – Миле Тута
Душко, железничар – Курдуклија
Бошко Стефановић, предратни трговац – Бошко Татарин
Ацко Куртић, музичар – Ацко Пици
Негован Крстић, дипл. инг. пољопривреде – Неша Креша
Владимир Тасковић, калајџија – Влада Скамбиљ
Мирослав Милошевић, професор математике – Мики Муре
Др. Бранислав Маринковић, стоматолог – Бане Крупи
Бранислав Пејчић, маш. техничар – Бранко Поп
Сретен Стојановић, дипл. инг. – Сретен Жаба
Милисав Милошевић, дипл. инг. – Мика Преша
Милош Милошевић – Милош Цепелин
Љубисав Аранђеловић, дипл. инг. – Љуба Ћентрус
Драгослав Аранђеловић, дипл. инг. – Белко Финда
Александар Живковић, дипл. инг. – Аца Бљата
Чедомир Павловић, касапин – Чеда Корошец
Миодраг Младеновић, техничар – Дибели
Др. Славољуб Игић, стоматолог – Славко Какош
Миодраг Игић, техничар – Мика Љигша
Бранимир Младеновић, наставник – Бане Жути
Томислав Митић, службеник – Тома Коњар
Данче Николић, техничар – Данче Цкли
Милорад Требјешанин – Миле Пелурина
Драгољуб Милошевић, наставник – Гане Мурца
Томислав Павловић, наставник – Илеја
Видосав Пејић, железничар – Вичко Бункер
Др. Владимир Јоцић, стоматолог – Влатко Мејко

Видосав Николић, техничар – Вичко Жгли
 Миодраг Јовановић, техничар – Мики Шанко
 Миодраг Тошић, професор – Мика Буљча
 Проф. др. Јездимир Здравковић, психијатар – Језда Брља
 Србобран Ћирић, службеник – Сиба Туре
 Србислав Милошевић, фотограф – Сиба Тена
 Бранислав Симоновић, мед. техничар – Бранко Бангеја
 Предраг Митић – Пеђа Душодрамац
 Димитрије Алексић, председник суда – Мишко Пацеја
 Бранко Николић – Шкемба
 Векослав Јовановић, наставник – Зукуман
 Никола Андрејић, наставник – Коле Кечко
 Ђорђе Ђурђевић, опанчар – Ђока Калац
 Негован Јоцић, психолог – Нес
 Борислав Цветковић, кожар – Бора Кња
 Лазар Деспотовић, бравар – Лаза Џоња
 Миодраг Ђорђевић, предратни трговац – Мика Гођа
 Миодраг Пејчић, предратни трговац – Мика Жоца
 Миодраг Пејчић, агроном - Куки
 Бранко Пешић, трговац – Бранко Џида
 Радисав Ђорђевић, кафеџија (председник општине за време II св. рата) –
 Раче Џинца
 Живојин Ранђеловић, службеник пореске управе – Жика Џвикераш
 Сретен Цветковић, кафеџија – Цека До Реке
 Душан Димитријевић, председник општине двадесетих прошлог века –
 Кранта
 Синиша Симоновић, наставник – Џиниц
 Др. Александар Цветковић, гинеколог акушер – Санда ФДМ
 Видојко Голубовић, војни пилот – Вав
 Драган Нешић, конобар – Драган Белогаћац
 Светислав Крстић, економски техничар – Кокорина
 Властимир Димитријевић, тапетар – Влаја Ћигаш
 Драгослав Живковић, агроном – Гаги Крока
 Александар Љубеновић, фотограф – Аца Аре
 Душко Полексић, дипл. правник – Пурља
 Војислав Антић, књижар – Војта Џуна
 Божидар Живковић, наставник – Бошко Ровела
 Добросав Војиновић, економиста – Боби Бригадир
 Др. Никола Милошевић, рендгенолог – Коле Прасе
 Чедомир Павловић, ћурчија – Чеда Шкља
 Божидар Митић, радник – Бошко Брџа
 Вукадин Пешић, тишлер – Вуча Тута

Миодраг Маринковић – Миле Пилко
 Часлав Аранђеловић, техн. машинства – Чале Шундра
 Драган Манојловић, тишлер – Драган Џин
 Радослав Јоцић, професор – Раде Заја
 Синиша Игић, професор – Косица
 Драган Павловић, обућар – Драган Маче
 Љубомир Поповић, доктор ветерине – Љупче Шишко
 Зоран Аранђеловић, шеф дистрибуције – Зоран Сурча
 Др. Живадин Ђорђевић, лекар – Жика Скеч
 Градимир Живић, економиста – Граде Каплар
 Јован Живић, фудбалер ФК „Јединства“ и ФК „Тимока“ – Шарамун
 Часлав Живић, наставник – Чале Магаре
 Драган Петровић, кројач – Ганди
 Богдан Ламбић, наставник – Фифи
 Јован Живић, трговац – Јовче Попадиче
 Миодраг Деспотовић, наставник – Мики Зиза
 Лазар Младеновић, наставник – Лаза Кеџ
 Сретен Крстић, кожар – Сретен Ђема
 Милан Цветковић, електричар – Милан Агент
 Александар Павловић, обућар – Санда Фендија
 Светислав Ђирић, адвокат – Света Дзик
 Бранислав Николић – Бане Кеџок
 Мића Ракић, трговац – Мића Абдула
 Властимир Крстић – Влаја Бадул
 Светислав Николић, стоматолошки техничар – Света Ковица
 Душко Петровић, официр Душко Мајорче
 Миодраг Николић, фризер – Миле Бамба
 Др. Ђорђе Митровић, физијатар – Ђока Жера
 Рако Николић, предратни официр – Рајко Брба
 Радисав Живковић, редитељ – Раче Белћа
 Миодраг Пејчић, електричар – Мића Њурча
 Најдан, клошар – Најдан Пачко
 Драган Ђорђевић, техничар – Гаги Шуле
 Новко Ђорђевић, радник – Новко Гусар
 Светолик Николић, предртатни трговац – Света Куцка
 Бранко Ракић, Бранко Суља
 Драгомир Игић, кондуктер – Драган Ђинка
 Будимир Поповић, графикант - Буда Карча

За неке од надимака везане су разне анегдоте од којих ћемо неке поменути.

Драгољуб Милошевић, наставник – Гане Мурца

„Е, нећу“. Ни чуднијег наслова ни мудрије опорукe, збирке песама „старог почетника“. Прецизном руком и кефалом математичара и физичара, какав је био аутор, такође непредвидивог фамилијарног надимка „Мурца“, покупио је бисере животне мудрости и пре него што се попео и одлутао у непрегледна пространства плаветнила неба и нигдине, да тамо тражи утехе и одгонетања својих песничких дилема и питања, оставио је у аманет својој деци и наследницима поруку „да ме има и кад ме више нема“. А Сава Бабић, књижевник и преводилац мађарског филозофа и мислиоца Беле Хамваша, у поговору другог издања песничке збирке из 2012. године, под насловом „Е па баш хоћу“ казао је: „Нисам имао срећу да лично упознам Ганета Мурцу“, а оставио је вернији његов опис као да су се целог живота дружили и познавали, а не само преко ове несвакидашње збирке песама „старог почетника“, како је аутор сам себе назвао.

Предраг Митић - Пеђа Душодрамац

Одмах после ослобођења нестao је из Паланке – изгубио му се сваки траг.

... Педесетих година били смо на студијама у Београду и имали обичај да се, с времена на време, виђамо са старијим генерацијама из наше провинцијске гимназије. Испред биоскопа „Београд“, пред једну вечерњу представу „Казабланке“ са непоновљивим Хемфри Богартом и репликом „Свирај то опет Сем“, општа гужва, карата одавно нема. Из масе света прилази ми особа старија од мене четири-пет година и пита: „Колико ти карата треба?“. „Две“ – одговорим зачуђен и збуњен. Непознати се окрете према некој групи, подиже руку и звизну. Дотрча дечак, даде му карте и изгуби се назад у гомили народа. „Тапкарош! – помислих. Он ми пружи карте и док сам вадио новац из џепа, само ме додирну руком по рамену, насмеши се, „не треба“, рече и оде. Био је то Пеђа Душодрамац из паланачке Нове Мале, мој суграђанин.

Овом анегдотом му се одужујем.

Радивоје Илић, учитељ – Ратко Цврца

Била је предпоноћна тишина, месечина светлија од сијалица на бандерама, ко да је Зоран Сурча, електричар, заврнуо машине у локалној хидроцентрали на минимум, јер су, како је волео да каже, „Паланчани одавно полегали и нећу да архим воду само за пијандуре и протуве што се још смуцају низ сокаци“.

Испред једноспратнице још неомалтерисане са неограђеном терасом, у сенци дуње испред куће разлеже се мелодија песме „Тихо ноћи, моје злато спава“. Недуго потом пали се светло, на балкону-тераси појављује се у пицама Ратко Илић, учитељ, заклањајући се од светла да би нас у мраку

видео и каже: „Отишла је за Пирот. Да излезнете да видим који сте“. Из сенке излази Бале и представља све: „Јована Тошића управитеља школе син, Момчило син Косаре Миловановић, Драган Ганди Ванче Петровића кројача син, Војислав Тиосава Павловића професора син и Момчило Маринковић колега професор Јелене које нема, а серенада њој посвећена. „Све вас познајем, наставите, ај одо да спим“. „Лаку ноћ, чика Ратко“.

Сијалица се гаси, удаљавамо се, а звуци песме ваљају се кроз ноћ у улици Светозара Марковића, далеко познатијој као „Врбак“.

Момчило Миловановић, економиста - Моца

Док смо се прикрадали по марку „кроз баште“ прилазим огради одвојене приземне куће на крају великог дворишта у којој је становала професорка Марија из Београда, нестварна поноћна тишина откривала је најмање звуке и шапат наших договора. Шуњали смо се као сенке. Тишину јулске ноћи као да је исекла тиха мелодија прима, две виолине и гитара. Чинило се да је долазила ниоткуда, одозго, са стране, кроз баште и шљиваре. Нестварна ноћ, мир и спокој владали су уснулом варошицом. Музика тиха, скоро нечујна. Чекамо! Предуго траје, шта сад? Одједном пали се светло и кроз прозор приземне куће сручи се као лавина безброј погрда и речи... речи... којих се сада после више од пола века не могу да присетим. Једино јасно и данас чујем како Моца каже: „Марија, па то сам ја“. Познавали су се са студија у Београду. Одлазимо поражени и замукли.

Радомир Живић, голман ФК „Јединство“ – Раче Муна

У рано летње јутро пораним за неким послом у виноград па кренем право на бензинску пумпу која је ван града на улазу старим путем из правца Ниша. Власта „Бензинац“ ме пита: „Че повезеш ли жену на Лилићевог брата, ене им је викендица иза Бинче и Бишка, па по на доле?“

Кад смо кренули сапутница ми пружи руку и рече: „Госпођа Рада из Београда, за пријатеље Радмила“. Наравно да сам је препознао, била је од мене старија две-три године. Рекох: „Ти ли беше на Раче Муну сестра?“. Заврну се према мени, збуњено ме погледа, нема на час, па рече: „Леле Војо, ти ли си?“. Тако се заврши поновно „упознавање“ после много година.

Божидар Николић, шумар – Бошко Цогаја

Летовали смо као студенти педесет и неке у кампу Феријалног савеза уа Супетру на Брачу. Камп је био на периферији града на самој обали острва. Кад у њему није било игранки или неких других „колективних“ манифестација по типу политичке, у то време опште важеће паролe „Чувајте братство и јединство као зеницу ока свог“, одлазили смо у Супетру. Заглавили бисмо у некој коноби уз гирице и прошек. Иако је било и других вина – Дингач, Ополо, Малвазија... већ смо били навикнути на одређени

укус из далматинског подрума у Београду, тик уз „Цветни трг“ преко пута Југословенског драмског позоришта.

Пошто је отпратио своје друштво са суседног стола прилази старији господин, представља се и пита: „Да нисте можда Нишлије?“. Одао нас је дијалекат. „Из Беле Палнке“ – одговорисмо. Видно изненађен и одушевљен, седајући за наш сто махну конобару и рече: „Да ли жив Џогаја шумар?“. Сада је дошао ред на нас да се погледамо и скоро запрепастимо. Одкуд Џогаја На Брачу? Наш нови „компањон“ био је предратни директор Народне банке у Нишу, страствени ловац коме је наш суграђанин био водич и откривао му стазе и богазе планина око Паланке.

Драган Нешић, конобар „Ремезијане“ – Драган Белогаћ

Вашари су били по завршетку другог светског рата свенародне провинцијске манифестације одржаване о црквеним празницима једном годишње. Задржали су се до данашњих дана, мењајући сврху и садржину, наравно, попримајући софистициранија „модерна“ имена, до мере да иду у одабиру до бизарности и неукуса. Овде је реч о једном од њих из педесет шесте-седме године – свеједно. Био је оглашен плакатима окаченим на зидове, бандере, стабла, са звучним насловом и текстом: „Даје се на знање грађанству да ће се у дане 19,20 и 21 августа текуће године одржати традиционални тродневни сајам – вашар, на коме ће се поред ситне и крупне стоке продавати и сви овоземаљски законом загарантовани производи“. И још обавештење да се Бела Паланка налази на раскрсници путева Бабушница-Сврљиг и Ниш-Пирот (!) итд, итд... Није нас, студенте на распусту, да попамтимо цео проглас и годинама га потежемо кад год бисмо се нашли у некој доколици. Да је вашар о црквеном празнику Преображењу тада се није ни помињало.

Општа гужва. Музика са разгласа, рингишпил, аутодром, оркестри трубача и довикивања сливају се у општи жамор и буку која се разлиже на цео град. Седимо испод „вењака“ импровизованог од насеченог грађа габровине и упијамо слике светковине које су нам остајале као сентименталне успомене све до краја сопствених досуђених времена. За суседним столом двојица младића, очито са села, нешто страији од нас, од Драгана Белогаћа, конобара хотела „Соколовић“, наручују роштиљ и пиво. Кроз општу гужву и галаму, кроз трчећи, у белој полупрљавој блузи, са шлајпаком у десном џепу Драган Белогаћ каже: „Господо, изволите“. Не без досољеног сарказма. „Овде има девет а не десет“ – примећује један од њих. „Па ово је данас вашар, кој кога прејебе“ – каже конобар и одлази. Ово је био, као у комедији, први чин. Други је почео нешто касније. Устајући са стола ова двојица се нама обраћају: „Оно, данас је вашар па кој кога прејебе“, и одоше не плативши. Кад је видео да је сто празан конобар дотрача и унезверено пита: „Куде су бре овиија?“. Одговарамо у глас: „Рекоше да те поздравимо!“.

Најдан, клошар - Пачко

Крајем јуна педесет и неке чекао сам школског друга на железничкој станици у Белој Паланци. Мика „Триша“ долазио је из Београда после испита у јунском року на распуст.

„Милошевићу, могу ли да ти понесем кофер?“ – питао је Најдан.

Већина паланачких Рома су староседеоци, вредни мајстори ковачи и домаћини. Најдан „Пачко“ био је изузетак. Преживљавао је од ситних послова – услуга, вечито пијан, необријан, у поцепаној одећи и обући. А био је одличан контрабасист и повремено преводилац за турски језик многобројним транзитним путницима кроз Паланку, који су у то време хрлили у Немачку или на одмор у отаџбину. Кренуо је са нама до Тришине куће надајући се заслуженој награди.

Седели смо по доласку у дворишту куће Тришиних родитеља подносећи рапорте о протеклим студијама. Кад је Пачко отпио литрењак вина огласио се: „Милошевићу, вино ти је одлично, додај још једно лонче! Ја сам у Беч видео козе са дугачки вратови, брст у вр тополу“ – придружујући се разговору.

Десетак година касније наш друг Љупче „Кусица“, једног јануарског утра на улици Лоле Рибара наишао је на човека у снегу, завејаног од ноћашње вејавице. Лежао је без знакова живота. Био је то Најдан Пачко.

Божидар Соколовић, сајција – Бошко Кенца

Васа Кенца – предратни трговац, имао је кућу, усамљену, близу железничке станице, на крају огромног шљивара окруженог воћњацима и кукурузиштем. Под јесен, кад дођу на ред „крушке караманке“ Васа би стајао на тротоару поред пуне корпе и кантара испред радње Љубе јорганџије, у самом центру Беле Паланке. Стајао и чекао купце. Његов син Бошко, врсни сајција, цењени мајстор и грађанин љутио се на оца и био у свађи са њим због те његове навике, која не само што није била потребна, него му и не приличи – резеновао је.

Сви мајстори, трговци и остала грађанска господа имали су обичај да после радног времена седе испред хотела „Соколовић“ или хотела „Венеција“, уз таблић, домине или узпаланачке разговоре. Једног дана дотрчи дечак унезвереног погледа тражећи неког међу кафанским гостима и кад га спази задихан рече: „Мајстор Бошко, заумирао ти башта Васа, зове те да ти препише имање“. Овај настави да ређа домине и не окрећући се прозбори: „Нека си га понесе у Табије“.

Пролог

И... тако! Крај кроки скице житеља једне провинције на истоку Србије – Беле Паланке, Ак Паланке – турске, Ремезијане – седишта провинције Горње Мезије Источног Римског царства, варошице...

Носталгичан поглед на избледелу фотографију, на којој су здружени кроз време и судбине, мајстори, доктори, професори, рад(е)ници, орачи, ковачи, беспосличари, згубидани и лезилебовићи, све од реда бивши и садашњи. Без привилегија добили су надимке које су заслужили и по којима ће их нараштаји више памтити него под крштеним именима заведеним у матичним књигама, које је водио Јордан „Ћопави“.

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Градимиr Н. Маринковић
Београд

ПРИЧЕ ИЗ БЕЛОПАЛАНАЧКОГ БУЦАКА

(Наставак)

У овом наставку Прича сабрани су написи састављени од фрагмената из казивања већег броја људи, уз неопходне допуне и дораде ради успостављања тематске целине.

Имена људи која се помињу у тексту су стварна, а њихов говор је, углавном, збирни и додатно обликован.

Део прича се даје у дијалекту и углавном је акцентован. Тумачење локализама се овде не даје јер се њихово значење може схватити из контекста текста.

Берда

Ведро је и прохладно јесење јутро. Од нишавског моста, уским, вијугавим и напетим путем уз Бандол, црвени ‘југић’ ме по ко зна који пут износи на Дубје, узвишење и вододелницу између атара Горње Гламе и Бабиног Кала. Ту је и северна граница Белопаланачке котлине.

Трећа је година, трећа у новом миленијуму, како обилазим ова села са намером да саставим родослове фамилија које су живеле у њима. И од којих је само још по неко остао и још живи овде. Ти родослови би требало да сачувају од заборава бар део онога што се зна о прецима, да сачувају порекло појединих породица, да се у њима забележе имена највећег броја људи који су се родили у овим селима и живели у њима. Тиме ће данашњи млађи људи и наредне генерације, без обзира на то где живе, лакше одржавати сазнање одакле и од кога потичу. Од једног угледног Гламца, Живојина Нешића, некадашњег деловође, остало је записано: ‘Потребно је да свака заједница има повест о својој прошлости и остави је у аманет потомцима.’ И даље, док пролазим Гламу сећам се његових речи: ‘...драгоцене успомене из наше прошлости чувамо у себи као највећу светињу, оне нам говоре о животу, раду и напору, који су чинили наши преци за бољи живот својих потомака.’

Са тим мислима возим ауто од Дубја равном деоницом пута изнад Бабиног Кала, тачно по хоризонтали седамсто педесет. То ми говори војна топографска карта коју стално носим у официрској торбици. Повремено

бацам поглед доле, на црвене кровове сеоских кућа, већином празних, којих има више него становника села. Завршавам већ родослове бабинокалских фамилија. Има их двадесет пет. Све ми је, углавном, јасно. Само ме копка по коме и како је добила назив Бердинска фамилија. Требало би да је од неког који се звао Берда, а за такво име се не зна у овом крају, нити постоји презиме по том имену. Остао је само надимак који уз име и презиме носе поједини мушки чланови те фамилије (Бранко Берда, Славко Берда.) А, иначе, сви су они Јеремићи. То питање заокупљало ме је дуго времена све док нисам сазнао у чему је ствар.

Након проласка раскрснице и крста на потесу Стубал, одакле се одваја пут за Козју, благи успон води ка оном топографском знаку на мојој карти који означава превој. Неки таква места зову седло или преседлина. Али ово овде није обичан превој. Није, зато што се налази баш на развоју два велика слива и двеју предеоних целина – нишавске и тимочке долине. Тако се ја присећам неких географских података и описа рељефа овога краја, а поглед ми упира у једну њиву нагнуту ка путу, недалеко од превоја. Насред њиве жути се повећа купа клипова кукуруза као да је суво злато, а поред те купе хода мало погрбљен човек. И по њиви и по ходу човека закључујем да је то мој чика Драга. Драга Компирџија – тако га зову у селу. Знам да се приближава деведесетој години живота. Драго ми је што га видим и драгоцени су ми ови дуговечни старци, а њих је све мање и бојим се ми не измакну... За посао којим сам почео да се бавим они су ми читав депо разних података.

-Добро јутро, чича Драго! - вичем ја након заустављања аута. -Ти као да си ноћио овде са кукурузом.

-Па готово и да је текá. Не могу да спим, д'лга ми ноч. Проспа се малко, па се диго нешто после пола ноч и кажем: 'Ајде ти Драго на њиву.' И дојдем, још беше т'вно, олупим морузу и еве чекам Бранка Берду да дојде с кола да потовáримо, па да ми одвезе дом. Текá смо се договорили. Ми смо ти исписници, помагамо се кол'ко можемо. Сељачка и старачка посла, кво да ти причам.

-Па, изгледа ми да он долази, ено онамо преко Локу, погледај мора да је он.

Чика Драга крену два-три корака напред, погледа и каже:

-Он је, он је у д... га његово. Он... Ми смо ти, Градо, исписници, па се шалимо, зајебавамо се, и псујемо се, онк'..., нејé од озбиљно, него таквá ни врева.

-А знаш ли ти, чика Драго, зашто њега зову Берда?

-Па, зато што су Бердинци, таквá им је фамилија.

-То знам, али по коме су они добили назив Бердинци?

-Е, тој не могу да ти кажем, тој не знам, што јес', јес'.

-Е, видиш, ја знам. Сада ћу да ти испричам. Таман док он стигне.

Испричам му оно што сам чуо од Бранка, а он се све чуди, грди и псује Бранка.

-Има да га напсујем кад стигне, како да ми тој неје казува́л, а толко пут смо свашта прича́ли и млели свакакве трице и кучине.

Још се запрега није ни зауставила, а мој чика Драга излази пред Бранка и љутито га пита:

-Је ли, бре, Бранко, ко'ко године се ми знамо и кол'ко године живимо заједно овде у селó. Ајде? Кажи ми!

-Јебага, знајеш и сам. Од како смо се родили овде смо заједно...

-А добро, бре, како тој да еве га, Града, може син да ни буде, како тој он знаје зашто те зовемо Берда и зашто сте ви Бердинци, а ја тој не знам.

-А, тој ли? Па, Драго, тој ти је бре просто као пасуљ: ти ме, исписниче, никад неси питува́л за тој, па ти ја нес'м ни казува́л. Ете, ти. А Града ме пита́л и ја му све испричам. Је л'ти с'г јасно?

А било је то пре два месеца...

Превртао сам ја у себи дуго одкуд тај Берда, и одкуд – Бердинци? Сетио сам се да се онај велики гудачки и тамбурашки инструмент зове берда, али сумњам да он има везе са овом фамилијом. Нашао сам негде да се на северној обали Азовског мора, у области Запорожје, налази град Бердјанск. И то баш на ушћу реке чији је назив - Берда. Река која је по дужини као Нишава. Тај простор су некад, пре два века, насељавали Кримски Татари. Можда је назив татарски а донели га они који су се после Кримског рата населили и наш крај. Тако размишља́м ја. Ко зна. А онда претражујем на интернету да нађем неку везу. Видим, има доста таквих имена или презимена у неким земљама, па и називи неких организација и компанија. Ради се о имену, о неком називу, то је јасно. Али како је такво име залутало овде. Ипак, нисам налазио везу са мојим питањем и оно је за мене остајало без одговора.

Пре два месеца са тим питањем упутио сам се у Рујиште, бабинокалски заселак у којем живе Бердинци. Приближавајући се Рујишту, поново премотавам разне варијанте око назива Берда. Онда ми, ту успут, моје војничке и официрске преокупације дошаптавају име конструктора пушака Бердана, и његову пушку – берданку. Ту спорометну пушку острагушу користила је руска војска у ратовима против Турака 1877/78., а њиме је тих година делом била наоружана и српска војска у рату за ослобођење овога, нашега краја. Значи, пуцала је та пушка и овде на Бабиној глави, а читао сам да су је користиле и комите у Бугарској и Македонији. Ту ми се у сећању јавише и стихови из познате македонске песме: “Како што је таја чаша полна со вино...”

Тамо мајка говори сину, а песма пева:

“... па ти земи бре Стојане пушка берданка,
па си оди мили синко горе в планина, ... “

И тако даље...

Сада сам био уверен да Берда има неке везе том пушком, сматрао

сам да већ знам одговор на питање са којим идем код Бранка. Од њега сам, практично, очекивао само потврду. Тако, успут, и наиђем на Бранка Берду, најстаријег у фамилији. Приближавао се деведесетој години живота.

Тога дана Бранко је чувао је овце и управо их утерао у један шумарак испод Бабине главе да пладнују, кад ја стигох. И ту, поред оваца, у хладу дивље крушке, од Бранка сам и сазнао оно што ме је интересовало. А да ли ће бити баш тако како сам ја очекивао?!

- Види овак', - почео је Бранко своју причу.

-У турско време били су ајдуци. Тој ти знајеш. Ал' нејé само онија ајдуци што ји има у песмарице... Там по Романију и ... онија: Старина Новак, Стари Вујадин, Мали Радојица, и шта ти ја знам... Је л', види да ти кажем! И овде, у наши-ви крај су били ајдуци... Онам по Суву планину, па овде код нас, по Стару планину, и текá... Зашто њи нема по песмарице – тој не знам... На мен су старци одавно причáли да су били некакви ајдуци Мита и Маринко, Пироћанци. Тој је одавно билó, оно кад је Карађорђе пош'л на Турци. Па, после бил нећу Ига од Орљу, много опасан ајдук. Па тегáј, Лала од Рагодеж. Па, Анта из Витановци, па Вучко из Козју... Текá, тија љуђи... Али били су ајдуци и нашинци, овде, из Бабин Кал. Божа Скока је бил. Од њега су Скоћинци. Енέ, доле кад појдеш низ Пажар, па на дел, уз сам пут, има Божин крс'. Да ли је туј он сам покопан, је л' је он само укопáл тија крс', тој не удем да ти кажем. Оно, куј ти га знаје када је тој билó. Има сигурно преко сто педесе године. И тија који су знали, они су помрели. На крс'-ат нема ништа написано, а ако је било нешто написано тој је време појело, оронило се. Оно више и не личи на крс' него си текá стоју, како ћуту́к.

-Е, с'г, пази овак'! У тија ајдуци је бил и мој прадеда - Јермија. Он је имáл три сина. Тој су билу Тоша, тој је мој деда и ја се по њега презивам - Тошић, па још имал синови Гмитар и Гога. И текá даље, редом. Њинити се, већином презивају по прадеду – Јермић. Имал он и черће, две ли три ли? Љуђи, бре, тегáј правили много децу, неје какво с'г. Жене, бре, рацале по пет-шес', па и десетину. С'г, видиш, нема тој – има да нестáнемо и тој ти је.

- А овóј што чу с'г да ти причам, казува́л ми је б'ш деда Тоша, тој се добро сечам.

И текá. Мој деда Јермија је ајдукова́л онам по Стару планину, па нава́м кам нас, у Пајешћи и Орљанћи камен. Јер, туј је, на онуј там страну, големá шума, а там прооди и пут од Пирот кам Калну и Књажевац. И Турци су проодили по тија пут, а ајдуци ји сачекува́ли, пресрита́ли ји, отимáли оној што су овíја узели од сиротињу рају, па бежали горе у шуме. Доодили су ч'к и овде до Ајдучки кладенац, енé доле, испод Бабину главу. Јербо, туј је, пак, овија наш друм, што од Паланку иде за Сврљиг. И по њег су проодили Турци. И 'ан је бил туј и турска караула, там с онуј страну где се сритају наш атар с пајешћи и козјанћи атар.

-И с'г, слушај овóј! Док је мој деда Јермија ајдукова́л, родитељи су

му с времена на време носили там понешто за једење и премену, за преобуку. Састајалиште им је било онам измџ' Пајешћи камен и Дренову Главу. Иде се одовде преко Смаковску реку на Орљу, па преко Орљансћи камен, поред Базовик, па там у шуму. Там је много густа шума и шиба је там јака и голема. Ја такве дебеле буће нес'м видел овде, у нашиви атар. Има и јед'н много стар, Бигарсћи манастир у шуму-ту. И кладенац има, па поток тече. А вода пада од један назубен камен, па пршт'у ли, пршти. Водата чиста, ладна како лед, и зеленá, зелена. Па има и воденице. Там је много иш'л народ да тражи лек за разне болештине, јер се тека тој било прочуло. И ја с'м једампут бил там. Тражили смо мелем за моју матер. Убаво место. И скровито. С'г чујем да много дооде там, овџја, како ји зову... – туристи. Лепоту да виде. Ако.

-Е, значи, кад су мојити ишл'у там на виђење с деда Јеремију, водили су с њи и куче. Голем псина, рундов. И паметан. И звали га – Берда.

-Берда! – зинем ја, изненађен.

-Берда, Берда. – понавља Бранко. -Не знам одокле им је било тој име. Тој не знам. И с'г да видиш как'в су имали договор с деда Јеремију. Кад зајду там под'лобоко у шуму и виде да у близину нема Турци они почну да óкају, као да маме кучето.

Окају: 'На Берда, на!.. На Берда, на!'

- Тој је бил знак да су туј негде његови и да може да се појави. И тој тека било једампут, па друђи пут, и тека не знам колко је пут било. Елем, тој окање је он чул и било је виђење, и вревѣње и викање, плакање. Нејé тој било л'ко. Али тој окање су чули и његови другари из дружину и почели да га зајебавају, и да га зову Берда, као кучето. И текá му је тој остало како прекóр докле год је бил жив. А народ ко народ, по тија његов прекóр прозвáл целу фамилију – Бердинци, и текá тој остануло еве до данашњи д'н. Тека је тој записано у разне там општинсће и сресће књиђе.

Те ти текá: чича-мича и готова прича..."

Чика Драга и Бранко су почели да товаре кукуруз у кола и да се завитлавају као што су то одавна навикли.

-Е, па , Бранко, - смејулио се и говорио је чика Драга, - с'г ми је јасно што ми нес'у казувáл да сте ви, Бердинци, добили име по једно куче, а неје по неког старца, како сви друђи љуђе. Ако, разумем ја тој. Неје б'ш згодно, неје тој б'ш да се човек 'вали. Ал' јебига, неси ти крив. Дај да наврљамо у кола још овој малко морузу, па да возимо дом. А там че си распрáвимо како си ми знамо. Немóј да се љутиш.

-Ма, љути'л би се ја да не знам да куче које лаје нече да те уједе. Него човек требе да се чува од оној куче које м'лчачћу граба... Знамо се Драго, знам ја кад се ти проспиш и мућнеш с туј твоју тинтару има да ме зовеш и да ми кажеш: Бре, Бранко, ти, бре, требе да се 'валиш што ти је деда Јеремија бил 'ајдук и голем јунак. Да неје било такви како Јеремија Берда још би имáли да будемо робови под Турци...

Одох ја и оставих их да се надмудрују, да се препуцавају својим досеткама и расплићу њихове заврзламе - шта је и како је било...

Извијање (тужбалица)

Тешка туга и жалост, неутешан плач мајке за нашим умрлим оцем, "извијање", гласно и горко нарицање, тог лета и јесени дубоко се увукло у наше душе, у читав живот наше породице.

Из гробља на Улици, тај болни, тужни, отегнути лелек и плач простирао се преко целог села, залазио у готово свако двориште, воћњаке, баште. За људе у селу то није ништа ново, али је увек изазивало некакву сетну замишљеност, некакву нејасну свест о пролазности живота. Само из непосредне близине могле би се разабрати жалне речи тужбалице, често недоречене, неразговорне од бола, често испрекидане дугим јецајима:

О, леле, леле, мој Вито, мој добри другаре,

Да ли видиш, морé, да сам код теб дошла,

Да се, Вито, с тебе разговóрим,

Да ти се, Вито, пожáлим,

Какó је на мен тешко без тебе.

Ој, Вито, Вито, мој другаре úбави,

Заштó ме, Вито, зацрни,

Заштó ме, морé, óстави саму,

Да кúкам какó црна кукавица,

да се мучим, морé, сама без тебе,

да будем тужна мученица,

да не знам што је рáдос' и мýлос'.

О, Вито, Вито, мој добри домаћíне,

Без тебе ни се кућа испразнíла,

Какó че, морé, кућа без домаћíна,

Ја се, Вито, одзртам на све стране,

да ли чу негдé да те видим,

а тебе нема да ми се јавиш.

Нема те код волóви, да ји тимáриш,

Нема те код овце, да ји покрмиш,

Нема те на ливáду, да ју покóсиш.

Ој, Вито, Вито, мој голém рáдениче,

куј ли че с'г њиве да орé,

Куј ли че лóзје у Гајбýцу да реже,

Куј ли че, морé, лísници у Страње да дéне.

О, Вито, Вито, мој úметни сејбíцjo,

Ти си, морé, све знао да рабóтиш,

Ти си све знал да напράјиш,
 На теб се, Вито, ниједна ра́бота неје отела од ру́ће,
 Ти се, Вито, од ништа несú боја́л,
 Ти си смеја́л на змију́ у уста да плу́неш.
 Ој, леле, Вито, мој тужни мучениче,
 Како́ ли је на теб, кад те црна́ земља́ притисну́ла,
 Ти, мој Вито, там наше дево́јче м'лечко да на́јдеш,
 па да му, Вито, кажеш, како́ га мај́ћа не мож да прежа́ли.
 Ој, леле, Грозде, Грозде, дево́јче моје у́баво,
 Ти си, ћерко, моје тужно првѐнче,
 Ја сам ти се, сине, много радува́ла,
 И башта́ ти се, сине, много радува́л,
 Где у́де да иде, кад до́де он прво у љу́љућу погледа,
 А ти му се, сине, смеје́ш.
 Ој, леле, сине, црна́ ми те судбина одне́се,
 Подму́кла те бо́лес изе́де.
 Па ми се, ћерко, тешка рана о́твори,
 Па тај рана никад не може да зарасте́.
 А с'г ми се, сине, још једна́ рана отвори́ла,
 Твоје́га сам, ћерко, башту́ изгуби́ла.
 Па како́ да ви, сине, преболу́јем,
 па како, ћерчице моја́, да ви прежалу́јем.

Место гласне туге није било само гробље. На њиви, усред жита, под орахом у Јованши, у башти поред куће, у шљивару, на ливади у Вировима, радећи и ћутећи, мајка се присећала како су на тим местима заједно са оцем радили: удвоје сакупљали сено, она жела, а он везивао сноплје, овде су ручавали поред крушке, онде одмарали у време подневне жеге, тамо под орахом везивали љуљку за ниске гране и спавала им деца за време пољског рада. Сада је остала сама, та сећања и та места су болела као отворена рана. Она би једно време, радећи под црном шамијом, навученом на очи, пуштала да теку сузе, грцала тихо, па све гласније; па се, не могавши да издржи, спуштала на земљу, - поред жбуна, поред слога, у бразду-одводницу, и тешки јецај, који ју је гушио, проваљивао је у гласно, плачно нарицање.

О, Вито, Вито, Вито, жа́лни другаре мој,
 Како́ ме, морé, тека́ напушти да саму́јем,
 Што се, Вито, на мен на сажалиш,
 Па да се из црну земљу дигнеш.
 Знајеш ли, другаре, да је жито прероди́ло,
 Куј че с'г, Вито, сно́пови да врзу́је,
 Куј че крсти́не да де́не и да свóзи.

Знајеш да ти је Неша м'леч'к и некадаран.
Најесен че у школу да појде,
А нема башту да га посаветује и да му нешто покаже.
Почела деца оченаш да уче,
А он, кад требе да каже: оче, - не може,
сети се да башту нема, жал га, па вика....

Били су то бескрајни, горки разговори мајке са умрлим оцем.
Долазила би, обично, нека старија жена са суседних њива, дуго је дрмала за рамена и тражила да престане:

“Мани се, морі, мани се, доста је толко. С извијање не мож из земљу да га дигнеш. Очи, морі, има да изгубиш, здравље има да изгубиш. Па, куј че да те гледа, куј че децу да ти гледа.”

А она је настављала нарицање и нарицањем се спорила са женом која је тешила:

Не дирај ме, стринће, не дирај ме,
С куга чу ја да поврѣвим, ако с њега нечу,
На куга чу ја да се пожаљим,
деца че си порасту, другари че си најду,
само чу ја како црна кукавица да кукам...

Светом Трифуну у походе

Гајбуца – то је значило: лозје, грозје... Некад. Пре двадесет-тридесет година.

Април – време окопавања винограда у Гајбуци. Некад.

Април 2002. У Гајбуци - ни живе душе, ниједног винограда.

Од Острог камена наниже, до Ђорђијине појате и, даље, до потока, - нема ни стазе. Некада су туда Маринкови колима извозили грозђе одоздо, из Градинће, а Ђорђија Јаначков је стално користио тај пут... Крстинско миро, опаљено громом и муњама, једном дебелом граном још се бори за живот – броји своје тристоте године. Јаначков крст - напукао. Сусрећем се са поцрнелим, сасушеним чокотима Ђорђијиног, некад најпримернијег винограда у Гајбуци, и немим, угаслим погледом његове напуштене, дотрајале куће... Поток – готово непролазан. Не због воде. И она као да је усахла. Ровинасто корито закрчено је испреплетаним трулим грањем, трњем и коровом.

Насумице, трагом некадашње “врвине”, пењем се из потока ка Манаиловим кућама. Бившим. Дубоко доле, од Савиног потока, огласи се моторна тестера.

“А, дрвари” – рече ми мисао. Седам да се одморим и загледам се

у стрму страну изнад Савиног потока. Вичем: ‘Еј, Бабинокалци, који сте, бре?!’ Најпре ми, са Неђиног дела, одговори Ехо: ‘Бре-е-е-е..., бре-е-е-е-е...!’, а затим чујем: ‘Партиза-а-ни, -ани-ни-и-и-и...!’ Зезају се. Препознајем глас мог комшије Љубише из Паланке и бели јелек његове супруге, Јелице, која вуче неку грану. Преко потока, с једне да другу страну, праћени одјецима, укрстисмо још неколико речи, па одох даље. Оријентир ми је огромно, највеће и најстарије у атару села, - Бердинско миро, ‘на Дел’. А одатле, другим правцем, - повратак ка селу.

‘Од миро’ и некадашњих Манаилових кућа, преко Кренче, на Остри камен водио је колски пут. Њиме се превозило грожђе, воће, довозиле се из села каце, плави камен за прскање винограда, кошеви. А лево и десно - виноград до винограда, ‘лозје до лозје’, велике крошње стабала трешања, крушака, ораха, бресака, оскоруша.

Избледело сећање помаже ми, ипак, да се држим правца тог пута, којег више нема. Као што нема ни винограда. И, наилазим на Кренчу... Који Бабинокалац не зна за тај кладенац!? Ко није пио његову воду од које трну зуби!? Мило ми је што га видим и разочаран сам његовим изгледом. Фотографишем га.

Од Кренче ка Остом камену пут је на јаком успону. А поред тог пута треба да буде крст-оброк Светом мученику Трифуну – заштитнику винограда и виноградара - главна мета мог обиласка Гајбуце.

Још у турско време, на овом потесу је расло неколико стабала дуња, па је и место добило назив – Дуње.

Пролазио сам поред крста пре педесет година и не сећам се више његовог конкретног облика; у сенци сећања видим га као налик на неке, некад касније виђене крстове.

Оно што видим пред собом почиње да ме забрињава. Пута нема, винограда нема, штрче суве гране трешања и брескава. Понегде нагазим сасушени чокот, али чешће наилазим на зелене, сабљасте бокоре перунике, које ми зовемо руже. По њима разазнајем да нисам на путу, већ у некадашњем винограду. Шибљак, трње, шипак, црнотрница.

‘Да ли ћу наћи крст?’ – питам се у овом тешко пролазном шипражју.

Успињем се полако и цик-цак кретањем претражујем, завирујем у жбуње. Наравно, не може се без спотицања и огреботина. Али мене више мучи стрепња да ћу, можда, отићи одавде необављена посла. Већ сам на пола пута; ено, извирује већ Остри камен, а Светог Труфуна нема, па нема.

И одједном, као да ме огреја сунце, на дохват руке, – крст. Јесте, то је Свети Труфун. Обрадован, ја скидох качкет, дубоко се поклоних и рекох:

‘Добар дан, добар дан, Свети Трифуне!’

Добро место су му изабрали наши стари. Са узвишице, код Станчиних винограда, окренут ка западу, Свети мученик Трифун је имао савршен преглед својих винограда. Поглед му је ишао и далеко преко

Нишаве, на високи Шљивовачки врх и Суву Планину, одакле могу да наиђу градоносни облаци.

Спуштам руку на његову крстасту главу и прекорно, са тугом, мрмљам у себи:

“Е, Свети Трифуне, ниси успео да сачуваш своје винограде. Све је пропало... А нису их чували ни они што су са тобом, уклесани до дна ове камене плоче.”

Два сата проведох у друштву Светог мученика Трифуна, покушавајући да разазнам имена људи на крсту. Прилазим ближе крсту, удаљавам се, стављам и скидам наочаре, мењам угао посматрања, пажљиво уклањам лишајеве са натписа. Опипавам урезана слова и радујем се кад откријем неко име, као кад слепац под прстима препозна нечије лице. Већину од тих дванаест људи, чија су имена овде уклесана, добро сам познавао. Деда Тодор Маринков, чика Тихомир Васиљков, бата Рада Митин и други. А никога од њих више нема.

Седим крај Светог Трифуна и пописујем људе са крста. Да их не поједу лишајеви и да их не избрише време. И мислим: Грешим ја, ипак. Није крив светац. Он је ту да одржава веру и наду да рад човеков неће бити узалудан, а не да штити од људи и њихових ћуди, оваквих или онаквих њихових намера.

Са том мишљу устајем и поново стављам руку на крст - у знак извињења и растанка.

Милева

Седим овде на некакав дубар и чекам аутобус да се врнем у Паланку. Гледам там преко пут, где је спомен, па ми одлута глава и почé да се сасечам.

Ја сам имал пет-шес’ године кад је била окупација, али се доста сечам како је било. Наша, Вучинска кућа, беше овде, на Стубол, значи, уз сам паланачки друм. Ене ју, још стоју. Празна је има веч пола век, б’ш како и млође друђе куће у Бабин Кал. Има с’г повише куће у селó него љуђи. Али, тегáј, кад беше окупација, имало је у селó више од шес’стотин човека.

Чим дошлú Немци, четреспрве, поделили државу и селó остало на границу. Само село је већином у Србију, али много имања и десетину куће – у Бугарску. Еј, у Бугарску!?

Овде, на Стубол, нема ни двеста метара од нашу кућу, беше наша караула, с граничари. У ствари, прво су граничари били доле, у две-три Станчине куће, њи двајестину, али брзо направíше од камен и јаку грађу голему караулу, там где је с’г школа. Посекоше убаву шибу онам изнад Маљину падíну и камен довлачíше из Странае. И све је тој било под кулук. Под морáње. Па доведоше још двајестину граничари - недићевци, па ји је било около четерес. Ја сам се много шуња́л и мува́л около мајстори док су правíли караулу-ту, а и после. Дечја посла.

Е, а она́м, на Бабину главу, беше, пак, бугарска караула.

Моју́ су има́ли неко́лко њиве и ливаде, и браништа, там, преко границу, у Смаковску реку, па је мора́ло там да се иде за орање, копање, кошече́ње траву, жетву... Често су води́ли и мене и ја се сечам да су нас там, у Локу, зауставља́лу бугарс́и граничари. Прегледа́ли шта носимо и тражи́ли да се покажу не́ћи папири, ко́је смо звали двувласнице.

Нећу́ наши сељаци су преоди́ли границу и кришом, ночу. Там, к'м Орљу, Смакову, па и до Пирот. Нешто се преоди́ло због шверц, нешто да се набави оној што не́је имало код нас. Па, тека́ двојицу бе́јоше Бугари убили, доле по ровине.

Е, брзо по тој, појави́ше се и партизани. Имали су базу горе у Зелени вр', па су додили у село да траже и сбирају храну. И они су кришом преоди́ли границу, б'ш преко наш атар, па се често пуца́ло и у село и около њега. У Јасен, испод Бабину главу, причајоше да је остал један рањен партизан и граничари од Стубол кренули да га увате. А он имал бомбу и разне́л се кад су му приодили. Причајоше да су од шрапне́ли рањени и двојица граничара.

Ја се, пак, највише сечам кад једну нощ, у пролет тој беше, поче да грмí, да пуца, тутњи. Пробудило се и дигло се на но́ђе читаво село́. Чула се пуцња́ва, експлодирају бомбе, чу́је се ока́ње, команде: "Стој, стој!", "Држи га!", "Предај се!" Чу́јем, постари љу́ђе причају: "Партизани нападају на караулу." Ме́цу партизани су били и тројица из село: Веља Бајеж, Сента Антић, Вука Маринков.

После неко време рекоше да се граничари-недићевци повлаче изме́ду куће на Љубу, Миту и на Перу Станчинога, па покрај чешму́, па на Пажар, там где су били Бугари, да се склоне код њи.

Била је тој јака борба. Рекоше да су недићевци имали четворицу ко́ји су убијени, а неко́лко је рањено. Од партизани је поћину́л само један и тој б'ш наш Бабинокалац, Сента Антић, а њега су ујутро пронашли недићевци, ене́ там, доле, у Маљину падину.

Рано у тој јутро из Паланку је у Бабин Кал стигал читав срески одред недићевци и село је било блокирано. На место где је била борба, с ону страну друм, где је с'г спомен и они́ја големí борови, доведни су сви становници из село. Дове́ли су и Милеву Антић, ма́јку Сентину, што је бил убијен.

Там отидо́ше и сви мо́ји из дом, а мене несу пуштали да идем.

"Ти, Саво, седи дом и немој да излазиш из собу докле се ми не врнемо!" Тека ми запрети́ше. А ја сам само гледал кроз прозор јер тој не́је било далеко. Али после се од тој много причало и овак и онак. Ја сам запамти́л како је моја стринка Јевруна казува́ла:

"Сабра́ше ни ујутро рано на Стубал. А там гужва некаква́, наокување. Туј и недићевци и неко́л'ко́ Бугарина. Љу́ђи се зби́рају. Пред караулу, на неку́ поња́ву, на́зем - Сента, она́к си у сеља́чку премéну. Недићевци пита́ју

сељаци: “Коју је овој човек?” Сви ћуте. Вртé сас главе..., слéгају с рамена... Пројдé малко време, ‘те ти воде Сентину мáтер, Милéву. Она се погрбила, бледá, белá какó крпа. Стегла се. Питу́је ју нећу од т́ја из Паланку: “Тој ли је твој син?” Она се скаменíла, стисну́ла ўснице, врту́ с главу и велу́: “Нејé, тој нејé мој син. Не позна́вам га коју је.”

Оно да ли вој је л’ко текá да прича? Ал’ текá је морáло. Текá ју љуђе научíли: “Ни за живу главу, Милево, немóј да казу́јеш да је твој син. Има сви да ви побíју. И тебе и децу и целу кућу. Има да ви начисто затру. И селóво има да попáле. Него, стегни срце и не казуј.” Би туј још испитува́ње, ока́ње, псова́ње, претéње... Два ли, три ли сата, па почéше да презíвају и одвајају љуђи. После мнођи откарáше у Паланку.”

Текá је стринка причáла.

Е, тој што је билó тегáј остало је у памет на сви сељани све до данашњи д’н. Тој се дуго после рат препричавало и највише се помиња́ла Милева, која је истрпела најголему муку и жалос’, кад је пред мртво тело од рођено детé, одрицала да је то њојан син.

После рат подигнут је онíја спомен што стоји там. И борови посади́мо. Ене́ ји, колко су израсли. И ограду постави́мо. Само да направимо и наместимо две-три клупе и има да буде парк. Може да се каже и – спомен парк. А спомен је убав и чврст. Стоју́ већ педесé године. Тој је спомен на туј борбу што се водила у туј ноч, а и на Сенту што туј пођину, такорећи на кућни праг. То је уписано и на спомен. Само нигде нејé записано како је било на туј јадну матер и каквó је претрпéла Милева у тој немирно време. Само се ми сечамо који смо још живи.

Погибија породице Митиних.

Једног поподнева те јесени, 1944. године, у селу се зачу нека потмула бука. У први мах помислисмо да су то авиони који су, током лета, високо, у великим формацијама, често прелетали изнад села, а ми деца их пребројавали и спорили се око тога колико их је било. Причало се да су то савезнички авиони, који су летели ка Румунији ради бомбардовања нафтних поља и постројења, што су користили Немци. Међутим, авиона није било, а бука постаје све јача и ми већ разазнајемо да она не долази са неба већ из правца Буцака. Убрзо отуда, преко Бабине главе, дође до нас и проломи се снажно брујање мотора и ми, упртих очију ка одреску друма на овом узвишењу, уместо авиона почесмо да бројимо возила која су се спуштала ка селу. Напред су ишли мотициклисти на троколицама, па друга возила, топови, опрема. Кроз село се пронесе вест: “Немци! Немци!” а њихова возила су већ залазила у дворишта појединих кућа, у шљиваре, размештали се. Немачки војници су доносили сламу и сено из сеоских плевњи и са стогова, подизали шаторе, развлачили каблове за везу, укопавали се и утврђивали.

Тек много касније сазнали смо да су то били делови једног батаљона злогласног пука “Брандербург” 4. брдске дивизије. Они су, у северобелопаланачком крају, након расула квислиншких снага, четника и недићеваца, запосели демаркациону линију која је делила бугарску од немачке окупационе зоне, па се тако село нашло на линији фронта.

Читав месец дана Немци су држали положаје код Бабиног Кала и Гламе. Много људи избегло је у планину и Горњи Рињ, да не би страдали од бомбардовања немачких положаја у селу. Али повремено се долазило у село да се обиђу куће и прибере нешто од летине.

Јединице 2. бугарске армије, којима је наређено да наступају од Базовика и Орље, дуго су тапкале у месту. Они су данима артиљеријском ватром тукли немачке положаје у селу. Често су неконтролисано дејствовали по местима у којима уопште није било Немаца, од чега су страдали недужни сељаци. Због бомбардовања, људи су се склањали у подруме које су ојачавали да би се што боље заштитили. Неки људи су се склањали код родбине у Долњи крај, пошто је тај део села био мање изложен артиљеријској ватри.

Тако су са једне и са друге стране више дана грували топови и село се нашло између две ватре. Наша породица је ноћи проводили у једном комшијском подруму којег је његов власник, деда Мита, звани “каплар-солунац”, ојачао дебелим зидом од наслаганих цигала. Остале су у сећању непроспаване ноћи у једном углу тог подрума. Ноћи пуне страха. У подруму се чуло када негде тамо, из села Орља, груне топ и тада срце као да се прене, затрепери и почне да замире. Чује се и прати оно хукаво фијукање гранате које се све више појачава. Ми бисмо га сутрадан звиждањем имитирали. Знало се да ће сваког тренутка да негде груне страшна експлозија, можда баш у ову кућу, у овај подрум. Срце као да се зауставља у стрепњи: сад ће на нас, сад ће на нас; грчи се и стиска, па онда тресак, јека, подрхтавање земље, зашкрипи нека греда, зазвоне негде горе прозорска стакла. Ми, деца, савијали смо се као кучићи испод покривача у мајчине скуте, а она нас је једном руком притискала уза се, да нас заштити, а другом се крстила и шапутала: “Сачувај нас, господе, сачувај ми децу... Пренеси га, боже, там’ преко планине, преко ровине, у пустињу...”

У подруму тама, у души страх.

Преко дана, у време затишја, опрезно се излазило у двориште. Остали су у сећању левкови од граната, оборене воћке. Из једног великог левка вири корење исчупане из земље јабуке коју сам највише волео. Сузе се нису могле зауставити.

Деда Мита стално упозорава: “Чим отуд чујеш: Гру-у-у! Гру-у-у! – бежи у подрум!”

Па и поред свег опреза, у току ових дејстава, Бабин Кал је имао доста жртава. Шесторо људи је убијено или умрло од последица бомбардовања, а

више лица је рањено, од којих је један остао тешки инвалид. Страдала је и стока, а нанете су и друге врсте штета на објектима у селу.

У току једног бомбардовања догодила се тешка трагедија која је потресла цело село. Кућа Јованке Петровић и Димитрија Цветковића била је на месту Гламџи дел, на улазу у село из правца Беле Паланке, одмах изнад друма. Тај део села се врло добро осматрао са бугарских положаја из рејона Орљанског камена, а пошто су се Немци тим путем кретали и снабдевали, често је био на мети артиљерије. Зато је породица Јованке и Димитрија неко време била “у Џуринци”, у потоку, и тамо се склањала од бомбардовања. Када су после извесног времена стекли утисак да бомбардовање престаје, вратили су се својој кући, а ради сигурности боравили су, ипак, у подруму. Било их је петоро: отац, мајка и троје деце. У то време са њима је била још и четворочлана породица Ђорђа Пенића. Укупно – деветоро. Кад су били за ручком, око трпезе, чули су се пуцњеви “од Орљу”. Гранате су почеле да експлодирају у близини куће и сви су поскакали од трпезе. Када је једна топовска граната експлодирала уз саму кућу и неколико парчади улетело у подрум, отац Димитрије је повикао: “Беж’те одо́вде, че ни побі́ју!” Он је први потрчао из подрума, а за њим Јованка са две девојчице: Душку је носила у једној руци, а Мирјану водила другом руком. Са њима је излетела и тринаесогодишња ћерка, Радмила. Требало је да пређу у други подрум где је било сигурније.

У моменту када се Радмила нашла у дворишту, - испред подрума, у непосредној близини пала је једна граната, која није одмах експлодирала, већ се након пада котрљала и она је трчећи налетела на њу, оклизнула се и пала. Скоро у истом тренутку граната је експлодирала. Радмила се сећа да ју је неко дрмао, она је устала и ошамућена потрчала даље, а онда је поред ње експлодирала још једна граната и она је пала онесвешћена - по други пут. У исто време њена мајка, Јованка, видела је да јој је пао муж и девојчица коју је водила, а осетила је да јој је и мала Душка клонула на руци. Закукала је и почела да нариче...Закукала је и супруга Ђорђа Пенића, Тала...Радмила је устала, уплашена и контузована потрчала и бежала преко друма низ дел, даље од експлозија.

Утом је артиљеријска ватра престала. На место трагедије први су притрчали Василије Митић, Божана Митић, а затим још неки од комшија, који су се затекли у близини и који су чули Јованкин и Талин лелек. Убрзо је цело село сазнало каква се несрећа догодила. Отац породице, Димитрије, остао је на месту мртав. Два-три шрапнела покосили су малу Мирјану коју је мајка водила за руку. Од једног парчета гранате, у мајчином наручју, настрадала је четворогодишња Душка. И, за дивно чудо, мајка Јованка није имала ни једну огреботину. Радмила је и поред две контузије такође остала неповређена. А у породици Пенића - слична трагедија, настрадале су им две петогодишње девојчице, Добрила и Јагода.

Не памти се да је у селу у једном дану настрадало толико људи. Тога дана настрадала је и Минчић Јелена, која је најпре била рањена, али је после извесног времена подлегла ранама и умрла. Током бомбардовања рањено је и неколико људи (Зарко и Марко Џурџин).

Само десетак дана после ове трагедије белопаланачки крај ослобођен је од Немаца.

Ево ти твоја комуњарска застава

Крајем августа четрдесет прве, након завршетка школе ученика у привреди, у Мирановац се вратио Страта Николић. По задатку Партије, као скојевац, требало је да ради на сузбијању четничке пропаганде и окупљању омладине на линији Народноослободилачке борбе. Убрзо је у селу формирана омладинска и скојевска организација у којима је он био и секретар, а такође и партизанска десетина у којој је био десетар. Из Беле Паланке преузимао је партијски пропагандни материјал, растурао га, радио на његовом проучавању, радио на писању парола, а такође је прикупљао податке о бројном стању граничарске посаде у Мирановачкој Кули, о њиховом наоружању, моралу и распореду по кућама у којима су били смештени. Пратило се и кретање бугарске граничне посаде с друге стране демаркационе линије, која је пролазила кроз атар села.

Таква делатност није могла дуго остати непримећена. Када је у јуну четрдесет друге, на Видовдан, кренула бугарска казнена експедиција, Страта је пустио краве на пашу, покушавајући да се тако са њима извуче из села. Међутим, препознао га је један циганчић и показао га Бугарима, који су га ухапсили. Један крупни федфебел ухватио га је за косу и почео да га душмански туче, говорећи да ће сада да наплати за погибију свога деде у балканском рату 1913. године. Пошто се Страта онесвестио, полили су га водом, а нешто касније преузео га је неки попоручник за кога се знало да је крволук и да је убио неколико недужних људи. Он га је крвнички претукао мотком тако да је једва остао жив и месец дана је остао везан за постељу.

О томе шта је даље преживљавао овај сарадник партизана причао је:

“Још се нисам био ни опоравио од батина које сам добио од Бугара, на Видовдан, кад ме у јулу, у Мирановцу, ухапсише наши жандарми. То је било на почетку Аћимовићеве офанзиве. Сваког дана су доводили људе из околних села. Прво доведоше Јована Нешића из Гламе. Ја му некако у пролазу шапнем да га не познајем. Из Козје видим Тозу Петковића, Игњатовића из Пајежа, Момира Петровића из Витановца... Њега су много тукли. А и мене је један жандарм толико батинао да сам се онесвестио.

После пар дана жандарми нас спроводе за Паланку. На Бабиној глави застанемо на одмор, кад у близини одјекну експлозија. Спроводници се узмуваше и притераше нас уз шанац са упртим пушкама. После се чуло

да се неко убио бомбом. А тек касније сам сазнао да се радило о партизану, политичком комесару друге чете Сврљишко-нишавског партизанског одреда, Добривоју Каратајевићу. Рањен, није хтео да падне у руке недићевцима који су прилазили да га ухвате.

Две-три ноћи проведосмо у Паланци, у затвору - у згради гимназије. Видим, међу нама један бркајлија, не знам га, а он све прича, прича: “Каква нас судбина задеси, ал’ не кајем се што сам партизан има да се извучемо некако ил’ че наши да нас извуку, шта ти мислиш...?” И све тако... Нешто ми је говорило да му не верујем и само кажем да ја нисам ништа учинио и не знам зашто су ме довели овде... После сам чуо да је то био убачени провокатор...

Онда у Ниш – у специјалну полицију. Ту се појавио неки Растко, четник Косте Пећанца, који је знао све Козјанце што су били ту и заузме се за њих: “Ове људе ја знам, из Козје су – све су поштени домаћини.” И њих пусте, тако да смо преполовљени. Онда у касарну “Шеснаести пук”, код железничке станице, па после у логор, на Црвени Крст. Сећам се да је тамо био и Вита Величковић из Пајежа. А учитељ Спира из Дивљане, који је био са нама, нашао снаге и смелости да нам држи предавање како да се држимо пред полицијом: да ништа не признајемо и да никог не оптужујемо.

Наслушали смо се јаукања и нагледали мука... Не знаш кад је ноћ, кад је дан. Увече бијемо вашке – изедоше нас. Сваке ноћи лиферују затворенике на Бубањ, на стрељање. Једне ноћи изведоше неког попа. Вуку га по ходнику а он виче: “Држ’те се, другови, држ’те се чврсто!” И не чусмо га више... И данас се стресем кад се сетим како износе једну полуголу жену (после смо чули да је била учитељица) којој су гвозденим полугама биле изломљене ноге испод колена и само се патрљци држе на кожи и висе, преламају се и вуку по поду ходника...

И мене су два пута страшно претукли, и то увек ноћу. За мене је било ново то што су нас овде свлачили до гола, привезивали и голе тукли до бесвести. Знам да су ми у уста гурали некакву црвену крпетину и говорили: “Ево ти твоја комуњарска застава!”

После четри месеца извуче ме брат од стрица пошто је подмићивао кога је требало у КП дому, где сам био пребачен. “

Последња учитељица у Глами

Од отварања школе у селу – пре сто година - Глама се је увек сматрала као релативно повољно место за учитеље. Није сувише удаљена од среског центра- Беле Паланке, имала је прописну школску зграду са довољно просторија за учитеље, велико школско двориште, развијен задужни покрет у селу и одговорну општинску власт. Услови за рад су били добри, па је једна од мера просветних власти тридесетих година било и упозорење појединим учитељима да могу бити премештени из Гламе.

Перса Јовановић, са непуних 20 година, право из Учитељске школе – дошла је у Гламу, на своје прво службовање. Сећа се тога као да је било јуче.

- У септембру месецу је почетак школске године, зри воће, поврће, почињу бербе грожђа. У Глами је у то време свака кућа имала свој виноград. Деца ми доносе грожђе, јабуке, брескве. А ја сам, пак, из учитељске школе донела на своју службу и једно од упутстава, да од ученика и њихових родитеља не смем примати никакве поклоне... И ја лепо кажем: “Хвала децо, али ја то не могу да примим и реците родитељима да ми не шаљу...” Већ сутрадан ме сусреће млекар Вича и каже ми: “Учитељице, ако још једном вратите грожђе које вам деца донесу има да одете из наше Гламе за недељу дана...Ја вам то гарантујем...Ми вам то шаљемо из поштовања... – да знате.”

Нисам отишла из села ни током те недеље, ни после године, две и три. Брзо сам нашла са људима заједнички језик. Са људима смо били као једна душа. Видела сам да су то дивни људи – мудре, бистре, паметне и чисте сељачке душе. И веома пажљиви и поштени људи.

Беше то време када је село баш добило струју, а ја сам купила један од првих телевизора. Готово сваке вечери код нас у школи је било 7-8 људи да се погледа телевизијски дневник, да се поприча, распита о деци.

Једног лета, док смо ми били на одмору, десило се једном младићу, који се тек замомчио и касно дошао са седенће, да га строги отац није пустио у кућу. Он је дошао у школу, отворио врата и преноћио у нашем стану. Ми никад нисмо бог зна како закључавали наше стамбене просторије у школи и никада нам ништа није фалило. Нисмо ништа приметили необично ни овога пута када смо се вратили са одмора. Отприлике месец дана касније, младић је дошао у школу, и, снебивајући се и црвенећи, испричао нам шта је било. “Само сам гледао телевизију и преноћио” – рекао је извињавајући се.

Провела сам осам година у гламској школи. И радила са сва четири разреда. Велико школско двориште, воћњак, висинско место, свежина...Био је то рај за мене. Све најлепше што ми се десило у животу било је у Глами. И деца су ми тамо расла ...Тамо ми је било најлепше... Ласкало ми је и то што је, како сам сазнала, из овог села, и баш из ове школе, потекло десетак исто таквих просветних радника као што сам и ја.

А отишла сам напрасно... Одједном!

Тек што је почела школска година, септембра – идеш! Никакав родитељски састанак, никакво објашњење...Само: “Преостала деца ће ићи у суседну, бабинокалску школу.”

Из године у годину број ученика се смањивао – јесте. На почетку, 1966. године, када сам дошла у Гламу, било је 28 ђака, а при затварању школе, 1974. – 9. Али их је у суседним школама било и мање, па школе нису затваране...

Била сам јако повређена. Мучило ме је предосећање да је у питању била нека некоректна комбинаторика просветних власти, а можда и мојих колега по струци. Била сам веома емотивно везана за ово село, његове људе и децу и нисам могла да се смирим. Нисам могла да изађем из школске зграде. Неколико пута сам се враћала у своју собу, бацала се на кревет и плакала... У глави су ми се мутиле разне слутње, нејасна осећања. Негде у дубини душе тињала је и тиха бол што нисам осетила да су родитељи сувише узнемирени због мог одласка, те да сам можда и ја негде и у нечему грешила. Све се то узбуркало у мени, а ја нисам имала правог одговора који би ме умирио.

При одласку, иза кола која су возила наше ствари, пролазила сам кроз Доњу Гламу. И кад ме сусрео чика Видојко и питао: "Идеш ли си, сине?" – почела сам: "Идем, чика, Ви...", али не доврших реч, ... нисам више могла да суздржим сузе и нисам могла више да говорим - брзнула сам у плач, и расплакала сам се као мало дете. Жене, које се ту нађоше, нису могле да ме умире, па сам тако отишла путем – ридајући.

Тридесетак година је већ прошло, а ја се ниједном нисам вратила у село. Не смем да одем, не усуђујем да навратим у село, да свратим у Гламу... Знам да ћу да се потресем... Кад пролазимо путем за Буцак, ја не могу да се окренем према школи, бојим се да угледам њен кров, беле зидове, ред прозора... Бојим се да се не потресем од успомена, да се не расплачем, јер знам да дуго нећу моћи да се смирим... јако ми је жао...

И данас, када с времена на време до мене дођу неке вести о Глами, када сам, на пример, чула да се провалио кров школе, и кад сам сазнала од људи да у школским учионицама пладнују овце, ја нисам могла да суздржим сузе; по два три дана не могу да се смирим... Сувише емотивно сам везана за Гламу и не могу да прежалим напуштање те школе и тог места. Заиста, све најлепше што ми се десило у животу било је у Глами, па ми је, ваљда, отуда напуштање овог села било једно од најгорих ствари које су ме снашле у животу.

Било како било, после 64 године, са одласком Персе Јовановић, угасила се гламска школа да се никада више у њој не огласи школско звоно и не чује жагор деце и њихов смех. И стара, стогодишња школска зграда као да тугује, пати и полако умире

Упрегао сам се у двоја кола и вукао тридесет година

Више десетина, па и стотине Гламаца отишло је за послом из села и заувек га напустило. Ретки су такви људи међу њима који су хтели и успели да споје и одрже запослење у граду и пољопривреду и живот на селу. Један од ретких, ако не и једини, је – Андра Ђорђевић из Доње Гламе. Фамилија – Нејинци-Гајбуцанци.

Шездесетих, седмдесетих и осмдесетих година штампa је широко и често писала о радницима “’на точковима”, о људимa са једном ногом у граду, другом у селу, о више стотина људи из белопаланачких сеоских насеља који су свакодневно путовали возом или аутобусом на посао у Ниш и Пирот, и враћали се натраг. Али, једно је бити радник у граду онима из приградских села – три, пет, па и десет километара удаљених од града и посла, а сасвим друго ако је то растојање далеко веће, при чему се поред путовања возом још и пешачи десетак километара до села.

Радити у граду удаљеном педесет километара од села и то скоро тридесет година – скоро читавог радног века, и у томе успешно истрајати, - то су заиста ретки изузеци. Андра је управо такав изузетак. Никад није напуштао село, ни пољопривреду. У таквим условима је догурао до пензије и данас са супругом Јаворком живи у Глами, у породичној кући сређеној као у граду, са водом, струјом у њој, комплетном белом техником, телевизором, фиксним и мобилним телефоном.

А почело је - 1969. године.

-Направим кућу у Ниш и запослим се у Железничку амбуланту. Прво као курир, а затим као помоћник благајника. И жена се запослила. А у селу остарели отац и мајка. Па мати умре и отац остаде сам. Нисам ни помишљао да напустим оца и нашу породичну кућу. Притегао сам каиш и решио да одржим и једно и друго. Решио сам: има да се упрегнем и да вучем двоја кола, па како ми буде... Дабоме да није лако. Али тако сам решио. Ако није сваки дан, онда сигурно сваки други дан – ја из Ниша у Гламу. Али врло често, посебно лети, у сезони пољских радова: сваки дан у Ниш, и сваки дан у Гламу. Субота и недеља – само Глама. Глама је за мене била и викенд и летовање, и море...

-Некако баш у то време прође кроз Гламу асфалтни пут, а онда и аутобус – прва аутобуска линија. Аутобус је ноћио у Пајезу и сваког дана у 4 сата ујутро кретао за Паланку. И ја сам устајао у 4 сата и док аутобус стигне до Гламе, ја од куће прећем овај наш поток, па узбрдо на друм, на аутобуску станицу. Петнаестак минута вожње и ево ме на железничку станицу. У десет до пет локални воз из Паланке иде за Ниш. Локал, ко локал, десет пута се зауставља, па Сићевачка клисура, тунели - клацка сат и по, али ја таман на време стигнем на посао, до пола осам.

-Али из Ниша је било много теже. Уморан после рада, или неког ноћног дежурства, а чека ме пољски рад у селу. Чим уђем у воз тражим неки ћошак, свалим се и спавам. Замолим кондуктера да ме пробуди. Зна он мене. Али дешавало се да преспавам Паланку. Онда сиђем у Чифлик, па пешке преко Љубатовице и Гајбуце у село. Некад и плански идем на Чифлик, па у Гајбуцу, где ми, Нејинци, имамо доста имања. Током поподнева до вечери урадим неки посао, па у село. На пример, за једно поподне сакупим једна кола сена и превезем кући. Или, пак, са воза из Паланке запуцам пешке

преко Дола у Влашки дол, где нам је била појата, шума и ливаде и за то поподне припремим дрва за једна кола и у мрак дођем кући у Гламу. А у кући ме, пак, чекају друге обавезе: 4 краве, 25 оваца, свиње, кокошке... Да се краве и овце помузу, да се нахране, да се очисти штала – скоро до поноћи. Отац и мајка са својих осамдесет и кусур година не могу све то сами.

- После неколико година купим мотор. Био је то онај словеначи, Томосов - “Колибри” – 50 кубика. Онда је било лакше. Мотором до Паланке, оставим га код пријатеља близу рампе, па на воз. Кад из Ниша стигнем у Паланку узимам мотор па у Гламу. Двадесет минута, пола сата – не више.

-И тако, година за годином... Годианама!

-Био је то напор, којег ја тада, као млад човек, нисам био ни свестан у потпуности. А било је у свему томе и много ризика и то и по здравље и по живот. Од преморености, од преоптерећења, од поспаности, од журбе, од падова са мотора... А падао сам више пута. Ал’, ето, чувао ме бог. И, хвала му, - сачувао ме досад.

-Како сам све то успевао?

-Мислиш да сам забушавао, бежао са посла, измишљао боловања? Не! Често сам замењивао другаре на дежурству – ноћу, да би следећи дан искористио да дођем у Гламу, на њиву. Никада није било да одсуствујем – онако! Не. Него – ја тебе заменим и одрадим ноћно дежурство данас, или идем на терен да исплатим раднике уместо тебе, а ти мене замениш тај и тај дан – имам вршу у Глами. И тако...

-Знаш, беше то време самоуправљања... Било је другарство и разумевање. Славио се Осми март - Дан жена, славио се Први мај, Дан републике – 29. новембра, па испраћаји у пензију... Колектив је био добар, јединствен... Код тих прослава ја сам увек био у комисији за набавке. Сакупимо новац и организујемо свечаност. Каранфили за жене, неки поклончићи... и то... А од мене лично у тим приликама увек је било два-три кила сира и флаша ракије. А сир овчији, преврео – гламски... Сви га хвале – прва лига! И ракија: гламска шљива – препеченица – ко гром! Поштено речено, и ту сам добијао неке поене, да кажемо, бенефиције. Знаш, кад се ради о разумевању – кад се ради о неком слободном дану, о некој замени и тако... Наравно, све ја то одрадим – поштено! Нема забушавања. Сачувај боже! И оно што су код мене на послу највише ценили јесте оно: нема - не може! Све може! Све има да решимо! Нема проблема!

Иако данас има проблема са ногама, и сада је Андру тешко затећи код коће. Његова супруга, Јаворка, каже: “Ако хоћеш да га нађеш код куће, дођи кад је киша или неко лоше време. Тад не може у поље.”

А у пољу, шљивару, винограду, на ливади, Андра је увек са коњем. У ствари, то је кобила Милка. А ту је и куче. Док Андра ради у пољу, Милка пасе негде у близини. А у близини кобиле лежи један сивкасти, чупави псић, будан стражар и веран чувар, звани – Жућа. Чим види да се неко

непознат приближава кобили, псић се жестоко љути, залеће се и сиктавим лајем и искеженим зубима даје до знања да се поред њега не може доћи до кобиле.

- Веома јој је привржен, стално је уз њу, па, иако има своју кућицу, и ноћу се некако прокраде у шталу да буде поред кобиле,” – објашњава Андра. И додаје:

- Знаш, Нејинци никад нису били без коња. Коњ је заиста велики пријатељ човека. Ја сам се више пута уверио у то. Мени је једном приликом и живот спасио када ме је тешко повређеног донео из планине у село. Мој прадеда Јованча имао је по десетак коња., а ја, ето, сада чувам, вероватно, последњег коња у Глами.”

Нек’ дојду!

Влајко Нејин - Гајбуца имао је петоро деце: два сина и три ћерке. Важио је Влајко у селу за имућног, веома озбиљног и паметног човека. Држао је до старих патријархалних обичаја. Поред осталог, много је водио рачуна где ће да уда своје ћерке, с ким ће да се опријатељи, и дуго би се распитивао какво је имовно, здравствено и друго стање евентуалног пријатеља и његове деце.

Стасала је за удају и његова најмлађа ћерка – Бранка, а у њу се загледао Влатко Дилберов. Симпатије младих су биле обостране. Међутим, када је Влајко сазнао да Дилберовци хоће да просе његову ћерку – није хтео ни да чује за то. Неки од Дилбероваца у то време нису најбоље имовно стајали. Влајко је то добро знао и одмах одбрусио: “Не дам, бре, ћерку у Дилберовци...Па, они, бре, веч за светог Николу немају жито за леб... Јок, тој не може!”

Млади су били загрејани једно за друго, али у то време се још увек тешко прелазило преко очеве воље.

И Влатко, иначе свирач-хармоникаш у сеоској групи, пожали се свом старијем колеги-свирачу – Десимиру.

Десимир Ђорђевић је био дугогодишњи гламски свирач-кларинетиста и вођа сеоских свирача. Један од познатијих из више генерација познатих гламских свирача. Често је био пред народом и са народом, забављао га не само свирком него и разним доскочицама. Уживао је глас разборитог, угледног и занимљивог човека.

-Не знам, бре, Деско, шта да радим, шта ти мислиш?- вајкао се Влатко.

Десимир је поћутао неко време и промрмљо:

-Бога ли му његовог, тежак је Влајко за те ствари... Тврд...”

Поћута још неко време па настави:

-Него, не брини ти, препусти то мени...Мора да смислимо нешто. Има да средимо ту ствар, веруј ми!”

Десимир је дуго вребао zgodну прилику да се као случајно насамом сретне са Влајком. Прилика му се, ипак, указала - срели су се баш испод Игришта, између два села. После уобичајених поздрава и разглабања о пословима, Десимир застане у разговору, осврну се лево и десно, па ће као у поверењу:

-Него, бата-Влајко, 'очу нешто важно да ти кажем, а не знам како чу..."

- Бага, па причај српци – ваља да чу те разумем. У чему је ствар?"

Десимир се опет осврте на једну и другу страну и, снебивајући се, настави:

-Ма, знаш, мало је незгодно да причам, али деца-ва наша-ва, бре, добре забрљала ствар, направили голему глупост."

Влајко се још више уозбиљи, оштро се загледа у Десимира и пита га:

-Каква, бре, деца, какве брљотине!?"

– Па, Влатко, бре, и твоја Бранка, бога им детињег, знајеш ти данашњи млади... Младо, па блесаво ...не мисли тој шта че јутре да буде..."

Десимир је највише стрепио од овог момента. Хоће ли Влајко одмах да плане или ће наћи снаге да се прибере и остави му неки тренутак да би он кренуо у смиривање.

Тајац је трајао пар секунди, али Десимиру би довољно да настави:

-Затој рек' да прво видим с теб'... Ти си и родитељ и домаћин и много си преко главу претур'л, па да видимо шта да се ради...Ете, тој... Не знам шта друго да ти кажем..."

Влајко је гледао негде у страну, горе у Карловци, према Големом врху, сузио трепавице, а Десимир је мислио само о томе како да се продужи Влајково размишљање и бојажљиво мрмљао:

-Бем ли га, бре, ја несам паметан...Не знам..."

Влајко нагло окрете главу према њему и рече строго:

-Тој што знајеш више никоме да неси рек'л... и, дођи сутра одма' ујутро да видимо шта да се ради.", па се окрете и оде према својој кући.

Али жуљало је то Влајка и није могао да чека до јутра. Још исте вечери позвао је свог брата, дуго су насамом разговарали, а затим му је Влајко рекао: "Иди код Десимира и само му кажи две речи: Нек дојду! – и ни реч више!"

Већ следеће вечери стигли су просци у Влајкову кућу. Били су спремни и свирачи. Око поноћи огласили су да је Бранка испрошена.

Била је то богата и весела свадба, а млади су дуго и срећно живели.

СЕЋАЊЕ НА БЕЛУ ПАЛАНКУ КОЈЕ ВИШЕ НЕМА
(изводи из рукописа)

Колективизација (одузимање земље и стварање задруга)

Наша генерација (рођени 1948. године у Белој Паланци) је била сведок стварања Земљорадничких задруга (Зе Зе) присилним одузимањем земље: њива, винограда, воћњака, ливада и свега што је планирано да пређе у државно власништво. Одузета је и земља у власништву манастира Свети Димитрије, па су монаси тешко преживели тај период. То је колективизација и покушај имитације тадашњег СССР-а у коме су стварани колхози и совхози, „на велику радост дотадашњих власника земље“. Нема приватног власништва, све је државно. Сељаци су били кулаци и непријатељи социјализма, мада им је још давно књаз Милош Обреновић омогућио да постану власници земље, коју су им одузели турске аге и бегови. Колективизацијом је поништена после ратна парола: „Фабрике радницима, земља сељацима“. У нашем буквару за први разред основне школе код слова Њ, била је слика трактора како оре земљу. Писало је: „Њиве ору задружни трактори“. А то је било 1956. године. Трактор је био предратни, на точковима нису биле гуме, све је било од гвожђа, као тенковске гусенице.

Одузете су њиве у најплоднијим деловима белопаланачке котлине и ту је држава направила систем канала за наводњавање усева. Главни канал је почињао од манастира Свети Отац Никола код Сињца, где је долина најужа, а завршавао се на излазу из Беле Паланке. Од главног канала изграђени су бочни канали, тако да је најплодније земљиште било под каналима. Оформљена је Водна заједница и њени запослени су се бринули о функционисању канала. У Земљорадничку задругу почели су да пристижу трактори, комбајни, агрегати и цеви за наводњавање, изграђене су стаје за тов јунади, кошеви за складиштење житарица, велике парцеле су претворене у градине, где је гајено поврће. У Здругу су дошла неколико стручњака за повртарство, па је све рађено према знањима из тога доба. Сећам се Свете Градинара, татиног друга, веома доброг повртара. За воће је био задужен пољопривредни техничар Љуба Ракић. Питали смо се одакле су дошле паре за такав грандиозни подухват, јер сиромашна белопаланачка општина није имала пара за све то.

¹ е-мејл: kalac948@gmail.com

Ми Врбарци смо ишли да видмо како изгледају задружне њиве. Најближи су нам били Ђолови и Мођиле и ту смо видели њиве под кукурузом висине два и више метра. У канал је убачено црево, агрегати упумпавају воду у цеви са прскалицама, земља добро натопљена и тако до бербе кукуруза. „Моруза како шума“, говорили су људи који су дошли да виде како расте хибридни кукуруз. Дотле смо гајили бели кукуруз, са малим клиповима, тзв. цацорке, нико није наводњавао њиве, а клипови жутог кукуруза су били далеко већи. Ми смо са наше њиве у Драчју доносили кући неколико цакова цацорки, нема бре ни за качамак током једног месеца. Људи којима је одузета земља имали су обавезу да раде у задружним њивама онолико дана колико су раније радили на својим парцелама. После бербе добијали су отприлике ону количину рода колико су и раније добијали са својих њива. То је функционисало неко време, па су радове у пољу преузели радници задруге.

На одузетој земљи са леве и десне стране пута за Крменицу изнад Нове мале, припремљено је земљиште за сађење винове лозе, прави се огроман задружни виноград. Ни ту није било без проблема, јер су власници њива у Бојчиној бари, легали испред трактора, да онемогуће отимање њихових најплоднијих њива. Чини ми се да је било и смртних случајева, јер људи нису могли да преживе ту отимачину. Ми основношколци смо добили задатак да свако од нас донесе у школу по 30-40 кочића дужине 70 см да се пободу поред садница тек засађене винове лозе. Нас неколико врбарца понесосмо секире и тестере и одосмо на Јеремичин брег, јер тамо има бољих стабала разног дрвећа, него на Великом курилу. На Великом курилу је све посечено, остала су само танка стабла грабића, јер су паланачки цигани тамо секли дрво за огрев. Једино они нису куповали дрва од сељака из околних села, као сви Паланчани који немају своју шуму. Насекли смо довољно кочића и свако их сутра однесе у школу, чиме смо и ми дали свој допринос задругарству и колективизацији.

Задруга је добро радила поприлично година и сви су се дивили оним што је постизала, тамо је био најбољи кукуруз, пшеница и луцерка до појаса, приноси много већи него до тада. На парцелама са којих је пожњевено жито сејали су кукуруз, грашак и луцерку за силажу којом су хранили јунце и говеда и то стиже за месец-два, две жетве годишње. Исто је било на њивама под поврћем, једно се бере, друго се сади и тако до јесени. Захваљујући државном винограду и изградњи винског подрума, производња грозђа се драстично повећала у белопаланачкој општини. Били смо сведоци како сељаци из суседних виноградских села, довозе пуна кола грозђа, које се прерађује у вино и ракију. Удружени врбарци, новомалци, варошанци, прекорамци, поткалци и остали који су се затекли у чаршији тих дана, безуспешно су покушавали да зграбе који грозд из препуних кола. Јуришали смо са свих страна као осе, али су сељаци били немилосрдни, бранили су своју муку те су радили бичеви и мотке, па ти украден грозд преседне ако те ошине по телу.

Паланачке воденице

Воденице бајковите, мистичне, тајновите, старе, тамо се ништа не мења, све је исто као у стара времена. Још увек ту станују вампири, ђаволи, омаје, водењаци, виле, вилењаци, сотоњаци, санђаме, морије. Ништа се вековима није променило, ту су: брана, јаз, устава, витло, бука-буће, воденични камен, кош, чекетало, мучњак, кобила, запињача, ујам, хука воде и воденичног камена. Воденице су нас вековима храниле жито мељући и брашно дарујући. Ту су успомене на старински живот у коме је човек живео у складу са природом. Воденица, вода, камен и дрво! Док су одвојени ништа се узбудљиво не догађа. Тек када их вешта рука самоуког неимара обједини, настају права чуда, ремек дела народног неимарства. Већина њих се налазе у аутентичном, природном амбијенту, поред потока, мањих река, готово увек окружене веома лепом бујном природом, те су воденице одувек биле обавијене велом тајновитости. У воденицама се некада зрневље свих житарица: пшенице, јечма, ражи и кукуруза, уз препознатљиву буку воденичког камена до дубоко у ноћ, претварало у брашно највишег квалитета и свежине од ког се месио хлеб.

У Белој Паланци биле су следеће воденице: Бригадирова воденица у Врбарску малу, Циганска воденица у Горњу Циганску малу, Студенска воденица у Студенску малу, Видојкова воденица у Варошанску малу, Пеинска воденица у паланачко Ждрело и Трајкова воденица поред моста на Нишави. Наши стари су говорили да је пре катастрофалне поплаве маја 1939. године, када је вода поплавила и збрисала многе куће, а било је и људских жртава, у Ждрелу било више од 10 воденица, почевши од Три моста па до Видојкове воденице. Све оне су уништене током те поплаве и њихови власници их никада нису поново изградили.

Пеинска воденица на Коритњичкој реци

Студенска воденица на Врелској вади

Трајкова воденица поред Нишаве

Конопљиште

Изгледа да је у Паланци само Врбарска Мала имала Конопљиште, место где се искључиво гајила конопља или грснице. Било је ту шљивара, воћњака, градина, али је конопља најбоље успевала. Конопља је била висока и до два метра и густо засејана. Кроз засад конопље пролазила је узана стаза, па свако ко је намерио да ту прође током летњих дана, гушио се од испарења њених етарских уља. Ми врбарци смо настојали да брзо прођемо кроз тај густиш и изађемо на ваздух поред Мокранске реке или у делу Врбака где се налазе куће и воћњаци. Раније је свако домаћинство гајило конопљу, јер је корист од ње била вишеструка. Ми смо под конопљом имали једну овећу парцелу у нашем дворишту.

Конопља је сејана у пролеће, а брање је било крајем јула и почетком августа. Стабљике су везиване у снопове, који су слагани у купе и остављани неко време да се просуше. Стабло конопље се састоји од спољашне коре од које се добија влакно, и унутрашњег дрвенастог дела, који се зове пуздер. Стабла конопље мора да се размекшају како би се одвојила кора од пуздера. Зато су снопови потапани у плићаке у Нишави или у Мокранској реци, у тзв. топила. Ми смо нашу конопљу потапали у делу Мокранске реке изнад гробљанске каскаде. Снопови су покривани камењем да их већа вода не однесе. После неког времена стабљике омекшају, па се лика лако одваја од пуздера. Тада се снопови ваде и перу у води, тј. млате да се уклоне наслаге муља, речних пужића и алги. Снопом се удара о површину воде, а затим следи замах када се сноп пребаци преко главе. И тако док сноп не буде чист. У току млатења конопље, мајка кроз покисне, јер не може тако прецизно да удара о воду, а да се не накваси. Опрани снопови се ређају по земљи да се просуше. Конопља је сува и спремна за даљу обраду када се пуздер лако ломи. Да би се влакна одвојила од пуздера, приступало се трљању уз помоћ трлице, односно ломљењу дрвенастог дела у што ситније комаде („Владице, јела овам, чу те скршим како грсницу“), који опадају, а влакна остају у руци. Мајка је носила нашу конопљу код комшика Јоле и Ђике, којима је трлица била испред капије.

Следећа фаза је чешљање-влачење конопљиних вакана уз помоћ гребенца. Челични зубци гребенца разбијају конопљу-калчину у тања влакна, а делићи пуздера опадају. Омања гомила танких влакана без пуздера чини повесмо, које се причвршћује за кудељу или преслицу и врткањем уз помоћ вретена настаје кудељин конац. Он је служио као потка или за израду дебелих пртених поњава-црђе. („Гледај га бре какв је, прави пртењак“!). Жене су током предења конопље, морале често да квасе њена крута влакна пљувачком или да делиће пуздера одстрањују како би влакно било што тање и чистије. После тога следи врткање када се нити удвостручавају или утростручавају и од њих се прави клупче. Конац се потом намотава у

кануре уз помоћ мотовилке, направљене од рачвастог дрвета на једном крају и пречанке на другом („Мотовило у гору се вило дом не доодило“, „Гледј га па овија, удрвил се како мотовилка“).

Брање конопље (лево) и потапање снопова у топило (десно).

Трљање снопова грснице на трлици и чешљање влакана на гребенцима.

Извлачење кудељиног конца и прављење канура на мотовилку.

Ткање платна на разбоју

Старински разбој

Белопаланачки грнчари

У чаршији је било неколико грнчара (6-7), ја памтим само следеће: Љубу Грнчара, Грују Грнчара, Бору Грнчара (отац нашег другара Властимира Тирића Тире), комшију Радомира из Врбарску малу (отац Небојше Турчина и његовог старијег брата Живадина, нашег харамбаше). Испред њихових радњи, а такође у изложима и у целој радњи, налазе се њихове рукотворине: за држање, спремање, кување и печење јела (грне, ђувеч, шерпе, лонци, рукатће-котлајће, које служе за ношење хране или готових јела радницима који раде у пољу; тепсије, панице и паничће, тањире, поклопци за грнци). Посуде за воду, ракије, вина, сирћета, уља, кафе, чаја, млека, кајмака (крчази, стовне, бокали, балони, ћупови, ћупчићи за ћисело млеко, врчеви, кондире, чутуре, бардаци, ибрици, плџоске, чаше, чанци, зејтинлике, цезве, шоље, соларници, лончићи.

Врло лепо украшен свадбени кондир коришћен је за позивање сватова када се неко жени или удаје. Поред тога, били су украс у кући. Око грлића кондира се обавезно стави венац цвећа. Израђују и вазне, саксије, подметаче за саксије, пепеларе, појилице за живину, тегле. Ту су и касице прасице у којима деца чувају ситан новац и уче се да штеде. Од глине су правили посуде за верске обреде (кадилнице, чираци-свећњаци, крстионице). Од музичких инструмената од глине су израђиване: тарабуке, окарине, дечије играчке-пиштаљке-свирке у које се сипа мало воде, па деца ћуруличу током трајања вашара. Нису заборавили ни пушаче, па су за њих правили луле разних облика и величине. За оне који немају пара да купе скуп бакарни казан за печење ракије, израђивали су капке са лулом из које тече ракија, а за казан нек се снађу сами. Сви кажу да је храна припремљена у глиненом посуђу веома укусна. Посуде треба да се загревају постепено на ватри, јер грнчарија лако пуца ако се нагло стави на јаку ватру.

-Држи воду док мајстори оду.

-Грнчар пије воду из строшену стовну.

-Иде стовна на воду док се не скрши.

-Кад јеврејин прати шегерта на воду,

изтепа га пре него што појде, да му није жал ако скрши стовну.

-Крчи како прикадено грне.

-Дај ми нане жмбавото грне

да наварим травће од уроци

да ме воле момци.

Грнчарија су правили од црвене глине, коју су копали на неколико места на Великом Курилу. Глина се очисти од корења и каменчића, затим се добро самеле и уситни, па се кваси водом и тако стоји неко време. Потом се опет добро измеси и испресује да постане сасвим глатка. Одатле се узимају комади глине довољни за израду неке посуде. Наши грнчари су користили грнчарски точак кога су покретали ногом и помоћу кога су израђивали своје рукотворине. Ми врбарци смо имали привилегију да све то гледамо из непосредне близине, јер је отац нашег другара Властимира Ћирића-Ћире био грнчар. Он је помагао оцу у свим фазама израде грнчарије, а ми смо стајали поред и сеирили док се он зноји и напорно ради. Најбезобразнији су били Драган Ћора и Моби Дик, јер су му добавивали: „Рмбај рмбалијо, ринтај волу кад не волиш школу“.

Често смо свраћали и у грнчарску радњу Љубе Грнчара, који је имао радњу преко пута Милиције. Код њега је шегертовао неки младић, кога је вицкасти Драган Ћора прозвао Грне. Он се упочетку љутио, јурио га даље од радње, али не вреди остаде Грне. Улазили смо у радњу и гледали како прави некакве чудне животињске и људске фигуре, прави мајстор вајар, можда и бољи од њих. За време вашара, износили су пред рањом све што произведу од глине, народ прилази, узима у руке, зглеђује, пита пошто је, ценкају се, пазаре. Грнчар узима и замота купљену робу, ставља хартију између да се не сломи током ношења. Они који купују стовне и тестичетија, обавезно принесу грлић устима и дуну да би се уверили да нису напукле, да не испуштају ваздух. Други само гледају и диве се лепоти грнчарије, поготову глеђосаним стовнама украшеним необичним шарамима.

Иза грнчарске радње била је грнчарска пећ за печење грнчарије-вурња (Не знам одакле је псовка: „Јебем ли ти вурњиште“!). Око ње безборј стовни напуклих поломљених, неглеђосаних, глеђосаних. Улазили смо тамо

као у своје и узимали стовне како би у њима чували пасуљ, боб, грашак, кукуруз. Наравно, једном смо питали грнчара да узимамо тај шкарт, рече ма узимајте све што вам треба. После смо улазили као у своје двориште, кад год смо хтели. Када грнчар Љуба потпали пећ осећао се неки чудан мирис дима који је из ње изилазио и то неколико дана. Да ли је у питању мирис од старих иструлелих и црвоточином нападнутих греда, којима су ложили пећ, а које су куповали од људи који руше старе куће или од саме грнчарије или све заједно, нисам сазнао.

Грнчар ствара уметничка дела од глине

Сећам се када је један француски туриста свратио у грнчарску радњу Љубе Грнчара, ту у центру Паланке, преко пута милиције. Био је очаран грнчаријом изложеном у излогу и ван радње на тротоару. А тек када је ушао у радњу, када је видео како чика Љуба претвара комад глине у тестију, потрошио је цео филм из фотоапарата сликајући грнчарску магију. И сама радња је деловала некако архаично, мистично и нестварно

из неког прохујалог времена. Мало светлости продире кроз прашњаве и никада опране прозоре, али се и у полумраку види како мајстор Љуба ногом покреће грнчарски точак, а жуљевитим и мишићавим рукама улепљеним житком глином, прави уметничка дела. Јер, док се припреми глина за прављење грнчарије има много тешког рада и напора. На поду грнчарске радње остало је много искоришћених лампица за блиц. Ја сам покушавао да га наговорим да оде на Врело и направи неколико снимака те наше лепоте, али није пристао, био је веома неповерљив, иако сам употребио сво своје знање француског језика. Показивао сам му Врело на разгледници Беле Паланке која је стајала у излогу киоска, али француз се направи енглез, седе у ауто и оде.

У сећању ми је једна народна прича из нашег краја, када је поп дошао у неку сеоску кућу да свети водицу. У кући је затекао само девојче. „Куде су ти башата и мати“, упитао је поп. „Одоше у њиву да копају морузу“, одговари девојче. Шта ће поп прочита молитву и све што је требало, па на крају упита девојче има ли нешто да попије, види сиротињска кућа, родитељи нису ту, али је ред да се нешто попије и наздрави. „Има расолница“, рече девојче, узне грне и оде у подрум да наточи расолницу. Поп је отпио добар гутљај расолнице и похвалио речима: „Ух ал је добра расолница, ладна, слана, ћисела, мераклиски“. А девојче му одговори: „Оно попе ми не пијемо расолницуту од како се беше удавил комшићин мачор у кацу“! Поп се загрдне и тресне грне о земљу те га разбије. На то девојче закука: „Леле попе, какво направи, што ни скрши грнето, у какво че мати да моча начска“!?

Душан Гламац Црепњар

Перса Гламче школска другарица моје мајке Вере, хвалила се пред девојчицама из Паланке и околине са којима је ишла у Женску стручну школу, како је њен отац Душан Гламац индустријалац, да има две фабрике. Једна је фабрика у којој се праве црепње, а у другој фабрици метле.

Душан Гламац имао је кућу и велики воћњак с леве стране поред пута који пролази кроз Нову Малу и некада је водио даље до Пирота. Паланка је мало место, па смо ми врбарци ишли свуда и завиривали у сва дворишта, гледали шта људи раде и памтили. Више пута смо гледали како чика Душан прави црепње. Глину од које је правио црепње вадио је негде на Великом Курилу изнад новомалских кућа. Земљу најпре очисти од каменчића и корења, а потом добро иситни. Из искуства зна колика гомила земље му треба да направи 3-4 црепње у току дана. Земљу прелије водом и прекопа неколико пута мотиком газећи по њој. Тиме је добио житку масу од које је правио црепње, које је остављао на земљи неко време да се добро осуше, а потом их је ређао испод стреје. Није користио грнчарски точак, већ је радио на старински начин, црепњу је обликовао рукама без коришћења алата. Да

би се спречило пуцање, готову црепњу је глачао влажним рукама и ретком глином. По средини црепње навлачио би обруч од дебље жице да црепња не пуца, да дуже траје. Народ је куповао црепње, поготово из околних села, нарочито у време вашара за Преображење Господње. Баш се сећам једне жене која је изашла из његовог дворишта, а на леђима је носила црепњу у цедилку. Увезала се снајка добро, мало је погрбљена од узбрдице и тежине црепње, па правац Креница или Кисура.

Сви кажу да су домаћи хлеб црепњар и остале манце и ђаконије много укусније, када се припремају на огњишту у црепњи испод вршника. У огњишту се разгрне жар у средини и на то место ставља се црепња са храном. Потом се преко ње ставља вршник, и све то се затрпава жаром. После одређеног времена које је потребно да се храна испече, жар и пепео се жарачем скину са вршника и печени хлеб или манца се узме из црепње. У неким случајевима, нпр, када се пече погача, не користи се црепња, већ се тесто ставља директно на жар у огњишту и поклопи се вршником. „Гле га бре овија целолебоња, малко му цел црепњар“. Поред брашна, квасца, воде и мало соли, за припремање хлеба треба имати и нека приручна средства: месал-платно за покривање теста када доспева, круг-даска округлог облика са дршком на коме се премеси доспело тесто и које се обликује према величини црепње, оштрушка-метална лопатица са дрвеном дршком, а служи за скидање теста залепљеног за карлицу или наћве, лопатица-метална са дугачком дршком, а служи за наношење жара и врућег пепела на вршник, пачавре или пачавретине-старе крпе којима се брише црепња (њима се хватају грнетија са јелом када се скидају са огњишта).

Фото Муре и фото Жаре

У белопаланачкој чаршији су била два фотографа Фото Муре и Фото Жаре, тако је писало на фирмама изнад врата њихових радњи. Њихове радње налазиле су се једна до друге и то у самом центру Беле Паланке и ни једном није сметала конкуренција у непосредној близини. Напротив, били су добри пријатељи. Фото Муре или Бошко Мурџа становао је иза старе пијаце у Тољинску малу, а Фото Жаре је имао кућу у Долску малу, преко пута Јосифа Влачара. До њега је становала моја тетка Рада и теча Сретен Флобер, па сам имао прилике да сакупљам и гледам непродате слике, које је Фото Жаре бацао поред тарабе. Да сам био паметан као што нисам, па да сам узео и сачувао бар сто слика, била би то лепа колекција из минулих времена.

Слике потичу из различитих периода, на њима су људи млади и стари у разним народним ношњама, градским оделима, са брковима и без бркова, са различитим капама на глави, жене у раскошним хаљинама, невесте у лепим венчаницама, а младожење у оделима, дечица са родитељима или сама.

Бошко Мурца нас је редовно посећивао у време државних празника да нас слика „за успомену и дугог сећања“ како је писало на полеђини многих фотографија. Он заради неки динар, а ми имамо слике са којих ћемо видети како је ко изгледао кад је био мали и када је капом ветар терао. Бошко Мурца је био весео човек, спреман за шалу, али веома професионалан и ни једна његова слика није била лошег квалитета. Нас неколико врбарца редовно смо свраћали у радњу Фото Муре, нарочито када су посао преузели његови синови Тена и Лека Мурца. Обојица прави интелектуалци са којима смо разговарали о музици, спорту, књижевности, политичким догађајима као и о свакодневним дешавањима у Паланци. Добро се сећам када сам отишао у радњу да ме Тена слика за личну карту. Сео сам на столицу, Србислав Тена Мурца упали рефлекторе. Приближио је старински фото апарат на ногарима и покри главу црном крпом. Док је подешавао апарат неколико пута је скидао крпу да ми каже: „Кале, малко подигни главу у вис, малко, е тако“! Следећи пут: „Кале, окрени главу малко у леву страну, сад буди миран“! Намештање за сликање трајало је бар 5 минута, мени се досади, али немам куда, слушах шта мајстор Тена каже. Слике су биле изванредне. Исто је било када сам неколико пута ишао да ме слика тек онако да имам слику из младости за успомену. Када ми је предавао слике, рече: „Кале, морао сам мало да ти ретуширам слике, мршав си па ти се на врату виде жиле. То сам мало поравњао оловком“. И стварно, та ми је слика најбоља од свих. Без претеривања лично сам на Грегори Пека или на Ричарда Чемберлена из млађих дана.

Наша нана Љубица, тетка Рада (две године), наша мајка Вера (четри године) и деда Милош Милић. Слика је из 1925. године. Фото Жаре.

Баба Дара и деда Јован Ђурђевић, татина мајка и отац. Фото Жаре.

Моја нана Љубица и деда Милош Милић и њихов венчани кум Илија Бригадир. Слика је из 1918.-1920. године. Фото Жаре.

Женска стручна школа, на завршетку школске 1931. године. Наша мајка Вера Милић (имала је 10 година, рођена је 1921. године) је у задњем реду трећа с десне стране У првом реду у средини слике је стручна Вукица Кусица. Фото Жаре.

На завршетку школске 1935. године излет у Куршумлијској бањи. Наша мајка Вера Милић је прва са леве стране у последњем реду у црном џемперу, до ње су три дечака. Фото Жаре

Други мај 1950. године, Дивљански манастир. Први с лева је наш отац Аца Калац, до њега наша мајка Вера. Човек са дететом (Цане-Цакурџија) у руци је Бошко Мешовит трговац мешовитом робом. Ја стојим први слева испред тате, до мене је моја сестра Љиљана коју придржава наш најстарији брат Ђорђе-Ђока. Тетка Рада мамина сестра држи у наручји ћерку Брану. Први са десне стране стоји познати паланачки фотограф Бошко Мурџа-Фото Муре. Наш брат Божа стоји у средини и држи течину пушку двоцевку. Теча Сретен Флобер је трећи са десне стране. Фото Муре.

Белопаланачке газде, мајстори опанчари, калфе и шегерти на Врелу 1930.-32. године. С леве стране дечаци који леже су Миле Прл, жа и наш отац Аца Калац. Шести са леве стране стоји Вујица Ћирић. Фото Муре.

Два побратима опанчарски шегерти Драга Суља (са пругастом кошуљом) и Аца Калац око 1930. г. Фото Муре.

Слика лево: Два побратима опанчара Драга Суља у народном оделу и наш отац Аца Калац. Слика десно: Први што стоји са леве стране је наш брат Ђорђе, у средини што држи пушку је старији син Бошка Мешовитог, па на крају наш брат Божа. Дечурлија: прва с леве стране је наша сестра Љиљана па ја Лола Калац тешим уплаканог цакана-Цакурцију сина Бошка Мешовитог („Тути Цане тути“), у десној руци држим два ножића на ланчићу, које је наш тата Калац донео из норвешког града Трондхајма после ослобођења из логора. На крају је наша сестра од тетке Брана. 1950. Фото Муре.

Посластичари - Љуба Бомбонџија и Горанџи Османовићи

Сећам се да су у паланачкој чаршији биле две посластичаре, једна коју је држао чика Љуба Бомбонџија а друга је била власништво горанаца Османовића (браћа Шаћир, Адем Аџа и Азис). Обе су се налазиле у строгом центру Паланке, на најбољим и најпрометнијим местима. Када имамо неки динар у рукама, ми одмах отрчимо код чика Љубе Бомбонџије да купимо слаткише (бомбоне: љуте ментол, свилене, пасуљке, гробљанске, сладолед, лулице мале и велике, лизалице, карамеле, разне колаче из бечке школе). Или код горанаца Адема и Шаћира на орјенталне колаче: бела и ћетен алва, баклаве, тулумбе, татлије, урмашице, тресуљке, крем пите, шампите, ратлуци што на руже миришу, кикирики, семенке, клакер, кабеза, боза, лимунада, шећерне јабуке, ораснице.

Чика Љуба Бомбонџија је још тада имао фрижидер за хлађење сладоледа, за разлику од горанаца који су сладолед хладили уз помоћ табли леда. Током јаке зиме када се Нишава заледи, људи су ишли да ваде лед. Напуне кола ледом па га ускладиште у варошанске леденице, прекривали су га сламом и тако је могао дуго да се одржи, а да се не истопи. Користили су га и хотелијери, клакерџије и кафеџије за хлађење пива и осталих пића. Једног дана пронесе се вест да је у Чика Љубиној радњи експлодирао фрижидер, да су престрављене муштерије излетеле из радње на улицу, да су зидови у радњи поцрнели од експлозије. Међу гостима био је наш познати фудбалер Сава Ганић, који је међу првима побегао из посластичаре. Сутрадан одосмо ми врбарци да се лично уверимо у то. Видели смо разваљен фрижидер, поцрнеле зидове, срчу по поду и празне витрине у којима су били слаткиши. Било нам је жао чика Љубе, јер смо код њега остављали све паре купујући слаткише, који су били бољи и укуснији од оријенталних колача код горанаца.

Често сам се мувао око чика Љубине посластичаре, бар да миришем и гледам слаткише ако не могу да их купим. Једном ме чика Љуба позва унутра и рече: „Мали чији си ти“? Ја му рекох да сам на Аџу Калца. „Е, добро, знам Калца, а јел знаш где је моја кућа“? Знам Чика Љубо, рекох ја. „Ово ћеш да однесеш и да даш мојој жени Кристини, знаш моју жену“? Знам чика Љубо. „Кад се вратиш даћу ти лулицу“! За време разговора чика Љуба се љубазно смешкао, осмех су му красила два позлаћена зуба. Такав је био увек и сваког је дочекивао љубазним осмехом. Одох ја и дадох пакетић тетка Кристи, па се вратих да ми чика Љуба да заслужену награду. Дао ми је две најмање лулице розе боје, брат брату 7-8 сантима дугачке и ја их у сласт смазах. Касније сам намерно обилазио око посластичаре не би ли ме чика Љуба поново послао да однесем нешто тетка Кристи.

Шабан Османовић син горанца Адема био је наш школски друг, па смо ми врбарци често свраћали у радњу да нам кришом да неку бомбону,

карамелу, лулицу, лизалицу или фишек семенки. У знак захвалности помагали смо му да савлада математику. Био је слаб рачунџија, па нас наставник математике задужи да му помажемо при решавању задатака. Причао нам је о своме селу Диканце у Гори, задња пошта Драгаш и како се тамо стиже. Нешто возом, нешто аутобусом, а када стигне у Драгаш, ту га чекају рођаци, па се натоваре на магарце и правац планинско село Диканце. Тада се није путовало често, јер је било скупо. У Паланци су били само мушки чланови њихове породице, прави печалбари. Жене су остајале да чувају куће и огњишта, да чувају стоку и обрађују земљу, да брину о деци и старцима. Једном приликом када сам Шабану помагао да реши неке задатке које нам је наставник задао, Шабан ме мртав озбиљан упита: „Је ли Лоло, а како се беше звала моја мама“!? „Твоја мајка се зове Фатима“, рекох ја, јер сам запамтио њено име. Јадничак од дугог одсуства од куће, бар годину-две, заборавио је како му се зове мајка. Причао нам је о своме селу и како се горани окупљају на народно весеље за Ђурђевдан, како девојке облаче богато украшене народне ношње, како играју кола која свирају зурлације уз пратњу гочева, нема хармонике, гитаре или виолине, само две зурле и гоч. Током весеља одигравају се такмичење у рвању, надмећу се снажни и окретни пеливани ко ће кога да обори. Ми никако да укопчамо шта је то пеливан, па је више пута и на различите начине покушавао да нам опише те борце. То су крупни људи до пола голи, ошишани скроз на нулу, намазани су уљем, јер кад се ухвате у коштац да клизи и да их супарник не може лако оборити. Док се они надмећу ко ће кога да обори, окупљени народ гласно навија и бодри свога пеливана. Зурлације и гочобије непрестано свирају и својом свирком доприносе бољој атмосфери. Борба може трајати дуго, јер су то снажни и вешти борци. И Шабан је имао дара за рвање, био је крупнији и снажнији од нас. Супарник му је био циганин Мемеш, па кад се ухвате у коске, носе се по школском дворишту „цели дан до подне“, све док их не прекине школско звоно за почетак часа.

Били смо сведоци када у њихову посластичару наврне санитарца Манда, дебељушаст и добродушан човек пријатног изгледа. Проњушка мало по витринама са колачима, завири у ћошкове и степеницама оде у горњи део радње, у кухињу где се припремају слаткиши. То је омања соба сва задимљена и никада окречена, са неколико шпорета, посуђе окачено по зидовима, шерпе, лонци, варјаче, тигањи, на поду џакови са брашном, шећером, семенкама, све у свему права посластичарска кухиња. Када све то стручно испрегледа, враћа се у доњи део посластичаре где га на сточићу чека таџир пун разноврсних колача, чаша лимунаде и бозе. Седне Манда и почне да се зноји и за тили час све смаже тј. оманда. Ми стојимо и гледамо и не верујемо својим очима. На крају се испоздравља са Адемом и Шаћиром, све је у реду, довиђења, задовољени су сви санитарни прописи, можете да наставите рад.

Сајције-часовничари

У Белој Паланци је било неколико часовничара, најстарији и најбољи међу њима је Саација Бошко Ћенца, како су га звали стари паланчани, а млађи су говорили Кенца или Кене. Имао је кућу и имање поред железничке станице. Затим Жикица Пулајски, његов брат Зоран Прока и син Веса су варошанци. Њихове радње су биле у самом центру чаршије веома су мале, једва да стане неколико човека. У изложима и у радњи су биле разне врсте сатова: будилници, стари зидни сатови са клатном, цепни и ручни сатови, штоперице, сатови за шахисте, кожни каишеви за ручне сатове. На часовничарском радном столу стајали су разни алати и расклољен сат или више њих, које поправљају или чекају поправку.

Када уђемо у радњу, Бошко Ћенца скине часовничарску лупу са десног ока и добро нас одмери. Ваљда да привикне очи на крупне прилике, јер је до тада био сконцентрисан на малене делове сатова, поготово ручних и цепних. Попричамо мало о свему и свачему, он не жели да прекине посао, па хитро стави лупу на око и настави да ради. Био је веома пријатан и о свему обавештен. Дивили смо се његовом умећу и концентрацији коју је имао док оправља сат, скоро да не дише, а камо ли да прави неке покрете. Мој отац је ценио Бошка и увек је носио будилник код њега на поправку. Тадашњи будилници произведени у Фабрици сатова у Земуну (ИНСА) нису имали рубине, па би осовине после неког времена појеле лежишта и сат би почео да заостаје. Другачије је било са ручним и цепним сатовима, они су

цењени према броју рубина и нису се често кварили. Дешавало се да се уље којим су подмазане осовине и лежишта осуши, па делови сата мора да се скину и потопе у алкохол да се уље раствори. Следи поновно монтирање, подмазивање и навијање.

Ручни сат је био статусни симбол, а поготово цепни сатови, који су се носили на ланчићу и у цепу прслука или панталона. Приликом фотографисања младићи би подизали рукав кошуље да им се види сат на руци. Сви железничари су од државе добијали цепне сатове са поклопцем, јер су возови морали полазити и одлазити на време. Сатове је према поруџбинама ЈДЖ, касније ЈЖ, правила фирма Зенит.

Као деца изилазили смо на наше Ћоше и посматрли пролазнике када пролазе главном улицом. Чекали смо да наиђе неки старији човек, па би га упитали: „Чичо-дедо, извини колко је сати“!? Видевши нас да смо мали и да се непотребно интересујемо за време, одговарали би нам: „Исто као јуче у ово доба“ или „Фртаљ до ћоше“! Нигде нисмо журили, али смо хтели да нам баш он каже колико је сати.

Варошанац Жикица Пулајски је добио своју шансу када је Бошко Ћенца отишао у пензију. На даље он је био једини часовничар у Паланци. Занат је изучио и мајсторско писмо добио код часовничара у Београду и био је добар мајстор. Ипак, није могао да оправи сваки сат, поготово будилнике. Мој отац је неколико будилника носио на поправку код Пулајског, јер почну да касне и на крају се блокирају. Пулајски би очистио и подмазао механизам, па би рекао: „Течо, боље ти је да си купиш нови сат, овој не може да се поправља, јер сат нема рубини, осовине поједу месингана лежишта и туј нема какво да се поправља“. Иначе, ми смо са Пулајског и Зорана Проку фамилија по бабине линије. Касније је посао преузео његов брат Зоран Прока, који је такође био добар мајстор. У међувремену је Пулајски ишколовао сина Весу, који је учио занат у Београду и постао је добар мајстор. Када је Веса био мали, паланачки мангупи су знали како да га изнервирају и доведу до хистерије, када га виде да се шуња по чаршији. Почињали би пријатељски: „Куде си бре Весо, како си, какво работиш, има ли нешто ново, како је тетка Лелица...“ Веса почиње да испушта водену пару на нос и уши, а потпуно побесни када му кажу: „Је... ли ти тетка Лелицу у рутаве ноге“: Веса се растрчи по улици и тражи камење којим гађа мангупе што му вређају тетку. Прште излози, теткени швалери беже на све стране а Веса псује све редом.

Моји другари су добијали сатове од својих родитеља много пре мене, неки у основној школи или тек као гимназијалци. Ја сам први сат добио тек 1968. године када сам био на студијама у Нишу. Старији брат Ђока одвео ме је у продавницу, где смо одабрали веома леп руски сат марке „Ракета“ са 17 рубина. Танак, мали, лепо изгледа када је на руци, поуздан и тачан. Отац ме је саветовао да га навијам увек у исто време, после дневника на ТВ.

Служио ми је дуго, никада га нисам носио часовничару на поправку или чишћење. И данас га повремено навијем и слушам његове тихе откуцаје. Није мало, 52 године трајања и мерења времена. Касније сам у Београду куповао руске цепне сатове Молније, са поклопцем или без, веома лепе и јефтине, скоро бадава. Имао сам несреће да ми испадну из малог цепа када увече скидам панталоне и падну на под, иако су имали прописан ланчић. Пукне федер или се сломи кључ за навијање, па ми данас служе само као успомена. До данас нисам куповао нови сат нити ми треба. Два пута сам налазио туђе сатове, једном дечији кварцни сат на тргу Маркса и Енгелса. Покидала се пластична каишка, па испао детету са руке. Радио је беспрекорно бар 6-7 година, заборавио сам да му треба заменити батерију. Други сат сам нашао у аутобусу идући кући у Борчу. Узмува се неки човек да сиђе у задњем тренутку, док се не затворе врата. Угледао сам сат на поду и упитах путнике да ли је неко изгубио сат, нико се није јавио. Дуго ме је служио док се батерија није испразнила. Човек који је на пијаци продавао батерије није могао да га отвори, јер треба специјалан кључ. И он се налази у мојој збирци сатова за успомену.

Паланачки вашар

„Вашар је био - а на вашару
 Сабље, пиштољи, арапски хат;
 Туниске капе, сребро и злато,
 Млетачка свила, женевски сат...
 Ах, бабо, бабо, купи ми, бабо,
 Печења купи јарећег“.
 (Ђ. Јакшић)

Није бре тако, већ овако: Вашар је био а на вашару пола риба
 пола девојка, зид смрти, циркус, смешна огледала, миш бели срећу дели,
 рингишпил мали и велики, бицикле мале и велике које се у круг врте.

Навали народее ко набије тај добије, народ, стока, народ, стока. Врућееее мекикеееее, врије, врије за муштерије. Навали народе на љут пипер, два пут љути једном кад једеш друђипут кад се... Боза, лимунада, кабеза слатка медена, ладна ледена. Мађионичари, сад га видиш сад га не видиш, хипнотизери, балансери, клонови, гутачи ватре. Стаклена вуна, вретена и кудеље, сита, решета, шиници, звонци, клепетуше, дудуци, окарине, пиштугалке, опанчићи накљунчићи. Каладије, прстенције, клакерције, содације, бозације, бомбонције. Бакарни котлови-бакрачи, тигањи, ђугуми, тепсије, кантари све што Тодор Каладија од бак,р направи. Костурће, бритве, сећире, матиће, бурђије, трнорези и остало што је настало у циганским ковачницама. Стовне, тестичетија, паничће, брдаци, грнетија, ђувечи, земљани ђупови за сирење и туршију, све што уметничка грнчарска рука од глине може да изваја. Црепње, вршници, каце, буришта.

Цврчи роштиљ, миришу ћевапи, ражњићи, плескавице, вешалице, ладно јагодинско пиво. Под вејник трешти вашарска музика, ту су вашарске лепотице и вашарске љубави које трају неколико дана, док траје вашар. Завија певаљка Мица Трофртаљка: „Мрдни чичо мало брковима, ја ћу теби мојим куковима. Шоферска је туга преголема, пуче гума а резерве нема. Циганчица воду гази овако, баш тако. „Загази снајке мало дубље, дубље изнад колена“, виче неко од пијаних гостију! Тупан тупа, труба јечи, моју душу да излечи, веселооо. Пишти расцепена вашарска труба те пробија уши, народ игра коло запојас, диза се прашина, свуда суша и оморина, мирише трава изгажена. Пијани и уморни у ладовину на рогоже, асуре, црће и покровци полегали, као мртви заспали.

Радио made by Ђорђе Ђурђевић in Бела Паланка

Мали број Белопаланчана је имао радио апарате, махом Космај, Тесла, Копаоник, Тара, Јастребац, Авала, Шумадија. Производили су их Радио индустрија НиколаТесла и нишка фабрика радио и рентген апарата (РР заводи Ниш).

Први пут сам видео радио када је наш стриц Тодор-Тоша донео тек купљени апарат марке Космај. Тада сам био 2-3 разред основне школе (1957-1958). Дошао је из Ниша на неколико дана у Паланку да се одмори, па је понео ту магичну кутију са собом. Слушали смо вести и музику малобројних домаћих и страних станица, али само у одређено време, јер емисије нису трајале даноноћно као сада. Када би чика Тоша отишао у кафану Ремизијана да попије пиво и поразговара са другарима, ја сам укључивао радио и окретао дугме да нађем неку станицу. Није било користи, чуо се само дуготрајни сигнал станице.

Ми нисмо имали радио дуго времена све док наш старији брат Ђока није направио радио од делова купљених у радњама и на отпаду. Радио је у фабрици РР заводи Ниш од њеног оснивања и истовремено ишао у њихову школу. Путовао је ујутро возом свакодневно у Ниш и враћао се поподне у Паланку. Напон струје је био толико слаб да није могао загрејати лемилицу да залепи делове. Чекали смо да се напон повећа када људи оду на спавање, то је било тек од 10 сати. Тада је постојала централа и воденица, чији је власник био паланачки газда Милан Агент. Централа није могла да задовољи потребе домаћинства само за сијалице, светло је било слабо и жмиркаво. Цела породица нас седморо, два родитеља и петоро деце, седели смо око стола и гледали како наш брат Ђока уграђује део по део на шасији будућег радио апарата. Пријатно мирише калафонијум-смола која се користила да од масноће и нећистоће очисти жице које се спајају. Више вечери је прекидао рад, јер је струја била толико слаба да није могла загрејати лемилицу. Одлазили смо тужни на спавање и чекали нови дан и јачи напон струје.

Радио апарат „Космај“

Мермерна плоча постављена 1950. године када су заводи РР предати на управљање радницима. Нико не зна где се данас та плоча налази.

Бата Ђока је неколико пута носио радио у фабрику где је његов мајстор Раде, касније и кум, наштамовао апарат. Склопљени радио није имао кутију, само шасија и делови на њој. Сви смо се окупили око стола и чекали да чујемо нешто са нашег радија, које је направио наш брат, чудо технике у нашој кући. Слушали смо музику, дечије емисије, вести свих станица које је радио могао да ухвати. Тада није било јаким одашиљача, па смо неке станице једва чули, звук је нестајао и поново се појављивао. Могли смо да хватамо радио станице само на средњим таласима. Радио је стајао незаштићен на креденцу, а касније је добио своју дрвену кутију. Тата је од пријатеља из продавнице „Број 1“ узео сандуче у коме су били упаковани ексери. Тај радио нам је служио неколико година, па је брат Ђока купио савременији радио са мачијим оком, имао је средње, дуге и кратке таласе, а такође и дугме за боју тона.

Прва Белопаланачка радио станица „Вуле Бегајтус и синови“

Отприлике 1961.-1962. године на нашим радио апаратима почели смо да хватамо неку пиратску радио станицу, која је емитовала музику, а било је ту и неке говоранице и много тога што није приличило јавном емитовању. Дуго времена нисмо знали ко је власник те станице, док се Паланком не пронесе глас да је наш комшија Вуле Петровић, звани Бегајтус направио радио станицу. Имао је кућу у делу Врбака који смо звали Конопљиште, јер се ту најчешће гајила конопља. Програм је најављивао следећим речима: „Овде радио Бела Паланка, слушајте нашу емисију“! Сви смо били поносни што и наше мало место има своју радио станицу и са нестрпљењем смо чекали тренутак када ће се огласити.

Мајстор Вуле је био добар електричар, поправљао је електричне уређаје за домаћинство, радио апарате а касније и телевизоре. Није му било тешко да од купљених делова уз помоћ шеме направи радио станицу. У дворишту је имао пространу шупу напуњену разним деловима за електричне апарате, и ту је проводио доста времена оправљајући комшијама неисправне уређаје. Паланчани су дефиловали у групама кроз наш Врбак и ишли код мајстор Вуле у Конопљиште да виде то чудо невиђено. У повратку су одушевљено причали о његовом мајсторству, да Паланка треба да има своју радио станицу и програм на њој, да није праведно да власт забрани њен рад.

Осим музике са грамофона слушали смо уживо певање Педе Лисице, то је било много пре зачетка њиховог вокално-инструменталног састава „ВИС Карнеоли“. Педа Лисица је певао песме популарне у то доба (Neil Sedaka - “Oh Carol”, Doris Day - Que Sera Sera, Rocco Granata - Oh, oh, Rosy, Rocco Granata - Marina) и пратио се на акустичној гитари. У етру се чуло не само певање, већ и његов разговор са мајстор Вуле и његова два сина Раде и Пеђе. Микрофон је остајао укључен и по завршетку Пединог певања, па смо дуго слушали разговоре чланова породице Петровић, довикивање дечурлије, смејање а и псовке, лупњаву тањира и кашика за време вечере. Када Педа Лисица не наступа, ту су два Вулетова сина Пеки и Паки, како их је звао Сава Кња, да увесељавају паланчане понављајући Педин репертоар. „О, о Рози, О Керол, Еј Џо, Марина, Марина“, одјекивали су кроз стар њихови крештави дечији гласови. Нису знали ни мелодију, нити текст песме, па је било ужасно слушати их. А очекивали смо бољи и професионалнији програм. Касније смо чули да је мајстор Вуле био у милицији на саслушању, па је после тога престао рад прве паланачке радио станице.

Љиљана Шурдиловић из Беле Паланке мис Југославије 1964. године

Наша варошица Бела Паланка је 1964. године била престоница лепоте бивше Југославије. Наша суграђанка, Љиљана Шурдиловић ученица Економске школе, постала је Мис Југославије за 1964. годину. Бела Паланка је захваљујући Љиљи Лепотици, постала позната широм тадашње СФРЈ и у делу света који је пратио изборе за Мис Југославије. На осмој по реду смотри за избор најлепше Југословенке, Љиљана је изабрана испред стотинак девојака које су се пријавиле редакцији магазина „Свет”. У жирију је био академик Владета Јеротић, програм на Ташмајдану је водио Мића Орловић. Прва пратиља је била Миља Вујановић, некадашња глумица и астролог, друга пратиља Вера Турк а трећа пратиља Зденка Жировец. На ревији је певала Радмила Караклајић, која се тек вратила са велике турнеје по Совјетском Савезу.

Пред осамнаестогодишњом ученицом су се отворила врата света. Путовања широм земље и по иностранству, на смотри „Луција” у Норвешкој, сусрети са познатим личностима и гомиле поклона. Тако су писале новине тих давних дана када је „луче белопаланачко понело ту ласкаву титулу“. А ми белопаланчани смо били пресрећни што је наша суграђанка освојила титулу најлепше југословенке. Дочекали смо је како доликује са радошћу и поздрављали на улици. Тада је Љиља постала Љиља Лепотица и такву је знамо и данас.

Љиљана Шурдиловић Љиља Лепотица - Луче белопаланачко

Мис Југославије Љиљана Шурдиловић, друга с лева.
(Извор фотографија: <https://redakcija.novosti.rs/c/vesti/drustvo/937154/carsija-danas-zavidi-ljilji-lepotici-ona-pre-vise-pola-veka-ponela-titulu-najlepse-bivse-jugoslavije>).

У првом плану на слици: у средини-са лентом лепотица 1964. Љиљана Шурдиловић; с десна на лево: трећа пратиља Зденка Жировец, прва пратиља Миља Вујановић, друга пратиља Вера Турк и четврта пратиља Милица Прерадовић. (Svet, (nip Borba), br.407, 11.8.64, izbor za *mis Jugosl mis Ljiljana Šurdilović*, 32str).

СЕЋАЊЕ НА ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

Рођен сам 1914. године, у сиромашној сеоској породици. Основну школу, од четири разреда, завршио сам у родном селу Горњој Глами. Због тешких услова живота, нисам успео да наставим школовање.

Напустио сам село 1932. године и отишао у Београд, у потрази за зарадом. Како је запошљење било тешко наћи, радио сам све што ми је било пало, само да бих се прехранио. 1934. године, постајем члан УРСОВ-их синдиката, а 1936. године, учествујем у штрајку грађевинских радника који је после седам дана, крваво угушен. Штрајк је, међутим, ипак дао резултате. Добили смо повећање надница које смо тражили, али радно време, нисмо успели да смањимо.

Због учешћа у том штрајку, и зато што смо поп Јована Аранђеловића из Црвене Реке (тадашњи посланик), тукли јајима када је покушао да одржи говор у Белој Паланци, био сам стално прогањан. Поп Јова ме је три пута отпустио са службе: први пут из секције за одржавање пруга Топчидер, затим из поште у Београду, и последњи пут, са изградње Белог Двора на Дедињу. Тако сам био принуђен да се поново запослим код приватника Мирка Топаловића, који је држао стовариште вина, пива и ракије у Београду, у Зориној улици број 4. Посланик поп Јова је и ту покушао да ме отпусти али му није успело.

Иначе, као познатог опозиционара, чим би наишла нека критична ситуација, позвали би ме на вежбу. Тако ме је немачки напад на Југославију затекао мобилисаног у селу Крупац, код Пирота. На положају сам био у Бањском Долу, десно од Димитровграда. Примили смо борбу у 7 часова ујутру. Борили смо се до 21 час увече и успели да вратимо Немце преко бугарске границе. У том моменту добили смо извештај да су артиљерији намерно заменили муницију, тако да су у Срећковцу „пољаци“ добили „брдску“ муницију а њихова муниција дата у Крупац „брђанима“. Крунц Мирослав није хтео да води борбу код Димитровграда - тадашњег Цариброда, већ су његовом заслугом Немци пуштени да нам зађу иза леђа, тако да смо, по наређењу команданта батаљона Јована Ристића, били приморани да спалимо архиву и извлачимо се како је ко знао и могао. Тако смо завршили борбу за 15 сати јер је све било унапред продато. О издаји Крунца Мирослава говорио нам је немачки официр кога смо били заробили.

¹ Рукопис Бранка Златковића, за штампу приредила његова унука Сузана Станковић из Ниша.

После пропасти Старе Југославије боравио сам у селу Стара Глама, а августа 1941. године, први пут смо добили материјал у коме се позива цео народ на устанак. Материјал је донео Јова Николић, звани „Рама“, из Беле Паланке. Од тог дана редовно смо добијали материјале. У Горњој Глами смо основали одбор у који су ушли: ја – Бранко Златковић, Груја Златковић, Цветковић Видосав, Златковић Властимир, Димитрије Вучић, Голубовић Александар, Јова Нешић и Петковић Градимир. Одмах смо почели са саботажом и уништавањем. Најпре смо уништавали вршалице подметањем гвожђа и камења у сноповима жита и на тај начин онемогућавали нормалну вршу на вршалицама, да би спречили одношење жита.

Тако је било све до 19. децембра 1941. године када је Сврљишки одред дошао у наше село. Онда смо образовали две месне партизанске десетине. За десетара прве десетине изабран је Златковић Груја, а за десетара друге десетине Златковић Бранко. Делегат прве десетине био је Јован Нешић. Чланови прве десетине: Цветковић Видосав, Градимир Петровић, Голубовић Аксентије, Златковић Витомир, Александар Голубовић, Петровић Александар, Јовановић Миодраг и Петровић Тихомир. За делегата друге десетине, изабран је Вучић Димитрије а чланови су: Соколовић Рајко, Теофило Петковић, Мирко Петковић, Илија Живковић, Јаким Ј. Петровић, Градимир Голубовић, Пенић Димитрије и Милорад Петковић.

Десетине су одмах ступиле у дејство - на прикупљање хране, одеће, оружја и муниције за одред, и по потреби учествовале у оружаним акцијама, кад год је било потребно. Прибављали смо хартију за писање машине. Ја сам, једном, лично ишао у Ниш и донео осам пакета хартије за писање. Највећу акцију смо извели у селу Љубатовица, када смо са два друга из одреда и наших 12 другова, разоружали 60 четника, недићеваца и агената. Агента Санду Веселиновића жива смо одвели у одред, а оружје, муницију и одећу су једва изнела три коња.

Бранко и Груја Златковић имали су за задатак да врше обуку на оружју.

После борбе, изнад Козје, стигли су рањени другови „Гроза“ и „Мила“. Ја сам њих сместио у моју појату, где смо их чували све док се нису опоравили, односно, оспособили да се крећу сами.

Долазио сам за лекове и завој у Ниш, у дрогерију Марка Јелића, и од његовог сина Слободана Јелића добио потребне лекове. Друг Гроза и Милка, нису више хтели да седе код нас на појати, већ су прешли границу и отишли на бугарску територију. Касније сам чуо да су погинули од Бугара.

Негде 1942. године, неко је провалио десетину и хапсе Грују Златковића и Јову Нешића. Како од њих нису ништа дознали, пустили су их. За време Аћимовићеве офанзиве, која је имала за задатак да уништи партизански покрет, 17.7.1942. године, поново хапсе Бранка Златковића, Јову Нешића и Илију Живковића у Мирановцу, где остајемо пет дана, а

затим нас спроводе у Белу Паланку. Поред осталих спроводника, био је и један борац сврљишког одреда, који је издао одред и прешао на страну љотићеваца. Био је веома суров у понашању према нама. Када су нас срели Немци, код Бабине Главе, упитали су га ко смо ми, а он им је одговорио да су то партизани. На питање, зашто смо у две групе, рекао је да смо ми, из прве групе, опаснији и већ саслушани у Мирановцу, а да се у другој групи налазе несаслушани. Када смо били у Бабином Калу, поручио сам, преко брата од стрица, да ми жена изнесе кожух јер сам почео да осећам пробадање. Жена ме је сачекала, са кожухом и са четворо деце који су били голи и боси. Када је пришла, онај издајник није допустио да ми да одећу, рекавши да мени више ништа не треба и да је жена требала раније да мисли о мени и о својој деци. То ми је био најтежи тренутак у животу. Испод села Букоровца, срели смо оца и мајку који су ишли из воденице. Када ме је мајка видела, појурила је да се поздрави са мном, а онај исти спроводник љотићевац – издајник, жао ми је што му неznam име, рекао је мојој мајци да сам ја бандит и да не да да љуби бандита. Моја мајка је пала, а он јој је рекао да је сада касно и да је требало раније да мисли о мени.

Када смо стигли у Белу Паланку, тог дана су ухватили и борца сврљишког одреда, Тихомира Манића „Вука“, и довели га код нас да каже ко је партизан а ко није. Прво су га довели код мене и питали: „Познајеш ли га?“ Он је рекао : „Да“. Мени се крв следила у жилама. Питали су га јесам ли десетар. Рекао је: „Не, није уопште учесник, ја га познајем као комшију, из суседног села“. Одмах је добио неколико удараца по образу. Онда су га питали за Јову Нешића, да ли га познаје и да ли је делегат у десетини. Вук је рекао да њега познаје, као друга из гимназије, али да није учесник. Тако су га питали за свакога, али он није одао ни једног, већ је рекао: „Ја сам партизан од главе до пете, они нису и пустите их. Самном можете да радите шта хоћете.“ На крају, тобоже су приметили да му је Игњат из Козје намигнуо , што у ствари није, и зато су Игњата и Вука претукли до изнемоглости, да би признали зашто му је Игњат намигнуо.

Према нашим сазнањима требали смо из Беле Паланке да будемо пуштени. Међутим, када је Вукадин из Козје, четнички војвода, чуо да смо ми из Главе похватани, рекао је лично Погачару, да нас Гламце добро пазе, јер се он, због нас, жив у земљу закопао када смо се враћали са акције из Љубатовице. Тада је он био кренуо у Козју. Међутим, када нас је видео, није могао да побегне а да га ми не приметимо. Била је месечина и тешко је могао да се сакрије па се запутио у њиву и сачекао да прођемо. Није могао све да нас препозна, али је чуо шта причамо. Када смо изашли код места Нејински крст, на равницу, Градимир Петровић из наше десетине је викнуо: „Када би сада наишли мој кум Вукадин и Влајко Чурија да и са њима поравнамо рачуне!“ Вукадин је све то слушао, гледао и дословце пренео Погачару, команданту за уништавање партизанских акција. Због тога, мене и Јову Нешића, поново зову

на саслушање. Када су нас спровели код Погачара, био је љут ко рис, питао ме како се зовем и зашто нисам искрено говорио на првом саслушању. Рекао ми је да сам био активно наоружани партизан, да му је све рекао четнички војвода Вукадин из Козје и да ћу бити спроведен у Ниш и тамо бити стрељан. Наредницима је скренуо пажњу да пазе да им не побегнем.

Спроведен сам у Ниш, у специјалну полицију, заједно са Јовом Нешићем и Илијом Живковићем. Накнадно су привели Златковић Властимира и Цветковић Видосава из Гламе, а из Бабиног Кала Радета Митића, Тодора Маринковића и Душана Скоку. Ту смо остали 16 дана, где су нас злостављали на разне зверске начине да би одали остале из десетине и да би дознали ко све подржава другове из одреда. Затим су нас пребацили у 16. пук, где су нас чували Белоруси и недићевци. Ту смо остали 21 дан а онда су нас пребацили у Казнени завод, где смо били 30 дана. Неке су онда пустили кући: Златковић Властимира вратили у Белу Паланку, Јову Нешића у Смедеревску Паланку, а мене поново у специјалну полицију, да би изнудили признање да сам учествовао у борби код Бабин Кала и да сам побио неке недићевске офицере. Када и ту нису успели, агент Шакић ме уводи код шефа специјалне полиције и каже му да и поред толиких батина, не признајем ништа. Живковић му је онда рекао да ћу сада признати све, извадио је пиштољ и поред моје главе испалио четири метка. Када сам му ја рекао што не бије у главу, он ми је одвратио да ја не заслужујем тако лако смрт и да ће ми дати метак у главу тек када ми се осуше ноге и руке. Ја сам му рекао: “Нека се осуше од вас, немој од Немаца”. То га је јако погодило, вриснуо је као луд и рекао да ме вежу и предају Немцима, на Црвеном Крсту, где ћу пропишати мајчино млеко.

Посебно их је наљутило то што су код мене пронашли песму, на једном парчету хартије, коју ми је Јова Николић дао да певамо. Та песма је била у малом цепу, у мом прслуку. Био сам потпуно заборавио на њу, јер да сам се сетио, могао сам да је уништим. Пронашао ју је агент Шакић. Садржај песме био је:

„Ланци нам се кују клети
кржави се води рат
ал' пре ћемо ми умрети
него своју земљу дат.
Згазићемо издајнице
и подићи цео крај
казаћемо целом свету
шта је српски нараштај
шта су деца верна роду
шта смо данас спремни ми
да у борби за слободу
умremo с' песмом сви

Црне хорде нас не плаше
крв херојска у нас ври
ми не дамо земље наше
да их газе фашисти.“

Одмах су ме стрпали у марицу и право у Црвени Крст...

Посебно желим да истакнем држање Бранка Николића „Кривошије“ коме су муве пале на рану. Агент Шакић му каже да гони муве, да га не једу, а он му одговара: „Боље да ме једу муве него ви“...Или једна партизанка, не сећам се њеног имена, говорила је агентима: „Шта хоћете ви од мене, ја нисам крива, али пред вама јесам и чекам досуђену казну.....Ви од мене нећете ништа дознати..То само ви, када паднете у наше руке издајете све, јер сте сви кукавице!“

У логору су ме ошишали неком старом машином, којом су нас више очупали него ошишали. Одела су дали на дезинфекцију, јер су била пуна ваши, а нас послали на купање. Приликом купања рекао сам Вукадину званом „Пирке“:“Нека нас стрељају ноћас али да бар мало спавамо без ваши“.Том приликом ме је по гласу познао један Шваба, којег сам познавао још из Београда, за време бивше Југославије. Одмах ме је позвао у коњушницу, где је била командантова кобила, и питао:“Јеси ли ти Златковић Бранко и јеси ли партизан?“ Нисам смео ништа да му признам. Рекао сам му да су ме неки сељаци тужили, из злобе. На то ми је он рекао да ће да види мој предмет. Пошто је видео предмет, рекао је:“Па ти си био две године у шуми!“ Ја сам рекао да то није тачно. Рекао ми је да ће се заузети да ме спасе али је и додао:“Ко ће мене да спаси, наима, да ли ћеш и ти мене да спасиш?“ Рекао ми је:“Ми смо рат изгубили ...“ Испричао ми је да је био у Стаљинграду, да су му тамо изгореле обе ноге (ишао је на протезама), да је 16. дивизија тако уништена да су само 14 остали живи, али сви неспособни, и да су Руси непобедиви. Ја сам му рекао :“ Како кад напредујете?““На то ми је он одговорио:“То само могу да верују будале, и они који од овога што јавља радио незнају ништа више“. Тада ми је рекао да ће мој предмет да пребаци у ислеђене. Тако сам, овог пута, прошао без батина. Судбину овог Швабе не знам... Чуо сам да је погинуо.

У логору су услови били веома тешки. Један килограм хлеба су давали на 10 људи. Увече и ујутру смо добијали чај, који то није био, већ само узаврела вода без шећера. Не бих могао да поверујем у зверства која сам гледао у логору да их нисам лично видео и доживео. Био је неки официр, звани „Кучкар“, који је са собом увек водио два вучјака. Кад сретне логораша у логору, бије где закачи: по лицу, очима, кичми...Ако ми покушамо да бежимо, он пусти вучјаке, те нас они исцепају. Гледао сам када је један циганин из Беле Паланке, звани Мерко, покушао да побегне од пендрека. Вучјак га је достигао, ухватио за врат и како је Мерко био мали

и лак, дигао га је од земље и вукао по целом кругу. Он је вриштао из све снаге, а Немци, колико их је било у логору, су се смејали, ликовали. Једног јутра смо пак отворили врата, да изнесемо канте са изметом, а Слободан Јелић из Ниша је стао на врата. Опменуо сам га да је Кучкар у кругу и да се пази. Он ми рече: “Да дохватим чистог ваздуха па шта буде!” У том моменту наиђе Кучкар и распали га по носу, по челу и лицу. За трен ока пао је као покошен, сав крвав и модар. Када је Кучкар отишао, ми смо га једва водом повратили, и кад је дошао себи, рекао ми је: “Е мој Златковићу, ти си ме лепо опменуо, а ја не слушам”.

Или, детаљ са другог бекства 2.12.1942. године, када су побегли Нада Томић и Милка Протић-студент из Прокупља, и Владимир Јовановић-пекарски радник из Власотинца. Том приликом су погинули Даница Јовић – учитељица, Видан Милић – кројачки радник, и Бранко Миленковић – шофер. То бекство је омогућио Тома, из околине Сврљига. Он је преко дана, кобајаги чистио на жици ћебе од кобиле команданта логора, и том приликом исекао жицу. Сутрадан, када су есесовци напунили логор, био је више него пакао. Из женске собе, са спрата, бацали су жене главачки низ степенице. Нас нису пуштали до 11 часова, а затим су отворили врата да изађемо у круг, да нам саопште да су неки покушали бекство, али нису успели, већ су изгинули. О онима што су побегли, нису причали. Приликом изласка из собе и уласка натраг, тукли су нас свим расположивим средствима, где год би закачили. Највише су страдали виши другови. Кад су нас постројили у круг, саопштили су нам о неуспелом покушају бекства, а онда, да би нас заплашили, командовали су „на десно“ и да свако гледа на лево. Ко не гледа, добиће пендрек. Кад тамо, на источној страни зграде, видели смо поређане мртве другове који нису успели да побегну.

После два до три дана, поново су дотерали Наду Томић и Владу који су успели да побегну, али нису успели да се сачувају. Само су једну ноћ преноћили, да би их сутрадан, око подне, скинули голе, везали једно за друго и отерали на стрељање. Приликом пењања у кола, Нада Томић је певала: “Ми гинемо ал’ нам дело живи, вековима да се народ диви”. Увече смо чули револверске хице... Ујутру, код чесме, видели смо једанаест стрељаних другова и другарица. Међу њима је био и Тома, који је пресекао жицу, а пре тога, на два дана, обећали су му да га пусте кући. Жена му је донела и одело. Неко га је подмукло издао. Сви стрељани су сахрањени поред жице, са источне стране логора.

Касније сам ја, 27.1. 1943. године, пуштен. Не знам да ли сам био осуђен на осам месеци, колико сам лежао у логору, или је успела интервенција швабе. Решење о пресуди, нисам добио.. Добио сам само отпусну листу са којом сам требао да се јавим Специјалној полицији. Међутим, ја нисам смео да се јавим јер би ме сигурно ликвидирали. Побегло сам преко планине, право у село. Пре тога, прихватио ме је Бранко Денић, звани Дева, из села

Каменице код Ниша, који ме је братски примио, нахранио и отпремио даље.

Моји су ми саопштили да се не крећем јавно, јер ко год прође кроз село види згариште, запаљене куће и да свако носи моје име у бележници. У то сам се уверио и сам једног дана. Наиме, ишао сам улицом са Славком Ђорђевић, из мог села. Изненада, на углу улице, сусретоше нас Борош – четнички командант, са још једним капетаном и два пратиоца. Имали су шарце око врата..нисмо имали где. Стали смо. Они назваше бога и руковаше се са Славком па затим и самном. Питали су је да ли има партизана, на шта им је она одговорила да нема. Затим јој је Борош рекао да је чуо да је Бранко Златковић побегао из затвора и да се ту негде крије. Славка му је рекла: “Зар ви нисте чули да је он стрељан у логору, него купите шећер па хајдемо код мене, да угрејемо ракије јер сам ја ових дана пекала ракију“. Борош се маши за џеп, извади хиљадарку, даде је пратиоцу и рече: “Иди у задругу и донеси шећер“. Они одоше код Славке кући. Славка ме позва пред њима: “Хајде и ти куме на врућу ракију“. Рекао сам јој да морам на појату, да припустим јагањце. Онда сам побегао, преко планине, у Црвену Реку и одатле возом отпутовао у Лесковац.

Када сам се вратио из Лесковца, нашао сам се са Данилом Прицом-Бором, комесаром сврљишког одреда, који је у то време скоро десеткован. Хтео сам са њим у одред. Он ми је рекао да су позадински радници скоро уништени, похапшени или се разбежали због сталног терора и присуства четника, љотићеваца, недићеваца, Бугара и Немаца и да би због тога више користио као позадински радник. То сам прихватио и чинио сам све што сам у тим тешким условима могао. Давао сам извештаје о покрету непријатељских снага, скупљао и достављао храну за одред.

Био сам у селу и лично сам видео када су ухватили Велимира Костића – Бајежа и везаног двоструким конопцима, протерали кроз село. Нисам био у могућности да му помогнем. Истог дана су ухватили и једног младог борца сврљишког одреда, родом из Пирота, који се био сакрио испод воденичког точка у једној воденици. У моменту хватања, у близини се нашао железничар Тодоровић Борислав из Доње Гламе, данас са станом у улици Алексе Ненадовића у Нишу. Борисав ми је касније испричао да су тог младог партизана, чим су га извукли, много тукли. Нарочито га је тукао, неки четник, Ранко. Он је пао и почео да прича да су ноћили у Дол код Жике Марковића, који има много оваца, и да је код Радована Пешића, у Букоровцу, писаћа машина. Рекао је још, за неке из Клења, тако да је издао све што је знао. Ово ми је лично причао Тодоровић Борислав, као очевидца.

Ја сам стално био на мети непријатеља, о чему сведочи овај догађај. 1943. године, Аћимовић је послао Спасу, из Ора из Грделице, Бранка из Студене и Љупчета из Космовца, да ме ликвидирају. Што нисам ликвидиран, имам да захвалим Градимиру Петровићу, који је био мобилисан у њихове редове и чим је сазнао да је ова црна тројка упућена, одмах затражио допуст,

ради пресвлаке. Пречицом је дошао у село и рекао ми: „Бата Бане, губи се где знаш, Аћимовић је послао Спасу, Васу и Љупчета да те ликвидирају“. Такође ми је рекао да не идем преко Шасе и Дубраве јер су они на том правцу. Ја сам онда побегао за Ниш, код тзв. „Петраћа“ ћурчије, који ми је био пријатељ али није знао за моју активност.

Због напред наведених активности, Бугари су ми запалили кућу и силовали мајку, 1942. године. Мајка је имала 75 године. Поред моје куће, потпуно је изгорела кућа и све око куће, Груји Златковићу. У ствари, у Горњој Глами, потпуно су изгореле куће Бранка и Грује Златковића, а у доњој, кућа Димитрија Пенића. Делимично су изгореле: Вучић Димитрија и Соколовић Рајка у Доњој Глами, а Градимира Петровића, Голубовић Градимира и Александра Голубовића, као и Александра Петровића званог „Санда Баљинац“ у Горњој Глами.

Под веома тешким условима одржао сам везу са одредом и другом Велимиром Костићем Бајежом. Све до доласка 14 бригаде 23 дивизије био сам укључен у рад...Касније сам добио задатак, од руководства 14. бригаде, да пређем Немачки положај и ступим у везу са бугарском војском Отачественог фронта. То сам учинио. Покушао сам на више места да пређем али ми је у томе помогао Трајко, из Љубатовице, који је брао кукуруз у Клењу, затрпао ме је у кола са кукурузовином и тако ме превезао преко демаркационе линије.

Тамо сам се нашао са неким командантом седме дружине. Рекао сам му мој циљ и ко ме послао. Био сам им добродошао јер сам им показао где се све Немци налазе. Он је онда звао неког команданта артиљерије Кожурахова. Наредио му је да туче топовима циљеве које сам му ја дао. Међутим, он је почео да туче место звано „Добар час“, где Немаца уопште није било већ су се ту налазили избегли грађани са стоком из Горње Гламе. Одмах сам реаговао. Бугарски командант, по чину мајор, звао је Кожухарова а мени је рекао: „Фашиста, маму му његову!“ Кожухарову је оштро рекао, пошто му је претходно скренуо пажњу на циљеве: „Сад ако желиш главата, немој да жалиш кавалеријата“.

После овога, прве гранате почеле су да падају по немачким осматрачницама, и након два дана, тачније, 11.10.1944. године, ослобођена је Горња Глама, а затим Бабин Кал и Козја. Ја сам добио наређење, од руководства 14. бригаде, да се вратим из Риња у Горњу Гламу, ради оснивања народне власти. Истога дана, на вечерњем збору грађана Доње и Горње Гламе, изабран сам за председника народног одбора. За секретара је изабран Војиновић Борислав, а за чланове: Цветковић Светозар, Младеновић Милорад, Станковић Чедомир, Младеновић Владомир и Цветковић Видосав.

На овој дужности сам остао све до краја децембра, када сам по одлуци среског комитета, прешао у Белу Паланку на дужност командира милиције. Дужност председника одбора предао сам Станковић Чедомиру. На

дужности командира милиције остао сам до половине априла 1945. године, када сам по одлуци команданта окружне милиције Божицара Николића „Пунише“, премештен у окружну милицију у Пироту за командира прве чете у центру, где сам дочекао ослобођење.

Касније сам, по молби, пуштен на неодређено одсуство и наставио са политичким радом у цивилу. Године 1947., као радник Железнице Ниш, постављен сам за плаћеног председника синдиката.

Златица Младеновић рођена Ташковић
Бела Паланка

НЕЗАБОРАВ

Стојим у Парку хероја на Врелу у Белој Паланци. С моје леве стране је спомен плоча подигнута у знак захвалности и сећања на пале борце који су положили своје животе на олтар отаџбине у Првом светском рату. Читам... наилазим на име свог деде Јеленка Миленковића чије кости почивају у Плавој гробници.

Сећања навиру, као таласи узбурканог мора. Млад, борац и херој. Код куће је остала супруга и шесторо деце. Четири кћери и два сина. Борба на све стране: против снажног непријатеља и тешке болести колере. Губи ћерку и два сина, близанце Митра и Младена у шестој години живота. Далеко једни од других губе највеће богатство – живот.

Не, мој деда је жив и даље живи, јер знам да хероји не умиру, јер живе у нашем сећању и уче нас како се за слободу жртвује живот. Хвала ти, деда, почивај у миру! Поноси се тобом твоја унука Златица”. Солунски фронт се не заборавља!

Сећања и даље навиру, као река која тече и својим жубором прича тужну причу.

Април месец 1941. године, креће Други светски рат. Након одслужења војног рока мој отац Ташковић Рајко буде мобилисан. Са својом јединицом налази се у Западној Србији у близини места Увац. Чује се грување топова, фијукање бомби, а мој отац авијатичар чува свој авион. Настаје страшна борба. Буду опкопљени са свих страна и заробљени од Немаца и Италијана. Отац буде рањен и заробљен. Као заробљенике товари их у коњске вагоне и крећу пут Немачке. Пут је дуг, а они гладни и рањени. Парњача лагано иде.

Прича мој отац: “Након пет дана воз стиже у Белу Паланку. Бисери клизе низ образе. Да ли ћемо те још једном видети наше родно место?! Воз стаје да локомотива узме воду, јер је парњача. Препознајем шефа станице и молим га да подигне резу на вагону. НЕ! Не могу- одговори шеф станице јер је цела пруга запоседнута Немцима и Бугарима. Срце хоће да пукне јер смо мислили да код Јеремичког брега искочимо из вагона... воз креће... последњи пут видимо понегде светло... и нашу Белу Паланку... Загрљени плачемо јер не знамо куда нас воде и где идемо. Након пет дана, гладни и промрзли стижемо у Немачку - место Херцогбирбоун. Заробљенички број 73103, логор Стариг 17 а и 17 б. Логор смрти окружен жицом.

Настаје малтретирање. Усиљен марш сваког дана по 60 км. На рукама наизменично носимо мог комшију Рајковић Радисава Лалета, јер је болестан од

туберкулозе и не може да маршира. Немци га ударају кундацима. Мој комшија моли да га оставимо код дрвета и наслонимо. Стражар дозвољава. Стављамо га на земљу, а он нам се кроз јецај обраћа: “Рајко, Сретене, Миле, ми смо браћа и наше породице да се побратиме, ако неко остане жив. Ово је моја молба и заклетва - животна обавеза и жеља..”.

У повратку налазимо га мртвог. Стражар наређује да скинемо шапке, да се прекрстимо и опростимо од њега. Полажемо га на земљу, рукама грабимо земљу и лишће. Покривамо га. Капу стављамо Лалету на лице да му птице не кљују очи...Мисли се и даље роје- шта ли нас даље чека? Трећи дан смо без хране, без одеће, прљави. И зараза почиње да се шири. Сваког дана по неколико заробљеника буде бачено у реку, кречану или буде стрељано.

Након три месеца долазе Немци и траже ко хоће од заробљеника да буде слуга у кући. Пристајем и одлазим код Франца. Обављам све пољопривредне послове и занатлијске, јер сам обућар, казанџија и калација. Прихватају ме као да смо род и сваке недеље одлазим са њима у цркву. Молим се: “Боже, сачувај ми породицу и испуни ми жељу да их живе још једном видим!”

Након годину дана стиже писмо преко Црвеног крста са сликом моје деце- две кћери и сина. Пресрећан сам! Значи, живи су! Почиње дописивање на свака два месеца. Написано је српским језиком а учитељ Љупче Милошевић преводи на немачки језик. У мислима сам са својом породицом, јер њихова фотографија ми даје снагу да све издржим, да их загрлим и изљубим, своја драга бића, сина, две кћери, супругу.

Прођоше четири године ропства и то четири године, пет месци и два дана заробљеништва. Црвена армија ослободи земљу од окупатора и непријатеља.

Слобода! Како то лепо и узвишено звучи. Бити слободан, бити у својој земљи, међу својима и најдражом породицом. Дошао сам кући 20.6.1945. године. Дани заробљеништва не могу да се забораве”, каже отац.

Након десет година, 25. децембра стиже писмо од Францовог сина који позива било ког из наше породице да дође код њих у посету. Шаље и гарантно писмо, ако нисмо материјално добростојећи.

Међутим, 4. јануара мој отац умире од инфаркта. Жеља остаје неиспуњена, али сећања и даље остају да живе у мом сећању, у срцу. Нека се преносе са колена на колено, нека се памти историја и прошлост, јер без ње остајемо без будућности!

Живот и понос јесу песма
Србин је поема небеса
Светлост човечанства!
Ми смо Срби херојскога рода
И зато је за нас
Највеће благо: мир и слобода!
(Драгиша Браковић)

ДРУМАРЕЊЕ ПО БЕЛОПАЛАНАЧКОМ КРАЈУ

Онога момента када је створен човек на планети, први грађевински објекат је, по мени, био друм. Стаза нека вероватно, која је касније прерасла у прави друм. Биће које се креће мора да има неку стазу, која је касније, како је прогрес ишао узлазном путањом, прерасла у друм.

Мене су друмови вазда фасцинирали. Ваљда зато што је ту живот непрестани. Свуда живот може да замре, ал' на друму не. Потом, друмови спајају. Све спајају: и живот, и љубав, и робу, и економију, и здравље... Једном речију друмови су чудо!

Имао сам ту привлегију да будем рођен и да цео живот проведем поред и на друму. На оном античком *Via militaris*, потом Цариградском друму, а сада Коридору 10. Чак и моја професионална активност се спроводила на друму.

Наиме, Бела Паланка, заиста има огромну привилегију што се друмова тиче. Ја нећу сада пуштати машти на вољу и да се бавим историјским фактима: римске легије... каравани... војске... Не, ја ћу се бавити само једним делом друма кроз нашу лепу Белу Паланку.

Први пут сам се озбиљно сусрео са друмом као гимназијалац школске 1976/77. године када сам са села дошао да учим средњу школу. Коцка кроз главну улицу наше лепе вароши је била сведок многих светских савремених каравана у облику тешких камиона - шлепера, које су тада људи звали "Бугарске хладњаче". Било је још тешких камиона који су се кретали на релацији истог-запад и обрнуто, али људи су их једноставно тада звали тим именом. Та коцка је скинута 1983. године а потом је улица асфалтирана. У то време када сам похађао гимназију друм кога су већ звали "Стари пут за Пирот" преко Кременице је био ван функције за међународни саобраћај. Неколико година пре тога је, 1972. године изграђен нови друм од Пирота до Беле Паланке долином реке Нишаве, кроз Чифлик и Сињац. Старог друма за Пирот преко Кременице се сећам, јер сам имао две тетке у Пироту, па ме отац водио код њих. Махом смо возом путовали од Беле Паланке, али се сећам, онако кроз маглу када смо се спуштали у неку котлину, вероватно од Понора ка Садиковом бунару када неко из аутобуса повиче: "Ено га Пирот!" Тада су били аутобуси са мотором напред без пртљажника доле, но са задње стране аутобуса су биле мердевине од метала и пртљак се стављао на крову аутобуса. На станицама се кондуктер пео оним мердевинама и слагао пртљак.

Први јачи додир са друмом за Пирот преко Кренице сам имао 1986. године када је “Мостоградња” реновирала мост-вијадукт преко Нишаве у Чифлику. Саобраћај, због радова на мосту је био измештен алтернативним правцем преко Кренице. Иначе, то су ми причали, Креница је била ноћна мора за возаче тешких камиона током зиме када напада снег. Креничани су помагали својим воловима, коњима, кравама, да возила и камиони могу да изађу. Четверили су и вукли возила која су проклизала на снегу. Тада, док је Мостоградња реновирала мост, упознао сам и “Кривину смрти” у атару села Теловац, Теловачку чешму и “Руску кривину”. Импозантни називи који су у мени изазивали радозналост одакле им та имена.

Први сусрет са Кривином смрти ми је био млак. Рачунао сам да је то нека баш оштра кривина. Не. Блага кривина у облику латиничног слова “S” баш негде на граници белопаланачког села Теловац и пиротског села Понор. Но, била је на самом превоју и уједно највиша тачка овог друма. Из правца Беле Паланке пре ове кривине је био релативно прав друм уз благу узбрдицу поред теловачке чешме. Возила која би се кретала ка Пироту, су додавала на том делу гас и повећавала брзину, рачунајући да је пут и даље прав, а кривина због превоја се није видела. И мање опрезни возачи су настављали право, слетали са друма у понорске ливаде... Име баш приличи кривини.

Руска кривина... како су ми причали, је добила назив током Другог светског рата 1944. године када је Црвена армија кренула у ослобађање мог краја и Ниша од Немаца. Е, на тој кривини је слетео руски тенк. Неопрезни тенкиста није рачунао да је та кривина на друму толико крива и очас се нашао у ливади поред друма. Иначе, да појасним, друм је ишао баш кроз село Креницу, а пошто је био изузетно стрм и незгодан, шездесетих година прошлог века је направљен сложенији друм око Кренице. Ту обилазницу, да је тако назовем, краси споменик српским поповима и официрима, које су наша „браћа” Бугари побили у Првом светском рату 1915. године. Увек застанем на том месту... На неки свој начин одам пошту тим мученицима.

А онда 1972. године нов друм ка Пироту, прав, широк, царски... На многим местима се грлио са пругом за Пирот и даље на Исток, која је изграђена у 19. веку 1887-1888. године.

Друм без ханова и кафана није друм. Поред овог друма је већ крајем седамдесетих година прошлог века и отворена кафана у Сињцу. Отворио ју је гастербајтер, повратник из Немачке Тодор Крстић и звала се “Кафана код Тоше”. Много пута је ту певалка увесељавала жедне и гладне путнике на друму. Касније, одмах до Тошине кафане је отворио и Аранђеловић Христивоје “Киле” своју кафану на спрату објекта, а у приземљу аутомеханичарску радионицу. Тај објекат је порушен због градње ауто-пута и сада је на месту где је била кафана једна трака ауто - пута. Објекат Тошине кафане и даље стоји, али већ деценијама не ради.

На овом друму не бих смео да не поменем белопаланачког

легендарног ауто електричара Предрага Петровића Пеђу. Пеђа је био најбољи аутоелектричар у Понишављу, па и шире. Прво је своју радњу држао у гаражи куће Бокија Златановића у главној улици вароши, а чим је друм пуштен, изградио је објекат у кременачком атару на овом новом друму.

Бела Паланка је од најстаријег доба била раскрсница путева. Сада ће мо мало да друмаримо по некадашњем Видинском друму (бар ја волим да га тако зовем), или друмом кроз Будака ка Сврљигу. Садашњи друм одмах по преласку преко Нишавског моста који је премостио Нишаву 1934.године, иде долином Бандола па му Доња Глама остаје са десне стране, а пролази кроз Горњу Гламу. Но, овај друм је првобитно ишао кроз село Букоровац кроз Гладно поље и кроз сред село па поред школе. Нажалост та школа у Букоровцу више не постоји, чак јој се темељи једва уочавају, па преко Гајбуце и изнад Горње Гламе је пролазио даље за Бабин Кал. Тим друмом тј. преко Будака су ослободиоци Беле Паланке, у српско-турским ратовима 1876-78, Тимочки корпус којим је командовао пуковник Ђура Хорватовић дошли наомак Беле Паланке у децембру месецу 1877. године.

До почетка деведесетих година прошлог века је овим друмом саобраћао аутобус “Ниш-експреса” до Мирановачке Куле, а и преко Сврљига је исто саобраћао аутобус истог предузећа с тим што је ноћио у Мирановачкој Кули. Иначе је друм доста сложен и незгодан за возаче преко зиме. Ноћна мора за све возаче је било место звано Папрат у атару села Пајежа због снежних наноса. Овим друмом је својевремено 1934. године прошао и краљ Југославије Александар Карађорђевић са пратњом, службеним аутомобилима ка Сврљигу, и том приликом посетио Белу Паланку. Кад год пролазим овим друмом, та слика, не знам зашто, ми се јавља у машти. Друм каљав, цомбав, а краљ не одустаје, пролази...

Е, сада ћу мало да друмарим ка мом родном крају, друмом од Беле Паланке ка Бабушници. Од вајкада је и тај друм постојао. Али врло интересантна дестинација овог друма је од Доње Коритњице до Бежишта. До 1928. године друм је ишао кроз Доњу Коритњицу, па преко Горње Коритњице и Големог дрвета, потом изнад кањона Ждрело и силазио је у атару Бежишта. Пре 92. године, 1928. је пробијен пут кроз кањон Коритњичке реке Ждрело. Сада се овај првобитни пут једва уочава, а нови је асфалтиран 1967. године. Сећам се парног ваљка, док се друм асфалтирао, на бежишкој аутобуској станици. Сећам се и оних аутобуса са мердевинама преко задњег стакла до крова. А те године када је друм асфалтиран још једном је променио трасу. Наиме, друм од 1928. године до 1967. године је и даље ишао преко Доње и Горње Коритњице и спајао се са новоотвореним друмом кроз Ждрело код данашње аутобуске станице у Горњој Коритњици. Те године, пре асфалтирања, је пробијена нова траса друма од аутобуске станице у Горњој Коритњици па поред Коритњичке реке до садашње продавнице у Доњој Коритњици.

Иначе ка Западу, у правцу Ниша, друм од Беле Паланке је чим се прође Црвена Река, одвајао лево и све до изградње друма кроз Сићевачку клисуру 1964. године ишао преко Плоче, па се куновичким теснацем спуштао до Јелашнице, а потом даље преко Нишке Бање ка Нишу, са овим друмом су била повезана белопаланачка села Тамњаница и Црвени Брег. Део друма од Црвене реле, до ондашњег вишњара ПИК Бела Паланка, а сада плантаже “Лаванда” је 1990. године асфалтиран, а даље ка Нишу је остао макадам. Иначе овај друм је 2006. године проширен и асфалтиран а коначан изглед са свом инфраструктуром (оградама, хоризантном и вертикалном сигнализацијом) је добио 2021.године.

Друм кроз Сићевачку клисуру је почео да се гради уочи Другог светског рата. Тада су многи тунели у Градиштанском кањону Сићевачке клисуре били пробијени. Неки довољно по пројекту, а неки тек да прођу запрежна кола. Тада је урађена и траса друма од Беле Паланке, до Црвене Реке по свим светским прописима, с тим што је коловоз био од бетона. Градили су га немачки инжењери са нишавским песком за који кажу да је најбољи и да најбоље везује бетон. И заиста, тај друм који је изграђен у предвечерје Другог светског рата је остао и издржао сав терет између Истока и Запада све до 1983. године када је преасфалтиран. Кроз Црвену реку је до те године био коловоз од коцке као и кроз Белу Паланку.

Причали су ми стари мештани села Градишта, а они су до пробијања тунела у очи Другог светског рата ка Нишу ишли преко Сићева изнад и ободом Градиштанског кањона: “Чим су тунели пробијени, неки су баш пробијени по пројекту, а неки тек да прођу запрежна кола, ми смо оставили онај пут преко Сићева, па смо се запрежним колима спуштали преко села Долца, и потом кроз тунеле до Свете Петке (данашње насеље Островица) и даље ка Нишу. А друм од Ниша до Свете Петке је био још пре рата просечен.”

Иначе друм кроз Сићевачку клисуру је имао статус магистралног пута а уједно је био међународни пут којим су се путници и роба кретали на релацији исток-запад и обрнуто све до изградње савременог ауто-пута који је пуштен за саобраћај 2020. године.

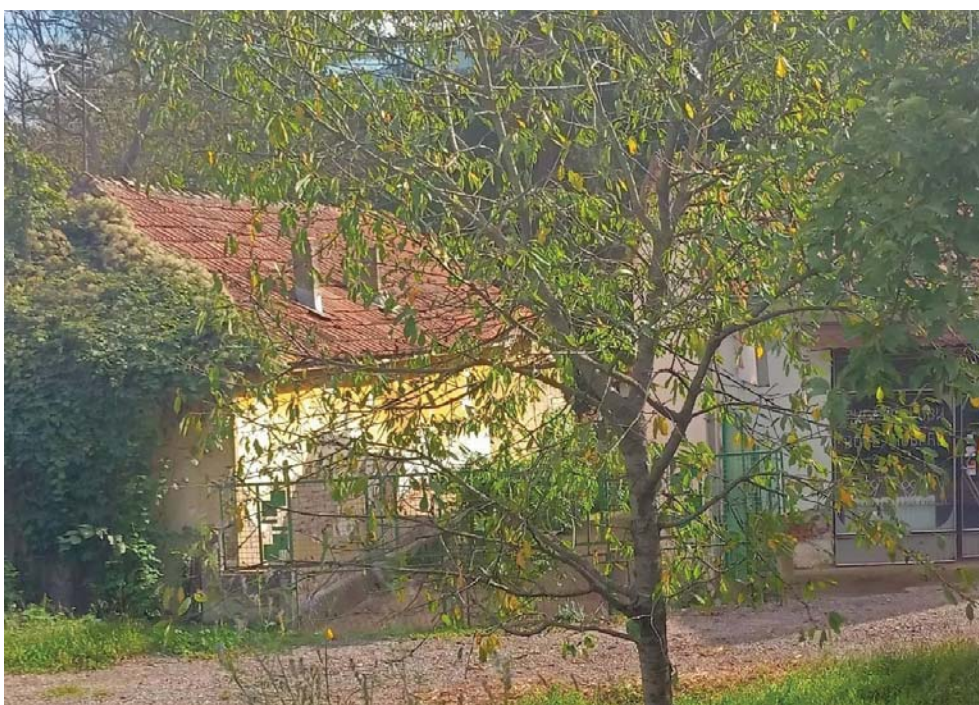
Бивша кафана „Мерак” на друму у Црвеној реци (фото аутора)

„Турска кафана” у Црвеној Реци (фото аутора)

Бивша ђевапциница “Код ујчета” на друму у Црвеној Реци (фото аутор)

Кафана “Србија” на друму у Црвеној Реци из последње три деценије XX века (фото аутор)

Ресторан “Шпај” уз сам друм у Црвеној Реци (фото аутор)

Објекат у Насељу Долац у коме је отворен први кафић на друму у овом селу. (фото аутор)

Објект кафане Радише Младеновића на друму у Црвеној Реци
(фото аутор)

Легендарна друмска кафана “Камионџије” из 1982. г, данас
„Српска кафана” у Насељу Долац (фото аутор)

Остаци кафане “Црни бисер”, подигнуте у седмој деценији XX века или “Код авиона”, поред друма, на улазу у Сићевачку клисуру, власника Драгише и Бисерке Ђорђевић (фото аутор)

Авион „DC-3” купљен на нишком аеродрому и превезен у деловима, и склопљен поред кафане „Црни бисер” (Фото Бисерка Ђорђевић)

МАНИФЕСТАЦИЈЕ

БЕЛОПАЛАНАЧКИ „ДАНИ БАНИЦЕ“ – НАША ПРИЧА БЕЗ КРАЈА

Историјат

Удружење жена „Мирис завичаја“ из Беле Паланке давне 2006. године дошло је на идеју да направи манифестацију посвећену баници, јелу на коме су одрасле генерације и генерације овог краја.

Идеја није потекла само из жеље да се „баници“ као јелу да на значају или да се по сваку цену направи било каква манифестација, већ је идеја била много племенитија, неки би рекли и самоодржива. Направити манифестацију која ће промовисати специјалитет који сви толико волимо, обезбедити дуг живот овом специјалитету учећи нове нараштаје справљању банице, подстаћи креативност младих и старих и направити бренд, уколико су било какви напори да се створи бренд уопште потребни за производ таквог укуса.

Почетак манифестације „Дани банице“ 2006. Године

Такмичарски део на првој манифестацији „Дани банице“ 2006. године

Тако је једног августовског дана те 2006. године одржана прва манифестација у башти тадашњег ресторана „Врело“. Манифестација је окупила 32 такмичара, углавном жена које су представиле свој производ малобројним посетиоцима углавном из Беле Паланке. И такмичарима и посетиоцима се ово допало, па је манифестација наставила да се одржава и наредних неколико година. Чланице удружења „Мирис завичаја“ су саму манифестацију оплемениле изложбом ручних радова, а кроз наредне године и мини штандовима који су окупљали по неколико произвођача ручних радова. Из овог дела манифестације касније се родила идеја о организовању Сајма старих и уметничких заната који је првих година свог постојања био организован као манифестација за себе, док је касније прикључен као један од најзначајнијих садржаја саме манифестације „Дани банице“.

Кроз године одржавања манифестација је расла и развијала се све док једног тренутка није прерасла удружење које ју је осмислило, његове капацитете и могућности. Схвативши важност постојања једне овакве манифестације, те у жељи са се организацијом настави, али и да се она из године у годину развија, локална самоуправа је поверила организацију „Дана банице“ Туристичкој организацији Беле Паланке. Након тога је манифестација врло брзо из једнодневне прерасла у тродневну манифестацију, прикључен јој је Сајам старих и уметничких заната, осмишљене су бројне активности за децу и направљен богат пратећи програм који су са самим такмичењем, који је централни и најважнији део манифестације, чинили један озбиљан,

Улазна капија са манифестације „Дани банице“ 2008. године

Споменик „Домаћица са баницом“ посвећен женама које су започеле и основале манифестацију „Дани банице“. Постављен је на јубиларну десетогодишњицу манифестације и налази се у центру града.

4-а Маскоте манифестације „Дани банице“ – Баничка и Баничко

амбициозан и садржајан програм манифестације. Овај програм је из године у годину обогаћиван новим садржајима, па су тако посетиоци сваке године могли да уживају у неким новим садржајима.

Манифестација је поред пуког организовања од стране Туристичке организације Беле Паланке, доживела и једну врсту процвата у маркетиншком смислу јер је захваљујући Туристичкој организацији у годинама које су долазиле била веома успешно презентована широм наше земље, али и у окружењу. Укус и мирис банице се у тим годинама почео ширити широм земљине кугле, пре свега захваљујући белопаланчанима у расејању, али и добром маркетингу који је вођен преко средстава информисања, интернета и друштвених мрежа. Једном речју добар глас о баници се врло брзо ширио и почео да у Белу Паланку доводи бројне посетиоце. Зато данас кажемо да је Бела Паланка истинска престоница банице!

Такмичење

Важно је учествовати, али је важно и победити. Манифестација је од самог почетка била замишљена као гастро манифестација такмичарског карактера, па је таква форма задржана све до данас. Захваљујући доброј организацији од почетних 32 такмичара колико је учествовало на првој манифестацији, стигли смо чак до рекордних 330 такмичара у 2019. години. На жалост, нико у свету не мери рекорде такмичарских гастро манифестација,

Међународни стручни жири који одлучује о победницима манифестације

Стручни жири обилази такмичаре на манифестацији 2022. године

јер када би се мерио Бела Паланка и „Дани банице“ би били убедљиво први у Свету по броју такмичара. По нашим сазнањима друго место заузела би манифестација из Италије и Риминија на којој се такмичари надмећу у справљању сладоледа и која има свега нешто мало преко 200 такмичара.

Међутим, није најбитније бити први у статистици и бројевима. Битан је и укус. А укуса је много: слане банице, слатке, киселе, љуте,...На самом почетку манифестације све у истој категорији. Како је манифестација расла тако је добила и више категорија. Овим је унапређена и сама манифестација, али се постигло и то да се направи јасна разлика између онога што су традиционалне банице и онога што су неке нове модерне, креативне. Тако се данас такмичарски део манифестације састоји из четири такмичарске категорије: слана традиционална баница, слатка традиционална баница,

Члан стручног жирија Мариан Поповици из Румуније

Члан стручног жирија Добрила Шаула из „Асоцијације шефова куvara Србије“

интегрална баница и креативна баница. Новим такмичарским категоријама подстакнута је креативност код такмичара па су тако посетиоци „Дана банице“ у годинама за нама могли да пробају банице са еурокремом, боровницама, банаанама, ананасом, тартуфима, купином и црном чоколадом, па чак и са лубеницом. Поред ових могле су да се пробају и безглутенске банице и банице од интегралног брашна као и разних других брашана. А да идеје нису све потрошене доказују такмичари из године у годину новим креативним решењима. Наравно, увек најбројнија категорија је слана традиционална баница, или што би један од посетиоца рекао „оригинал баница“ која својим неодољивим укусом буди сва чула.

У свим категоријама стручни жири проглашава прво, друго и треће место и додељује награде за прва три места у свакој категорији.

Организатор је у годинама за нама увек пажљиво бирао жири, па су тако такмичаре оцењивали најеминентнији стручњаци из света гастрономије представници Асоцијације шефова куvara Србије, Бугарске и Румуније. Пред жиријем је увек веома тежак задатак али уз јасне смернице посао се увек успешно приведе крају. Приликом оцењивања жири се води следећим смерницама: да баница буде направљена од суканих кора, да буде без квасца, да има рустичан (старински) изглед и укус, да одговара такмичарској категорији у којој наступа.

Сукана баница са сиром

Додела награда на манифестацији „Дани банице“ 2021. године

Активности за децу

Идеја организатора манифестације “Дани банице” није само пуко очување старих рецепата, већ и њихово преношење с колена на колено. Организатор је у самом старту поставио себи за циљ да кроз организацију ове манифестације што више деце научи справљању банице. Свесно тога да, уколико желимо да очувамо традицију, морамо да млађе генерације научимо рецептима старих бака. Тако је манифестација на самом свом почетку орђавања обогата бројним активностима за децу.

Једна од најзначајнијих активности је „Дечија олимпијада у припреми банице“. Ова активност замишљена је као такмичење за најмлађе. Деца која су на некој од претходних манифестација кроз радионице научила како се меси баница, или су од својих мама и бака то научили, имају прилику да се опробају и такмиче у прављењу банице кроз ову активност. Баница се меси и пече на лицу места, а стручни жири проглашава три најуспешније дечије банице. Организатор увек спреми занимљиве награде за децу како би и на тај начин мотивисао малишане да учествују у овим активностима.

„Дечија радионица“ у припреми банице је вероватно једна од кључних активности на „Данима банице“ уопште. Јер шта ће боље помоћи да манифестација настави да живи од армије нове деце која су научила како да направе своју прву баницу. Сваке године велики број деце кроз манифестацију и радионицу научи да меси баницу, што представља први

Дечија олимпијада у припреми банице 2013. година

Прва дечија радионица за израду банице са промотером Ненадом Гладићем 2012. године

Припремне активности на првој дечијој олимпијади 2013. године

На млађима свет остаје, дечија радионица 2015. године

Радионица за најмлађе цртање на брашну

Радионица за најмлађе цртање на брашну

Стручни жири обилази дечије такмичење у припреми банице 2022. године

конкретни корак у очувању традиције, овог специјалитета и нематеријалне културне баштине уопште. Тиме је и постигнут циљ саме манифестације.

Како би и они најмлађи посетиоци манифестације, који не знају и не могу да месе баницу имали своју активност организатор је и за њих осмислио активност „Цртање на брашну“. Кроз ову активност малишани имају могућност да искажу своју креативност цртајући на брашну и правећи најразличитије облике и цртеже.

Да би све ове активности деци биле што занимљивије њих сваке године води и модерира Ненад Гладић - Лепи Брка, који је захваљујући својој ТВ емисији и популарности омиљен међу децом.

Новинари обилазе децу која учествују у радионици за израду банице 2022. године

Локални специјалитети

С обзиром да се ради о гастро манифестацији која негује један од најстаријих специјалитета овог краја, идеја организатора била је и да поред банице, посетиоцима представи остале специјалитете са локала. У овоме сваке године помажу локална удружења која припремају најразличитије специјалитете, па тако посетиоци могу да пробају ловачке мучкалице, рибуљу чорбу, извиђачки пасуљ, голубарску мучкалицу итд. На овај начин не само да се негују локални специјалитети и ради на њиховом очувању већ се и посетиоцима нуди да пробају нешто другачије, несвакидашње,...

Учешће ловачког удружења „Јастреб“ из Беле Паланке на манифестацији „Дани банице“ – ловачки гулаш

Учешће друштва одгајивача голубова „Одгајивач“ из Беле Паланке на манифестацији „Дани банице“ – мућкалица од голубова

Међународне кухиње

Поред локалних специјалитета Туристичка организација Беле Паланке пружа могућност сваке године да се посетиоцима представе и неке друге кухиње, неки други специјалитети. Поред банице и локалних специјалитета посетиоци манифестације, али и грађани Беле Паланке имали су прилику да пробају најразличитије специјалитете из великог броја земаља. На манифестацијама протеклих година представиле су се бројне земље са својим кухињама: Македонија, Бугарска, Румунија, Босна и Херцеговина, Мађарска, Хрватска, Словенија, Немачка, Холандија, Пољска, Украјина, Индија, Јапан, Америка, Сирија, Иран, Грчка, Француска, Гана, Мексико, Чиле,... У годинама за нама на „Данима банице“ представило се преко тридесет земаља са преко сто специјалитета са готово свих континетата што даје посебну драж и једну међународну ноту овој манифестацији.

Локални специјалитет из Румуније

Презентација националне кухиње из Јапана

Представник амбасаде Гане у изјави за медије на манифестацији „Дани банице“ 2016. године

Регионална кулинарска ТВ звезда из Бугарске Иван Звездев припрема национални специјалитет на манифестацији

Раду Зарнеску председник жирија из Румуније са бившим директором туристичке организације Милосавом Поповићем

Карлос Франко из Мексика спрема свој национални специјалитет на манифестацији „Дани банице“2022.

Презентација израде банице

Много људи широм земљине кугле имали су прилику да пробају наш специјалитет, али смо посетиоци манифестације имају прилику да сваке године присуствују демонстрацији прављења банице. У суботу, у главног дана манифестације, сваке године организује се промоција израде банице на Платоу банице. Ова промоција ради се како би се посетиоцима приближио рустичан начин израде овог специјалитета, као и да би на лицу места могли да виде како се и на који начин припрема баница која имају прилику да пробају на манифестацији. Ова презентција је посебно занимљива новинарима и телевизијама тако да сваке године пробуди огромне интересовање медија који прате саму манифестацију.

Презентација израде белопаланачке банице

Презентација израде банице на „Дечијој олимпијади“

Џиновска баница

Жири сваке године додељује три прва места у све четири такмичарске категорије. Прва места у свим категоријама се награђују на исти начин, али је свакако најпрестижнија награда прво место у категорији слана традиционална баница. Ово из разлога јер је слана традиционална баница оно што баница заправо и јесте, а други разлог је тај што је ово по правилу увек најбројнија такмичарска категорија, па је и конкуренција највећа. Управо победник у овој категорији има ту част и обавезу да наредне године припреми Џиновску баницу или „баницу за Гиниса“.

Џиновска баница уведена је у програм манифестације као својеврсна атракција и сваке године пред затварање манифестације, у недељу, посетиоци имају прилику да је дегустирају, али и да се пре тога сликају са њом. Џиновска баница има димензије стодесет пута стопедесет центиметара и као таква представља праву атракцију за посетиоце и новинаре. Прављења је на традиционалан начин од суканих кора, пуњена преврелим сиром и заливена машићу.

Џиновска баница, победник манифестације у сланој категорији има обавезу и задатак да наредне године припреми ѓиновску баницу.

Победница манифестације „Дани банице“ 2018.године са својом
циновском баницом

Дегустација циновске банице 2022. године

Сајам старих и уметничких заната

Значајна манифестација за очување нематеријалне културне баштине је и „Сајам старих и уметничких заната“. Творац манифестације је удружење „Мирис завичаја“, а сама манифестација је дуго постојала и трајала као самостална док се није дошло на идеју да се прикључи „Данима банице“. Од тада је неодвојиви део манифестације „Дани банице“ и на веома садржајан начин је допуњује. Овај сајам окупи сваке године стотинак старих занатлија који још увек негују и чувају старе занате од којих велики број полако нестаје. Свој врхунац достигао је у 2019. години када је окупио чак 120 штандова са старим и уметничким занатима.

И овај део манифестације је такмичарског карактера и сваке године буду награђени најбољи, најоригиналнији али и најиновативнији стари занати. Али упркос овоме, акценат је на очувању и презентацији старих и уметничких заната, а не на надметању.

Изложба ручних радова на сајму старих и уметничких заната

Декупаж техника на сајму старих и уметничких заната

Штанд у комерцијалном делу на манифестацији „Дани банице“

Радионица за децу – стари занати

Жири на сајму старих и уметничких заната

Врткин врт

Бела Паланка поред банице има још један значајан бренд. Позната је по аутохтоној паприци „Вртки“ која успева само на овом микро подручју. Надалеко су чувени и разни специјалитети који се праве од „Вртке“, а посебно од суве паприке. Паприка „Вртка“ је добила име због свог својства да се приликом сушења уврће око своје осе. Иначе, реч је о паприци изузетог квалитета, без јаке коже са веома специфичним и пикантним укусом.

Како су „Дани банице“ најпосећенија манифестација која се одржава у Белој Паланци ово је била добра прилика да се многобројним посетиоцима представи и овај белопаланачки бренд. Тако је настао „Врткин врт“, део манифестације посвећен паприци „Вртки“ на коме се посетиоцима сваке

године представе локални произвођачи ове паприке. У „Врткином врту“ се могу наћи свеже „Вртке“, сушене „Вртке“, али и бројни специјалитети, јела и салате у којима је главни састојак ова паприка. Посетиоци манифестације радо посећују управо овај њен кутак јер обилује најразличитијим укусима.

Њено величанство „вртка“

Председник општине Горан Миљковић у обиласку врткиног врта

Излагачи у „Врткином врту“ на манифестацији „Дани банице“

Културно-уметнички програм

Да би програм манифестације био што разноврснији и занимљивији, сама манифестација у три дана трајања нуди и веома богат културно уметнички програм. На малој и великој бини се током целог дана смењују програми и извођачи. На малој бини која се налази у самом парку „Врело“ у коме се и одржава манифестација, и то у његовом централном делу, током целог дана се смењују програми, културно-уметничка друштва, фолклорни ансамбли и певачи, а у каснијим вечерњим часовима сваког дана посетиоце забавља неки естрадни уметник или бенд на великој бини која се сваке године налази у центру града.

За све године одржавања манифестације на „Данима банице“ наступала су бројна позната имена из света естраде, а вечерњи концерти пунили су Белу Паланку посетиоцима и аутомобилима до стања колапса.

Фолклорни ансамбл „Ремезијана“ из Беле Паланке – „Дани банице“ 2016. године

Чланови Фолклорног ансамбла из Бугарске са маскотама манифестације

Наступ Бугарског фолклорног ансамбла на манифестацији „Дани банице“ 2022.године

Отварање манифестације 2017. године

Наступ Дејана Петровића и Биг бенда на манифестацији „Дани банице“ 2022.године

Преко 40000 посетилаца на манифестацији „Дани банице“

Њено величанство баница

Вероватно ни једна од наших прабака пре сто и више година није могла ни да претпостави да ће мирис банице икада окупити 60.000 људи на једном месту. Али, ипак смо успели. Локална самоуправа и Туристичка организација Беле Паланке годинама улажу велике напоре у грађењу ове манифестације.

У годинама за нама трудили смо се да на манифестацију доведемо све оне који нешто значе у свету кулинарства, све оне чије појављивање ће значити нове пратиоце, нове туристе. Тако су и све ове године уз манифестацију њени пријатељи Ненад Гладих – Лепи Брка, једно од најпознатијих гастро ТВ лица на овим просторима и Иван Звездев, ТВ звезда из Бугарске.

„Дани банице“ се рекламирају и најављују током целе календарске године, а бројни медији и новинари су извештавали о овој манифестацији дајући немерљив допринос популаризацији саме манифестације. Новинари и медијске куће и у току саме манифестације заузимају посебно место и посвећује им се посебно време. У току саме манифестације увек се одржи прес конференција за новинаре, а ове године је по први пут осмишљена и цела активност намењена седмој сили. Новинари који свих ових година

прате манифестацију по први пут су имали прилике да се и сами опробају у прављењу банице, и да се у томе надмећу.

„Дани банице“ се током целе године представљају захваљујући Туристичкој организацији широм наше земље, али и ван њених граница. Баница је до сада замирисала у сваком крају наше земље, на свим сајмовима туризма од Софије до Љубљане. Подељено је више стотина хиљада промо материјала, летака и брошура којима су људи позивани да посете Балу Паланку и манифестацију „Дани банице“, а манифестација је присутна и на друштвеним мрежама на којима има пуно пратиоца.

Уколико би смо покушали да направимо списак ствари које би чиниле нематеријалну културну баштину Беле Паланке, али и овог дела Србије уопште, баница би сигурно заузела високо место, а Бела Паланка која је дала толики допринос њеној промоцији с правом ће заувек носити назив „престоница банице“.

Конференција за новинаре 2019. године

Председник општине Горан Миљковић и директор Туристичке организације Милош Лилић на конференцији за новинаре 2019.године

Презентација белопаланачке банице и паприке вртке на сајму етно хране у Београду

Презентација белопаланачке банице и паприке вртке на Међународном
сајму туризма у Београду

САЈАМ СТАРИХ И УМЕТНИЧКИХ ЗАНАТА У БЕЛОЈ ПАЛАНЦИ

Удружење „Мирис завичаја“ у Белој Паланци основано је 10.02.2006. године иницијативом Радијане Живковић у циљу очувања културног идентитета белопаланачког краја, кроз очување народних обичаја, кроз обнову и заштиту старих и уметничких заната и изворне кухиње белопаланачког краја.

Циљеви удружења су: неговање нематеријалног културног наслеђа, очување традиционалне варошке културе, обнова и заштита старих и уметничких заната, обнова и заштита села кроз подизање нивоа квалитета живљења хармонизацијом природних ресурса, капацитета локалне заједнице и традиционалности, унапређење традиционалне пољопривредне производње на селу, Заштита и очување аутохтоних биљних и животињских врста.

Од свог формирања 2006. па до данас, чланови удружења су:

- покренули манифестацију „Дани банице“ 2006. године
- основали и опремили „Центар за старе и уметничке занате“
- покренули „Сајам старих и уметничких заната“ 2010. године
- прикупили рецепте старих јела белопаланачке кухиње и организовали њихову презентацију
- организовали радионице свих врста старих заната како за одрасле полазнике тако и за децу (вез, златовез, ткање, пуствовање вуне, грнчарија, разне технике осликавања текстила, плетење, хеклање)
- покренули иницијативу за заштиту аутохтоне сорте паприке вртке „белопаланачка вртка“.

(слика 1) Манифестацију „Сајам старих и уметничких заната“ први пут је покренула Канцеларија за рурални развој односно њен координатор дипл. инж.пољ. Јасмина Голубовић у сарадњи са удружењем „Мирис Завичаја“ 2010. године.

Манифестација „Сајам старих и уметничких заната“ има за циљ очување нематеријалног културног наслеђа нашег краја

(слика 2) Први сајам одржан је на простору нове градске пијаце у центру Беле Паланке и окупио је 49 излагача са територије наше општине и региона.

(слика 3) На отварању првог сајма старих и уметничких заната присуствовао је, уједно и отворио и својим доласком увеличао догађај – тадашњи амбасадор Јапана у Србији.

На сајму су се могли видети предмети готово из сваке области старог заната (вез, златовез, ткање, пуствовање вуне, плетење корпи, дуборез, столар, иконописац, метлар, оштрач, бомбонцијски, крзнарски, каменорезачки, грнчарски занат...). Такође било је и „чувара традиције“ који су изложили сачуване предмете из традиционалне колекције коју су наследили са колена на колено.

Први сајам био је изложбеног карактера где је наишао на бројне позитивне реакције што од стране учесника што од старне посетилаца. Такве реакције су учврстиле темеље и дале подстрек за будуће организовање и окупљање занатлија. Време одржавања сајма је 18. и 19. август за време обележавања славе Преображење Господње, иначе званичних вашарских дана у Белој Паланци.

Фотографије са Првог сајма старих и уметничких заната

(слике 4,5,6) На сликама можемо видети како старе очуване предмете тако и нове руком израђене предмете који се користе као део алата за израду одређене технике старог заната

(слике 7,8,9) Бомбонџијски занат и део изложбених експоната

(слике 10,11,12) Део изложбених експоната

(слике 13,14,15) Метларски занат, грнчарски занат и корпарско-плетарски занат

Организатор сајма, Удружење „Мирис завичаја“ од 2011. године додељује по три награде учесницима сајма на тему:

- СТАРИ ЗАНАТ У НОВОМ РУХУ
- ЧУВАР НАСЛЕЂА
- ИЗВОРНИ ЗАНАТ

Године 2011. на другом сајму је организована и изложба ћилима под називом „И БЕЛА ПАЛАНКА ЈЕ НЕКАД ТКАЛА...“ где је последња белопаланачка ткаља- те године деведесетогодишња г-ђа Душанка Златковић изложила 30-ак ћилима са мотивима пиротског ћилима. Број учесника на сајму се попео на 52. Сајам се одржао на простору испред градске пијаце.

Фотографије са Другог сајма старих и уметничких заната

(слике 16,17,18) Изложбени штандови: грнчарски занат, дуборез и цвећар

(слике 19,20,21) Изложбени штандови са ћилимима (шаре пиротског ћилима) и вез на чарапама са цветном шаром

(слике 22,23,24) Изложбени експонати у техникама старог заната: поентлес, вез и пуствовање вуне

Године 2012. на Трећем сајму старих и уметничких заната појављују се 63 излагача из Србије. Упркос кризи и смањеној продаји редовно нас посећују излагачи претходних година, задовољни гостопримством и организацијом сајма.

Фотографије са Трећег сајма старих и уметничких заната

(слике 25,26,27) Хеклани кишобран, везен мотив руже на столњаци, примена мозаик технике на саксијама од глине

(слике 28,29,30) Одевни комади израђени техником ткања, лековити производи на бази меда, девојка у српској традиционалној народној ношњи

(слике 31,32,33) Дуборез-иконописац, производи од дрвета, традиционални очувани производи од дрвета за кућну употребу

Године 2013. на Четвртм сајму старих и уметничких заната учествовало је 79 излагача из Србије, а сајам је по броју учесника и са наступима културно уметничких друштава представљао најмасовнији догађај овог типа у региону.

Фотографије са Четвртог сајма старих и уметничких заната

(слика 34) Изложбени штанд, категорија чувар наслеђа

(слика 35,36) Вез на народној ношњи лужничког краја, справа за намотавање пређе

Пројекат „Сајам старих и уметничких заната“ 2014. године реализован је уз финансијску помоћ Министарства културе и информисања, кроз програм подршке очувању културног наслеђа у Републици Србији. Ове године се последњи пут организује на простору испред градске пијаце у време преображенског вашара.

Године 2015. „Сајам старих и уметничких заната“ почиње да се одржава паралелно са манифестацијом „Дани банице“ у прелепом амбијенту белопаланачког парка Врело. Са једне стране реке испод белих тенди, које се попут белих лабудова нижу један поред другог на уређеним стазама, одржава се манифестација „Дани банице“ док се на другој страни реке одржава „Сајам старих и уметничких заната“. На тај начин до данашњих дана обе манифестације привлаче велику пажњу посетилаца Беле Паланке на коме се могу задовољити сва чула.

Фотографије са Шестог сајма старих и уметничких заната

(слика 37) Фотографија сајма у вечерњим сатима

(слика 38,39) Изложбени штанд- асурџијски занат, и ревија уникатног накита од свиле аутора Љубинке Мајсторовић

Године 2016. и 2017. сајам бележи пораст пријављених излагача и занатлија. Близу 90 занатлија изложило је своје производе и захваљујући њиховим радом, трудом и залагањем традиционални занати настављају да „живе“. Сајам настоји да тим занатлијама да подршку, промоцију њиховог рада и могућност да се њихов квалитетан рад види и препозна у мору индустријских по шаблону израђених производа. 2017. године Удружење „Мирис завичаја“ последњи пут организује ову манифестацију и те године предаје сајам даље на успешно организовање Народној библиотеци „Вук Караџић“. Исте године удружење је у оквиру сајма организовало и модну ревију сачињену од традиционалних материјала истканих на разбоју у ткачкој радионици удружења као допринос у очувању старих и уметничких заната.

(слика 40) Модна ревија „Традиционална израда тканине примењена на моделима савременог кроја“ у реализацији Митровић Слободана

Године 2018. организацију сајма преузима Народна библиотека „Вук Караџић“. Сајам наставља да окупља велики број занатлија, да би 2019. године био пријављен рекордан број излагача-110. Такође 2019. године одржан је и јубиларни десети „Сајам старих и уметничких заната“ где је као новина покренута и дечија радионица старих заната, које су наишле на позитивне реакције и висок одазив код деце.

(слика 41,42,43) Прва дечија радионица старог заната одржана 2019 године. Деца су се опробала у техникама пуствовања вуне и вајања глином.

Од 2019.године награде на сајму се деле у истим категоријама, само се за сваку категорију понаособ рангира прво друго и треће место.

(слика 44) Испред Народне библиотеке „Вук Караџић“, представници Народне библиотеке (са десна на лево): Ана Ћирић, Ирена Рангелов и Марина Величковић са жиријем сајма: Слободан Митровић, Виолета Павловић, Нела Манојловић. 2019. година

Паралелно са манифестацијом „Дани банице“ одржавају се и најаве сајма на конференцијама за медије. На тај начин се представља програм манифестације и врши њена промоција.

(слика 45) Туристичка организација Беле Паланке и Народна библиотека “Вук Караџић” представили су на конференцији за новинаре програм манифестације “Дани банице” 2019. године. Удружење “Мирис завичаја” представила је Јасмина Голубовић, док је штанд са паприком вртком представио Раде Младеновић.

Услед пандемије изазване корона вирусом, 2020. године сајам није одржан.

Године 2021. и 2022. након пандемије на сајму излажу око 60 излагача али то не умањује разноврсност и квалитет традиционалних и уметничких заната. Одржане су и дечије радионице у техникама вез и ткање.

(слика 46) Дечије радионице у техници вез (2021.год.) и у техници ткање на раму (2022.год.)

Традиционално свих година на сајму свим излагачима су додељиване и захвалнице, као један вид подршке и мотивације за даљи рад, и поновно пријављивање и њихов долазак.

(слика 47,48,49) Додела захвалница од стране организатора Народне библиотеке „Вук Караџић“ занатлијама и излагачима

Једна од новина у Белој Паланци је и реализација пројекта оснивање музеја “Занатлијско сокаче” - прва фаза, на простору испред Центра за старе и уметничке занате. Реализатор овог пројекта је лаг „Катена мунди“, док је партнер на пројекту удружење “Мирис завичаја”. Простор је реализован и замишљен као музеј на отвореном и представља визуелни приказ различитих занатлијија у процесу рада.

(слика 50) У оквиру прве фазе оснивања музеја „Занатлијско сокаче“ постављене су две скулптуре занатлија, грнчар (са леве стране) и предиља (са десне стране). Аутор скулптура је вајар Дејан Здравковић из Кушиљева.

(слика 51) Од 12.08.2022.године предиља неуморно упреда своју нит, нит која се касније користи у свим текстилним техникама као основно средство израде, нит без које се не може. Такође грнчар (занат по коме је белопаланачки крај својевремено био препознатљив) ваја свој ћуп, предмет из кога су се одхраниле бројне породице, што као посуда у коме се спрема и чува храна већ и као производ који је служио као део робне размене одређени период како би се потребне намирнице прибавиле за егзистенцију домаћинства.

(слика 52) На тротоару испред „Центра за старе и уметничке занате“ осликана је у оквиру прве фазе и тканица дуга 8.5 метара. Приликом израде експоната за постављање трајне поставке у „Палати Србија“ у Београду 2022. године, у организацији Етно мреже, у удружењу „Мирис завичаја“ исткано је седам тканица. Из тог разлога приближна шара изложених тканица осликана је и испред просторија центра. Тканицу је осликао Слободан Митровић из Беле Паланке, примењени уметник и председник удружења „Мирис завичаја“.

КЊИЖЕВНОСТ

САТ ЈЕ СТАО

„Дабогда се никад не раставила“ – чула је како старица понавља, чинећи се да нешто ради по дворишту. Нагнута над коритом пуним веша, млада жена би се усправљала и мокром руком прелазила преко, већ великог стомака, као да жели да заштити то мало биће у себи од страшних клетви које је слушала свакодневно.

Тешко је носила. Али, нешто још теже носила је у срцу, у мислима. Њене црне, тужне, уплашене очи криле су велику тајну. И питање: Зашто баш њој ова судбина? Стала би на час, усправљајући се и несвесно стављајући руке на стомак, загледана у неке, само њој познате даљине. Волела је већ сад дете које је носила у себи, са исконском жељом да га заштити. Хоће ли моћи?

Муж би наилазио изненада. Висок, крупан, помало незграпан, преозбиљан за некога ко се недавно оженио, смркнут и прек. Истог трена би остављала започети посао и, узгред бришући руке о кецељу, журећи пред мужем у кухињу, да постави сто. Пролазила је покрај њега усправно и увредљиво гордо. Застао би за њом. Чуо је и он већ толико пута мајчине страшне речи и молио је да ућути. Она би уздисала и остајала плачући у дворишту, а он улазио у кућу. Седао је за сто а она преко пута њега. Ћутке, сагнуте главе, преплетала је своју црну, дебелу плетеницу и чекала. Дивио се снази те младе жене, чудио се њеном миру и није могао да је не повреди: „Кад ће то копиле?“- питао је с презрењем, повређеношћу и болом. Погледала би га, прострелила својим ватреним очима и оћутала. Он је устајао бесно и одлазио. Није говорио, нити је она питала, где.

Ноћи су биле најтеже. Док га је чекала будна у брачној постељи, осећала је како јој срце дамара у сваком делу тела. Бојала га се. Долазио је напит и узимао је без речи, као ствар која му припада. Трпећи бескрајан бол и одвратност, добијала је жељу да га убије и побегне негде далеко од овог мучења, које је понекад трајало по целу ноћ. Ако би се направила да спава, будио ју је ударцима и псовкама, док је из друге собе слушала вештичји смех његове мајке.

Кад се родила црнокоса девојчица све је постало лакше. Волела ју је свом љубављу и као вучица се нагињала над колевком кад би јој муж прилазио да је погледа, спремна на све. Он је почео да јој се диви. Гледао ју је кришом, кад год је могао. Била је то висока, лепа жена коју је мајчинство оплеменило, учинило некако снажнијом и поноснијом, као да је свима у кући хтела да покаже да јој нису учинили част, него она њима, што је уопште пристала да прекорачи праг те куће, коју никада неће осећати својом. Рађала је у њему жељу да сломи тај пркос, да је потчини. Нешто у

њој је почело и да га плаши. Све дуже је боравио ван куће, у малом дућану. Сатови су тиктакали око њега, потсећали га да време тече, одлази, у неповрат односећи свако данас. Више није знао шта га је више плашило. Препун беса и очаја полазио би кући, одлучан, спреман да удари, да увреди, да је воли. Жељан. Онда би сатима седео пред прагом, скрхан, неодлучан, пратећи њену сенку кроз ониски прозор. Борба у њему тражила је охрабрење. Почео је да пије. До дуго у ноћ, док све кафане не погасе светла. Онда би улазио у собу и дуго гледао ту предивну жену, коју је заволео. Знао је да дрхти под покривачем у исчекивању нежељеног, само се правила да спава. Испуњен нежношћу хтео је да је милује својим великим рукама, да јој распусти косу, да је љуби. Али само што би ставио руку на њене црне увојке, прострелила би га тим страшним погледом у коме је видео презир, гађење, страх. То би га разбеснело. Узимао би је тада силом, дивље и избезумљено, док би она ћутала, а срце би јој било камен, и тело камен, и руке камене. Знао је да га мрзи, да њене мисли и њена душа никада неће припадати њему. Стиснута између његовог великог тела и великог гнева, чекала је да се све заврши, а затим журно устајала и излазила из куће. И тада је знао – иде да мирис његов спере са себе. Понекад би је јутро затекло на малом трonoшцу пред вратима, није имала снаге да се врати у постељу. Једино би је дететов плач враћао у собу а њега терао из ње. Јутра су доносила олакшање. Свако је ћутке одлазио на свој посао, не знајући како оно друго проводи дан.

На крају авлије, иза великог стабла старе јабуке, био је стог сена. А иза њега капицик. Често је посећивала тај кутак, да бол свој излије а да јој нико сузу не види. Седела би дуго на обореном пању, обгрљених колена, и дубоко удисала мирис сена, траве и коприве што су израсле крај трошне зграде. Преплавила би је сећања и осећања. Загледана у недавну прошлост, пуним шакама сена и траве затварала би уста, да се не чује крик што јој потреса тело, па се грчи као црв да га врати, да га ућутка. Сећала се своје љубави, сећала се како је пленио својом мужевношћу, чула његов дубоки глас и речи. Речи које су је омамиле, које су јој разапињале разум. У шта се претворио поглед најтоплијих очију на свету, кад му је рекла да је носећа. Боже, је ли то био он, тамо у тој кући његове рођаке, где јој је украо душу и измамио љубав. Ни сада не може да верује да је то био онај исти човек кога је волела и веровала свакој његовој речи...

Сећајући се тог задњег сусрета, болно се враћала својој стварности. Устајала би, махиално протресла косу и уклонила сено са своје одеће, поново узимала свој понос, одгурнут до малочас, и ваћала се у кућу, уздигнуте главе и пркосна погледа. Није пркосила свом мужу, ни својој секрви, пркосила је животу и њему далекоком...

Тако су пролазили дани, месеци, године. Дете је расло, сви су у тој мајушној девојчици видели прошлост и бежали да је не гледају. Онда је осетила како у њој повово буја живот. Никома ништа није рекла. Кад је муж, запрепашћено приметивши, питао да ли је то истина, само је тихо одговорила: „Бог је тако хтео“. Она га није желела. Био је то плод гнева и мучења, прогутаних суза и чемера што се накупио. Бојала га се као отрова. Често је, радећи најтеже послове, пожелела да га изгуби. Али, кад

је приметила да су сви постали пажљивији према њој, да је чак и њен муж постао мекши и попустљивији, и још кад је осетила прве покрете у себи, схватила је да је то њен спас и њена победа. Родила је сина, и са својом дечицом, по први пут, у тој кући нашла некакав мир.

Често сам причала са тим црнопутим, вижљастим дечаком, касније, кад смо друговали. Сећам се да никада није лепо говорио о свом оцу. Мајку и сестру је нежно волео. И остао је дечак до краја свој трагичног живота, тражећи љубав и сигурност у својој породици, волећи нежно и своје кћери.

Крај је био запрепашћујуће страшан. А она, мајка, свесна зле коби која ју је пратила, корачало је за телом свога дечака, вукући за собом ужасан терет своје судбине и свој злехуди живот као планину. Само је понављала, за себе и њега ваљда: „Ја сам крива сине, ја сам крива...”

О писцу:

Стана Спасковић – Даниловић рођена је у Белој Паланци 1948. године. Школе је завршила у Белој Паланци а студије у Београду. Радни век је завршила као социјални радник у Младеновцу. Пензионерске дане проводи у Белој Паланци и Младеновцу. Има припремљену збирку прича о тајним и неоствареним љубавима у Белој Паланци.

Будимир Алексов
гастарбајтер (Беч)
из Мокре, Бела Паланка

ЛИРСКИ ЗАПИСИ О ПАНДЕМИЈИ И ЗАВИЧАЈУ

Корона

Сам је човек вирус на Планети.
Из ваздуха нико нам не прети.
Загадише природу и воду,
Једног дана и на Марс да оду.
Нови дрони, лете авиони,
Двадесета да се не понови.
Корона је права светска дама,
Авионе она спушта сама.
Нико не сме горе да полети,
Хвала Богу кад се неко сети.
Планета нам боље дише,
Корона историју пише.

(Јули, 2021)

Долазим ти родни крају

У мом крају август месец живи,
Летње доба корони се диви.
Село живо само преко лета,
Сунце пржи и свакоме смета.
Гледам поља зарасле ливаде,
Поља пуста, земљу не раде.
Тужно воће осушено стоји,
Кише нема, вода не постоји.
У мом селу извор вода беше,
Лоши људи воду нам узеше,
Нама оста један поток мали.
Људи нема, мало су остали.

(15.08.2021.)

Село у долини

Једно село у долини дрема,
Пусто село, туга преголема.
Два су брда и река њих спаја.
Разне приче из мога су краја.
Село Мокра од давнине стоји,
Некад давно становнике броји.
Куће старе и понека нова.
Леп је поглед, као из снова.
У долини магла село скрива,
Нико не зна шта се с нама збива.

ЛИКОВНА КУЛТУРА

О СКУЛПТУРАМА БОЈАНА АНТИЋА

Већина скулптура има чисто естетски или уметнички циљ. Када тродимензионални објекат – скулптура има, осим уметничког и употребни аспект, можемо га назвати скулптуром само уколико је уметнички аспект доминантан, а када су употребни и уметнички аспект балансирани, називамо га функционалном скулптуром, а како уметнички аспект препушта више место употребном, вајарство постаје дизајн.

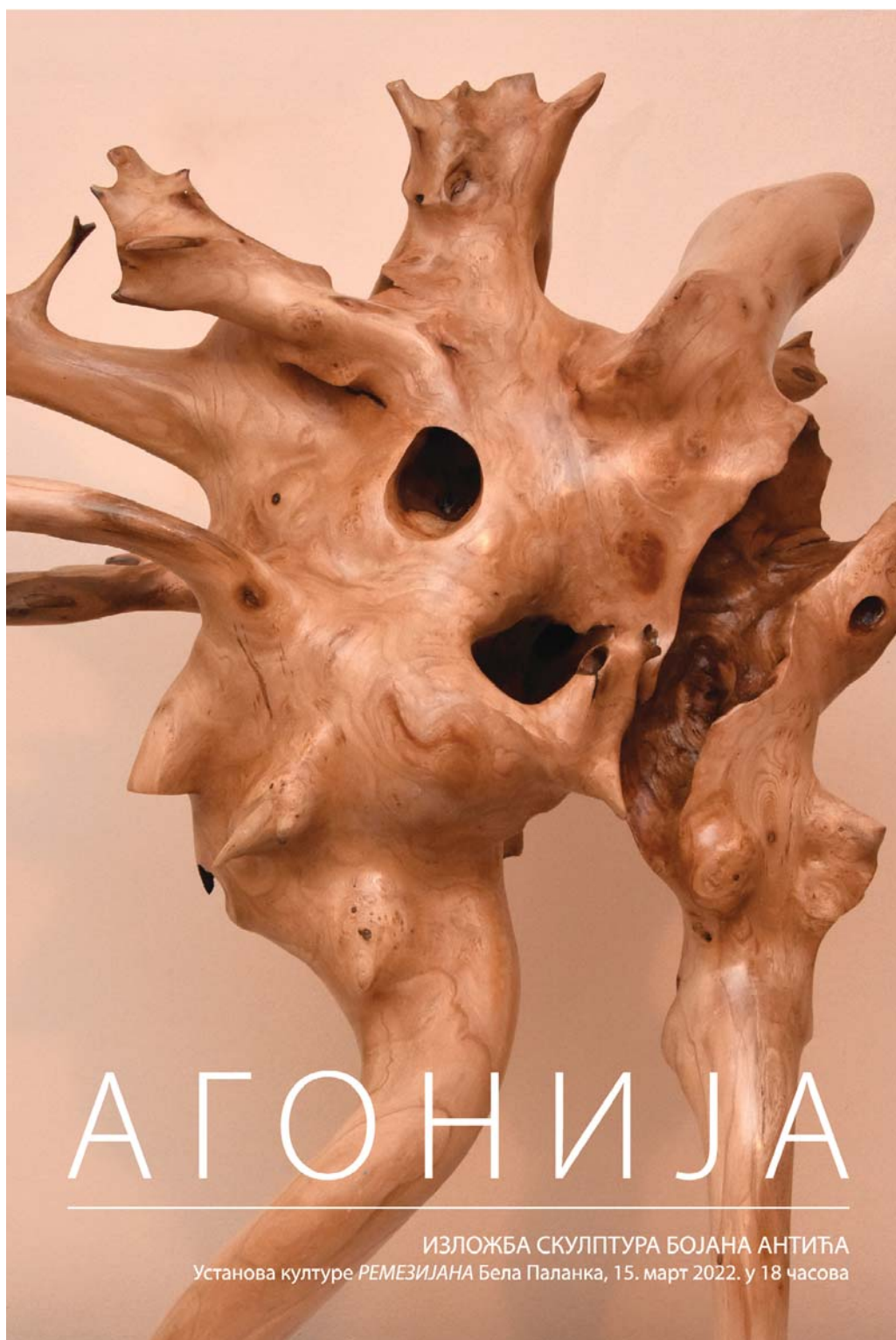
Уметник, да би изразио своју замисао кроз уметничко дело, чини први корак у стваралачком раду, бирајући материјал и технику којом ће остварити своје дело. Врста материјала и начин његове примене утицаће на уобличавање ликовног дела. Материјал и начин његове употребе називамо техником рада.

Велики број вајара сматра да су само линија, површина и волумен, и када се томе придода симетрија, пропорција и ритам, довољни да се изрази смисао и да се преточи у скулптуру. Такве припадају нефигуративном – апстрактном вајарству. Свако вајарско дело је настало од материјала који имају масу и егзистирају у тродимензионалном простору, а маса скулптуре је материја која заузима одређени део простора. Простор као елемент скулптуре манифестује се на три основна начина: Материјалне компоненте скулптуре се шире и простиру кроз простор, материја затвара или омеђује неки простор, стварајући шупљине и празнине у скулптури; и материјалне компоненте скулптуре се повезују у и преко простора у једну скулптуралну, односно уметничку целину.

У радовима Бојана Антића (рођен 1960), човека који се бави обликовањем дрвета, комада нађених у природи, употребног аспекта скоро или уопште нема. Његов манифест гласи: "Моја креација прати природу као савршеног вајара".

Можда је због тога Бојанов избор баш дрво, од корена до крошње. Трагајући за најинспиративнијим комадима дрвета, он обилази реке, шуме, вртаче у и око Беле Паланке, тако да на себи својствен, стваралачки начин прераста у неку врсту хроничара свог родног краја.

Дрво обрађује класичним вајарским методама, пратећи форму, површине, линије и волумен, које му природа нуди. Неспорно је да је порив за стварањем креативан а ниво ликовности несвесно, понекад, стреми ка изузетним вредностима.

АГОНИЈА

ИЗЛОЖБА СКУЛПТУРА БОЈАНА АНТИЋА
Установа културе РЕМЕЗИЈАНА Бела Паланка, 15. март 2022. у 18 часова

ДОДИР ЛУДИЛА
25 x 22 x 17 см
дрво орах, 2019.

ЈЕЦАЈ
27 x 17 x 13 см
дрво орах, 2019.

ОДБАЧЕНИ
28 x 30 x 32 см
дрво орах, 2019.

ПЛАМЕН РАДОСТИ
32 x 16 x 12 см
дрво смоква, 2020.

ШУМСКИ ДУХ
24 x 12 x 12 см
дрво јоргован, 2020.

ЛИКОВНО-ДОКУМЕНТАРНИ ЗАПИСИ

Након неуспелог покушаја на пријемном испиту на Ликовној академији у Београду 1970. године љубав према ликовној уметности ме није напустила. У тим младалачким данима често сам преиспитивао своје могућности кроз цртеж тражећи мотивацију у свом окружењу, при чему сам се бавио и народним мотивима, углавном портретима чланова своје уже продице и то у свакодневном послу, али и неким темама извнани тога. Како сам најчешће био у свом дому у Горњем Стрижевцу у Лужници са бабом Милицом (1903-1987) и мајком Бисерком (1925-), то су оне приказане за време предења вуне, плетења чарапа, љуштења кромпира, прања косе и друго. После много година од њиховог настанка (1973-1994), ови прилози поред мог трагања за ликовним изразом и ликовном формом сведоче и о начину живота, који се у међувремену умногоме променио, па је отуда неоспоран и њихов документарни значај.

Сл.1. Г.Стрижевац - Поглед кроз прозор. Оловка 1994.

Сл.2. Баба Милица љушти
кромпир. Хемијска оловка,
белило /1973.г.

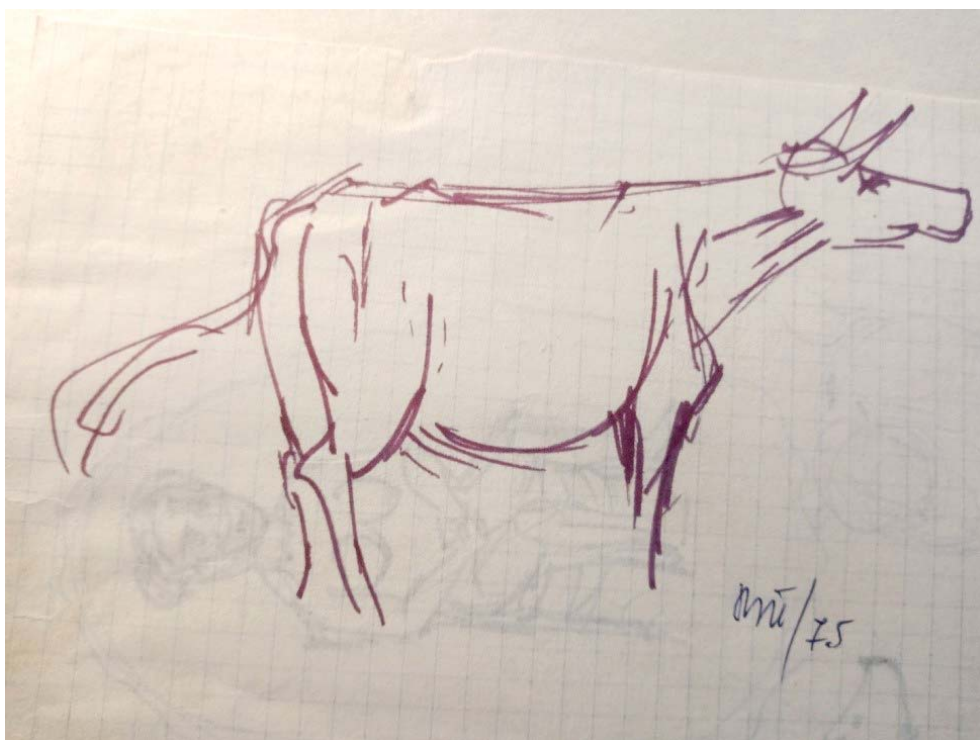
Сл.3. Баба Милица плете
чарапе. Хемијска оловка, 1974

Сл.4. Мајка Бисерка преде.
Хемијска оловка,1974

Сл.5. Баба Милица преде.
Оловка 1974.

Сл.6. Крива.Туш 1975

Сл.7. Мртва природа ,грнчарија са вретеном.Оловка 1975.

Сл.8. Баба Милица плете чарапе. Хемијска оловка 1975.

Сл. 9. Ружа Ћирић (1910-1976)
из Проваљеника. Хемијска
оловка 1975

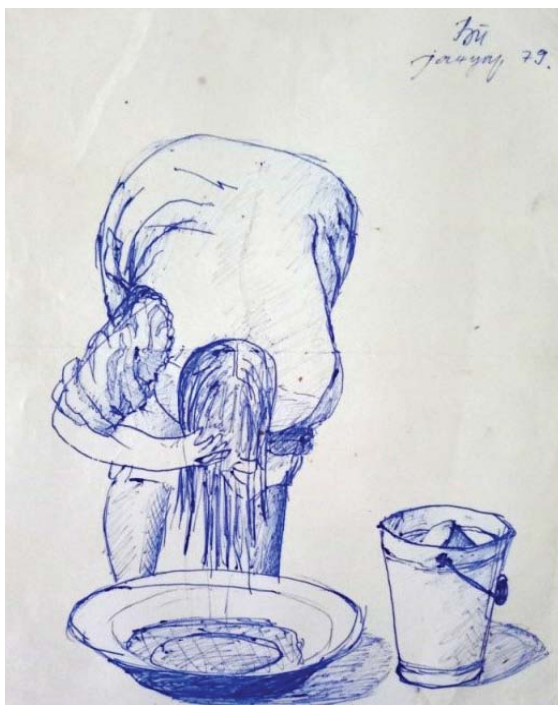

Сл.10. Мајка Бисерка .
Хемијска оловка 1975.

Сл.11.Мајка Бисерка крпи
поцепану одећу. Хемијска
оловка 1977.

Сл.12. Жена пере косу.
Хемијска оловка 1979.

Сл.13.Стеван Поповић (1904-
1980) из Г. Стрижеваца.
Хемијска оловка 1975.

Сл. 14. Са вашара у Белој Паланци 1975.Хемијска оловка 1975.

Сл.15. Данило Ранчић(1910-1995)
из Г. Стрижеваца.Хемијска
оловка 1990.

ПРИКАЗИ И ОЦЕНЕ

КЊИГА О ПРОШЛОСТИ И СУДБИНИ СЕЛА ПРЕСЕКЕ

Видојка Петровића, ПРЕСЕКА. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2022., стр. 200.

Појавила се још једна нова и корисна књига – монографија посвећена прошлости Пресеке, чији је аутор Видојко Петровић. Ово је 24 монографија неког села у бабушничкој општини почев од 1984 када је објављена монографија Божицара Бошка Богдановића о Раков Дољу. Писање монографије о свом родном селу ради се увек са великим ентузијазмом и љубављу како је то учинио и Видојко Петровић, који је по професији просветни радник из области историје и географије и дугогодишњи службеник Секретаријата за унутрашње послове. Рад на монографији насеља је истовремено сложен и одговоран, јер по свом обиму, намени и циљу да се оствари што целовитија слика о насељу, његовим природним условима, мештанима, њиховом животу и догађајима изискује савестан здраво-разумски приступ, упорност, систематичност, добронамерност, објективност што значи мора стајати на страни истине и правде, да је непристрасан, без предубеђења, а уз све ово је неопходан одређен ниво образовања и умешност, способност да се расположива и прикупљена знања записи, белешке и казивања изложе читаоцу на пристојном и разумљивом нивоу који он од аутора очекује. Како се Видојко Петровић у културној јавности није досад експонирао списатељским радовима, рад на свом првенцу је био за њега додатни изазов и напор, који је он успешно савладао, а и само његово академско образовање му је у томе у мноме помогло.

Рад на монографији села Пресеке је унеколико специфичнији од осталих насеља бабушничке општине, јер је ово јединствено српско насеље одлуком Берлинског конгреса 1878 било подељено границом између Србије и Бугарске и тиме оптерећено бирократско-политичким одлукама да сестановништво дела који је припало Бугарској прогласи Бугарима. Ако народ није знао своје порекло, како аутор тврди, при чему је у мноме у праву, јер такво расположење се усадило у намученом и необразованом народу кроз многовековно ропство под Турцима, када је покидана чврста веза са својим етносом у забаченој Пресеки, али томе је

¹ v.pejcic@yahoo.com

доприносио и пригранични простор где се граница често померала час на једну час на другу страну. Пресудно је ипак било то што се велике силе нису доследно бавиле националном припадношћу већ су по својим критеријумима одређивале где ће међудржавна граница пролазити. У таквим околностима народ је више водио рачуна да сачува своју главу или се приклањао оном народу коме је политичко-бирокарским одлукама био приморан. Ипак, независно од тога да ли је неко знао коме народу припада или не, или је присилно приморан на промену свог националног идентитета, његово порекло одређује етно-културолошко наслеђе као што је матерњи језик, који је у овом селу јединствен и припада лужничко-тимочком дијалекту, затим слава као искључиво национално обележје српског народа која се практикује у оба дела Пресеке, а ту долазе и остали обичаји, народне песме приче и легенде о националним херојима, одећа, ранија миграциона кретања у оквиру националних оквира у потрази за безбеднијим и бољим природним условима за живот, као што се бежало са Косова и Метохије, Црне Горе и других простора. А промена места боравка или гранично подвајање једног истог народа никако није значила промену националног идентитета.

Међу Лужничанима, као и код неких истраживача, дуго је владало уверење да је Пресека добила назив по томе што је управо одлуком Берлинског конгреса кроз ово насеље одређена међудржавна граница која је ово село пресекла - поделила на два дела српски и бугарски. Поред података којима је Видојко Петровић доказао да се судбина овог села поиграла са његовим називом, у архивским и другим изворима постоје потврде његовог налаза. Ево шта је у једном архивском изворуначелник лужничког среза Алекса Весовић 1882. године писао министру унутрашњих дела поводом спора који је настао због пресељавања извесног броја мештана из бугарског дела у српски: - *Село Пресека носи своје име од вајкада. И то име као да је неком фаталношћу било намењено да пресечком живљу буде узрок несреће која је Пресечане снашла. Европска комисија која је пре извесног времена повлачила границу између нас и Бугара, не знам да ли из ината или из подсмеха према имену тог села тек пресекла је Пресеку на два дела и дала доказа ко да је овом селу било намењено да буде пресечено*".² Поред овог постоје и други извори као што су стари српски записи у којима се ово село спомиње под садашњим именом и пре ослобођења од Турака. Два таква записа постоје у *Старим српским записима и натписима* Љубомира Стојановића, које је он преузео од Косте Костића, који су пронађени у Студенској цркви. Један од њих је записан над јужним вратима ове цркве који сведочи да је она подигнута 1867. залагањем поп Раденка и његовог сина поп Глигорија о трошку села Студене, Нашушковице, Пресеке и Берин Извора а да је у току изградње било неколико ктитора међу којима

² АС, МУД ф Х р 36/1882.

је био и Голуб Николин из Пресеке.³ Други датира из 1873 . године који је записан на цветном триоду ове цркве а који преноси да је црква Св. Никола купила за свој новац књигу Пендикострија, и да у њој долазе да се моле Богу поред сељана Студене још сељани Пресеке, Берин Извора, Раките, Звонца, Нашушковице, Ралина и Валниша.⁴

По Вуку, “пресека “ је као долина преко какве косе или планине, дакле реч којом се означава географска одлика одређеног места.⁵ Ово потврђује и чињеница да поред лужничке Пресеке постоје још насеља са оваквим именом, тако је у Србијиједно код Ивањице,као и на Косову и Метихији код Зубиног потока. У Македонији село са оваквим називом се налази код Кочана. Пресека у Бугарској је у Област Крџали, у средишњем делу јужне Бугарске близу границе са Грчком;овај топоним се најчешће среће у Хрватској, где пет насеља имају такав назив. По Википедијиној енциклопедији, Пресека није долина, како то Вук пише у свом *Рјечнику*, већ планина (брдо или стена) узвишина која се уздиже високо изнад околног подручја са стрмим падинама. Петровић је такође потврдио географско порекло назива села ставом да је управо превој, развође, вододелница, која дели село на два дела та пресека, назив који су сељани у ранијим временима преузели као име препознавања њихове насеобине.

Неко би рекао да је садржај монографије могао бити већи, али са становишта да је сваки историјски податак изнет у јавности право благо, а таквих података у овој књизи има баш онолико колико је у њој стало реченица, онда морамо бити презадовољни обимом ове књиге поготово због тога што се аутор у њеном садржају дотакао свих,или боље рећи највећег дела,релевантних тема везаних за ово село. При чему их је обрадио у границама знања, обима прикупљеног архивског материјала, записа са терена и коришћене литература. Да је био у прилици да се упозна са садржајем најважније књиге посвећене народном животу и најцитираније књиге кад је у питању ова тема о лужничком крају *Из Лужнице и Нишава* Владимира Николића, негдашњег учитеља у Стрелцу(1893-1896), објављене 1910. године, верујем, да би га ова драгоцена књига инспирисала да још по нешто унесе у своју монографију, или да садржајније обради поједине теме којима се он бавио. Поред ове књиге у обавезну литературу за познавање села ваљало је консултовати и дела наших водећих теоретичара , социолога, историчара и етнографа као што су: *Србија на истоку* Светозара Марковића која нам шири видике о важности породичне задруге и општине као политичке заједнице у развоју села. Студија *Село Стојана Новаковића* је свеобухватна

³ Љубомир Стојановић *Стари српски записи и натписи. Књ.5*.САНУ, Народна библиотека Србије, Матица Српска , Београд 1988.9301.стр.329.

⁴ Исто.9313.стр.331-332.

⁵ Лужничке новине: Векослав *Пејчић Пресека – одвајкада*. Бабушница, месечник, стр.7.Види и Вук Стеф.Карацић, Беч 1852. Фототипско издање Нолит. Београд 1972. Пресека .стр.580.

синтеза о српском средњовеконом селу на чијим темељима се село развијало као друштвена заједница до данашњих дана; незаобилазно је такође дело *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* Јована Цвијића, којом су постављени темељи за пручавање српског друштва па самим тим и села. Цвијић је објавио и више упутстава за изучавање села која су поуздан путоказ у раду на сеоским монографијама, у вези с тим од користи је упознавање и *Упутства за проучавање народног живота и обичаја* Јована Ердељановића, његова истраживања села су етно-социолошка. Од посебне важности је и дело једног од најзначајних етносоциолога и историчара културе Тихомира Ђорђевића *Наш народни живот*, у једанаест књига и четири тома. Не треба превидети ни дела *Историја српског сељаштва* у три тома и *Писма са села* самоуког научника, учитеља Сретена Вукосављевића, великог истраживача традиционалног српског друштва. За комплексно изучавање села од важности је и дело Веселина Чајкановића, српског историчара религије и митологије, као и стваралаштво Михаила Аврамовића пионира српског земљорадничког задругарства, ову област обухвата и дело *Аграрна политика* Драгољуба Јовановића, која је такође драгоцену штито за боље познавање села његовог развоја и његове прошлости. Ваља познавати и садржај *Социологије села* Цветка Костића. Поред бројних монографија објављених о селима бабушничке општине, драгоцену и релевантну за стање села и његовог развоја у савременим условима је и студија академика Љубише Митровића *Огњишта која гасну*. Најзад, од стране литературе, која је такође обимна, издвојио бих студију француског великана социологије села *Сељачка друштва*, Хендри Мендраса. Наводим све ово не због тога што Видојко Петровић није користио нешто од ове литературе, већ због тога што ова драгоцену дела која шире видике о познавању села је мало ко користио и од досадашњих аутора објављених монографија о селима бабушничке општине.

Основна поглавља у овој монографији су она устаљена, која углавном срећемо и у садржајима других књига овакве тематике. У развојно – хронолошком приступу Петровић их је изложио овим редоследом: Географски положај, Природна средина, Топоними, Историјски развој, Становништво, Привреда, Школство, Говор Пресечана, Родови, Административна припадност, Комуналне прилике, Народни живот, Забаве и спорт, Познати Пресечани и интересантни догађаји, Списак Пресечана пресељених у друга места, Српско-бугарски односи, Дедина прича, Тапије и документи и на крају је илустровано поглавље Пресека у слици и речи.

Код регистрованих топонима, поред осталих, пажњу заслужују називи Кукла, Лешје, Романија, Заједница и назив једној махали Забел, који су средњовековног порекла и сведоци да Пресека спада у стара насеља бабушничке општине.

У поглављу “Историјски развој” Петровић је донео више интересантних и важних информација која широј јавности нису била

довољно познате. Ово поглавље по својој обимности је одмах иза Родова, којима је оправдано посвећен најобимнији простор. Уз констатацију да је српска војска у борби против Турака ослободила важан део западне Бугарске, Петровић је у овомоделку, разумљиво, важно место дао управо времену ослобођења од Турака и српско-бугарским односима након одлука Санстефанског прелиминарног мировног уговора закљученог 3. марта 1878. године, којом приликом су руски преставници као једини преговарачи са турском управом били пристрасни и на страни Бугарске, када је формирана фикција Велике Бугарске на штету ратног доприноса Србије и тиме посејана клица међусобног трвљења са територијалним аспирацијама. Потом се садржајније посветио одлукама Берлинског конгреса и његовим консеквенцама, које су довеле до тога да јединствено село буде подељено због својих географских предуслова за међудржавну границу, при чему се испоштовала вододелница а не етничка припадност становништва. Да противуречност буде већа, у то време ниске националне свести и не признавања права српској мањини на очување свог етнитета, становништво које је припало Бугарској је прогашено политичко – бирократском одлуком или се пак добровољно изјаснило као део њеног етноса. А какво је расположење тада у том делу – сада Бугарске територије било најбоље сведочи писмо Трнчана српској Влади, у коме су они, како преноси Петровић из релевантног извора, незадовољни одлуком Санстефанског уговора да припадну Бугарској. 12. марта 1878., писали: *Од ово неколико дана (мисли се на време после Санстефанског уговора В.П.) по новинама се растурају сваковрсни гласови о нама, становницима вароши Трна, Знепољске нахије у старој Србији, правим Старосрбима. Као прави Старосрби ми и пред Богом и пред људима протестујемо против таквих гласова, и оних који нашу судбину решавају. Објављујемо да смо ми Срби и то Немањини Срби и хоћемо да смо сједињени с нашоом правом браћом Србима и мајком Србијом од које смо раздвојени били, па опет сачували свој стари српски језик, српско име, обичаје и ношњу. Нећемо ни с ким другим него с нашоом браћом Србима који пролише своју крв за наше ослобођење.* Радује информација из овод дела: да су мештани једног и другог дела очували коректне односе и били једни другима на услузи у родбинској и свакодневной сарадњи колико је то гранични прелаз дозвољавао као иу тешким временима ратова који су потом следили, што је посебно дошло до изражаја након Нејског уговора 1919. године када је простор до садашње границе са Бугарском враћен Србији (јер га је српска војска ослободила од Турака) као ратна отштета за велика злодела која је Бугарска учинила за време Првог светског рата над незаштићеним и голоруким српским народом након повлачења српске војске у правцу Солуна и у току ратног периода до његовог завршетка 1918.

Из података о становништву запажа се да је оно по граничној подели већински припало Бугарској што се пропорционално одразило да

број породица тог етнитета буде скоро троструко већи од српског. Тако је у селу 1947. године било 69 са бугарским изјашњењем и 24 са српским. Опште позната је појава у бабушничкој општини да је по задршетку Другог светског рата дошло до праве демографске експлозије, која је видљива, из Петровићевих налаза, и у овом селу. Тај пораст становништва се кретао до 1961. године, а од онда је у сталном опадању, што је општи тренд и у самој општини. Село по последњем попису 2011. имало 177. становника. Разлози оваквој појави треба тражити у чињеници да се сељани Пресеке највећим делом баве пољопривредним пословима на екстензиван начин, што народски речено значи сваштарење, са непоузданим и недовољно континуираним приходима, уз бројне проблеме ниског друштвеног стандарда а у времену све већих потреба за вишим стандардом живота. Па се и у овом селу велики део становника држао оне добро познате стиховане поуке: “ Без мотике нема хлеба, ал’ је много сигурније држати се индустрије”. И кренули су Пресечани, попут опште појаве у лужничком крају, у различите правце и градове у сусрет очекиваном бржем богаћењу једноставнијем и сигурнијем организовању породице и њених захтева. Међутим и они који су остали на селу, што је видљиво из Петровићевих записа, утицај индустрије и њених новитета, као и залагањем саме општине створени су и у сталном су успону и бољи и конфорнији услови живота у селу. Према табеларном приказу Пресечани су миграционо најчешће ишли према Пироту и Пољској Ржани, затим их се доста настанило у Бабушници, у Зајечару, Нишу и другим местима, док се у Бугарску, у дужем временском периоду, почев од Првог светског рата, преселило 13 породица.

У поглављу “Говор Пресечана” посведочио је да мештани овог села говоре тимочко- лужничким дијалектом који припада српској језичкој целини, а они који су се изјаснили као Бугари њиховој деци је омогућена настава на бугарском језику. Међутим, поред коришћеног извора, који се ослања на дело Александра Белића, аутор је могао да користи и изворе какви су: *Говор Лужнице* (1984) лингвисте Љубисава Ћирића и *Речник говора Лужнице* објављеног 2018. од истог аутора, као и *Лужнички речник* (1997) Драгослава Манића Форског.

Из области народног живота аутор је могао да обради још по коју тему у које убарајам и народна религијска веровања као и стечена из животне паксе и као наслеђе паганског времена и митологије. Затим је интересно сазнати више о животу младих и врстама забаве, о корзоу, игранкама, фестивалима, о друштвеној организацији села, о сеоском бирову, о организацији чобана и њихових буљука, о појатама у планини, о начину исхране, о условима становања, млечним производима, о вуни и њеном коришћењу при изради одеће и ћилимова, да ли се у селу користила конопља. Важно је сачувати од заборавља и описе сетве житарица и њихова прерада исхрани. Шта се у баштама негује од поврћа. Интересовање

читаоца би изазвао опис јаме Безданка дубокој 80 метара пећинском простору изванредне лепоте и импозантне величине, која ће својом лепотом постати велики изазов за авантуристе и као раритет вероватно постати једна од туристичких тачака у бабушничкој општини. О овој јами се испредају приче да је легендарни поп Мартин Химовић скривао у њој отето благо од турских каравана.⁶ Недостаје такође информација да је у Пресеки по ослобођењу од Турака 1881. Веселин Пауновић имао кафану, а да је Крум Анђелковић по завршетку Другог светског рата имао ковачку радњу у селу.

У завршном делу књиге аутор је дао више лепих и прегледних фотографија из живота Пресечана, којима је додуше прожета и цела књига. Поглавље “Познати Пресечани и интересантни догађаји” чине кратки прилози о интересантним друштвеним догађајима, какав је био сусрет са Трнчанима, затим разне договорштине, краће биографије истакнутих појединаца, духовите слике из живота појединаца. За сваку похвалу је драгоцен запис на локалном дијалекту под насловом “Дедина прича”, који је аутор сачувао за крај текстуалног дела књиге. Петровић је ову причу слушао од свог деде која је мала хроника његовог времена, ратних догађаја у којима је учествовао и судбини Пресеке, а коју је ефектно завршио метафоричним закључком, који ће сваком читаоцу дуго остати у памћењу: *Кад ни човек посматра, заједно смо једно големо говецо лајно, које је прегазил точак од воловску запрегу на средину и направил две лајна.*

Књига је технички и ликовно пристојно реализована, при чему је важан допринос дала и академска сликарка Валентина Николић Радивојевић, која је илусторovala корице које остављају упечатљив утисак својом једноставношћу без сувишних и оптерећујућих детаља у светлом тону, које ће као такве читаоц с лакоћом чувати у памћењу. Независно на одређене примедбе, монографија о селу Пресеки је велики допринос историји самог села као и бабушничкој општини, којом се Видојко Петровић на најчаснији начин одужио и тиме оставио видан траг у култури овог простора. А они којима стваралачка енергија и инспирација не недостаје, могу историју овог села дограђивати новим садржајима са уверењем да ће им Петровићева монографија свакако служити као драгоценa основа.

⁶ <https://www.pirotskevesti.rs/tag/preseka>

IN MEMORIAM

Видојко Н. Крстић (1929-2021)

Угледан адвокат, интелектуалац и списатељ

Видојко Н. Крстић, угледан адвокат, интелектуалац и списатељ, спада у ред горостаса ума и срца и учитеља енергије. Рођен је 1929. године у Букоровцу код Беле Паланке у земљорадничкој породици. Основну школу завршио је у родном селу, а Државну реалну гимназију у Белој Паланци 1949. године. По завршеној Гимназији, три године је радио у сталном радном односу у листу *Борба*, органу ЦК КПЈ као новинар. За ово време био је ванредни студент „Новинарске и дипломатске високе школе“ у Београду. После одслужења војног рока уписује редовне студије Правног факултета у Београду. По

дипломирању 1959. године бива постављен за стручног сарадника Окружног суда у Пријепољу, а после шест месеци рада бива изабран за судију Среског суда у Пријепољу, где је после две године изабран за председника овог суда, на којој функцији остаје шест година. Након тога отвара адвокатску канцеларију у Пријепољу где се бави адвокатуром до 31. децембра 1985. године. Од 1. јануара 1986. до јуна 2007. године бави се адвокатуром у Нишу. У пензију одлази са 79 година старости и 52 године радног стажа, од чега 40 година у адвокатури.

Видојко Н. Крстић је од младих дана припадао социјалистичком покрету и показивао литерарне склоности. Као такав, прву своју радну каријеру започео је као новинар и даровит публициста. И без обзира што ће њему посао судије и адвокатура бити стална професија, он се никад није одрекао своје љубави према публицистици и књижевном стваралаштву.

Крстић спада у ред високог професионалисте у својој струци, због чега је за свој рад више пута награђиван, али и интелектуалца широког формата и плодног публицисте и списатеља. Његова љубав према литератури и списатељству никада га није напуштала. Као резултат те страсти из његове алтернативне књижевне радионице од написаних преко педесет књига објављено је преко десет књига различитог жанра (аутобиографске белешке,

дијалектолошка истраживања, студије и монграфије, есеји, записи). Овде подсећамо на неке од њих: „Стари говор Средњег Понишавља“ (2010); Монографија села Букоровац (2011); аутобиографија „Мој животни пут“ - прва књига (2011); „Мој животни пут“ - друга књига (2011); „На трагу цивилизација. Свет занимљивости“, књига I (2012); „На трагу цивилизација. Свет занимљивости“, књига II (2012); „Записи једног старца“, књига I (2013); „Записи једног старца“, књига II (2013).

Видојко Н. Крстић припада плејади скојеваца који су завршили гимназију у Белој Паланци и одмах после рата се факултетски дошколовали уз рад. Гимназија је за њих била школа знања, огњиште мудрости и уметности. Из ње касније ће, у неколико таласа, поред одличних ученика, изаћи и вредни акцијаши, потом учитељи - просветари, који су радили широм Југославије, затим универзитетски радници и научници националног и светског гласа. Бела Паланка ће дати 400 доктора и магистара из различитих грана наука и двадесетак декана факултета на универзитетима широм СФРЈ, као и представника Српске академије наука и уметности и Министара просвете и унутрашњих послова у Влади Србије и неколико амбасадора.

Видојко Н. Крстић је остао веран писаној речи, литератури, до краја свог живота, стрпљиво је бележио све значајне догађаје о завичају, националној историји и светским цивилизацијама. Као ходољуб и у пензионерским данима, пропутовао је као *homo viator* читав свет уздуж и попреко - и оставио драгоцене белеге у виду медаљона, мини есеја - у својим антологијским записима „На трагу занимљивости“ I и II, које сам у својим рецензијама оценио као Видојкове енциклопедије - „Видојкопедије“, који нису само драгоцене сведочанства о минулим епохама и „записи поред пута“, већ и публицистичко-књижевни рапорт из срца ствари, од суштинске вредности за културу сећања и развој културе и идентитета нових генерација. Он је на најбољи начин схватио поруку песника Бранка Миљковића: „Кроз туђе срце води прави пут“ или филозофа Вила Дјуранта: „Ако човек има среће, пре него што умре сакупиће што више може цивилизацијског наслеђа и пренеће га својој деци. До последњег даха ће бити захвалан на тој неисцрпној баштини знајући да је та баштина наша душевна храна и наш вечни живот!“

Видојкове студије, од оне које су везане за завичај (Букоровац, Белу Паланку и околину), националну традицију и светску историју, имају не само фактографску историографску вредност, већ по стилу казивања и порукама представљају литерарно-културолошке студије. Из њих ће нове генерације доста тога научити за разумевање не само свог позива већ и посланства, тј. мудрог односа према животу, јер Видојко је у њима оставио, снагом свог ума и срца, најбоље дарове адресиране не само на своју породицу и потомке и своје завичајце, већ и на свој народ и човечанство. Управо онако како је у форми свог животног мота, у опроштајној књизи „Записи једног старца II“

записао: „Сваки човек треба да се потруди да иза себе остави неки позитиван траг и да тако допринесе срећи и богатству свог народа!“

Нека му је вечна слава
И хвала

...

За оне које волимо
Смрти нема
Све док у нашим сећањима
Траје вечни пламен успомена

У име Савета и Редакције *Беолопаланачког зборника*

Љубиша Митровић

Проф. Др Јован Петковић (1929-2022)

Напустио нас је још један члан првог Програмског савета Белопаланачког зборника. Још један из плејаде белопаланчких гимназијалаца који је стекао највишу академску титулу. Припадао је првој генерацији ученика ове школе која је у новоотвореној гимназији 1941. године отпочела школовање.

Професор књижевности Јован Петковић рођен је 1929. године у селу Клисури где је завршио основну школу. Дипломирао је на београдском Филолошком факултету. Од 1957. до 1960. године ради у гимназији у Белој Паланци. Поред редовне наставе ангажован је и у ваннаставним активностима. Са ученицима члановима драмске секције 1957. године спрема Нушићевог „Народног посланика“. Кратко време био је секретар Дома ученика занатске школе који се налазио у главној улици у кући Крсте Соколовића.

После одласка из Беле Паланке ради у Трговачкој школи у Нишу. Уз рад је наставио усавршавање и докторирао је на Филолошком факултету у Београду на делу Мирослава Крлеже. По отварању Наставно - научне групе за српоскохрватски језик и југословенске књижевности при Филозофском факултету у Нишу 1987. године постаје професор овог факултета и предаје хрватску књижевност.

Од објављених стручних радова издвајају се:

Интелектуалац у новелама Мирослава Крлеже

Новелистика Августа Цесарца

Студије о хрватској књижевности

Драме Мирослава Крлеже

Лирика Антуна Густава Матоша

Лирика Иве Андрића

Први свој рад објавио је још као студент под називом *За слободу*. У њему обрађује народно - ослободилачки покрет у нашем крају. Свом завичају враћа се после завршетка радног века у делима *Клисура*, *Бела Паланка* - *Ремезијана*, *Република Ремесијана* и *Ремесијана*.

Пуну подршку у раду и приватном животу пружала му је супруга Радмила, професор и један од оснивача Електронског факултета у Нишу, такође ученица гимназије у Белој Паланци. Родитељским стазама кренуле су и ћерке Марина, професор универзитета, доктор грађевинских наука и Јасна, универзитетски професор, доктор електронских наука.

Драган Крстић

Боривоје Рајковић (1938-2020)

У јануару 2020. године окончао је живот Боривоје Рајковић, новинар, просветни радник и један од најбољих познавалаца прошлости Беле Паланке. О томе је у неколико наврата писао у Белопаланчком зборнику.

Његови сарадници, пријатељи и познаници памтиће га по занимљивим причама из дуге и богате локалне историје, али и по свестраности и интересовању за многе области. Добро је познавао лековито биље нашег краја и поред народних назива биљака знао је и њихове латинске називе. Бавио се радиестезијом, а посебни интерес показивао је за фотографију. Како је сам говорио одлазио је на семинаре

и курсеве за фотографију у време када технолошки развој није био на данашњем нивоу и када је требало знање и искуство да се направе добре црно беле фотографије. Писао је поезију, био страствени ловац, у младости је свирао гитару, бавио се и политиком и у политици био вечита опозиција чак и у време једнопартијског система кад формално није постојала. Изнад свега волео је слободу и тешко је прихватао наметање туђег мишљења, ставова, чак и наметање радних обавеза због чега је током радног века мењао занимања, а често је био ван радног односа. Слободно време му је омогућило да несметано најдубље зарони у прошлост свога краја и да се бави оним што је волео и што га је интересовало.

Боривоје Рајковић је рођен у Белој Паланци 1938. године. Основну школу и гимназију завршио је у родном месту, а светску књижевност студирао је на београдском универзитету. Као апсолвент ради у многим местима у Босни и Херцеговини где предаје српски и руски језик, краће време бави се просветним радом и на Косову и Метохији. У белопаланачкој гимназији је предавао руски језик у периоду од 1970. до 1972. године. Био је секретар Аутомато савеза у Белој Паланци, али најдуже се бавио новинарством, због тога је препознатљив као Бора новинар. Преко једне деценије је био дописник нишких Народних новина из Беле Паланке. Своје чланке објављивао је и у београдској Политици и пиротској Слободи.

Годинама је прикупљао грађу о историји нашег краја. Записивао је сећања становника Беле Паланке и околних села, обичаје, предања, обилазио археолошка налазишта и историјске архиве да би употпунио своје знање. У Историјском архиву у Нишу и Пироту познавали су га сви, обилазио је и историјске архиве у Београду, Загребу и Дубровнику. Било је то време када није било могућности за копирање материјала па је руком преписивао пронађене делове. У времену без интернета и доступности одређене литературе обилазио је библиотеке у Пироту, Нишу и Београду преписивао је путописе и писмена сведочења о прошлости Беле Паланке. Као студент почиње да проучава живот и рад Никите Ремизијанског. После вишегодишњег упорног рада прикупио је велику грађу и стекао завидно знање о историји белопаланачког краја. Сигурно да најзначајнији део грађе чине на стотине црно белих фотографија које су настале у другој половини двадесетог века на којима је овековечена Бела Паланка које више нема. Упорност коју је поседовао у трагању за материјалом није имао када је реч о његовом сређивању, писању и презентацији тога широј јавности. И поред убеђивања од стране пријатеља да почне са писањем он је само повремено објављивао текстове у Белопаланачком и Пиротском зборнику. Једино веће дело је монографија Дома здравља из Беле Паланке коју је објавио заједно са др Ацом Спасићем. При крају живота почео је да делове своје грађе убацује у компјутер и започео је монографију белопаланачког Новог Села. Преостаје надлежним институцијама и његовим сарадницима да се у договору са Боровањим рођацима сачува ова грађа.

Проучавао је историју свог краја, а по обиму и значају материјала који је сакупио и по новинским чланцима, који сведоче о једном времену и развоју Беле Паланке, оставио је неизбрисив траг и постао део те историје.

Био је и увек присутан на свим културним збивањима у Белој Паланци: на промоцијама књига, зборника, књижевним вечерима, ликовним дешавањима и увек је узимао реч и истицао се критикама. И у тренутку када пишем ове редове знам да би сигурно претрпео његове замерке, али сматрам и ја и редакција да је својим радом заслужио и задужио нас да оставимо неки писани траг о њему за будуће генерације које ће можда на најбољи начин искористити грађу коју је прикупио.

Драган Крстић

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ И ПРЕДАЈУ РУКОПИСА

I Основна упутства

§1 Часопис *Белопаланачки зборник: годишњак радова* је завичајни годишњак радова из области науке, друштвених и привредних токова, културе и уметности. Сви радови послати за објављивање у *Белопаланачком зборнику* морају бити оригинални. Не смеју бити раније објављени, у целости или у деловима. Радови послати за објављивање у *Белопаланачком зборнику* не смеју бити у истовременом поступку објављивања у ма ком другом часопису, зборнику или другим публикацијама.

§1а Часопис *Белопаланачки зборник: годишњак радова* објављује научне радове (не дуже од 40 000 карактера основног текста, не рачунајући име аутора, наслов, резиме, литературу и превод резимеа); прилоге из књижевности (из области поезије и прозе, не дуже од 40 000 карактера основног текста); приређену књижевну, језичку, историјску и уметничку грађу (у дужини текста која одговара обиму грађе која се објављује, са пропратним аналитичким текстом не дужим од 20 000 карактера основног текста), стручне текстове (претходна саопштења, научне и уметничке приказе, осврте, полемике, критике и сл., не дуже од 20 000 карактера основног текста) и информативне прилоге (хронике, некрологе, интервјуе и сл. не дуже од 20 000 карактера основног текста).

§1б У изузетним случајевима, Редакција може дозволити објављивање дужег текста.

§2 Текстови у *Белопаланачком зборнику*, објављују се на српском језику, ћириличним писмом, научним или књижевним стилем. За навођење стручних термина, дозвољено је коришћење одговарајућег страног језика и писма. Сви текстови морају имати све формалне делове, осим ако у Упутству нису наведени изузеци.

§2а Уколико се ради о научним и стручним радовима, исти морају имати резиме на српском језику и на једном од следећих језика: енглеском (Summary), француском (Résumé), руском (Резюме) или немачком (Zusammenfassung). Сви научни текстови морају садржати резиме на српском језику после наслова, а пре основног текста рада и једном од горенаведених језика на крају рада, иза литературе. После резимеа на српском и једном од горенаведених језика, наводе се кључне речи (пет до десет кључних речи или синтагми које најбоље описују садржину рада, те треба користити стручне термине уже везане за обрађену тему) на српском и једном од горенаведених језика (тј. Key words, Mots clés, Ключевые слова, Schlüsselwörter).

§3 Научни радови који се објављују у *Белопаланачком зборнику*, деле се на изворне и прегледне научне радове.

§3а Изворни научни радови представљају резултат научног истраживања које је допринело откривању нових чињеница, до тада непознатих науци, који тиме остварују трајну научну вредност. Приређена књижевна, језичка, историјска и уметничка грађа, сматрају се изворним научним радом.

§3б Прегледни научни радови садрже синтетички преглед и анализу постојећих научних резултата, с тим да у њима морају бити изнета ауторова оригинална тумачења, запажања и закључци, који допуњују научно сазнање о датом питању. Прегледним радом се не сматра компилација претходних научних достигнућа.

§4 При писању свих текстова, користи се фонт Times New Roman, величине 12 pt, са проредом 1,5 pt. Подножне напомене (фусноте), пишу се истим фонтом, али величином 10 pt, са проредом 1 pt. Читав текст рада, изузев наслова, који је центриран (опција Center) мора бити обострано поравнат коришћењем опције Justify. За писање подножних напомена (фуснота) и састављање списка литературе, обавезно је коришћење стила *The Chicago Manual of Style*. Маргине треба подесити на 2,5 cm са сваке стране.

§4а Због специфичности истраживања и представљања резултата истраживања у природно-математичким, био-медицинским и техничким наукама, ауторима се оставља могућност да изабере други начин цитирања, с тим да у једном раду морају да задрже једнообразни начин цитирања. При првом цитирању, у подножној напмени (фусноти) треба означити који начин цитирања ће бити коришћен кроз читав рад. Остала правила за састављање научних и стручних радова односе се и на ауторе радова из области обухваћених у овом члану.

§5 На првој страни текста, у горњем левом углу пре основног текста рада, исписују се име, средње слово и презиме аутора, а испод имена – афилијација аутора. Аутори без афилијације уписују место сталног пребивалишта. Уз име аутора треба да стоји подножна напомена (фуснота) у којој је наведен контакт e-mail аутора.

§5а Један рад може имати највише двоје аутора.

§6 Испод имена аутора, исписује се великим словима (опција UPPERCASE, величина слова 12 pt) наслов текста, не дужи од 100 карактера, који мора јасно означити предмет рада. Уколико наслов довољно не упућује на конкретни предмет рада, треба бити допуњен поднасловом. Поднаслов се пише малим словима, величине 12 pt. Наслов и поднаслов су центрирани, сходно упутствима у §4.

§6а Наслови прилога из области књижевности формулишу се слободном вољом аутора. Колекције књижевних текстова морају имати заједнички наслов. У супротном, сматраће се непотпуним текстовима.

§6б Уз наслов треба да стоји подножна напомена (фуснота) која,

уколико постоје, пружа податке о раду (у оквиру ког пројекта и које институције је настао, ко га финансира, могуће захвалнице и сл.).

§7 Испод наслова, пише се резиме у дужини од 500 до 1000 карактера, који мора бити написан тачно и разговетно, да садржи предмет и циљ рада, корпус (изворе) истраживања, резултате и закључке истраживања.

§8 Испод резимеа, пишу се кључне речи, према упутству из §2а.

§9 Испод кључних речи, пише се основни текст рада, који може да има поглавља и потпоглавља (не више од три потпоглавља у једном поглављу), са кратким поднасловима. Наслови поглавља пишу се на средини, малим словима, величине 12 pt, **Bold, Italic**, а наслови потпоглавља на средини, малим словима, величине 12 pt, *Italic*.

§10 Испод основног текста рада, на посебној страни, наводи се списак извора и литературе (тим редом), с тим што се код извора најпре наводе необјављени извори, под посебним поднасловом, потом објављени извори, под посебним поднасловом, а иза њих литература, под посебним поднасловом. Списак извора и литературе наводи се без скраћеница, на језику и писму којим је свака јединица из литературе написана у оригиналу, по азбучном реду, најпре ћириличким писмом, потом латиничним, а онда, уколико постоје, осталим писмима. Објављени извори и литература се уређују тако да се уписује прво презиме, па име аутора, наслов дела, издавач и место и година издања. За часописе који су гласила појединих установа, није обавезно наводити издавача, али се пише опсег страна на којима се чланак налази. Интернет извори наводе се на крају потпоглавља на које се односе (тј. Објављени извори или Литература), са пуним линком и датумом приступа у загради. Примери су наведени у одељку: *II Упутства за писање подножних напомена (фуснота) и литературе (Примери)*.

§11 Испод литературе, на посебној страни, пише се име, средње слово и презиме аутора, пуни наслов рада, резиме и кључне речи на једном од горенаведених језика.

§12 Стручни радови и информативни прилози, не морају да садрже све формалне делове које морају да садрже научни радови, с тим да су обавезни делови: име, средње слово, презиме, афилијација (или место сталног пребивалишта) аутора, наслов, основни текст и списак извора и литературе (уколико се не ради о приказу или анализи појединачног дела и сл.), сходно §1а, §5, §5а, §6, §9, §10.

§13 Свака тврдња у научном и стручном раду, мора бити поткрепљена одговарајућим изворима и литературом, што се означава у подножној напомени (фусноти). Све фотографије, графикони, табеле и сл. морају бити означене бројем и насловом (нпр. Табела 1, Статистички преглед становништва 1921-1931 за Пиротски округ) и поткрепљене извором, који се исписује непосредно испод дате фотографије, графикана, табеле и сл., величином 10 pt.

§13a Сви научни и стручни радови подвргавају се рецензирању. Рецензент мора имати више или исто научно звање као аутор. По потреби, радови ће бити лекторисани.

§14 Књижевноуметнички радови објављују се у посебном делу *Белопаланачког зборника* и плод су стваралачког надахнућа аутора, те, стога, не подлежу упутствима за уређивање научних и стручних текстова, с тим да су обавезни делови рада име, средње слово, презиме, афилијација (или место сталног пребивалишта) аутора, наслов, основни текст, сходно §1a, §5, §5a, §6, §6a, §6б, §9. Књижевни текстови могу припадати било ком жанру књижевности. Због специфичности циљева *Белопаланачког зборника*, пожељни су књижевноуметнички текстови на призренско-тимочком дијалекту, односно локалним говорима Понишавља и Лужнице. Књижевноуметнички радови морају проћи лекторски поступак.

§15 Радове слати у *Word* формату, на носачу текста (CD/DVD) на адресу:

Народна Библиотека „Вук Караџић“, Бела Паланка,
Редакција часописа „Белопаланачки зборник: годишњак радова“
Крсте Јоцића, бр. 4,
18310 Бела Паланка,
или на e-mail адресу: vukbiblioteka@gmail.com.

§16 Редакција неће узимати у обзир радове који нису уређени према приложеном упутству. Зарад лакшег уређења рада, у даљем тексту су дати примери за писање формалних делова текста.

II Упутства за писање подножних напомена (фуснота) и литературе (Примери)

§17 Подножне напомене (фусноте) пишу се на следећи начин:

А) Необјављени извори:

- Архивска грађа: Архив Србије (даље: АС), Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење (даље: МИД-ПП), 1890., ред 7, ф. VIII, ПП №299, Генерални конзулат краљевине Србије у Скопљу-Министарству иностраних дела, Скопље 7. новембар 1890.

- Усмено казивање: Ауторизовани (или неауторизовани) интервју, забелешка, казивање Име и Презиме казивача, из Назив места одакле је казивач, у поседу аутора (или неке друге особе, институције и сл., при чему се наводе подаци о месту где дотична особа живи, односно, где је седиште институције). На исти начин цитирају се и аудио-визуелни записи, с тим да се за ову врсту извора, наводи и време у које се на запису јављају цитирани подаци.

- Приватна преписка и фотографије: Име и Презиме пошilhaоца – Име и Презиме примаоца, датум, место, у приватној збирци Име и Презиме власника збирке. Код фотографија: Фото: Име и Презиме аутора фотографије, датум, место, у приватној збирци Име и Презиме власника збирке.

Б) Цитирање из књига:

- Уколико се ради о једном аутору: Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770-1914)*, III, *Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914)*, Београд 2010, број стране.

- Уколико се ради о два аутора: Б. Младеновић, М. Павловић, *Коста Миловановић Пећанац*, Београд 2003, број стране.

- Уколико се ради о више од два аутора: Група аутора, *Историја српског народа*, IV-1, *Срби у XVIII веку*, (ур. С. Гавриловић), Београд 1994.², број стране.

- У даљем тексту, ако се подножна напомена (фуснота) узастопно понови на истој страни, пише се: Исто, број стране; а уколико се понови на другој страни или на истој страни, али није узастопна, пише се: Ч. Попов, нав. дело, број стране.

- Уколико се користи више књига истог аутора, приликом првог цитирања, пише се пуни наслов књиге, а приликом сваког наредног, осим ако се не ради о узастопној подножној напмени на истој страни, пише се скраћени назив књиге: Ч. Попов, *Грађанска Европа III*, број стране, односно Ч. Попов, *Од Версаја до Данцига*, број стране.

- Уколико се поново користи књига два или више аутора, пише се: Б. Младеновић, М. Павловић, нав. дело, број стране, односно Група аутора, ИСН IV-1, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

- Приређивач, или преводилац књиге: Никола П. Пашић, *Писма, чланци и говори 1872-1891*, (прир. Л. Перовић, А. Шемјакин), Београд 1995, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

- Докторске дисертације и магистарске и мастер тезе, као и дела у рукопису наводе се исто као и књиге са једним аутором, с тим да се уместо издавача, наводи „Одбрањена докторска дисертација – датум одбране, факултет, универзитет, рукопис, број стране“.

В) Цитирање текстова из часописа, зборника и хрестоматија: Ђ. Игњатовић, *Српска јавност и оснивање бугарског књижевног друштва 1869*, Историјски часопис, 18/1971, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Г) Цитирање из збирки докумената: *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, Књига 1, Свеска 1, 29. мај/11. јун 1903. – 14/27 фебруар 1904.*, (прир. А. Раденић, ур. Р. Самарџић), Београд 1991., № број документа, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Д) Енциклопедије, лексикони, речници: *Живковић, Никола*, Енциклопедија српске историографије, (прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Београд 1997, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Ђ) За електронска издања било које врсте извора и литературе, даје се пуни линк странице, са датумом приступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_1/index.phtml?id=8287 (на дан 10.5.2017). За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Е) Новински чланци наводе се по примеру: *Пашић и четири краља*, (Ж. Лазић), фељтон, Вечерње новости, 3. фебруар 2005., број стране. Зависно од врсте новинског чланка, исти се може сматрати извором другог степена или литературом. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

§18 Списак извора и литературе уређује се у складу са §10.

Пример:

Необјављени извори

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење.

Објављени извори

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, Књига 1, Свеска 1, 29. мај/11. јун 1903. – 14/27 фебруар 1904., (прир. Раденић, Андрија, ур. Самарцић, Радован), Српска академија наука и уметности, Београд 1991.

Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия, Книга первая 1804-1807, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_1/index.phtml?id=8287 (на дан 10.5.2017).

Литература

Група аутора, *Историја српског народа, IV-1, Срби у XVIII веку,* (ур. С. Гавриловић), Српска књижевна задруга, Београд 1994.²

Енциклопедија српске историографије, (прир. Ћирковић, Сима, Михаљчић, Раде), Београд 1997.

Игњатовић, Ђорђе, *Српска јавност и оснивање бугарског књижевног друштва 1869,* Историјски часопис, 18, Историјски институт (опционо), Београд 1971, 417-428.

Младеновић, Божица, Павловић, Момчило, *Коста Миловановић Пећанац,* Институт за савремену историју, Београд 2003.

Никола П. Пашић, *Писма, чланци и говори 1872-1891,* (прир. Перовић, Латинка, Шемјакин, Андреј), НИУ – Службени лист СРЈ, Београд 1995.

Пашић и четири краља, (Лазич, Живорад), фелџон, дневни лист Вечерње новости, 3. фебруар 2005.

Попов, Чедомир, *Грађанска Европа (1770-1914), III, Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914),* Завод за уџбенике, Београд 2010.

Попов, Чедомир, *Од Версаја до Данцига,* Завод за уџбенике, Београд 2015.

§19 Образац форме научног и стручног рада је следећи:

Име, Средње слово и Презиме аутора¹
Афилијација аутора/место сталног пребивалишта

НАСЛОВ РАДА²
Поднаслов рада (уколико је потребно)

Р е з и м е : резиме у дужини од 500 до 1000 карактера, који мора бити написан тачно и разговетно, да садржи предмет и циљ рада, корпус (изворе) истраживања, резултате и закључке истраживања.

Кључне речи: Прва, друга, трећа, четврта, пета.

Основни текст рада (у складу са горенаведеним упутствима)

Извори и литература
(у складу са горенаведеним упутствима)

Name, Middle Letter, Surname/ Nom, lettre du milieu, Prénom/ Имя, отчество,
Фамилия/ Vorname, mittlerer Buchstabe, Nachname

TITLE/ TITRE/ ЗАГОЛОВOK/ ARTIKELTITEL

Summary/Résumé/Резюме/Zusammenfassung

Key words/Mots clés/Ключевые слова/Schlüsselwörter: First, Second, Third, Fourth, Fifth/premiere, deuxièmee, troisièmee, quatrièmee, cinquièmee/первая, вторая третья, четвертая, пятая/erste, zweite, dritte, vierte, fünfte.

¹ Контакт e-mail адреса.

² На ком је рад пројекту, ко води пројекат, ко га финансира, могуће захвалнице.

